

II

SJEĆANJA BORACA

MIRKO FILIPOVIĆ - PRIMJER KOMUNISTIČKE POSTOJANOSTI*)

Oživljavajući sjećanje na Mirka Filipovića želim istovremeno doprinijeti potpunijem upoznavanju jedne izuzetne ličnosti, koja spada u red do kraja odanih komunističkih revolucionara, nadahnutih humanim ciljevima borbe naprednog radničkog pokreta i socijalističke revolucije. Njegov svijetao lik zaslužuje duboko divljenje i trajno poštovanje, obavezuje da se i ovom prilikom ukaže na neke najupečatljivije momente iz Mirkovog relativno kratkog ali revolucionarno bogatog života, koji je do kraja bio ispunjen stvaralaštvom, izgaranjem i žrtvovanjem.

Rođen, 4. maja 1912. godine, u učiteljskoj porodici, Mirko se već kao đak bijeljinske gimnazije uključuje u napredni omladinski pokret. Sa grupom svojih drugova, takođe gimnazijalaca, ispoljava zapaženu i značajnu aktivnost na širenju naprednih ideja među učenicima, radničkom i seoskom omladinom. Mirko je već 1933. godine u Bijeljini među prvima primljen u članstvo Komunističke partije Jugoslavije. Od tada on ide iz akcije u akciju, iz boorbe u u borbu, tako da je veoma brzo došao u sukob sa vladajućim buržoaskim režimom, koji gaje zatvorom i batinama pokušao da »urazumi« i »smiri«.

Zbog svoje revolucionarne aktivnosti i rasturanja komunističkih letaka, Mirko je zajedno sa grupom bijeljinskih studenata i semberskih seljaka i radnika bio, 1933. godine, prvi put uhapšen i osuđen na 16 mjeseci robije, koju je izdržao u kaznionici u Sremskoj Mitrovici.

Međutim, to je bila nova škola za mladog revolucionara, koji je nakon izdržane kazne i povratka u svoj rodni kraj, kao i na zagrebačkom Pravnom fakultetu, nastavio politički da djeluje i da oko naprednog omladinskog i radničkog pokreta okuplja sve one

*) Ovaj rad je preuzet iz monografije 17. majevička brigada.

koji su i sami bili spremni da se bore protiv kapitalističke eksploatacije, zbog čega je do 1941. godine još nekoliko puta hapšen.

Mirko Filipović, politički komesar Brigade

Nakon okupacije zemlje Mirko je kao član Sreskog rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije u Bijeljini, bio jedan od organizatora oružanog ustanka i narodnooslobodilačke borbe u Semberiji i na Majevidici. Tako je prilikom formiranja prvih partizanskih jedinica u ovom kraju postao komandir Semberske partizanske čete, koja je za vrijeme 1. neprijateljske ofanzive u Srbiji 1941. godine prošla težak, ali slavan borbeni put: od Semberije preko Mačve, Cera, Tekeriša, Draginaca, Rađevine, Stolica, Krupnja, Mačkovog Kamena, Drinjače i Šekovića, odnosno Majevice, gdje je - kao već prekaljena partizanska jedinica - ponovo ušla u sastav svog matičnog Majevičkog NOP odreda.

U živom sjećanju mi je i danas izvanredno teška situacija iz oktobarskih dana 1941. godine, za vrijeme 1. neprijateljske ofnzive u Mačvi. Njemačke jedinice, sa najsavremenijim naoružanjem, tenkovima, bornim kolima i avionima pokušale su da likvidiraju oružanu borbu u zapadnoj Srbiji. Bilo je to, 6. oktobra 1941. godine, kada se naša Semberska partizanska četa, čiji je komandir bio Mirko, našla u jednom trenutku na udaru oklopnih njemačkih jedinica i avijacije. Više od dva sata zloglasne štuke bombardovale su naše položaje. Prizor je bio stravičan: oko nas, među nama, ležali su is-

komadani i izmasakrirani borci bez ruku, nogu... Već je poginulo šest naših drugova. Ali i u takvoj situaciji Mirko nije gubio prisebnost. Stojeći uspravno i odvažno među nama, upozoravao je kako da se čuvamo, hrabrio i bodrio da izdržimo. Zato i jest nezaboravno sjećanje na čovjeka koji je imao beskrajno mnogo hrabrosti i isto toliko ljubavi i brige za svoje drugove, ne misleći na svoj život i ne štedeći sebe.

Ali Mirko nije bio takav samo tada i tom prilikom.

U 1. neprijateljskoj ofanzivi Semberska partizanska četa povlačila se preko Stolica i Krupnja prema jugu. Kada smo, krajem oktobra 1941. godine, stigli na Mačkov Kamen, počeo je da pada snijeg, a mi nismo bili pripremljeni za takve vremenske uslove. Snijeg je, naime, zatekao neke borce bez obuće, a neke i bez košulje. Za nas je bilo utoliko teže, jer nismo bili naviknuti na tako surove životne uslove. U takvoj situaciji Mirku je posebno bilo teško jer se kao komandir osjećao odgovornim i brižnim za ljude. Da bi zaštitio od hladnoće jednog mlađeg druga, skinuo je i dao mu svoju košulju. Ubrzo je skinuo i cipele i dao ih drugu najnježnijeg zdravlja, a sam je nastavio da gaji po snijegu u čarapama, sa omotanom sirovom kožom oko stopala.

Prilikom formiranja 1. (Bijeljinsko-brčanskog) bataljona Majevičkog NOP odreda, novembra 1941. godine, Mirko je postavljen za komandanta bataljona.

Kao komandant u svakoj situaciji ispoljavao je vrline koje su bile duboko ljudske, ali kada je riječ o Mirkovoj hrabrosti - ona zaista nije imala granica. Jednom prilikom, kao komandant bataljona, krenuo je u vrlo smjelu akciju samo sa deset boraca. Njegov plan je bio da sa ovom grupom partizana dočeka u zasjedi neprijateljsku jedinicu koja se iz Koraja kretala prema Tutnjevcu. Rasporedio je borce u trojke, i to tako da jedna bude skrivena u groblju na izlazu iz Koraja, druga ispod sela Puškovca, a sa trećom je ostao da sa čela napadne domobransku kolonu.

Nismo očekivali da će neprijateljska jedinica imati 137 vojnika, koji su naišli u koloni. I pored toga, Mirko je prema ranijem dogovoru iskočio pred čelo neprijateljske kolone i, kao heroj iz legende, počeo da sije rafale iz puškomitraljeza, stojeći prkosno, oči u oči prema neprijatelju.

To nije bilo simbolično jedan na stotinu, nego je bilo stvarno jedan junak protiv 137 neprijateljskih vojnika. Ovakvo držanje hrabrog komandanta dalo je snage i ohrabrenja cijeloj desetini, koja je i sama otvorila vatru, tako da je kompletna domobranska satnija bila razbijena i natjerana u bjekstvo.

Pored takve legendarne hrabrosti Mirka je krasio i izuzetno čvrst karakter. To je došlo do izražaja i onda kada je podnosio strahovite bolove prilikom ranjavanja u borbi protiv ustaša na Teočaku. Bio je tako teško ranjen da mu je kost od plećke potpuno ispala napolje, a krv bukvalno lila iz rane. Padao je u nesvijest od bolova, ali nije jauknuo, niti se požalio. Mi koji smo tu strašnu ranu preživjeli jedva smo je mogli gledati. A Mirko, ni u tako teškom trenutku, nije zaboravio na borbu i svoje borce, govoreći da ga ostavimo i da krenemo dalje.

Kada su četnici februara 1942. godine pobili članove Štaba Majevičkog NOP odreda, Mirko je postavljen za zamjenika komandanta Odreda da bi, avgusta 1942. godine, nakon formiranja 6. istočnobosanske proleterske brigade, postao politički komesar 2. (Majevičkog) bataljona ove proslavljene jedinice Narodnooslobodilačke vojske.

Početkom 1943. godine Mirko je postao politički komesar novoformirane 15. majevičke NOU brigade. Boreći se u sastavu Glavne operativne grupe Vrhovnog štaba NOV i POJ, Brigada je prošla 5. neprijateljsku ofanzivu, u kojoj se Mirko stalno nalazio u streljačkom stroju i jurišao zajedno sa svojim borcima, bodreći i hrabreći da izdrže teške nalete njemačkih, ustaških i četničkih jedinica. Kada su Majevičani, u 5. neprijateljskoj ofanzivi, u jednom silovitom okršaju natjerali Nijemce u ambis dubok nekoliko stotina metara, zaplijenili su i znatne količine hrane. Mirko je predložio da se sve što je zaplijenjeno uputi ranjenim borcima. Majevičani su prijedlog bez pogovora prihvatili iako su i sami već danima gladovali.

Prilikom proboja neprijateljskog obruča kod Miljevine, Mirko je po drugi put ranjen, ali je sve do dolaska na Majevicu nastavio da se bori i da vrši svoju dužnost.

Iako još neoporavljen od rana i teških borbi vođenih u 5. neprijateljskoj ofanzivi, Mirko je nakon dolaska na Majevicu postavljen za političkog komesara 3. majevičkog NOP odreda, da bi poslije oslobođenja Tuzle, oktobra 1943. godine, primio dužnost političkog komesara 18. hrvatske NOU brigade.

U borbama koje je vodila ova jedinica u 6. neprijateljskoj ofanzivi ponovo je teško ranjen, ovoga puta u desnu nadlakticu, koja mu je bila prebijena metkom iz njemačkog »šarca«. Poslije toga je bio upućen na liječenje na Majevicu.

Sedma neprijateljska ofanziva zatekla ga je na partijskom radu u Semberiji i na Majevici, odakle se skupa sa narodom i Narodnooslobodilačkom vojskom povlači u Šekoviće. Maja 1944. godi-

ne bio je zajedno s grupom partijskih radnika upućen u Semberiju, ali je kod Priboja naišao na četničku zasjedu i tu je zarobljen. Nakon mrcvarenja i mučenja četnici Radivoja Kerovića su ga predali Nijemcima 13. SS divizije, koji su ga prebacili u gestapovsko mučilište u Brčkom.

U zatvoru Nijemci su nastavili da muče i tuku uhvaćenog komunistu, ali je Mirko - mada sav izlomljen od teških batina - sve te muke herojski izdržao. Iako mučen do umorstva Mirko nije usta otvorio, nije nikoga odao, nije progovorio, pa čak ni svoje ime nije rekao. On sa okupatorom i domaćim izdajnicima, jednostavno, nije htio da govori. Neprijatelj je na sve moguće načine nastojao da ga pokoleba, nudeći mu visoke položaje, a on da bi pokazao koliko prezire takvu ponudu, pljunuo je mučiteljima u lice. Strijeljan je avgusta 1944. godine u podgajevačkim šumama nedaleko od slavonskog sela Drenovaca.

Revolucionarni put Mirka Filipovića, od prvih političkih akcija iz đačkih i studentskih dana, pa sve do herojske smrti, put je istinskog, odanog borca naprednog radničkog pokreta naše narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. Njega su krasile vrline najvećih ljudskih vrijednosti. Humanost i ljubav prema čovjeku i neviđena hrabrost, požrtvovanje i privrženost borbi za ostvarivanje ideala radničke klase, nerazdvojni su dio ove izuzetne ličnosti.

Umro je kao heroj, u strašnim mukama, ali do kraja svjestan da se bori i umire za bolje sutra, za slobodu i novo socijalističko uređenje.

Zbog toga se i može bez pretjerivanja kazati da je Mirko Filipović ostao do kraja odan Partiji i socijalističkoj revoluciji.

POGIBIJA MIJE KEROŠEVIĆA GUJE*)

Rođen u slobodarskom Husinu, u patriotskoj porodici Keroševića, Guja nije imao potrebe da bira neki drugi put od onog kojim su gordo koračali ostali Husinjani. Zadojen idealima slobode i pravde, Guja je kao radnik i rudar takvoj tradiciji neumorno dodavao ono što je bilo u skladu s vremenom i društvenim kretanjima. I tako, krampajući na pruzi, radeći u rudarskim jamama i na separisanju uglja sa Gujom je napredni revolucionarni omladinski i radnički pokret obogaćen svojstvenom, odvažnom i istovremeno vedrom mladošću.

Stasajući zajedno sa svojim Husinjanima, sa rudarima, sa revolucijom i borbom u čijem je središtu stalno i nepokolebljivo bio, Guja je izrastao u istaknutog komunistu i rukovodioca, komandanta bataljona 18. hrvatske brigade, u rukovodioca organa zaštite naroda (OZN-e). Nije slučajno što se Guja, u tek oslobođenoj zemlji našao u redovima OZN-e. Odgovaralo je to njegovom stvaralačkom nemiru i njegovoj želji da se uništi posljednji neprijatelj i odmetnik. On je volio posao u kojem su se uslovi rada i situacije brzo mijenjali. Bio je dobar organizator i lako je stupao u dodir s ljudima. Nije volio knjigovodstvo, pisanje i kancelariju, jer je to za njega bio monoton posao. »Draže mi je jednog bandita likvidirati nego stranicu izvještaja napisati« - govorio je svojim saradnicima. Njegov govor je bio konkretan, pokreti izražajni i čvrsti.

Kada bi došao u kraj gdje su se nalazili ostaci bande u kojem je ona imala svoje jatake, tada bi okupljenim svoj govor otpočinjao riječima: »Da vas nazovem drugovi i drugarice, bojim se da ćete se naljutiti, jer to ne odgovara vama. Da vam kažem braćo i sestre, to

*) Kerošević Franje Mijo Guja, rođen 1920. godine u Husinu, Tuzla, radnik, član KPJ od 1942. g. Poginuo decembra 1946. godine u borbi protiv ostataka četničkih bandi kod Bijeljine. Za narodnog heroja proglašen 5. 7. 1951. godine.

ne odgovara meni. Ostaje da vam kažem narode.« On je žurio da svaki posao što prije obavi. Tako je žurio i u potjeri za odmetnicima, za čuvenim zlikovcima Dragom Ančićem i Jocom Zarićem. I žureći, izgubio je život. Ali Guja je imao i druge osobine koje su ga krasile, takve osobine koje su i njemu i onima s kojima je radio i koji su s njim radili olakšavale posao. To su skromnost, vedrina duha, humanost, veliko plemenito srce. Zračio je optimizmom kada je najteže, što je njega i njegove saborce ohrabrivalo i podsticalo da ne postanu i pokleknju u teškim situacijama. Znao je duhovitim dosjetcama i pjesmom unijeti smijeh i raspoloženje među svoje drugove, borce i saradnike. Kada je noću tjerao bandu, nosio je rudarsku lampu i sjećajući se svojih rudarskih dana, svojim drugovima je govorio: »Večeras idemo u treću smjenu.«

U tek oslobođenoj zemlji, kada se mlada Služba zaštite naroda i države našla pred krupnim, veoma teškim i odgovornim zadatkom, Guja se našao u njenim redovima. Sastavljena od kadrova izraslih i prekaljenih u revoluciji OZN-a je prišla svojim zadacima smjelo i nepokolebljivo. Tim zadacima tako je prišao i Guja. Napustio je dužnost komandanta ratnog bataljona 18. hrvatske brigade da bi krajem 1944. godine otišao u Korpus narodne odbrane. Tu je stekao nova teoretska i praktična znanja u borbi protiv ostataka klasnog neprijatelja. Postaje opunomoćenik OZN-e za Tuzlu, a kasnije prima dužnost referenta u Okružnom odjeljenju OZN-e u Tuzli.

Iako se rat zvanično završio 15. maja 1945. godine, za Guju i njegove drugove nije. Uz široku podršku naroda OZN-a je odlučno počela da likvidira ostatke četničko-ustaških bandi. U toj poslijeratnoj borbi mnogi su nesebično dali svoj život. Dao gaje i Guja. Od prvog dana kada je stupio u OZN-u, kao operativac, bio je u neprekidnim potjerama. Tjerao je odmetnike oko Tuzle, na području Posavine i Majevice. Brzo se sa svojim saradnicima i vojnicima - knojevcima prebacivao s jednog područja na drugo. Upravo onako kako je bio obaviješten o kretanju odmetnika. I tako je operativna grupa Okružnog odjeljenja OZN-e iz Tuzle, u kojoj se nalazi i Guja, došla u selo Zabrđe nedaleko od Bijeljine.

Smješten u oniskoj seoskoj kući, proučavajući teren na topografskoj karti. Guja je sa saradnicima pravio plan opkoljavanja i likvidiranja odmetnika. Držao se one poznate partizanske dosjetke: »Kartu čitaj - seljaka pitaj«. Pozvao je odbornika Obrena Jovića Brku i od njega tražio detaljne podatke o terenu, njegovoj konfiguraciji, pošumljenosti, komunikacijama, rasporedu seoskih kuća i drugom. Brko je izvrsno poznavao teren. On tu živi od dje-

tinjstva i bavi se zemljoradnjom. Čovjek je od povjerenja i kao takav izabran je za odbronika. Guji je dodijeljen za vodiča. Jednom mu je Guja rekao: »Brko, imamo težak i odgovoran zadatak. Trebamo likvidirati Ančića, Zarića i njihove saradnike. Obaviješten sam da se kriju u šumi Vase Tanaskovića.« Kapetan OZN-e Guja, iako nerado govori kamo ide, ovoga puta od zadovoljstva, u svemu se povjerio svom vodiču Brki. Brki kao da se nešto teško natovarilo na glavu. Razmišljao je nekoliko sekundi. Onda podiže glavu i pogleda Guji u oči, nasmija se i reče: »Dobro bi bilo da ih uhvatimo ili likvidiramo. Dugo vremena pljačkaju i ubijaju nevine ljude u ovim krajevima. Bilo bi dobro da se narod te bijede jednom oslobodi.«

Za ljude u Zabrđu i čitavom kraju od Bijeljine do Tuzle grupe odmetnika bile su strah i trepet. Još za vrijeme revolucije ogrezli u zločine, ostali su odsječeni, izolovani, skrivali su se kod svojih jataka i po šumama. Noću su vršljali po selima i zaseocima, zlostavljali i ubijali nevine ljude. Najokorjeliji bili su Drago Ančić i Zarije Jocić. Ančić je četnik od 1941. godine. U početku ustanka u našoj zemlji on postaje organizator četničkog pokreta u Gornjoj Čađavici, a kasnije komandir četničke čete i član »Crne trojke.« Poslije oslobođenja preuzeo je na sebe ulogu vođe četničke bande i na tom terenu sa zločinima nije prestajao. Do guše ogrezao u krvi on kolje i ubija ljude kao kokoške. Početkom 1946. godine ubija Veljka Pantića, zemljoradnika iz Gornje Čađavice i zabrdžanske odbornike Stevu Ančića i Mirka Rikića, a zatim i Smilju Gavrić koja je obavještavala Guju i ostale kuda se odmetnici kreću. Prvoga maja 1946. godine, između Zabrđa i G. Čađavice, četnici su iz zasjede poubijali grupu seljaka iz sela Korenice koja je bila u sastavu potjernog odjeljenja. Tada su stradali: Cvitko Rakić, Radovan Torlaković, Nedeljko Lazarević, Teodor Vidojević, Obren Ostojić, Ilija Todorović i Trina Tomić. Nešto kasnije ubili su Jelicu Tomić u njezinoj kući, smatrajući da ona saraduje s organima gonjenja.

Kada je Ančić likvidiran, u njegovim stvarima pronađene su dvije sveske. U jednoj je vodio evidenciju koga je sve likvidirao, gdje, na koji način i zašto. Na spisku su se nalazila ni manje ni više nego 43 lica koja je poubijao ili zaklao počev od završetka rata. Druga sveska bila je sva ištembiljana pečatom mrtvačkih glava. I tako, ukoliko se broj odmetnika smanjivao, utoliko su oni koji su ostajali, postajali još opasniji. Ubijali su svakoga u koga bi i najmanje posumnjali. To više nisu bili ljudi nego zlikovci, ljudi-zvijeri za kojima je Guja organizovao potjeru.

Kada je Guja napravio plan, procijenio svoje raspoložive snage, zemljište i vrijeme, donio je konačnu odluku, posljednju odluku u svome životu. Pozvao je komandira voda knojevaca, Dušana Pajića i saopštio mu plan opkoljavanja i postavljanja zasjeda za likvidiranje Ančića, Zarića i drugih. Za svoju pratnju odredio je vodiča Obrena Jovića Brku; Miloja Milivojevića i još osam knojevaca. Ozbiljan i strog pri svakom odgovornom zadatku, mladolik i kao da mu nije dvadeset i šest godina, visok i сув kao grana Guja je izgledao još viši, snažniji i jači nego što u stvari jest. Izgledao je kao stvarna guja. Kada je pošao sa svojom pratnjom, krupnim koracima grabio je naprijed. Njegove tamnoplave oči, uvijek žive i pokretne, ovaj put su malo odsutno gledale nekuda unaprijed u pravcu postavljenog zadatka. Vodič Brko i Miloje Milivojević, kurir, kojeg je Guja neizmjereno volio, znali su da je Gujin zadatak važan i zato ga nisu ništa zapitkivali. Guja je također šutio, iako to nije bila njegova osobina. Žurio je da što prije stigne do mjesta na kojem ga je čekao zastavnik Pajić s vodom knojevaca koje je ranije uputio da zuzmu položaje i postave zasjede. Htio je da s njima zajedno krene ka šumi Vase Tanaskovića. U koloni jedan za drugim, sa povećanim odstojanjem, Guja se s pratnjom kretao uz rub ceste, a zatim prema Zagonima i šumi Došnici. Naprijed je, kao i obično, prema selu išao Guja s vodičem Brkom i kurirom Milojem, dvadesetogodišnjim mladićem iz Mladenovca, a za njim ostalih osam pratilaca knojevaca.

Kada je stigao do šume Tanaskovića, Guja je pozvao komandira knojevaca Pajića i naredio mu da snage, osim onih u zasjedi, rasporedi u streljački stroj, tako da kretanjem prečešljaju prvo šumu Tanaskovića, a zatim šumu Ančića. Čim su ušli u Tanaskovića šumu, snijeg i opalo lišće nabijeno u vlažnu zemlju jasno su odavali trag dvojice odmetnika. Nastojali su da otkriju još koji trag, ali uzalud. Kada su ušli u šumu Ančića, pronašli su još svježije tragove, a zatim i ostatke svježije hrane. Guja je zaključio da se nalaze u Panića šumi ili se kriju u kući Lake Ančića, Draginog brata. Vodiču Obrenu reče: »Nije isključeno da su se prikrili u kući njegove snaje Rije.« Zatim pozva zastavnika Pajića i naredi mu da detaljno pretrese Panića šumu, a poslije toga da krene u pravcu seoskih kuća koje su se nalazile iza Panića i Ančića šuma.

Guja s pratnjom krenu u pravcu kuće Draginog brata Lake Ančića. Čim su izašli iz šume, nedaleko na proplanku, u daljini od 300 metara ukaza se oniska seoska kuća. Oprezno joj se počеше približavati. U kući nisu našli nikoga osim ukućana. Guja naredi da se izvrši detaljan pretres kuće i svih objekata oko kuće. Četnika

nije bilo. U kući su pronašli 200 komada cigareta, 700-800 kg bijelog brašna i još mnogo artikala ishrane, neuobičajenih za ono vrijeme. Guja priprijeti Laki da će mu sve oduzeti ukoliko ne oda Dragu. Laka nije mogao ništa reći, možda nije ni znao. Nedaleko od Lakinje kuće, na svega 500 metara, nalazila se kuća Ančićeve snahe Rije. Guja je naredio pokret. Kada je stigao pred Rjinu kuću, ništa sumnjivo se nije moglo primijetiti. Kuća je bila zaključana. U kući i okolo kuće nije bilo nikoga. U dvorištu ispred kuće Guja je s pratnjom sjeo da se odmori i odluči kako dalje da nastavi traganje. Naravno, ukoliko knojevcima zastavnika Pajića ne budu »napipali« nešto.

Bio je sumoran i sniježan zimski dan sa sumaglicom. Vidljivost slaba. Rijina kuća nalazila se u neposrednoj blizini šuma Panića (zv. Panuša šume). Udaljenost je iznosila oko 30 metara. Ispred kuće nalazila se drvena ograda od daske. Preko ograde bile su prebačene ponjave, neka vrsta seoskih ćilima. Guja je već izgubio svaku nadu da će knojevcima »napipati« odmetnike. Razmišljao je o nastavku potjere. Kuda, kako, na koji način, u kom pravcu i s kakvim snagama. Pri tome razmišljanju oglasi se jedan, drugi, treći i više hitaca. Zapuca sa više strana. Guja poskoči da zauzme zaklon, a za njim i ostali iz pratnje. Brzo zaključa da su knojevcima naišli na Ančića i njegove odmetnike. Vjerovatno je da su negdje na izlazu iz Ančićeve ili Panića šume, što se brzo obistinilo. Guja naredi svojoj pratnji da i ona zauzme položaje, bolje rečeno zasjedu ispod Rjinje kuće iza jednog uzvišenja. Miloja Milojevića s puškomitraljezom postavi iza male niske zgrade koja se nalazila na desetak metara od Rjinje kuće. Zatim, iz sve snage viknu: »Ne pucajte, ovdje Guja!«

Odmetnici su panično, odstupali zaklanjajući se iza brežuljaka i grmlja. U tom paničnom odstupanju, dva najokorjelija zločinca, Ančić i Zarić su se razdvojili. Ančić je s jatacima, bježeći iz svoje vlastite šume, odstupao između kuće svoje snahe Rije i brata Lake. Joco Zarić kroz šumu Panića izbio je pred Rjinu kuću, ispred koje se nalazio Guja. Iza Guje na dvadesetak metara nalazio se vodič Brko i kurir Miloje. Zarić pa ni ostali odmetnici nisu pretpostavljali da se Guja s pratnjom nalazi u dvorištu odmetnikove snahe. To nisu znali ni knojevcima, smatrali su da se Guja još uvijek nalazi u šumi Tanaskovića. Odmetnici su bili sasvim blizu, a posebno zločinac Joco Zarić. Puščana zrna i dalje su pljuštala sa tri strane i zabijala se u trošnju Rjinu kuću.

Zločinac Zarić, tjeran sa tri strane, približavao se u pravcu Guje. Prikriven šumom, a zaklonjen ogradom s ponjavama i sla-

bom vidljivošću, približavao se dvorištu kuće odmetnikove snahe iza koje se nalazio Guja. Iskusni zločinac dobro je osmotrio sve ispred i oko sebe. Možda je i čuo Gujin glas kada je doviknuo: »Ne pucajte, ovdje Guja!« Prikriven decembarskom maglom, iskočivši iz žbunja, dospio je do dvorišne ograde. Odmetnik sa crnom bradom, kosom dugom čak do ramena, Joco Zarić je osmotrio Rijinu kuću. U momentu kada je Guja izašao iz kuće s prstom na obaraču automata da osmotri okolinu, odjeknuo je Zarićev rafal. Guja je Zarića opazio sa sekundnim zakašnjenjem. Uspio je da pritisne obarač svoga automata i da ispali rafal, možda i nekontrolisano. Zatim je kleknuo i pao na zemlju. Za djelić sekunde je zakasnio. Pogodio ga je rafal Zarića sa dva metka u grudi. Na drugoj strani, mitraljez kurira Miloja Milojevića je u odsudnom trenutku zatajio. Zahvaljujući susnježici i gustoj magli koja se spustila odmetnici Drago Ančić i Joco Zarić, ovoga puta, uspjeli su pobjeći.

Kada su Gujini pratioci i knojevci stigli do Guje, sve je bilo kasno. Guja je ležao ispred kuće, na nekoliko metara od svog zaklona, i to u pravcu odakle je Zarić pucao. Ležao je stisnutih zuba, sa poluotvorenim okom i prislonjenim automatom uz desni obraz, kao da nišani na odmetnike. Ležao je u blizini zida trošne seljačke kuće odmetnikove snahe Rije. Tako je, 3. decembra 1946. godine, poginuo proleter - posljednji živi borac Husinske partizanske čete iz 1941. godine Mijo Kerošević Guja. Guju će pamtiti ne samo njegovi ratnici nego i svi oni s kojima je drugovao.

Na poznatom husinskom zaseoku Strane, odakle se pruža veličanstven pogled na dolinu rijeke Jale, na kasnije izgrađeni nadvožnjak u Sićkom Brodu, na Termoelektranu i HAK, stajali su Husinjani, rudari, omladina i pioniri. Stajali su ozbiljni i tužni, a među njima i pogurena starica Ana, Gujina majka, brat Pejo, sestre Ruža, Mara, Ljuba i druga mnogobrojna rodbina. Nad otvorenim grobom posljednji je govorio stric poginulog kapetana OZN-e Juro Kerošević, učesnik husinske bune i revolucije, dugogodišnji robijaš bivše Jugoslavije. On je svoj govor završio riječima: »Neka ti je vječna slava naš družo Mijo, naša ljuta gujo, naš junače i neka te znaju svi neprijatelji.« Zatim su odjeknuli počasni plotuni kao posljednji pozdrav narodnom heroju, dvadesetšestogodišnjem kapetanu, proslavljenom borcu Husinske partizanske čete, čovjeku koji je časno odslužio svoj dug kao borac, kao čovjek i drug, kao komunist.

Sahranjen je ondje gdje i njegovi ratni drugovi - borci legendarne Husinske partizanske čete, na poznatom husinskom parti-

zanskom groblju, gdje se nalazi spomenik rudara s puškom u ruci. Nakon nekog vremena omladina Husina je ispjevala i zapjevala:

»Pade Guja, ostaše Gujići,
Husinjani, naprijed ćemo ići!«

Mijo KeroSević Guja (sjedi desno) sa grupom boraca

Mjesec dana poslije pogibije Guje, pripadnici OZN-e otkrili su odmetnike Jocu Zarića i Peću Zarića. Žarko Zarić ih je prikri-vene na saonicama prevezao iz Gornje Čađavice u Ugljevičku Ob-rijež. Oni su legli u saone, a preko njih je s poduprtim motkama bila natovarena klasura. U toru za stoku napravili su bazu. Iskopali su nešto zemlje, obložili je daskom, a preko dasaka postavili pletenu košaru od pruča, koju su pokrili klasurom i sijenom. Na tako na-

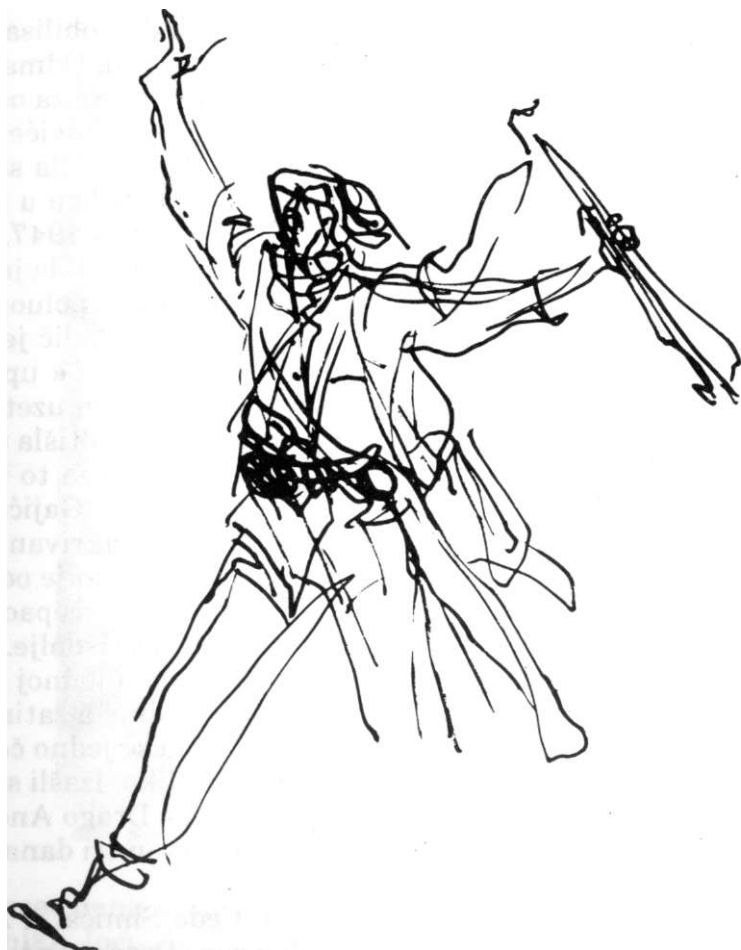
pravljeno sklonište nabacali su stajsko gnojivo. Sve je bilo maskirano tako da to ni vješto oko obavještajaca nije lako moglo primijetiti. Ipak, sve je to kratko trajalo.

Žarko Zarić želeći da pomogne organima gonjena, i sam uplašen od posljedica njihovog prikrivanja, krišom je otišao i ispričao im svoje doživljaje oko prikrivanja i skrivanja odmetnika Joce i Peće Zarića. U najvećoj tajnosti, knojevci su s organima OZN-e opkolili Žarkovu kuću i tor u kojem se nalazila baza odmetnika. Likvidirani su na licu mjesta. Živi se nisu htjeli predati. Sedamnaestog aprila 1947. godine, Blagoje Radić uz pomoć Veljka Dragičevića likvidirao je odmetnika Dragu Ančića i Vesu Gajića.

Radić je rođen 1928. godine. Tako mlad, demobilisan je odmah poslije završetka rata. Nastanio se u Ugljeviku. Odmah je počeo saradivati s organima OZN-e koji su vršili potjere za odmetnicima. Prvo je radio s Fadilom Izićem, Vojom Maksimovićem, a zatim sa Gujom. Imao je djevojku Anđu Simić. Ona je bila saradnik odmetnika. Zaljubljena, Anda se potpuno odala Radiću u pogledu svoje saradnje s odmetnicima. Sedamnaestog aprila 1947. godine Radić je zajedno s Veljkom došao pred Andinu kuću. Bila je veoma tamna noć. Veljka je sakrio vani ispod kuće u jednu poluotvorenu ostavu za razne stvari. Dao mu je i svoj automat. Radić je ušao u kuću i pitao Andu ima li šta novoga? »Jesi li sam?« upitala je Anda. »Da!« odgovorio je Blagoje. »Onda dobro, idem uzeti maramu.« Radić je motrio Andino kretanje. Vidio je da je otišla u drugu sobu. Vratila se nakon tri minuta. U stvari, ona je za to vrijeme razgovarala s odmetnicima Dragom Ančićem i Vesom Gajićem. Radić je bio oprezan. Uzdao se u Veljka koji je bio prikrivan s automatom i bombama. Sjedeći s Andom u sobi, odjednom je odjeknuo pucanj. Znao je da je to Veljko. Skočio je sa stolice i šćepao bombe u ruke. Ukućani su zapomagali. Brzo je izletio u predsoblje. Za trenutak je ocijenio sa koje se strane puca. Vidio je u jednoj sobi otvoren prozor i plamen automata. Aktivirao je jednu, a zatim i drugu bombu i bacio ih kroz prozor. Primijetio je da se jedno čovječije tijelo odbacilo. Pošto se sve stišalo, javio se i Veljko. Izašli su i konstatovali da je ubijeni, niko drugi, nego zlikovac Drago Ančić. Odmetnik Veso Gajić je ranjen pobjegao, ali je nakon tri dana pronađen i ubijen.

Radić i Dragičević su otišli u kuću Čede Simića, u Zabrdju, gdje su se nalazili organi gonjenja. »Ubio sam Dragu Ančića«, rekao im je Radić. Oni su svi ustali i trkom krenuli na lice mjesta, da se osvjedoče u Radićevu izjavu. Ančić je ležao mrtav kao i svaki drugi odmetnik. Bomba ga je izrešetala. Tako je završio i Drago Ančić.

U zimu 1947. godine, u borbi s odmetnicima, u selu Caparde, osvećujući svoga kapetana poginuo je junačkom smrću i mladi kurir iz Mladenovca Miloje Milivojević. Poslije ovih događaja Obren Jović Brko nastavio je da živi u svom Zabrdju kao i svi ostali njegovi Zabrdjani.

VELJKO JANKOVIĆ

Rođen je 11. juna 1911. godine u Podgorici u Crnoj Gori, u siromašnoj radničkoj porodici. Poslije završene osnovne škole izučio je stolarski zanat i kao stolar radio u Podgorici. Kao mlad radnik vrlo rano se uključio u revolucionarni radnički pokret. Godine 1935. postao je član Ujedinjenih radničkih sindikata učestvujući u mnogim akcijama koje je tada organizovala i izvodila radnička klasa protiv buržoazije i nenarodnih režima. U KPJ-e primljen je 1939. godine.

Kapitulacija stare Jugoslavije zatekla gaje u Podgorici, gdje je od samog početka radio na pripremama oružanog ustanka. Neumoran je bio u prikupljanju oružja, municije i ostalog ratnog materijala za predstojeće oružane akcije. A kada je pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije, 13. jula 1941. godine, podignut oružani ustanak u Crnoj Gori, Veljko Janković je bio među prvima koji su stupili u ustaničke redove. U tim prvim danima on učestvuje u mnogim borbama i diverzantskim akcijama koje ustanici vode protiv neprijatelja u podgoričkom srezu. Već u 1941. godini ratni put ga vodi u Sandžak. U Odredu za vođenje operacija u Sandžaku nalazi se među prvim borcima. Učestvovao je u napadu na Pljevlja, 1. decembra 1941. godine gdje se istakao hrabrošću. Od tada pa do polovine 1942. godine Veljko u ovom kraju učestvuje u mnogim borbama koje naše jedinice vode protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Dvanaestog juna 1942. godine formirana je 5. proleterska brigada u čijim je redovima od početka bio i Veljko Janković. Boreći se u njenom sastavu do ljeta 1943. godine učestvovao je u borbama koje je ova proslavljena Brigada vodila u raznim krajevima naše zemlje. U borbama koje su vođene u julu i avgustu 1942. godine kod Prozora, Gornjeg Vakufa i Bugojna ističe se hrabrošću i

nesebičnim drugarstvom. U napadu na ustaško-domobransko uporište Bistra, 6. oktobra 1942. godine, na putu Travnik - Rastovo, gdje je zaplijenjena velika količina oružja i municije, svojim hrabrim jurišima oduševljavao je borce 4. bataljona ove Brigade. Krajem 1942. godine u borbama koje je vodio 4. bataljon na pruži Donji Vakuf - Jajce, na Silajdževini, Livnu i drugim mjestima Veljko je bio primjer junaštva, požrtvovanja i izdržljivosti. Zbog toga je izabran za komandira 2. čete 4. bataljona. S njom je prošao mnoge teške borbe u petoj ofanzivi. U toku proboja njemačkog obruča na Sutjesci bio je dva puta ranjen, ali je nastavio da se bori.

Veljko Janković, komandant Brigade, Moni Finci, politički komesar Brigade, novembar 1944.

Kada je poslije Sutjeske 5. proleterska brigada prodrla u istočnu Bosnu, jula 1943. godine upućen je u istočnobosanske jedinice gdje je postavljen za komandanta 2. bataljona u 15. majevičkoj brigadi. Sa svojim Bataljonom učestvovao je u borbama za oslobođenje Bijeljine, Gradačca, Modriče i mnogih drugih mjesta. Odlukom Vrhovnog štaba, početkom jula 1943. godine, formirane su dvije nove divizije: 16. vojvođanska i 17. istočnobosanska. Avgust i septembar protekao je u neprekidnoj aktivnosti naših jedinica u istočnoj Bosni. Mnoga mjesta bila su oslobođena, a formirani su i novi partizanski odredi: na Ozrenu Ozrenski, na Trebavi i u Po-

savini Trebavski i Posavski odred, i na Romaniji Romanijski odred. U drugoj polovini septembra osnovana je i 16. muslimanska brigada. Početkom jeseni 1943. godine vojno-politička situacija u istočnoj Bosni bila je vrlo povoljna za NOP. A kada je krajem septembra došlo do napada, a zatim 2. oktobra i do oslobođenja Tuzle, snaga NOP-a još više je porasla i dobila je nove mogućnosti za dalji razvoj. Oslobođenjem Tuzle oslobođen je velik radničko-rudarski bazen sa bogatom revolucionarnom tradicijom. Svoju vjeru i odanost NOB-i i njenim ciljevima narod ovog kraja manifestovao je masovnim stupanjem u naše brigade i odrede. Tada su formirane tri nove brigade: 17. majevička, 18. hrvatska i 19. birčanska.

U vrijeme formiranja 18. hrvatske brigade u Husinu u njenom stroju je, 10. oktobra 1943. godine, bio i Veljko Janković. Imenovan je na dužnost zamjenika komandanta Brigade, a u oktobru 1944. godine postaće i njen komandant. Od tada pa do početka januara 1945. godine kada je upućen u Beograd na školovanje, Veljko Janković je proveo u mnogim borbama koje je Brigada vodila na svom borbenom putu. A tih borbi nije bilo malo. Bogato iskustvo revolucionara i prekaljenog ratnika odmah je došlo do izražaja. U borbama koje krajem 1943. godine Brigada vodi na prostoru oko Tuzle i u šestoj neprijateljskoj ofanzivi Veljko se ističe kao hrabar i snalažljiv starješina. Takav će biti i kasnije u svim krajevima i borbama koje je Brigada vodila na prostoru Semberije, Posavine, centralne Bosne, zatim ponovo istočne Bosne, na području Trebove i Posavine, oko Gračanice, na Majeveci, u rejonu Zvornika i prilikom odbrane Tuzle koja je bila ugrožena četničkom grupacijom Draže Mihailovića. Dok je Brigada boravila u centralnoj Bosni, u jednoj od tih borbi krajem maja 1944. godine, Veljko će biti ponovo ranjen u napadu na neprijateljsko uporište u Kladarima.

Veljko Janković je bio čovjek koji je imao sve kvalitete klasno opredijeljenog borca našeg revolucionarnog radničkog pokreta i naše NOB-e i socijalističke revolucije. To je bio komunista i partijsko-politički radnik koga su borci voljeli i cijenili. Kao hrabar borac i sposoban komandant u rukovođenju jedinicama istakao se u mnogim borbama koje je vodila naša Brigada u raznim krajevima naše zemlje. Po prirodi je bio smiren, skroman i druželjubljiv i kao takav lako je uspostavljao kontakt s borcima i građanima. O ranjenim borcima, njihovom smještaju i liječenju vodio je posebnu brigu. Kuriri, među kojima je bilo dosta vrlo mladih dječaka, zapamtili su ga kao izuzetno dobrog čovjeka, komandanta i druga i oni su ga toplo voljeli i poštovali. Iako je za sve vrijeme boravka u Brigadi zauzimao najistaknutije komandantske položaje on je nalazio vre-

mena da se i sam uključi u politički i kulturno-prosvjetni rad u jedinici i na teritoriji na kojoj je Brigada boravila.

Poslije rata završio je Višu vojnu akademiju u Beogradu. Bio je na istaknutim visokim vojnim dužnostima u JNA. Odlikovan je mnogim odlikovanjima a narodnim herojem proglašen je 27. novembra 1953. godine. Umro je 1974. godine u Beogradu.

Godine prolaze potiskujući bliže i dalje događaje, ali sjećanja na nesebične borce - revolucionare nikad se ne gase. Takva jedna plemenita revolucionarna ličnost bio je moj ratni drug Veljko Janковиć.

O RADU PARTIJSKE ORGANIZACIJE

Od polovine jula do kraja septembra 1944. godine bio sam komesar 4. bataljona, a od tada pa do 20. januara 1945. godine i komesar 2. bataljona 18. hrvatske brigade. S ove posljednje dužnosti prekomandovan sam u 21. tuzlansku brigadu, čiji sam komesar bio do jula 1945. godine, kada sam upućen u partijsku školu u Sarajevu.

Pomoćnici komesara bili su partijski rukovodioci u četama, bataljonima i Brigadi. Oni su rukovodili partijskim organizacijama u jedinicama i njihova sjećanja su potpunija od mojih. Za njihov način rada karakteristično je da su se vrlo često konsultovali sa svojim komesarima o dnevnom redu i pitanjima koje je trebalo razmatrati na sastancima. U bataljonu su postojale tri pješadijske i jedna prateća četa, a svaka četa imala je svoju partijsku ćeliju. Postojala je i peta partijska ćelija pri štabovima bataljona i nju su sačinjavali članovi Partije iz štaba bataljona i prištabskih jedinica. Na na čelu svake partijske ćelije bio je sekretar koji je istovremeno bio i pomoćnik komesara čete odnosno bataljona.

U bataljonskom partijskom birou, koji je imao 5 do 7 članova, bili su sekretari partijskih ćelija i komesar bataljona, a sekretar tog biroa bio je pomoćnik komesara bataljona. Biro je rukovodio radom partijskih ćelija, davao im zadatke, povremeno predlagao i dnevne redove sastanaka, primao izvještaje o njihovom radu i obavljao druge zadatke iz rada partijske organizacije u određenoj jedinici. Partijski biro bataljona bio je povezan sa brigadnim komitetom i za svoj rad i rad partijskih ćelija u bataljonu odgovarao je ovom komitetu. Kako u uglovima rata nije bilo moguće organizovati partijske izbore, sekretare partijskih ćelija i članove ostalih partijskih rukovodstava imenovali su odgovarajući partijski organi.

Sastanci partijskih ćelija najčešće su održavani pred početak borbe ili poslije izvedene akcije, a bilo je i onih koji su organi-

zovani u vrijeme odmora ili predaha jedinica. Na sastancima su razmatrana razna pitanja, a naročito ona iz domena borbe i izvršenja borbenih zadataka. Na svakom od ovih sastanaka polazilo se od toga da komunisti u svemu treba da služe kao primjer ostalim borbama, i kada bi se vršila analiza izvršenja nekog borbenog zadatka, uz sagledavanje svih faktora koji su uticali na njegovo izvršenje, posebna pažnja bila bi poklonjena članovima Partije i njihovom držanju i zalaganju u nekoj borbi. Razvijanju drugarstva i bratstva i jedinstva u jedinicama, odnosu prema narodu i narodnoj imovini, disciplini u jedinicama, čuvanju i održavanju oružja, municije i opreme i mnogim drugim pitanjima posvećivana je velika pažnja.

Sve ovo i mnogo toga drugog bilo je praćeno jednom veoma pozitivnom i stalno razvijanom kritikom i samokritikom među članovima Partije. Član Partije koji je napravio neki propust ili učinio neku grešku, s nestrpljenjem je čekao partijski sastanak kako bi na njemu mogao samokritički da govori o svojim greškama. Ili ako je neki drug bio kritikovan na sastanku, on se nije ljutio na svoje drugove nego im je na toj kritici bio zahvalan. Na partijskim sastancima kritikovani su i borci i starješine bez bojazni da će se narušiti autoritet starješine. Takav odnos prema kritici i samokritici doprinosa je razvijanju drugarstva i povjerenja između komunista i boraca u jedinicama.

Sastanke partijske ćelije pripremao je sekretar ćelije, zajedno sa komesarom i komandrom čete. Oni su takođe pripremali i sastanke vojničkih kolektiva, s tim što je ovim sastancima rukovodio komandir i komesar čete. Pripreme za sastanak partijskog biroa u bataljonu vršio je sekretar biroa u dogovoru sa komesarom i komandantom bataljona, a prema potrebi i sa sekretarima partijskih ćelija. Sve je ovo zavisilo od vremena i pitanja koja su bila na dnevnom redu. Treba istaći da su sastanci bili kratki, a dnevni redovi konkretni i jasni. Borci nijesu znali ko je član Partije, ali su komuniste prepoznavali po njihovoj borbenosti, drugarstvu, disciplini i izvršavanju dobivenih zadataka.

Za sve vrijeme moga boravka u Četvrtom bataljonu dužnost zamjenika, odnosno pomoćnika komesara Bataljona vršio je Risto Jakanović, a za vrijeme boravka u Drugom bataljonu tu dužnost vršio je Vaso Adamović. Znam da su pomoćnici komesara četa u Četvrtom bataljonu bili: Ilija Kaurinović Farkaš, Ivo Vincetić i Ilija Mirković, a u Drugom bataljonu partijski rukovodioci u četama su bili: Stevo Živković, Jozo Stanić i Cvijetin Matić Pilića.

PARTIJSKA ORGANIZACIJA U BATALJONU

U NOP sam stupio u septembru 1943. godine. U prvo vrijeme radio sam kao aktivista na području Državno-poljoprivrednog dobra »Petar Mrkonjić« u Modriči. Inače, prije toga, bio sam radnik u Garevcu. U oktobru iste godine primljen sam u organizaciju USAOJ-a, a potom u SKOJ. Na radu na terenu ostao sam do decembra 1943. godine kada sam stupio u terensku Garevačku partizansku četvu. U januaru 1944. godine postao sam borac Trećeg bataljona Trebavskog NOP odreda čiji je komandant bio Mehmed Mujbegović. Kada je taj Bataljon uvršten u Šesnaestu muslimansku NOU brigadu, s još nekoliko boraca prekomandovan sam u Drugi bataljon Posavsko-trebavskog odreda. Početkom juna 1944. godine ovaj Bataljon je uvršten u 18. hrvatsku brigadu kao njen 2. bataljon.

U članstvo KPJ primljen sam u martu 1944. godine. Poslije povratka u istočnu Bosnu, u septembru, postavljen sam na dužnost pomoćnika komesara čete u istom Bataljonu. Sa četom sam učestvovao u borbama u srednjoj Bosni, na Trebavi, za oslobođenje Tuzle, oko Gračanice i Gradačca, na komunikaciji Brčko - Tuzla, Zvornik - Janja, zatim u borbama za odbranu Tuzle decembra 1944. godine.

Poslije ovih borbi, početkom januara 1945. godine, upućen sam na niži partijski kurs pri Oblasnom komitetu KPJ u Tuzli, gdje sam ostao do 7. februara 1945. godine. Nakon završetka kursa postavljen sam na dužnost pomoćnika komesara Prvog bataljona 18. hrvatske brigade. S ovim bataljonom učestvovao sam u borbama na Drini, na prilazima i za oslobođenje Sarajeva, te u borbama za uništenje četničke grupacije u jugoistočnoj Bosni. Kada su ukinute dužnosti pomoćnika komesara u jedinicama, avgusta 1945. godine postavljen sam na dužnost političkog komesara Prvog bataljona 18. hrvatske brigade.

U toku rata u bataljonima su postojali partijski bataljonski borci. Sačinjavali su ih: pomoćnik komesara bataljona koji je bio sekretar biroa, i pomoćnici komesara četa koji su bili u četama sekretari partijskih ćelija. Biro je održavao sastanke prema potrebi. Međutim, bilo je slučajeva da su se istovremeno sa sastankom Biroa održavali sastanci u štabu bataljona sa komandirima i komesarima četa. Dok su na sastancima u štabu bataljona razrađivani planovi akcija i precizirani borbeni zadaci bataljona, odnosno četa, dotle su na sastanku Biroa određivani zadaci o angažovanju komunista u tim akcijama. Zadatak im je bio da razvijaju borbenost u jedinicama, služe za primjer ostalim borcima, da razvijaju drugarstvo i pružaju pomoć u borbi a naročito u slučaju ranjavanja, da njeguju pravilan odnos prema narodu, šire bratstvo i jedinstvo u rejonu gdje su se izvodile akcije, i da raskrinkavaju neprijateljsku propagandu među stanovništvom.

Pored ovih pitanja na sastancima Biroa obavezno je, ako je za to bilo vremena, razmatrana vojno-politička situacija i stanje na terenu, kao i druga pitanja koja su postavljana od viših partijskih organa. Na njegovim sastancima redovno su razmatrana pitanja o radu organizacije SKOJ-a, te ona koja se odnose na rad s kandidatima i prijem novih članova u Partiju. O radu i ponašanju komunista pomoćnici komesara četa i bataljona ostvarivali su uvid na neposredan način kako u borbi tako i u vrijeme pokreta i odmora jedinica ili u razgovorima sa članovima Partije. Takvim radom pomoćnici komesara sticali su i uživali autoritet kao partijski rukovodioci.

Pomoćnik komesara čete kao sekretar partijske ćelije rukovodio je ćelijom, pripremao i održavao sastanke, radio s kandidatima i zajedno s ostalim predlagao i primao kandidate i skojevce u članstvo, te pružao pomoć u radu sekretaru SKOJ-a. Sastanci s komunistima u četi bili su kratki, a održavani su na zastancima u toku pokreta ili neposredno pred izvođenje neke akcije. Sekretar ćelije vodio je evidenciju poginulih i ranjenih boraca u četi, a za cijeli bataljon ovu evidenciju vodio je pomoćnik komesara bataljona, ali nažalost, u većini slučajeva zbog raznih teškoća ovi podaci nisu sačuvani. Zadaci komunista zavisili su od toga da li jedinica izvodi napad, postavlja zasjedu, organizuje odbranu, vrši izviđanje ili pokret radi izvršenja nekog zadatka.

Na dužnost pomoćnika komesara bataljona i pomoćnika komesara četa postavljani su borci i starješine s ugledom, dobrih moralnih kvaliteta i primjernog ponašanja. Oni su po svom držanju bili primjer ostalima, a od njih se tražilo da vode računa o moralu

u četi. Bilo je nepisano pravilo da, ako se desi neki nepristojan ispad od strane borca ili starješine, posebno komuniste, taj borac ili starješina ima više rešpekta prema sekretaru ćelije ili sekretaru biroa nego svom komandiru, odnosno komandantu, jer je znao da ga kritika za učinjeni propust neće zaobići. Komunistička partija je uživala velik ugled, a za čistotu i lik komuniste, pored ostalih, najviše su bili odgovorni pomoćnici komesara kao partijski rukovodioci u jedinicama.

Politički odsjek Brigade, maj 1945.

Kada je trebalo za izvođenje neke akcije obezbijediti odgovarajući broj dobrovoljaca ili bombaša, tada je pomoćnik komesara preuzimao taj zadatak na sebe i u ličnom razgovoru pripremao je komuniste i skojevce, tako da komandiri četa nisu imali većih problema u pogledu formiranja udarnih grupa za izvršenje nekog zadatka. Intenzivniji partijsko-politički rad provodio se za vrijeme dužeg zadržavanja na određenoj teritoriji, a posebno u vrijeme priprema za duže pokrete. Tako npr. pred odlazak iz srednje Bosne u istočnu Bosnu, krajem jula 1944. godine, članovi Partije su upoznati sa situacijom u tom kraju, poteškoćama na koje ćemo naići i

zadacima koji nas očekuju. Pred izvršenje pokreta iz Posavine ka Tuzli, polovinom septembra 1944. godine, u pokretu se razgovaralo s komunistima jer smo iznenada, pred likvidaciju ustaša u Garevcu, hitno dobili naređenje da krenemo prema jugu, što je mnoge borce zbunilo. Pošto se nije znalo da idemo u napad na neprijatelja u Tuzli bilo je slučajeva da su pojedinci mislili da ponovo idemo na popaljeni Birač.

U februaru 1945. godine na frontu kod Zvornika partijski radnici su svakodnevno, na kratkim vanrednim sastancima, upoznavali članove Partije sa zadacima koje treba da izvrše. Ove zadatke članovi Partije saopštavali su i članovima SKOJ-a. Napadi na njemačke snage koje su se probijale dolinom Drine bili su svakodnevni. Potrebni su bili veliki naponi svih boraca, a posebno komunisti i starješina da se ovi zadaci izvrše. Poslije napada koji nisu uvijek uspijevali, na kraćim sastancima analizirani su postupci boraca i jedinica tako da im je ukazivano na ispoljene slabosti i način kako da se one otklone. U borbama kod Zvornika, u prvoj polovini februara 1945. godine, Nijemci su posebno čvrsto držali položaje koji su nadvisivali cestu Zvornik - Kozluk, što se posebno odnosi na one na Lišini i Maričićima. Nijemci su na ovim položajima primijenili posebnu taktiku: kada bismo ih potisli iz prve linije rovova i s vrha kose, oni bi se povukli na ranije iskopane rovove na suprotnoj strani kose, odakle bi preduzimali protivnapade. Tom prilikom naše jedinice trpjele su velike gubitke, posebno u starješinskom kadru i među članovima Partije, jer su se oni smatrali veoma odgovornim za izvršenje postavljenih zadataka. Tada je usljed velikih gubitaka broj članova Partije i članova SKOJ-a u nekim jedinicama skoro prepolovljen.

Poslije završetka borbi na sektoru Zvornik - Janja, Brigada je provela 10 dana na odmoru u dolini Spreče. To vrijeme iskorišteno je za popunu upražnjenih mjesta starješina, održavanje partijskih sastanaka u četama i bataljonu. Tom prilikom u članstvo KPJ i SKOJ-a primljeni su novi borci koji su se istakli u borbama koje su vodene. Na taj način, nakon velikih gubitaka, popunjene su partijske i skojevske organizacije. Na ove sastanke dolazili su partijski rukovodilac bataljona i članovi brigadnog komiteta. Polovinom marta čete u bataljonu popunjene su novim borcima koji su stigli iz Srbije. Među njima bili su pretežno borci mlađih godišta koji nisu služili vojsku. Pomoćnik komesara bataljona i sekretari partijskih čelija izvršili su potrebne pripreme, upoznali članove Partije o njihovim zadacima u vezi s prihvatom novog ljudstva i potrebi intenzivnog političkog rada s novim borcima.

U drugoj polovini marta 1945. godine moj Bataljon je iz Zvornika krenuo sa Štabom Brigade, bolnicom i intendanturom prema Vlasenici. Pošto je marš bio naporan i dug, članovi Partije dobili su zadatak da vode računa o disciplini pri pokretu i da djeluju na mlade borce da izdrže marševske napore. Mnogi borci iz Srbije, a bilo ih je i s Kosova, istakli su se u borbama koje su vodene na prilazima Sarajevu na kojima su Nijemci pružali jak otpor.

Pred napad na Sarajevo, a nakon zauzimanja uporišta na Romaniji, Sokolcu i drugim položajima, sjećam se daje pomoćnik komesara 18. hrvatske brigade održao sastanak s pomoćnicima komesara bataljona na kojem nas je detaljno informisao o situaciji u Sarajevu i našim zadacima. Pošto je ovo bio prvi napad na tako veliki grad, predočeno nam je na što ćemo naići za vrijeme borbe za oslobođenje Sarajeva. Rečeno nam je, takođe, da u gradu postoji snažna organizacija NOP-a čiji će nas aktivisti pomagati prilikom oslobađanja grada. Posebno je istaknuto da komunisti treba da budu samoinicijativni, oprezni i disciplinovani, s tim da se borci ne udaljavaju i da jedinica mora biti na okupu. Odnos prema narodu mora do kraja da bude korektan.

Nakon oslobođenja Sarajeva stvoreni su uslovi za intenzivniji partijsko-politički rad. U Sarajevu je naša Brigada popunjena novim borcima. Među njima bilo je dosta školovanih boraca koji su poslije kraćeg vremena angažovani na kulturno-prosvjetnom radu, a poslije i na političkim zadacima. U borbama na prilazima Sarajevu i u gradu nakon njegovog oslobođenja svi zadaci bili su savjesno i na vrijeme izvršeni. U vezi s ovim posebno ističem da su se novi borci iz Srbije uklopili u jedinice u koje su bili raspoređeni, a mnogi od njih su primljeni u Partiju. Priličan broj ovih boraca bio je postavljen na starješinske dužnosti, od komandira voda do komesara i komandira čete.

SKOJEVSKA ORGANIZACIJA U 4. BATALJONU U VRIJEME BORAVKA U CENTRALNOJ BOSNI

Poslije Oblasnog partijskog i skojevskog savjetovanja za istočnu Bosnu, koje je održano od 29. februara do 3. marta 1944. godine u Bijeljini, bila sam raspoređena na dužnost člana Okružnog komiteta SKOJ-a za Posavinu i Trebavu. Sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a bila je Ajša Maličević-Vujović. Kao član Okružnog komiteta SKOJ-a pretežno sam boravila na području sreza Modriča. U ovo vrijeme na ovom području, naročito u Modriči i Tarevcima, rad SKOJ-a i USAOJ-a bio je vrlo intenzivan.

Od jedinica NOV-e na prostoru Posavine i Trebave tada su se nalazili Posavsko-trebavski odred i dijelovi 18. hrvatske brigade. Posavsko-trebavski odred je bio pretežno sastavljen od mladih s ovog područja. Prisustvo 18. hrvatske brigade na ovom području bilo je vrlo značajno, jer je doprinosilo omasovljenju pokreta, naročito u stvaranju većeg povjerenja u selima naseljenim hrvatskim stanovništvom.

Kada je zbog prodora jedinica 13. SS divizije, aprila 1944. godine, došlo do privremenog napuštanja područja Posavine i Trebave, sa 18. hrvatskom brigadom i Posavsko-trebavskim odredom u centralnu Bosnu pošli su i politički radnici s ovog terena, kao i jedan broj istaknutih aktivista NOP-a. Neposredno poslije prelaska u centralnu Bosnu izvjestan broj političkih radnika, a među njima i članovi Okružnog komiteta SKOJ-a i drugi omladinski rukovodioci s terena, bio je raspoređen na rad u ove jedinice. Ja sam tada bila raspoređena na dužnost rukovodioca SKOJ-a u jednom bataljonu Posavsko-trebavskog odreda. Komesar bataljona bio je Miloš Tolpa. Početkom juna, ovaj bataljon s još nekim dijelovima Posavsko-trebavskog odreda ušao je u sastav 18. hrvatske brigade. Sadaje to bio 4. bataljon Brigade u kome sam ponovo bila bataljonski rukovodilac SKOJ-a. Komandant bataljona je bio poznati junak iz Posavine Pavo Bašić, a politički komesar Savo Živković.

Ovaj Bataljon gotovo u cijelosti sačinjavali su mladi iz Posavine. Jedna njegova četa bila je isključivo sastavljena od Bukvičana.

Politički rad a posebno rad SKOJ-a u ovom Bataljonu bio je vrlo značajan. Sastav boraca, a naročito priliv većeg broja novih boraca, zahtijevao je da se razvije intenzivan ideološko-politički rad. Uskoro se pokazalo da je bila vrlo pravilna odluka Okružnog komiteta Partije i Štaba Brigade o angažovanju društveno-političkih radnika u ideološko-političkom radu jedinica. U Bataljonu u kome sam ja bila na politički rad je bila raspoređena i Ruža Spasojević-Janković.

Iako sam u Brigadu došla s određenim iskustvom iz rada skojevske organizacije rad u Brigadi je bio sasvim specifičan i tražio je nove oblike djelatnosti. Dok je na terenu glavno pitanje bilo okupljanje omladine, organizovanje i unapređenje rada u pozadini, a naročito rad da se što više mladih opredjeljuje za NOP i dobrovoljno stupa u jedinice NOV i POJ, sada je u jedinici osnovno pitanje bilo da se što bolje osposobe borci za obavljanje ratnih zadataka. Dok smo ranije tražili omladinu i ubjeđivali je da se opredijeli za NOP, sada je sve bilo na okupu i opredijeljeno za NOP, a novi rad trebalo je dalje organizovati.

Sastav boraca 4. bataljona opredjeljivao je i sadržaj rada skojevske organizacije. Kada se danas razmišlja o tom periodu, nameće se zaključak daje bilo vrlo zahvalno organizovati rad SKOJ-a među mladim Posavcima. Svaka četa imala je aktiv SKOJ-a. U aktivima je bio mali broj članova SKOJ-a, što se objašnjava strogim kriterijima koji su tada primjenjivani za prijem u SKOJ. Da su kriteriji za prijem u SKOJ u 18. hrvatskoj brigadi bili strogi, može se vidjeti i iz nekih sačuvanih dokumenata Brigade.¹⁾ Iz izvještaja koji se odnosi na oktobar 1944. godine (znači na period neposredno poslije povratka Brigade iz centralne u istočnu Bosnu) može se vidjeti daje u Brigadi bilo više članova Partije (109 članova Partije i 37 kandidata), nego članova SKOJ-a (91). U to vrijeme u 4. bataljonu je bio jednak broj članova Partije (22) i članova SKOJ-a (22). Iako se Partija popunjavala, prije svega, iz redova SKOJ-a to ne umanjuje ocjenu da su kriteriji za prijem u SKOJ bili strogi. Iako je to bilo određeno sektaštvo strogi kriteriji za prijem u SKOJ imali su i neke pozitivne efekte. Pored hrabrosti za prijem u SKOJ su bile veoma važne i druge moralne osobine boraca. Zahvaljujući tome SKOJ je u našoj Brigadi, a sa ponosom to mogu istaći i za cijeli naš Bataljon, zaista uživao velik ugled. Skojevcima su, prije svega,

¹⁾ Izvještaj pomoćnika političkog komesara Selima Numića za oktobar 1944. godine.

djelovali svojim ličnim primjerom. Iako su oni u našem Bataljonu bili mladi, neiskusni u radu i nedovoljno politički izgrađeni, u borbama su bili vrlo hrabri i odlučni i tačni u izvršavanju zadataka. U radu skojevske organizacije u centru pažnje bilo je razvijanje najviših moralnih i ljudskih kvaliteta kod svih boraca a naročito među skojevcima. Pored hrabrosti, poštenja, međusobnog drugarstva, pravednosti i nesebičnosti skojevska organizacija je razvijala kritiku i samokritiku u svojoj sredini i među svim ostalim omladinicima. To je bilo snažno izgrađivanje moralnog lika skojevca i svakog mladog borca. Bili smo duboko svjesni da takva aktivnost ima odlučujući značaj na izgrađivanje borbenih kvaliteta pojedinaca i jedinica u cjelini. Prijem u SKOJ, po pravilu bio je poslije vojnih akcija. U vrijeme boravka u centralnoj Bosni naš Bataljon je učestvovao u više akcija. Među najznačajnije svakako spada učešće u borbi za oslobođenje Tešnja, borba kod Rastuše itd. Za uspješno učešće u vojnim akcijama bilo je neophodno stalno angažovanje na vojno-stručnom osposobljavanju mladih, naročito novih boraca. Na ovom zadatku skojevci su se u punoj mjeri angažovali i bili su pokretači određenog takmičenja u ovom pogledu. Uz pomoć partijske organizacije skojevska organizacija organizovala je među mladim borcima idejno-politički rad. Sadržina toga rada izražavala se u objašnjavanju ciljeva narodnooslobodilačke borbe i tekućem političkom informisanju. Takva aktivnost je bila sastavni dio priprema mladih boraca i za prijem u SKOJ. Za tu vrstu rada nije bilo dovoljno neophodnih sredstava, zbog čega su živa riječ politički najizraslijih komunista i skojevaca, partizanski listovi i kratke radio-vijesti bili najvažniji sadržaji ove aktivnosti. U periodu kada sam ja bila u 4. bataljonu, već je bilo održano Drugo zasjedanje AVNOJ-a i jedan od glavnih političkih zadataka je bio da se borci upoznaju s odlukama ovog Zasjedanja, te da ih što bolje svate. Tako su na najefikasniji način mogli da razumiju političku suštinu i ciljeve NOB-e.

Pošto je jedan dio boračkog sastava dolazio u jedinicu bez osnovne pismenosti, skojevska organizacija je poklanjala posebnu pažnju njihovom opismenjavanju. U četama su organizovani analfabetski tečajevi. Dok je Brigada boravila u centralnoj Bosni, zahvaljujući takvoj aktivnosti, mi smo uspjeli da u našem Bataljonu otklonimo nepismenost. Pri ovome treba imati u vidu činjenicu da je to bio težak posao koji se odvijao između borbi i stalnih pokreta i uz stalan nedostatak papira, olovaka i drugog materijala.

Bogatstvo i raznovrsnost rada skojevske organizacije nisu se iscrpljivali samo u ovome što je do sada rečeno. Skojevska orga-

nizacija je bila nosilac i kulturno-prosvjetnih aktivnosti u jedinici. Prije svega oformljen je bataljonski hor. Bilo je i skromnih pokušaja razvijanja dramskih aktivnosti pomoću kratkih skečeva, zatim pisanja i izvođenja poznatog Vrapca, recitovanja itd. Međutim, u svemu tome je najvažnije da je skojevska organizacija bila pokretač pjesme i pjevanja brojnih partizanskih pjesama. Ono što je za našu Brigadu, a i za naš Bataljon, bilo važno jest razvijanje duha koji se oslanjao na slavne husinske rudare i njihovu bunu. Zbog toga je i u našem Bataljonu često i rado pjevana pjesma »Konjuh planinom«. U našem Bataljonu smjenjivale su se partizanske pjesme s pjesmama iz selä Posavine. Bila je to posebna atmosfera. Ona je doprinosila jačanju borbenog duha i razvijanju drugarstva, međusobnog razumijevanja i dobrih odnosa među borcima u cjelini. Pjesma nam je pomagala da lakše podnosimo sve teškoće i surovosti koje je rat sa sobom nosio.

Iz svega što je rečeno vidi se daje sadržaj rada skojevske organizacije u Brigadi i našem Bataljonu bio raznovrstan i bogat. Odvijao se u vrlo teškim uslovima, često između borbi, u uslovima kada su omladinci i borci bili umorni i gladni, a često i opsjednuti tugom zbog pogibije ili ranjavanja najbližih drugova, kao i strahom da i sami mogu doživjeti ranjavanje pa i smrt. Treba istaći da je ovakvu aktivnost skojevske organizacije usmjeravala, podsticala i pomagala partijska organizacija i njeni članovi.

Na borbenom putu 18. hrvatske brigade velike žrtve su dali i skojevci. Mnogi od njih su poginuli ili bili ranjeni. Svojom hrabrošću i neustrašivošću potvrđivali su svoju pripadnost Savezu komunističke omladine Jugoslavije. Omladinski rukovodiocu su svojim ponašanjem uticali na članove SKOJ-a i sve omladince u jedinici. Služeći kao primjer ostalim oni su i sami ginuli kao hrabri borci i bili ranjavani. Jedan od takvih je bio i Brano Panić, rukovodilac SKOJ-a u 1. bataljonu. Prije dolaska u Brigadu Brano je bio član Sreskog komiteta SKOJ-a za Modriču. Bio je vrlo omiljen među borcima. U teškoj borbi na Monju, 8. avgusta 1944. godine, zarobili su ga Nijemci. Oni su ga predali četnicima, koji su ga na najsvirepiji način ubili.

Među onima koji su pali za oslobođenje naše zemlje bila je i Nevzeta Halilović, jedan od najmlađih boraca i skojevaca naše Brigade. Bila je rodom iz Modriče. Iako je još bila dijete u oslobođenoj Modriči postala je član SKOJ-a. Kada smo se povukli iz Modriče i prešli u centralnu Bosnu, s nama je krenula i njena majka koja je bila član Partije. S njom je pošla i Nevzeta. Dobrovoljno se javila u jedinicu. S ponosom je nosila pušku i svoju malu torbicu.

Izvršavala je sve zadatke koje su obavljali stariji borci. Iz nje je zračila životna radost i optimizam. Iako je učestvovala u više borbi i izvršavala brojne ratne zadatke poginula je pred kraj rata od lutaćućeg metka. Njena smrt je ožalostila sve borce naše Brigade, a naročito skojevce. Žene, borci 18. hrvatske brigade, koje su uglavnom obavljale složene i u ratnim uslovima veoma teške poslove bolničarki, izgubile su svoju najmlađu drugaricu.

Sveto Lazić je poginuo obavljajući dužnost kurira u našoj Brigadi. Rodom je bio iz Trnjaka kod Bijeljine. Skojevac je postao u svome selu. Isticao se u obavljanju zadataka koje je organizacija pred njega postavljala. Tih, skroman, izvanredan drug i hrabar borac savjesno je obavljao sve zadatke u 18. hrvatskoj brigadi. Sjećajući se s pijetetom i zahvalnošću svojih drugova skojevaca i omladinaca iz 18. hrvatske brigade, koji su živote položili za oslobođenje naše zemlje, treba istaći da su u borbama koje je vodila naša Brigada mnogi naši skojevci bili ranjeni, a neki su ostali i trajni invalidi.

Posebno mi je ostala u sjećanju borba kod Rastuše. Tu je naša Brigada uspješno savladala daleko snažnijeg i dobro naoružanog neprijatelja. Zarobljene su velike količine oružja. Naš Bataljon, na čelu s Pavom Bašićem, izvanredno se pokazao. Međutim, u toj borbi ranjen je i jedan broj boraca a među njima i nekoliko skojevaca. Jedan od njih bio je ranjen u obje noge, a puškomitraljezac Milan Paprica bio je ranjen u jednu nogu. Kada su pred zoru obezbijeđena volovska kola za transport ranjenika, ranjeni omladinci iz našeg Bataljona zamolili su komesara Brigade da i ja pođem s njima do bolnice koja je bila u Stanarima. Za pratnju ranjenika određen je jedan vod boraca. Na putu do bolnice bilo je dosta teškoća. Prije svega put je bio dalek a volovska kola su se sporo kretala. Jedan broj teških ranjenika, a među njima i naš hrabri puškomitraljezac Milan Paprica, teško su podnosili transport. Da problem bude veći, kada se razdanilo, našu kolonu su iz zasjede napali četnici. I dok su oni pucali po putu kojim smo se kretali, mi smo nastojali da se iz zasjede izvučemo bržim kretanjem naše kolone. To je stvaralo dodatne teškoće ranjenim drugovima. Kada smo konačno stigli do bolnice, pokazalo se da je Milan Paprica bio vrlo težak ranjenik. U bolnici mu je amputirana noga. Pogodilo ga je četrnaest metaka.

Od 18. hrvatske brigade i svojih drugova iz 4. bataljona rastala sam se kada je Brigada zajedno sa 11. krajiškom divizijom krenula u istočnu Bosnu. Okružni komitet Partije postavio je tada zadatak Boriki Stančiću i meni da se vratimo na teren Posavine i Trebave i da sa članovima Partije i SKOJ-a, koji su ostali na terenu,

radimo na oživljavanju društveno-političkog rada na tom području. Za vodiče, u isto vrijeme i pratioc, dobili smo dvojicu skojevaca iz naše Brigade. Bili su to Miloš Milojević i Zec. Krenuli smo iz Teslića. Prvo je trebalo da stignemo na Vučjak, a zatim da se prebacimo preko rijeke Bosne i da idemo ka Modriči. Bio je to delikatan zadatak. Išli smo na teren gdje je bila neizvjesna situacija. Naša mala kolona, samo nas četvoro, kretala se od Teslića do Vučjaka polako ali sigurno. Pri tome treba istaći da smo se na tom putu kretali i pored nekih sela koja su bila pod četničkim uticajem, kao i pored drugih u kojima je bio izražen uticaj ustaša. Najteže je bilo preći prugu Brod-Sarajevo kojom je stalno patrolirao oklopni voz. Zahvaljujući našim hrabrim i sposobnim vodičima mi smo put do Vučjaka uspješno savladali. Iako je tada na Vučjaku bio veći broj pristalica NOP-a mi se tamo nismo mogli zadržati. Razlog je bio u tome što se na Vučjak, u to vrijeme, prebacio s Trebave pop Savo Božić sa svojim četnicima. O našem prelasku preko rijeke Bosne nije moglo biti ni govora. Morali smo ponovo da se vratimo u centralnu Bosnu. Nakon tri dana provedena u šumama Vučjaka s našim vodičima krenuli smo opet na put. Sada je naša kolona bila veća. S nama su krenuli i društveno-politički radnici koji su se nalazili na Vučjaku, kao i jedan broj aktivista NOP-a iz vučjačkih sela, a koji se nisu smjeli dalje zadržavati na Vučjaku.

Svoje drugove iz 18. hrvatske brigade i našeg 4. bataljona ponovo sam srela, ali ovoga puta u oslobođenoj Tuzli.

KULTURNO-PROSVJETNI RAD

Odmah nakon što sam stupio u NOB-u, odnosno u redove Posavsko-trebavskog NOP odreda, dobio sam zadatak da se angažujem na kulturno-prosvjetnom radu boraca, a u vezi s tim i na uspostavljanju čvršće saradnje s narodom selà kroz koja smo prolazili ili u kojima smo boravili.

Moj dolazak u 18. hrvatsku brigadu datira između 3. i 6. juna 1944. godine. Naime, tada je većina nas boraca Posavsko-trebavskog odreda preraspoređena u sastav 18. hrvatske brigade dok je samo iskusniji dio boračkog kadra, njih oko 70-80 boraca, ostao u Odredu. Ja sam raspoređen u 2. bataljon čiji je komandant bio Mato Belić, a politički komesar Ivan Bumbulović. Taj Bataljon je u stvari bio sastavljen od boraca 3. i 4. bataljona Posavsko-trebavskog odreda. Njega su uglavnom sačinjavali borci iz Gradačca, Modriče i Šamca, dakle ljudi koje sam skoro sve poznao. Ovo ističem zato što mi je takav borački sastav predstavljao značajnu podlogu za uspješan kulturno-prosvjetni rad.

Naredba Štaba Brigade o mom postavljenju na mjesto kulturno-prosvjetnog rukovodioca ili sekretara, kako se obično nazivao rukovodilac te dužnosti, pročitana je u selu Hljebu i to pred kompletnim strojem 2. bataljona. Na osnovu te zapovijesti dobio sam zadatak da u svom Bataljonu organizujem kulturno-prosvjetni rad. U prvi mah bio sam zbunjen, ali i neizmjereno radostan što mi je ukazano povjerenje. Od tog dana počeo je moj rad, a u skladu s mojim sticajem sam nova iskustva.

U vrijeme boravka u centralnoj Bosni, posebno od juna pa do početka avgusta, 18. hrvatska brigada je često mijenjala mjesto boravka. U istom tom periodu odvijala se značajna kulturno-prosvjetna aktivnost. Mi koji smo bili zaduženi za taj rad išli smo po okolnim selima, održavali priredbe i druge manifestacije, te na

taj način uspostavljali vezu ili pak još više učvršćivali saradnju s narodom tog kraja. Sjećam se da smo u više navrata boravili u selima: Hljebu, Stanarima, Osredcima i Čečavi.

Uslovi u kojima se odvijao kulturno-prosvjetni rad bili su skromni ili bolje rečeno nikakvi. Do potrebnog neophodnog materijala (olovki, sveski ili bilo kakvog papira) dolazilo se vrlo teško, pa je zbog toga i nivo obrazovanja boračkog kadra bio sasvim nizak. Pored toga, mogućnosti za okupljanje boraca, s obzirom na česte borbe, pokrete, stražarenje, pa i odmor, bile su, takođe, nepovoljne. Ali baš u tim predasima otimalo se nešto i od zasluženog sna kako bi se naučilo koje slovo, pročitao neki članak, zatim još nekoliko puta pročitali naučeni tekstovi ili pak preradio neki aktuelni materijal. Na kraju trebalo je uvježbati i neku recitaciju, bataljonski hor i skeč.

Fudbalski tim Brigade

Sav taj posao bio je mukotrpan, jer je osim strpljenja, upornosti i taktičnosti zahtijevao i političku opredijeljenost svih onih koji su zajedno sa mnom primali te zadatke. Naš osnovni cilj bio je da se što više znanja prenese na borce. To je dakle bio sastavni dio naše borbe. Istina, mučilo se, ali i učilo.

Sve teškoće vezane za rad na kulturno-prosvjetnom planu brzo je potiskivalo saznanje da je izvjestan broj boraca usvojio

mного toga i da su neki od njih i sami postali propagatori tih aktivnosti. Naročito zadovoljstvo bilo je gledati drugove i drugarice kako sami pišu ili čitaju određeni tekst. Neki od njih su tu svoju neizmjernu radost ispoljavali suzama. Dakle, bili su presrećni što su prvi put u životu mogli svojom rukom napisati i pročitati svoje ime i prezime, odnosno u tom pisanju prepoznati sebe. To zadovoljstvo predstavljalo je velik podstrek i mobilisalo borce za izvršavanje još težih borbenih zadataka.

Na osnovu svega što je rečeno može se izvući zaključak daje naš prvi i osnovni zadatak bio opismenjavanje boraca koji nisu poznavali nijedno slovo, dakle, potpuno nepismenih i onih koji su bili polupismeni. U mom 2. bataljonu bilo je dosta pismenih drugova i drugarica, što mi je kao rukovodiocu kulturno-prosvjetnog rada olakšavalo ovu aktivnost. S obzirom daje sa svakim nepismenim ili polupismenim borcem trebalo dosta raditi, mi zaduženi za taj rad morali smo se maksimalno angažovati. Istina u početku je išlo teško, ali kasnije, kada smo ušli u metodologiju toga rada, to nam je predstavljalo sasvim lak posao, a uz to i osobito zadovoljstvo. Borci su brzo usvajali sve ono što je bilo predviđeno programom rada. S nekima smo obrađivali i neke druge stvari, mimo programa.

Drugi oblik kulturno-prosvjetnog rada, znatno sadržajniji i sveobuhvatniji, sastojao se u pripremanju i održavanju priredbi. Tu aktivnost provodili smo pomoću sekcija: dramske, recitatorske i drugih koje su bile manje poznate. Imali smo nekoliko drugova koji su se isticali svojim glumačkim sposobnostima, pa su otud bili veoma omiljeni kako u 2. bataljonu tako i u čitavoj 18. hrvatskoj brigadi. Između ostalih glumačku ekipu 2. bataljona činili su: Fehim Halilović iz Gradačca, koji je jedno vrijeme bio politički komesar čete, Miralem Šahinpašić, komandir čete, Mustafa Kapetanović iz Samca, kasnije profesionalni glumac u Bjelovarskom narodnom pozorištu, Atif Zukić, četni ekonom, Ivo Domazet, kasnije komandant 1. bataljona i mnogi drugi.

Veliku pomoć i podršku u ovom radu pružao nam je Moni Finci, tada na dužnosti zamjenika političkog komesara Brigade. Od njega smo dobivali materijale i uputstva potrebna za organizovanje, pripremanje i izvođenje svih tih sadržaja značajnih za kulturno-prosvjetno uzdizanje boračkog kadra, posebno onog koji se s tim ranije rijetko susretao.

Mislim daje kulturno-prosvjetni rad, bar što se tiče 2. bataljona, bio dosta kvalitetan. Osim što smo izvodili priredbe za borce našeg Bataljona, ponekad smo to činili i za borce cijele Brigade. Međutim, u najljepšem sjećanju ostale su mi one priredbe koje smo

održavali za narod selâ u kojima smo boravili. To su zaista bili dragi i nezaboravni trenuci. Najveća nam nagrada bio je uspjeh neke od naših priredbi. To nas je sokolilo i podsticalo na još veći i uporniji rad. Svaka priredba koju bismo dobro izveli brzo je potiskivala u zaborav sve one teškoće s kojima smo se u njenom pripremanju susretali. To je u svakom slučaju stvaralo jedno novo raspoloženje i davalo nam snagu za još veće angažovanje na ovom planu.

Program za svaku pa i najobičniju priredbu sastojao se od lijepo pripremljenih recitacija, zatim monologa, dramskih komada i aktuelnih skečeva iz narodnooslobodilačke borbe. Sjećam se da smo vrlo često nastupali sa fragmentima iz Balada o Petrici Kerempuhu, Miroslava Krleže. Istina, taj materijal bio je prilagođen našim uslovima. Njega je najupečatljivije realizovao Ivo Domazet, koji je radi kompletnog umjetnog dojma oblačio seljačko odijelo, a na glavu stavljao šešir sa zadjenutom perjanicom.

Prvu priredbu koliko se sjećam organizovali smo u selu Glogovcu, gdje smo bili i smješteni. To selo je bilo jako u organizacionom i u ekonomskom pogledu. U njemu je živio znatan broj starijih obrazovanih ljudi koji su nam pomagali oko pripremanja priredbe, a bilo je i bogato hranom, tako da smo se tu, nakon dužeg vremena dobro najeli. U centru sela, pod vedrim nebom, napravili smo improvizovanu pozornicu od šatorskih krila, drvenih kolaca i granja, a zatim naložili veliku vatru. Imali smo ispisane parole, a njih je uglavnom radio Milorad Stojanović koji je bio pravi majstor za pisanje i slikanje na papiru. Već u ranim večernjim satima narod je počeo da se okuplja. To je bio sasvim siguran nagovještaj da će na priredbi prisustvovati mnogi žitelji ovog sela. Na početku programa osjećala se izvjesna trema. Međutim, kako je priredba tekla dalje tako smo i mi postajali šve sigurniji, pa je oduševljenje među narodom a i borcima bivalo sve veće. Izveli smo nekoliko recitacija i horskih pjesama i 2-3 skeča. Narod nas je oduševljeno posmatrao i vrlo često aplauzom pozdravljao izvođenje programa. Trudili smo se da na narod ostavimo što upečatljiviji dojam. Bili su to prijatni i nezaboravni doživljaji. Svi smo bili uzbuđeni. Nakon završene priredbe svud se igralo i pjevalo. Dakle, svi smo bili srećni i veseli.

U vrijeme boravka Brigade na prostoru Teslić-Tešanj (juli 1944) moj Bataljon je bio smješten u selu Svinjci. To je bilo pola srpsko a pola muslimansko selo. Tu smo upoznali neke drugove ilegalce - omladince koji su došli iz Tešnja. Pošto nam je to bio prvi susret s narodom sela Svinjci, mi koji smo bili zaduženi za kulturno-prosvjetni rad odmah smo se prihvatili organizovanja priredbe. Međutim, priredbu nismo mogli tako brzo izvesti, jer su tih dana

vođene danonoćne borbe protiv neprijateljskih jedinica koje su uporno pokušavale da se od Doboja probiju prema Tesliću i Tešnju. Naša Brigada je štitila prilaze Tesliću. Tek kada su ove borbe splasnule, stekli su se uslovi za održavanje priredbe. U Svinjcima smo organizovali samo jednu, ali vrlo kvalitetnu priredbu.

Pored ovih aktivnosti organizovali smo pisanje bataljonskih novina, koje su išle od ruke do ruke, a u njima su borci iznosili svoja trenutna zapažanja ili neke doživljaje iz borbe. To je bio značajan vid kulturno-prosvjetnog uzdizanja boračkog kadra. Imali smo i zidne brigadne novine koje su pozitivno uticale na dalju izgradnju svijesti kod naših boraca i njihovo kulturno prosvječivanje.

Razna sportska takmičenja takođe su predstavljala značajan vid kulturnih aktivnosti. Bavljenje bilo kojim sportom značilo je i pripremanje za borbene zadatke. Najčešće smo organizovali fudbalske utakmice, jer nam je za tu igru trebalo samo malo slobodnog terena i poneka lopta. Utakmice su odigravane na nivou bataljona i Brigade. Povremeno su organizovani susreti između Kulturno-prosvjetne ekipe istočne Bosne i ekipe 5. kozaračke brigade.

Jednog dana naš komandant Brigade Franjo Herljević i Đurin Predojević, zamjenik komandanta 11. divizije, dogovorili su se da ekipe 18. hrvatske i 5. kozaračke brigade odigraju fudbalsku utakmicu. Pošto sam dobio zadatak da iz svog Bataljona, koji se tada nalazio u selu Čečavi, okupim sve drugove - potencijalne kandidate za fudbalski tim, odmah sam pristupio ovoj realizaciji. Isto to učinjeno je i u drugim bataljonima. Sastavili smo dobar tim. Od brigadnog ekonoma dobili smo vrlo lijepe majice i gaćice sašivene u našoj krojačkoj radionici. Ishrana nam je malo pojačana.

Bio je juni. Mi smo s velikim nestrpljenjem iščekivali tu utakmicu. Svi smo priželjkivali pobjedu. Nakon nekoliko dana upornog treninga kolima smo prebačeni do Prnjavora, mjesta gdje je prema ranijem dogovoru predviđeno da se odigra utakmica. Dolaskom u Prnjavor bili smo prilično uzbuđeni i pomalo začuđeni ogromnim interesovanjem, kako boraca krajiških jedinica, tako i naroda ovog mjesta za ovu fudbalsku priredbu. Stadion koji se nalazio u samom centru grada bio je ispunjen do posljednjeg mjesta. Teren za igru je podsjećao na zeleni tepih a uz to bio je i dobro markiran. Znam da su na ovoj utakmici bila prisutna i tri engleska padobranca koje su od četnika na prostoru Pojezne spasili Kozarčani. S njima je bila jedna naša drugarica, inače student, a kasnije profesor engleskog jezika. On su došli u svojim uniformama. Za nas je to bio poseban doživljaj, a i obaveza da se predstavimo u što ljepšem svjetlu.

Utakmica je bila vrlo dinamična i uzbudljiva. Završila se bez pobjednika: nula - nula, ali za nas je to bilo ravno pobjedi s obzirom da su Kozarčani bili daleko uigraniji tim. U našem timu posebno se istakao golman Milorad Stojanović. Priča se da je poslije utakmice Đurin Predojević tražio, pa čak i molio da im ustupimo našeg golmana kako bi pojačao svoju ekipu. Međutim, mi smo ga odbili. Kasnije će Milorad s još dvojicom sportista iz Brigade junački poginuti boreći se protiv četnika u selu Gornja Zeljina kod Gradačca. Kad sam to čuo, bilo mi je strašno teško.

Neposredno nakon drugog - konačnog oslobođenja Tuzle pozvao me Moni Finci, tada politički komesar Brigade. On mi je saopštio da sam postavljen za kulturno-prosvjetnog rukovodioca 18. hrvatske brigade. Ubrzo potom unutar Brigade izvršene su izvjesne kadrovske promjene. Naime, pošto je Franjo Herljević postavljen za komandanta 38. divizije, dužnost komandanta 18. hrvatske brigade preuzeo je Veljko Janković, dotadašnji zamjenik komandanta Brigade, dok je za zamjenika političkog komesara Brigade naimenovan Selim Numić.

Novu dužnost primio sam s puno odgovornosti i sa željom da taj rad podignem na jedan viši nivo. Odmah sam pristupio poslu, obišao sve bataljone i obavio razgovore s nekim drugovima koje sam ranije poznao, a koji su isto kao i ja u svojim jedinicama radili na kulturnom prosvjećivanju boračkog kadra. Što se tiče ovog rada on je bio u potpunosti organizovan. Po bataljonima su postojali kulturno-prosvjetni odbori pomoću kojih je išla sva ta aktivnost. Na čelu svakog Odbora stajao je rukovodilac kulturno-prosvjetnog rada. Na to mjesto birani su i postavljeni oni drugovi koji su najviše iskazivali smisla za tu djelatnost.

Kao rukovodilac kulturnog uzdizanja i prosvjećivanja boraca 18. hrvatske brigade kratko sam radio. Mislim da je to trajalo nešto više od dva mjeseca. Međutim, ipak se uspjelo organizovati nekoliko priredbi i drugih kulturnih sadržaja, čime je taj rad podignut na jedan viši stepen.

Dvadesetog oktobra 1944. godine, u tek oslobođenom Gradačcu, održali smo jednu od dotad najvećih i meni najdražih priredbi. Okupili smo se u jednoj prostranoj zgradi na Gradini, središtu bivšeg kotara. S nama su, između ostalih, bili i naši istaknuti politički rukovodioci: Džemal Bijedić, Edhem Čamo, Boro Popović i drugi. Sala je bila dupke puna.

Za ovu priredbu pripremljen je vrlo interesantan i sadržajan, bogat program. Menije pripala čast daje otvorim. Tom prilikom govorio sam o uspjesima naših jedinica ostvarenim u borbama

protiv okupatora i njegovih saradnika, kao i o drugovima borcima koji su boreći se za slobodu svog naroda i nezavisnost zemlje izgubili život. Spomenuo sam i to da nas u narednom periodu čeka još mnogo teških, pa možda čak i težih trenutaka u odnosu na već preživljene i da sve te teškoće moramo savladati kako bismo ispunili zavjet koji smo dali narodu i našem Vrhovnom komandantu Josipu Brozu Titu. U momentu kada sam trebao da završim govor, na pozornicu je sav usplahiren došao Moni Finci i uzviknuo: »Beograd je oslobođen!« Odjednom je nastala opšta pucnjava, a potom narodno veselje. Tako je ova priredba pretvorena u pravo slavlje. Svud se pucalo i pjevalo.

Da kažem i to daje naša Brigada imala i svoj hor. Okupljanje boraca u hor nije bilo nimalo lako. Tu su prije svega dolazili u obzir oni drugovi koji su imali smisla za pjevanje ili sviranje na nekom od instrumenata. Takvih je na žalost bilo malo. No, i pored toga, uspjeli smo da napravimo jedan manji hor s kojim su skoro redovno uvježbavane određene pjesme i izvođene na priredbama ili drugim prigodnim prilikama. I tu je, dakle, pobijedila upornost i uvijek prisutni entuzijazam. Pjesme su uglavnom bile partizanske, a najčešće smo pjevali sljedeće: Ide Tito preko Romanije; Romanija visoka voda; Partizan sam, tim se dičim; Sve što je bilo pod pepelom; Po šumama i gorama; Pjesma o Titu, zatim nekoliko ruskih pjesama i mnoge druge.

U okviru kulturno-prosvjetnog rada često su se proučavali izvjesni politički materijali, prvenstveno oni koji su u datom trenutku bili aktuelni, a uz to i razna politička literatura. Sve to zajedno doprinosilo je značajnijem razvitku svijesti kod naših boraca, a samim tim i uzdizanju Brigade na jedan viši kulturno-prosvjetni nivo. Od svih tih materijala najčešće su razmatrani oni koji su se odnosili na odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a i na rezultate ostvarene u posljednjim borbama. Prema tome, osnovni smisao ove aktivnosti bio je da borci budu pravovremeno obaviješteni o svemu pa makar i nevažnim događajima. Na tome se dosta radilo, a mislim i da su rezultati bili više nego dobri.

Radi jačanja i daljeg razvijanja aktivnosti na kulturno-prosvjetnom planu uveli smo takmičenje između bataljona. Za najbolje rezultate ostvarene u oblasti kulturnog uzdizanja i prosvjećivanja boračkog kadra dobivala se prelazna zastavica. Tako je moj 2. bataljon poslije oslobođenja Tešnja (juli 1944) dobio to priznanje. Svi smo bili sretni i ponosni.

Koncem novembra 1944. godine, premješten sam u veterinarsku službu 38. divizije, a potom u istu službu Druge armije, gdje ću ostati sve do kraja rata, odnosno do konačnog oslobođenja zemlje.

OBAVJEŠTAJNI RAD

Prije reorganizacije, koja je uslijedila nakon formiranja OZN-e, obavještajni rad je bio organizovan po sljedećoj šemi.

U 18. hrvatskoj brigadi je postojao Drugi odsjek (obavještajni) koji se dijelio na dvije sekcije i to: obavještajnu i kontraobavještajnu. Ista organizacija postojala je i po bataljonima, ali je rukovođenje sekcijama bilo isključivo vertikalno. U nekim bataljonima je bilo izvjesnog brkanja nadležnosti. Razlog tome je nesnalazjenje u određenim situacijama. Međutim, to nije imalo neke osobito štetne posljedice.

Poslije formiranja OZN-e ove dvije funkcije su potpuno odvojene. U Brigadi je uvedena funkcija obavještajnog oficira kome je bio potčinjen izviđački vod, a u bataljonima obavještajni oficir bataljona sa izviđačkim desetinama.

Obavještajni oficir je smatran članom Štaba Brigade i bio je isključivo njemu potčinjen. On je bio odgovoran za stručnu obuku i unapređenje sadržaja i metoda rada obavještajnih oficira nižih jedinica, ali im nije mogao direktno naređivati već preko svoga Štaba. S druge strane, obavještajni oficir je bio dužan da obavještajnom oficiru pretpostavljene komande dostavlja redovne i vanredne izvještaje o obavještajnoj situaciji i vlastitom radu, ali su oni uvijek bili adresirani na Štab za 2. odsjek. Pored obavještajnog oficira taj izvještaj su potpisivali komandant i komesar.

Izviđačke jedinice su bile sastavljene od odabranog ljudstva i naoružane pretežno automatskim naoružanjem, dok je izviđački vod 18. brigade imao i dva mala minobacača sa po šest mina. Njihova namjena je bila da vrše izviđanja, učestvuju u hvatanju »živih jezika«, sprovode i čuvaju razne zarobljenike, prate obavještajnog oficira pri izvršavanju njegovih zadataka na terenu, a samo u izuzetnim situacijama učestvuju i u borbenim zadacima. O njihovoj

obuci brinuo se obavještajni oficir, pa su njen kvalitet i uspjeh u radu zavisili od opšteg obrazovanja i obučenosti i njega samog.

O kadrovskom obezbjedenju službe brinuli su se obavještajni oficiri, ali to nije išlo bez teškoća. Nije uvijek shvaćen značaj obavještajnog rada i komande su se teško odlučivale dati kvalitetniji kadar za obavještajnu službu. S druge strane to su bile prilično nezahvalne funkcije pa su ih pojedinci nerado prihvatili.

Uslovi za obuku ovog kadra nisu bili ni malo povoljni. Kvalitet njihovog rada zavisio je prvenstveno od osobnog afiniteta, inteligencije i opšteg obrazovanja. Obuka je provođena metodom savjetovanja, seminara i kurseva.

Osnovni sadržaj savjetovanja i seminara je bila razmjena iskustava. Karakterističan je primjer savjetovanja u Hamzinom Hanu (Tojšići) kod Tuzle, početkom 1945. godine. Organizovao ga je Štab 3. korpusa a učestvovao je i Štab 38. divizije sa štabovima potčinjenih brigada - 17. majevičke, 18. hrvatske i 21. tuzlanske. Tema je bila: stanje u brigadama i iskustva iz borbenih dještava u proteklom periodu. Referisali su komandanti brigada. Posebne referate o stanju obavještajnog rada i iskustvima obavještajnog obezbjedenja ovih dještava podnosili su obavještajni oficiri brigada.

U drugoj polovini 1944. godine Obavještajni odsjek Štaba 3. korpusa organizovao je u Tuzli srednji obavještajni kurs. Ne znam koliko je klasa prošlo kroz njega, a mislim da je obuka jedne klase trajala oko 20 dana. Kurs je dobro došao mada je njegov efekat bio umanjen činjenicom da je svim slušaocima nedostajalo osnovno vojno obrazovanje. Bogato ratno iskustvo ipak nije moglo potpuno nadoknaditi nedostatak ovih znanja, pa je to opterećivalo program čiji je stručni dio ionako bio ograničen kratkoćom vremena.

Sam obavještajni rad u 18. hrvatskoj brigadi odvijao se uz mnogo poteškoća. Osnovni nedostatak je bio u činjenici da nije postojala obavještajna služba organizovana na teritorijalnom principu koja bi kontinuirano obrađivala i pratila obavještajnu situaciju na određenoj teritoriji. Stoga su obavještajni oficiri operativnih jedinica dolaskom na novu teritoriju počinjali uvijek iz početka. Organizacija koju su ti oficiri stvarali, nakon odlaska njihove jedinice sa dotičnog terena ostajala je neiskorištena. To najbolje ilustrira slučaj Obavještajnog centra organizovanog u Gradačcu 1944. godine. Mislim da nije potrebno posebno naglašavati koliko je napora i vremena potrebno da se pronađe, osposobi i provjeri dobar saradnik u ovom poslu.

Izviđačke jedinice 18. hrvatske brigade su uspješno korištene u prikupljanju podataka o okupatoru, četnicima, ustašama, zelenom kadru i drugim neprijateljskim formacijama sa kojima su ponekad dolazile i u borbeni kontakt. Van toga, glavne neprijateljske snage su se nalazile u dobro utvrđenim gradovima, pa se u prikupljanju podataka o njima izviđačke jedinice nisu mogle koristiti.

Važan izvor podataka bili su zarobljenici. U tu svrhu oni su maksimalno korišteni. Ilustracije radi navodim primjer zarobljenih četnika koncem decembra 1944. godine u Tuzli. U pokušaju da zauzmemo Tuzlu razbijena je grupacija Draže Mihailovića, pa se u tuzlanskim zatvorima našlo nekoliko stotina zarobljenih četnika.

Odmah je formirana grupa sastavljena od obavještajnih oficira koja je na bazi iskaza zarobljenika rekonstruisala čitavu organizaciju i formaciju četničkog pokreta u Srbiji. Stvorena je kadrovska slika jedinica od komandira vodova do najvišeg komandnog kadra. U ove poslove su se uključivali i organi OZN-e, a sami podaci iz ove rekonstrukcije su uspješno korišteni i u borbi protiv odmetništva poslije rata.

*

*

*

Za vrijeme pregovora, oktobra 1944. godine, o prelasku mioničkog zelenog kadra na stranu narodnooslobodilačkog pokreta, došlo se do podataka da sve konce dogovora drži mionički beg, čijeg se imena i prezimena više ne sjećam. On je nametnuo taktiku odugovlačenja pregovora sa ciljem da dobije na vremenu, računajući da 18. hrvatska brigada, koja je vodila pregovore, neće dugo ostati na tom terenu i da će se na taj način izbjeći pregovori.

Referišući o tome, Štabu Brigade predložio sam da drug Vicko Katić i ja posjetimo bega i da mu saopštimo ova naša saznanja. Štab se složio i tako smo Vicko i ja, jednog kasnog predvečerja, došli u begovu musafirhanu.

Beg nas je primio uljudno, ali prilično hladno i rezervisano. Bilo mu je jasno da naša posjeta nije slučajna, pa je očito bio u stalnom iščekivanju da sazna razlog našeg dolaska. Mi smo, međutim, uz dobru tursku kafu sasvim neobavezno čavrljali ne dajući mu povoda za bilo kakve zaključke. Na kraju smo se spremili za odlazak. Beg je shvatio da smo ipak naišli slučajno, i već potpuno opušteni, izašao je da nas isprati. I tek pozdravljajući se saopštili smo mu razlog naše posjete. Bio je potpuno iznenađen. Pokušao je da se brani, ali je djelovao suviše smušeno, a mi mu nismo dali priliku za to. Uzjahali smo konje i uputili se u pravcu Gradačca.

Sljedećeg dana stigle su dvije grupe od po 30 zelenokadrova-
ca najavljujući dolazak i ostalih. Međutim, ostali se nisu pojavlji-
vali iako smo ih čekali. Brigada je uskoro napustila Gradačac, a
svih onih šezdeset zelenokadrovaca pobjegli su već u toku naredne
noći.

*
* *
*

U drugoj polovini 1944. godine, u južnom zaleđu Gradačca nalazila se grupacija zelenog kadra jačine oko 1200 ljudi. U to vrijeme vojnički su bili neaktivni i izbjegavali su sukobe s jedinicama NOV. Stoga njihov vojnički značaj nije odgovarao brojnom stanju i relativno dobrom naoružanju. Međutim, kraj je raspolagao znatnim ljudskim i ekonomskim potencijalom, a njihovo korišćenje za potrebe NOP-a pretpostavljalo je vojničku i političku likvidaciju ove grupacije. Situaciju je komplikovalo i postojanje znatnih četničkih snaga u Bos. Posavini i na Trebavi. Stoga je 18. hrvatska brigada, nakon oslobođenja Gradačca, dobila zadatak da razoruža ili prevede na stranu NOP-a mionički zeleni kadar, kako je ova grupa u to vrijeme nazivana. Zadatak je trebalo riješiti isključivo pregovorima, bez primjene sile. Radi toga postavljeni su i konkretni obavještajni zadaci.

Širi rejon Gradačca, uključujući Posavinu i Trebavu, bio je u obavještajnom smislu potpuno neobrađen. Širina teritorije i kratkoća vremena zahtijevali su da se djeluje brzo i racionalno. Zato je odlučeno da se u Gradačcu uspostavi Obavještajni centar koji bi obavještajni rad organizirao na teritorijalnom principu. Kao obavještajni oficir Brigade preuzeo sam organizaciju Centra i rukovođenje njime. Za šefa Centra postavljen je jedan aktivista, mislim daje bio član KP. Prezimena se ne sjećam, a ime mu je bilo Kemal. Ne sjećam se ni kako je došlo do ovog izbora, ali se pokazalo da je bio vrlo dobar. Naime, Kemal je bio inteligentan, temeljit i sistematičan, a odlično je poznao teren i mnoge ljude.

Zahvaljujući prije svega Kemal u organizacija je vrlo brzo stvorena i počela da djeluje, a izvještaji su stizali sa čitave teritorije. Na sastancima s Kemal izvještaji su analizirani pojedinačno, utvrđivane dopune i postavljeni novi zadaci. S ovih sastanaka sam se vraćao obično oko 21 čas, pa je uvedena praksa da se u to vrijeme svakog dana sastaje Štab Brigade i analizira obavještajnu situaciju.

Jednog dana primljen je izvještaj daje u Orašje stigla grupa od 350 dezertera iz 13. SS divizije i da se utvrđuje u mjestu. Odmah

je traženo da se utvrdi tko ih vodi, kakvo im je naoružanje i oprema, raspoloženje i eventualne namjere. Slijedećih dana u Orašje pristižu nove grupe, a među njima i 350 feld-žandarma, pa cijela grupa dostiže broj od 1150 dobro naoružanih, opremljenih i još uvijek organiziranih vojnika.

Iz izvještaja koji iz Orašja stižu svakodnevno vidi se da su bivši esesovci isključivo bosanski Muslimani, a feld-žandarmi pretežno Hrvati. Grupom komanduje podoficir esesovac, Musliman, a imena i prezimena se više ne sjećam (u daljem tekstu Podoficir). Ustaše iz Bosanskog Šamca, pa čak i posavski četnici ih pozivaju da priđu njima. Oni to odbijaju, ali se ne izjašnjavaju o daljim namjerama. Ima indicija da je Podoficir raspoložen da pristupi NOV-i, ali su to za sada samo indicije. Međutim, malo je vjerovatno da bi na to pristali i feld-žandarmi. U svakom slučaju nema opasnosti za eventualne pregovarače.

Na sastanku Štaba predlažem da se noću s dvojicom pratilaca prebacim u Orašje i pregovaram o pristupanju grupe NOV-i. Komesar Brigade Moni Finci je protiv. Šmatra da nema šanse da stignemo do Orašja. Morali bismo mijenjati nekoliko vodiča, a Posavina je gusto naseljena, sela ušorena i kontrolisana od ustaša ili četnika. Štab se dijeli, ali većina podržava stav komesara i prijedlog je odbijen. Prihvaćen je novi prijedlog da se u Orašje uputi neko od nekompromitiranih pripadnika ili saradnika NOP-a ali uz stav da on ne može biti pregovarač, već kurir koji će grupi odnijeti poziv da pristupi NOV-i. U pozivu treba objasniti stav NOP-a prema onima koji su pripadali neprijateljskim formacijama, bez ikakvih obaveza van te politike. Dobio sam zadatak da predložim tekst poziva, a odlučeno je da ga potpišu komandant, komesar i obavještajni oficir Brigade.

Slagao sam se sa stavom da čovjek koji će ići u Orašje ne može biti pregovarač u smislu preuzimanja obaveza, ali sam bio ubijeđen da on ne smije biti niti samo običan kurir. Rekao sam to i Kemal. On se složio i predložio da se taj zadatak povjeri Enveru Tvici (mislim da se tako zvao), trgovcu i komandantu zelenog kadra u Orašju, koji je zbog saradnje sa NOP-om izbjegao u Gradačac, poslije njegovog oslobađanja. Kasnije će se pokazati da je to bio vrlo dobar izbor. Nepovoljno je bilo što je bio poznat i kompromitiran kao saradnik NOP-a, pa se nametnulo pitanje kako ga prebaciti do Orašja. U dogovoru s njim odlučeno je da ga miskiramo u zar i feredžu i s lažnim dokumentima, zaprežnim kolima prevezemo u Orašje. Organizaciju je preuzeo Kemal.

Razrađujući plan Tvicinog nastupa, dogovoreno je, koliko se sjećam, slijedeće:

- da nenapadno, ali što prije, kontaktira sa Podoficirom. Smatralo se povoljnim što je Musliman, komandant zelenog kadra i ugledan građanin u mjestu;

- da utvrdi šta Podoficir namjerava dalje. Ako se pokaže da je spreman pristupiti NOV-i da mu pokaže poziv i da tek poslije toga nastupa otvoreno;

- ako se pak pokaže da ne namjeravaju prijeći u NOV-u da kao »politički neutralan«, ali kao Musliman i prijatelj analizira situaciju i nametne zaključak daje najcjelishodnije rješenje pristupanje NOV-i. U tom slučaju, zavisno od vlastite procjene, da odluči da li će i u kom momentu pokazati poziv.

Razmatrane su različite situacije i dogovoreni postupi. Analizirana je i mogućnost da grupa u pokretu prema Gradač. . djeluje s Brigadom u uništenju Štaba i jedinica četničkog o -reda u selu D. Žabari, i utvrđivani su detalji tog sadještva. Bilo je čak ideja da se lažiraju pregovori o pristupanju četnicima ako bi to pomoglo da se postigne iznenađenje u napadu na njih.

Iz Tvicinih izvještaja koji su stizali svakodnevno bilo je vidljivo slijedeće:

- Podoficir pristupanje NOV-i smatra jedinim rješenjem, ali on o tome može da razgovara samo sa 18 ljudi. Ostali, a naročito feld-žandarmi, na takvo rješenje ne pomišljaju niti u snu;

- grupa je dobro naoružana i disciplinirana. Vjeruju u vlastitu snagu i ne plaše se da bi ih netko napao. Utisak je da bi se vrlo energično oduprli svakom pokušaju da ih neko napadne ili razoruža.

Višednevnim pismenim kontaktima, izvještajima i prijedlozima dogovoreno je slijedeće:

- Podoficir i Tvica će sa grupom krenuti u selo Maoču pod izgovorom da se pristupi Crnom Gavranu. Selo se nalazi između Brčkog i Gradačca, a Crni Gavran je komandant neke sasvim beznačajne grupice zelenog kadra o čijoj vojsci u narodu kruže priče koje graniče sa fantastikom. Tvica je predstavljen kao izaslanik Crnog Gavrana. U blizini Maoče nalazi se selo Dubrave sa posadom od oko 200 ustaša. Brigada će zauzeti Dubrave i tu sačekati dolazak grupe.

Dolaskom u Maoču Podoficir će postrojiti grupu, a zatim će sa Tvicom motociklima poći po Crnog Gavrana, a vratiti se sa dvojicom partizanskih oficira. Odmah zatim pred stroj će izići Tvica, objasniti njihovu situaciju i kao Musliman i prijatelj pozvati ih da pristupe NOV-i. Iza toga će nastupiti Podoficir, složiti se sa Tvicom

i pozvati da istupe naprijed oni koji žele da ga i dalje slijede. Tada će bez kolebanja istupiti osamnaestorica onih koji su od početka znali kuda se ide da bi povukli ostale.

U skladu s ovim planom Brigada napušta Gradačac i kreće na Dubrave. Ja se u Srnicama odvajam i krećem u Tuzlu, jer je Štab Divizije naredio da se javim na obavještajni kurs koji je počinjao s radom u Tuzli. Oponomoćenik OZN-e Brigade drug Vicko Katić preuzima dalje vođenje ove akcije. Cijela akcija se odvijala prema ranije utvrđenom planu, osim što su feld-žandarmi odbili prijeći na stranu NOV-e i u Maoči su se odvojili. Međutim, s tii.ie se i računalo.

U Maoču su s podoficiorom i Tvicom išli Vicko Katić i VlatKO Karnaš, zamjenik komandanta Brigade. Mada je njihova pojava izazvala pravi šok i mada je bilo kolebanja, bivši esesovci su se bez izuzetka odlučili da slijede Podoficira. Dolaskom u Dubrave tražili su da se od njih formira brigada koja će kao zasebna jedinica ući u sastav Divizije. Odgovoreno im je da je Štab Divizije odlučio da se njima popune jedinice Divizije i da se o toj odluci ne može raspravljati. Odmah je odvojeno 180 boraca za popunu 18. hrvatske brigade, a ostali su krenuli u Tuzlu gdje se nalazio Štab Divizije.

Dolaskom u Tuzlu grupa je smještena u zgradu Gimnazije. Obavještajni oficir Divizije major Zvonko Grakalić došao je na kurs i pozvao me da ih posjetimo. Usput smo sreli Katića, Karnaša i Podoficira. Išli su u Štab Divizije. Pozdravili smo se i izmijenili nekoliko riječi. I kasniji moji susreti s Podoficiorom bili su u prolazu, pa nikakav određeni sud o njemu nisam mogao stvoriti. Ne znam čak niti da li je preživio rat. Takva su to bila vremena.

BILA SAM REFERENT SANITETA

U 18. hrvatsku brigadu došla sam iz bolnice 3. bosanskog korpusa koja se nalazila u Šekovićima. U tek oslobođenoj Tuzli završila sam sanitetski kurs. Završetkom kursa upućena sam u Štab Brigade, gdje su mi saopštili da treba da primim dužnost referenta saniteta Brigade. Dužnost mi je predala drugarica Bosa Knežević-Cvijetić, dotadašnji referent saniteta. Ona me je informisala o stanju saniteta u Brigadi.

Pošto sam primila dužnost, Brigada je ubrzo imala teške borbe sa četnicima i esesovcima kod Lopara. Tu smo imali veliki broj ranjenika, kojima smo pružili prvu pomoć da bismo ih zatim uputili, u toku noći, u bolnicu 38. divizije. U pružanju prve pomoći mnogo se istakao dr Nedeljko Ukropina. Za dobru organizaciju i brzu evakuaciju ranjenika odati nam je priznanje.

U Brigadi je postojala Bolnička četa koja je obezbjeđivala i nosila ranjenike. Bila je sastavljena od vrlo hrabrih i požrtvovanih boraca, koji su u teškim situacijama bili u stanju dati svoje živote za ranjenog druga. Komandant naše Brigade Veljko Janković je vodio veliku brigu o ranjenim i bolesnim drugovima. Zato nam je Bolnička četa bila uvijek snabdjevena potrebnim sredstvima za nošenje ranjenika i obezbjeđenje brigadne bolnice. Komesar Bolničke čete bila je Ruža Spasojević. Ona se nesebično zalagala za rad Bolničke čete i brigadne bolnice, kao i za moralno-političko stanje boraca u Četi, a koje je bilo na zavidnoj visini. Bolnička četa je više puta bila pohvaljivana za svoj požrtvovani rad i nesebično zalaganje.

Imali smo u sanitetu Brigade kurira koji se zvao Tahir, bio je dijete, imao je između 13 i 14 godina, pa sam često s njim, kao pratioca slala po jednog starijeg borca. Ljuteći se zbog toga govorio je: »Ja sam borac kao i svi drugi i pratioci mi nisu potrebni.« Tako

je on hrabro izvršavao sve dobijene zadatke. U bataljonima smo imali referente saniteta pomoću kojih je organizovana sanitetska služba. U jednom bataljonu referent saniteta je bila drugarica Julka Božić, zvana Šoša. Njeni borci su govorili da ona više voli da ide u borbu, nego da obavlja dužnosti koje su joj povjerene. U četama su bile bolničarke koje su izlagale svoje živote u prvim borbenim redovima da previju i iznesu ranjenog druga.

Sanitetska služba kao cjelina dala je veliki doprinos zbrinjavanju ranjenika i očuvanju njihovog zdravlja. U vrijeme kada su se borci odmarali, sanitetsko osoblje obavljalo je mnoge poslove. Prispadnici saniteta njegovali su i previjali ranjenike, hranili ih, a ponekad i kupali, zatim parili su odijela boraca i radili mnoge druge poslove. Brigada je vodila česte borbe sa četnicima. U jednoj od tih borbi, novembra 1944. godine, poginula je bolničarka Anda Drinić, koju su četnici zarobili i na svirep način zaklali. Takođe, u drugoj borbi sa četnicima zarobljena je još jedna bolničarka čijeg se imena ne sjećam. Njoj su četnici izvadili oba oka, svirepo je mučili i ostavili. Tako unakaženu su je našle naše jedinice.

Naša Brigada je i poslije kapitulacije fašističke Njemačke produžila borbu sa četnicima, sve do njihovog konačnog uništenja. U tim borbama zarobila je veliki broj četnika, među kojima je bilo dosta njihovih žena iznemoglih od gladi. Komandant naše Brigade je tada bio Slobodan Kezunović, koji je naredio da se za te žene skuva kazan hrane, iako smo i mi tada skoro bili gladni. Tu se vidjelo koliko je kod nas bilo humanosti i prema onima koji su bili neprijatelji naših naroda. Tada me je jedan zarobljeni četnik zamolio da prenesem poruku njegovom bratu, koji je bio puškomitraljezac u jednom našem bataljonu. Dvoumila sam se da li da to učinim. No, ipak sam potražila tog našeg druga i prenijela mu poruku. Odgovorio mi je daje on davno brata izgubio, i produžio pokret sa svojom jedinicom. Teški su to bili dani, došla je sloboda i mnogo teških trenutaka je trebalo zaboraviti.

Pred kraj maja 1945. godine, premještena sam na dužnost intendanta Centralno-invalidskog doma u Sarajevu. Kada smo opremili dom, u njega su dopremani invalidi, a među kojima je bila i moja bolničarka kojoj su četnici izvadili oba oka. Prepoznala je moj glas i uzviknula: »Jesi li to ti moj referente?« Ispričala mi je kakve je strahote i poniženja preživjela. Dugo smo plakale u zagrljaju jedna druge. Onaje iz ovog Doma trebalo da ide u Dom slijepih u Beogradu. Poželjela je da joj ja budem pratilac, što sam i učinila.

To se ne može nikada zaboraviti. O drugovima koji su ostali bez pojedinih dijelova svoga tijela vodena je posebna briga. Ovi drugovi su doživjeli slobodu, ali u njihovim mislima lebdjela je zabrinutost kako će bez ruke, noge, očiju i drugih dijelova tijela nastaviti da žive i rade. Trebalo je mnogo toga učiniti da shvate da nisu sami i da su s njima njihovi drugovi sa kojima su se borili za zajedničke ciljeve.

MATERIJALNO OBEZBJEĐENJE BRIGADE

Blagovremeno i potpuno obezbjeđenje partizanskih jedinica materijalnim sredstvima bilo je važan faktor za vođenje borbi, kao i za cjelokupan život i rad boraca u jedinicama. U toku našeg rata ovom pitanju su poklanjali pažnju naši najviši politički i vojni organi. Problematika vezana za ovu oblast rješavana je u praksi, a izdavana su i posebni propisi koji su regulisali ova pitanja.

Materijalnom obezbjeđenju jedinica 18. hrvatske brigade poklanjana je u toku rata velika pažnja. Snabdijevanje jedinica vršeno je pomoću organa vlasti, a tamo gdje ih nije bilo angažovani su saradnici NOP-a na prikupljanju hrane i ostalog materijala od stanovništva. Hrana i drugi materijal prikupljeni su na osnovu uputstava i direktiva koje su izdavale komande ili nadležni rukovodioci. Vodilo se računa da onima koji daju takođe ostane dovoljno za život.

Materijalno obezbjeđenje sastojalo se od intendantskog, sanitetskog, veterinarskog i artiljerijsko-tehničkog obezbjeđenja, a ponekad je ono obuhvatalo i nekom kraju i obezbjeđenje naroda sa određenim sredstvima.

Intendantsko-materijalno obezbjeđenje obuhvatalo je pribavljanje ljudske i stočne hrane, dotur i raspodjelu hrane i sredstava, obezbjeđenje svih vrsta odjevnih predmeta, opravku odjeće i obuće, zaprežnog i tovarnog pribora, kao i nabavku ostalih predmeta koji su služili ovoj službi za obavljanje njenih zadataka (razno posuđe, kazani, tovarni konji i si.). Ono je podrazumijevalo i nabavku kancelarijskog materijala, raznih aparata za umnožavanje i pisanje; zatim, obezbjeđenje svih vrsta potrošnog materijala za rad jedinica i ustanova, materijala za opravku odjeće i obuće, sredstava za osvjetljenje i rad radio-aparata (lampe, baterije, petrolej i drugo), materijala za kulturno-prosvjetni rad u jedinicama i na terenu (olovke, sveske i drugo).

Sanitetsko obezbjedenje obuhvatalo je liječenje i njegu ranjenih i bolesnih boraca, nabavku svih vrsta sanitetskog materijala i lijekova, kao i obezbjedenje stručnih kadrova svih profila potrebnih ovoj službi.

Veterinarsko obezbjedenje je bilo slično, a razlikovalo se u tome što se odnosilo na stoku, prvenstveno konje kao neophodne pratiocice i pomagače u svim vrstama borbenih djestava.

Artiljerijsko-tehničko obezbjedenje se sastojalo u obezbjedenju svih vrsta naoružanja i municije kao i njegovom održavanju i popravci. Posebne teškoće u ovoj vrsti snabdijevanja predstavljalo je blagovremeno obezbjedenje Brigade svim vrstama municije, od čega su često zavisili ishodi pojedinih akcija.

Izvori materijalnog obezbjedenja Brigade bili su veoma različiti. Snabdijevanje iz okupiranih gradova vršeno je preko organizovanih punktova slanjem raznih pošiljki, a i oslobođenjem tih gradova u kojima su se nalazili neprijateljski magazini. U oba slučaja radilo se o nabavci oružja, odjeće i hrane, a naročito sanitetskog materijala i lijekova, potrošnog materijala svih vrsta, pa i novca. Da bi se jedinice obezbijedile potrebnim oružjem, municijom i ostalim materijalom i onemogućio neprijatelju transport, napadane su njegove komunikacije i sve ono što je tim komunikacijama prevezio. Snabdijevanje je vršeno i konfiskacijom imovine narodnih neprijatelja. Pomoć Saveznika u oružju, municiji i ostalom materijalu dopremana je avionima, a koji su je spuštali padobranima na prethodno dogovorena mjesta. Ovaj izvor snabdijevanja je počeo da funkcioniše u kasnijoj fazi rata i uz ostale oblike dobro je došao.

Međutim, jedan od osnovnih i najvažnijih izvora snabdijevanja hranom i ostalim materijalom bio je onaj koji je poticao iz mjesnih sredstava, a ostvarivan je pomoću organizovane mreže narodne vlasti. Ovi izvori nisu nikada zakazali, a pogotovo kada se ima u vidu da je narod cijenio i svesrdno pomagao borbu naših jedinica. Da bi se uspješno provela organizacija snabdijevanja Brigade svim vrstama materijalnih sredstava, postojao je određeni sistem organizacije koji se sastojao od organa, ustanova i jedinica. Na čelu cjelokupnog sistema stajala je brigadna intendantura, a kasnije komanda pozadine. Na njenom čelu je bio intendant Brigade, odnosno komandant pozadine sa organima i jedinicama u okviru svake službe.

Brigadna intendantura imala je četvu koja se sastojala od više vodova: voda za snabdijevanje i voda za obezbjedenje, te radio-ničkog voda. U posljednjem su se nalazile zanatlije raznog profila: obučari, krojači, „mesari, puškari, električari i drugi. Oni su radili

za potrebe prištapskih i ostalih jedinica. Tu je bila i brigadna bolnica sa svojom sanitetskom četom, opremljena određenim pomagalicima za razne intervencije i za nošenje ranjenika.

Bataljoni su imali svoje intendante sa mješovitim vodom koji je u svom sastavu imao odjeljenje kuhara, radioničara i druga odjeljenja. U četi je postojao ekonom čete koji je dolazio do izražaja prilikom podjele hrane i podmirenja ostalih potreba boraca, a naročito kada se četa nalazila na izvršenju nekog zadatka. Bataljoni su imali referente saniteta koji su organizovali sanitetsku službu i zbrinjavali bolesne i ranjene borce. U četama su postojale bolničarke koje su za vrijeme borbe bile nevjerovatno hrabre prilikom spašavanja ranjenika, tako da se može reći da za velike uspjehe koje je ostvarivao sanitet Brigade zasluga ponajviše pripada njima. One su svojim nesebičnim zalaganjem mnoge borce otrgle od smrti.

Organizacija snabdijevanja, koja je bila zastupljena u ovoj i ostalim našim brigadama, dobro je funkcionisala za vrijeme rata i kao takva u velikoj mjeri i sama je mnogo doprinijela uspješnom vođenju borbenih dještava. Bilo je i teškoća koje su se ispoljavale u nedostatku hrane, odjeće i obuće, a naročito je težak bio nedostatak municije i soli zbog čega su ponekad organizovane i izvođene tzv. ekonomske akcije.

BIO SAM BORAC PRATEĆEG VODA

Prilikom prvog oslobođenja Tuzle, oktobra 1943. godine, na Husino je došla grupa boraca među kojima je bio i Mijo Kerošević Guja. Sjećam se da su narod pozvali na zbor, koji je održan ispred mjesnog groblja. Tu su nam drugovi govorili o borbi protiv neprijatelja i potrebi da se svi uključimo u borbu. Slušajući drugove donio sam odluku da se priključim partizanima. Javio sam se Boži Keroševiću koji je bio zadužen za upis i raspored boraca. Brigada je formirana 10. oktobra 1943. godine. Pošto smo prespavali u jednoj kući, ujutro nas je postrojio Mato Marić i predao raport Miji Keroševiću Guji. Mijo je izvršio raspored boraca, i nas dvojicu, Peju Cvjetića i mene, rasporedio u Prateći vod Štaba Brigade. Peju je odredio za komandira, a mene za njegovog zamjenika. Sjećam se da je tada u partizane stupilo 16 drugova i svi smo bili raspoređeni u Prateći vod. Među njima bili su Ilija Pavlović, Ivo Marić, Petar Pavlović i drugi.

Poslije formiranja Brigada je krenula preko Bukinja u Crno Blato, a zatim u zaselak Gajići. Tu, u kući Gajića, smješteni su Štab i Prateći vod Brigade. Naš Prateći vod bio je zadužen za obezbjeđenje Štaba Brigade. Nakon nekoliko dana u Štab Brigade su došli neki drugovi iz Tuzle i među njima dvije drugarice: Dragica Cimeša i Ljubica čijeg se prezimena ne sjećam. Tu, u Crnom Blatu, zadržao se Štab Brigade sa dva bataljona, dok je jedan bataljon otišao prema Brčkom. Kada se ovaj bataljon vratio, Brigada je krenula prema Husinu, gdje je ostala nekoliko dana da bi zatim preko Kiseljaka došla u Bokaviće. Dolaskom u Bokaviće Štab se smjestio u jednoj kući, dok su bataljoni bili raspoređeni oko Lukavca, u selu Devetaku i u drugim selima. Zbog prodora Nijemaca od Doboja mi smo se povukli u Poljice i Priluk blizu Živinica. Prilikom našeg boravka u Poljicu napali su nas zelenokadrovci, ali je jedna desetina

boraca uspjela da ih brzo rastjera. Iz Poljica sa Štabom Brigade krenuli smo u selo Bašigovce. Tu sam dobio zadatak da malo prođem kroz selo i da vidim šta u njemu ima. Nas dvojica, Petar Pavlović i ja, prolazeći selom ugledali smo u jednoj kući trafikku - prodavaonicu duvana, o čemu smo obavijestili političkog komesara Mirka Filipovića. Sjećam se dobro da mi je komesar naredio da donesemo duvan u Brigadu, ali da nešto ostavimo i mještanima. Duvan smo donijeli i predali u Štab, a komesar ga je odmah podijelio borcima.

Za vrijeme našeg boravka u Bašigovcima obaviješteni smo daje na sprečkom mostu poginuo Božo Iličković. Bilo nam je mnogo žao pošto je Božo bio dobar drug, borac i čovjek. Toga dana počeo je pokret Brigade prema Živinicama. Po odobrenju Franje Herljevića, komandanta Brigade, i moj Vod je učestvovao u napadu na Živinice. Uvršteni smo u sastav Druge čete kojom je komandovao Božo Marjanović, a koja je bila u sklopu Trećeg, Gujinog bataljona. Dok smo bili u ovoj akciji, nas je u obezbjeđenju Štaba zamijenio jedan vod boraca sa položaja. Prije napada Mijo Kerošević Guja pozdravio je komandire četa i vodova i odredio vrijeme i pravac napada na Živinice. Prije nego što smo ušli u Živinice, ustaše su se iz njih povukle. Rano ujutro, oko 4 sata, ušli smo u Živinice i tada je Guja naredio da zapalimo Pilanu i okolne fabričke zgrade. Toga dana sahranili smo našeg druga Božu Iličkovića, a zatim se vratili na položaje koje smo kao Prateći vod držali prije ove akcije.

Jednog dana, ne sjećam se datuma, znam da je to bilo u decembru 1943. godine, krenuli smo iz Bašigovaca na Ozren. Dolaskom u selo Rosulje, gdje smo ostali nekoliko dana, Štab Brigade je bio smješten u kući Marka Damjanovića. Tu su nas napali Nijemci, ustaše, četnici i Čerkezi. Borbe su trajale sedam dana. Po danu smo se borili protiv neprijatelja, a noću se povlačili iz obruča. To su bili najteži dani, jer nismo imali ni odmora, ni hrane, ni vode. Sjećam se, kada smo vodili borbu u selu Rosuljama da nas je neprijatelj napao sa svih strana. Pa ipak, uz velike teškoće, uspjeli smo da se izvučemo. U toj borbi poginuo je Ivo Kovačević iz Ljubača. U tim teškim danima, kada nismo imali dovoljno municije, hrane, odjeće i obuće i kada su nas napale vaške, u povlačenju smo naišli na rijeku Krivaju koju smo prelazili nekoliko puta. Probijajući se po snijegu jednim kanjonom s ranjenicima i borcima iz moje i drugih jedinica, došao sam sa grupom drugova i u neko selo i tu našao Stjepana Hajstera i Ivicu Jolunića i neke druge Tuzlake koje nisam poznavao. Te noći reče mi Stjepan'Hajster daje veza sa Brigadom prekinuta i da kao grupa koju čine 22 druga treba svi skupa da idemo dalje.

Išli smo cijelu noć dok nije svanulo. Između šume i sela kojim smo se približavali bile su livade, a u blizini šume bila je jedna kuća. Poslali smo dva borca do kuće da ispitaju kako se zove selo kome smo se približili. Dok smo u šumi čekali našu izvidnicu, opkolili su nas četnici i razoružali. Nas su bila 22 borca, a četnika oko 300. Onako razoružane četnici su nas povelili preko livade prema selu. Dok su nas tjerovali, jedan četnik mi priđe i reče: »Ama otkuda ti Marko u partizanima?« Ja mu odgovorih da su svi moji Husinjani u partizanima pa sam i ja s njima. Selo u koje su nas doveli bilo je Milino Selo na Ozrenu, a taj četnik je bio Nedo Marjanović, koji je prije rata radio sa mnom u Solani i bili smo dobri prijatelji. Kada smo došli u Milino Selo, Nedo mi reče: »Uzmi, Marko, još jednog druga i idi mojoj kući na ručak.« Meni je to bilo drago i ja uzmem sa sobom Peju Cvjetića i odem Neđinoj kući.

Kada smo došli do kuće, vidim daje izgorjela i da mu familija živi u staji. Nedo mi reče: »Eto, moj Marko, vidiš gdje ja živim, a kuću mi je zapalio zeleni kadar.« U staji su nas dočekali Neđina majka, žena i njegov brat Marko, koji je takođe prije rata radio sa mnom u Solani. Nedo je objasnio majci i ženi da sam ja njegov radni drug iz Solane i da smo se na poslu dobro slagali. One su pred nas iznijele suva mesa, slanine, jaja, hljeba i litar rakije. Kada smo se najeli, Nedo nas je poveo u četnički štab, gdje su bili i ostali zarobljeni naši drugovi. Potom nas je četnička patrola, koju su činili Nedo Marjanović i Dušan Đurić sprovela na Kiseljak i predala jednoj njemačkoj jedinici. Iz Kiseljaka Nijemci su nas odveli u zatvor u Tuzlu. Nakon deset dana iz zatvora su pustili Tuzlake, a mene, Peju Cvjetića, Jozu Kovačevića i Šimu Matuzgvića vodali su od zatvora do zatvora dok nas nisu otpremili u zarobljeništvo u Njemačku, gdje smo ostali do kapitulacije Njemačke.

Poslije povratka iz zarobljeništva ponovo sam se zaposlio u Solani u kojoj je tada bio direktor Stjepan Hajster. Nakon nekoliko dana na rad u Solanu došao je i Nedo Marjanović, onaj isti četnik koji nas je s ostalim četnicima zarobio i predao Nijemcima. U razgovoru Nedo mi reče da ga je na posao primio Stjepan Hajster zato što se prema nama lijepo odnosio. Kada su drugovi pozvali mene da to potvrdim, ja sam to učinio i ispričao kako je bilo.

U TREĆEM BATALJONU OD HUSINA DO CENTRALNE BOSNE

Osamnaesta hrvatska brigada u svom sastavu imala je tri bataljona.

Prvi bataljon formiran je u Kreki i u njega su uglavnom stupili rudari i solari Kreke zbog čega je dobio naziv Krečanski. Drugi bataljon sačinjavali su u najvećem broju radnici, namještenici, đaci i žene iz Tuzle, a pošto je formiran u gradu nazvan je Tuzlanski. Treći bataljon formiran je 14. oktobra 1943. godine u Husinu i u njegovom sastavu bili su pretežno borci iz Husina, kao i jedan manji broj boraca iz Lipnice, Bistarca, Ševara, Breza, Pasaca, Ljubuča i Morančana. Bio je poznat kao Husinski bataljon, ili Gujin bataljon, jer mu je komandant bio Mijo Kerošević Guja.

Stanovnici Husina najčešće su se zapošljavali u rudnicima uglja u Kreki, Banovićima i Đurdeviku, zatim u Solani i Fabrici špirita, te Mehaničkoj radionici i na održavanju pruge Živinice - Bukinje, Živinice - Banovići - Đurđevik. Na taj način su obezbjeđivali sebi i porodici izdržavanje. Ostali dio stanovništva bavio se zemljoradnjom na primitivan način. Zemlja je obrađivana volovskom zapregom i drvenim plugom, a prinosi od poljoprivrede bili su veoma niski. Kapitalistički sistem eksploatacije radničke klase uzrokovao je niske zarade i dovodio radnike i njihove porodice u težak materijalni položaj. Većina radnika je stanovala u neuslovnim drvenim stambenim zgradama čiji su zidovi bili oblijepljeni zemljom. Spavalo se na podu i slami, a hrana je pripremana na ognjištu. Putevi u naseljima su bili neuređeni i teško prohodni. Nije bilo motornih vozila, električnog osvjjetljenja, radio-aparata i drugih savremenih uređaja za domaćinstvo. Poslije osnovne škole samo su pojedinci nastavljali dalje školovanje, ali uz velike materijalne izdatke njihovih roditelja.

Napredni radnički pokret Tuzle svojom idejnom i političkom orijentacijom okuplja radnike i seljake i organizuje ih u čvrst je-

dinstven savez. Radnici i seljaci u tome vide svoju perspektivu i svakim danom sve više se uključuju u pokret. Učestvuju u štrajkovima rudara Kreke i u husinskoj buni, a stupaju i u revolucionarne organizacije i pripremaju se za odlučujuće bitke. U 1939. godini u Husinu je formiran Aktiv SKOJ -a čiji je sekretar bio Ivo Kerošević Pušo, dok je marta 1940. godine formirana partijska ćelija kojom kao sekretar rukovodi Petar Miljanović. Prema odluci Oblasnog vojnog štaba organizacija KPJ i SKOJ-a organizovala je husinsku partizansku četvu, koja je 1941. godine otišla na Ozren i uključila se u Ozrenski partizanski odred. Husino je od odlaska Husinske partizanske čete na slobodnu teritoriju Ozrena do oktobarskih dana 1943. godine bilo više od 24 mjeseca pod okupacijom i ustaškim terorom. Malobrojni članovi KPJ i SKOJ-a, saradnici i simpatizeri NOP-a su za to vrijeme stekli dragocjeno iskustvo u borbi s neprijateljem i u ilegalnom radu sa stanovništvom orijentišući ga da se uključuje u aktivnosti NOP-a.

Radi uništenja neprijateljskog Garnizona u Tuzli i njegovih posada u okolnim mjestima vodene su teške borbe nekoliko dana, prvo za oslobođenje a potom i za odbranu tek oslobođenog grada. Da bi Tuzla bila oslobođena već u drugoj polovini septembra 1943. godine, Štab 3. korpusa priprema i usmjerava svoje jedinice prema Tuzli i njenoj okolini. U oslobođenju Tuzle učestvovala su: 2. krajiška, 6. istočnobosanska i 16. muslimanska brigada, te Ozrenski partizanski odred. Ostale jedinice bile su angažovane na zatvaranju i obezbjeđenju pravaca koji od Brčkog, Doboja i Zvornika vode prema Tuzli.

Neprijatelj je u gradu raspolagao sa preko 4 000 vojnika. To su bili: domobrani, Nijemci, ustaše i žandari. Bili su naoružani pješadijskim naoružanjem, a imali su oko 30 topova raznog kalibra, četvu tenkova, izgrađene i međusobno povezane rovove i bunkere, te na pojedinim mjestima postavljena minska polja.¹⁾

Borba za oslobođenje grada počela je 29. septembra 1943. godine. Bila je žestoka i teška i zahtijevala je od partizanskih jedinica velike napore i požrtvovanje. Drugi dan borbe za oslobođenje Tuzle u Husinu se nalaze dijelovi 16. muslimanske brigade koji obezbjeđuju putne pravce: Tuzla - Živinice i Husino - Kiseljak. Stanovništvo im pruža pomoć u ishrani i smještaju i svim ostalim potrebama. Po odjecima paljbe iz pušaka, puškomitraljeza, minobacača i topova, koji su se dobro čuli u Husinu, moglo se zaključiti da se u gradu vodi teška i uporna borba između naših jedinica i nep-

¹⁾ Vidi opširnije: Miloš Zekić i Esad Tihić, Oslobođenje i odbrana Tuzle, Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji, knjiga II, strana 1037

rijatelja. Čim je počeo napad na neprijateljski Garnizon u Tuzli, na Husinu je širena vijest da je Tuzla potpuno opkoljena od jakih partizanskih jedinica i da će uskoro biti oslobođena, a na čemu su radili ilegalni saradnici i simpatizeri NOR-a. Do oslobođenja je i došlo 2. oktobra 1943. godine, s tim što su prethodno likvidirana neprijateljska uporišta u Gornjoj Tuzli, Simin-Hanu, Bukinju i Lukavcu.

Za vrijeme borbi za oslobođenje Tuzle radnici iz Husina i okolnih sela, zaposleni u rudnicima Kreke i u Solani, pomagali su jedinicama u rušenju pruge i zaprečavanju puteva. Tako je na više mjesta prekinuta pruga Tuzla - Doboj, zapriječeni putni pravci: Tuzla - Doboj, Tuzla - Živinice i Husino - Kiseljak, čime je onemogućen saobraćaj prugom i kretanje neprijateljskih motornih vozila i tenkova.

Partizanske jedinice bile su brojno manje od neprijateljskih snaga i imale su slabije naoružanje. Pa, i pored toga, one su izvojevale krupnu pobjedu zahvaljujući moralnom faktoru, upornosti, junaštvu i herojskom držanju boraca i komandnog kadra, te umješnosti u rukovođenju borbom. U tome su za vrijeme trajanja borbe dali svoj doprinos i radnici i građani Tuzle i okoline. Neprijateljske snage u gradu savladane su i razbijene. Zarobljen je velik broj neprijateljskih vojnika i oficira, zaplijenjena je znatna količina lakog i teškog oružja, municije i opreme, čime je postignut uspjeh velikog vojničkog i političkog značaja. Vijest daje Tuzla oslobođena na Husinu je primljena s posebnim zadovoljstvom i raspoloženjem. S nestrpljenjem je očekivan susret s partizanskim borcima iz Husinske partizanske čete, ali je na Husino došao samo Mijo Kerošević Guja, koji je objasnio šta se desilo s ostalima. Većina ih je poginula u borbi s neprijateljem. Guja je rekao da bez borbe nema slobode i da u njoj mora biti i žrtava, te da sada svako učini još veći napor i spremnost radi konačnog oslobođenja zemlje.

Oslobođenje Tuzle unijelo je radost, optimizam i još veću volju kod mještana da svako na svoj način i ličnim angažovanjem da svoj doprinos u teškoj ali pravednoj borbi za konačno oslobođenje zemlje. Tih dana u Husinu je sve zdravo i sposobno bilo u pokretu. Radilo se s voljom i oduševljenjem za potrebe NOP-a. Aktivni i organizovani radnici NOP-a, članovi KPJ i SKOJ-a, radnici, žene i omladina bili su danonoćno na nogama, radi smještaja i ishrane boraca, njegovanja ranjenika, izrade i prikupljanja odjeće i obuće, pripremanja uslova za stupanje novih boraca u brigade. Aktivnost je bila usmjerena i na formiranje mjesnog narodnooslobodilačkog odbora i drugih organa NOP-a. U takvom raspoloženju i uz inten-

zivan politički rad, nije bilo teško postići da svaki odrastao i sposoban mještatinin Husina i okolnih sela odmah stupi u jedinice NOVJ-e. Bilo je i veoma mladih i nejakih, ili starijih i bolesnih koje je trebalo vratiti kućama, jer nisu bili u mogućnosti da izdrže napore i teškoće rata.

Prvi dan u oslobođenoj Tuzli protekao je veselo i uz pjesmu boraca i mještana. Borci su se odmarali, a jedinice sređivale i popunjavale novim borcima. Međutim, sutradan, 3. oktobra 1943. godine, u poslijepodnevnim časovima, ponovo dolazi do veoma žestoke, teške i danonoćne borbe za odbranu tek oslobođene Tuzle. Borba se vodi između partizanskih i njemačkih jedinica na bližim i daljim prilazima gradu, u Bukinju, Husinu, na komunikacijama prema Živinicama i Lukavcu. Naime, čim je počela borba za oslobođenje Tuzle, komandant jednog pješadijskog puka njemačke 369. divizije potpukovnik Fišer, prikupio je u Doboju Drugi bataljon puka, jedan bataljon njemačke 187. divizije, dijelove 4. puka njemačke divizije Brandenburg i 3. bataljon 4. lovačke domobranske pukovnije i krenuo prema Tuzli.²⁾

S pomenutom njemačkom grupacijom borbe vodi 15. majevička brigada i Trebavski NOP odred na putu Tuzla - Doboje, ali Nijemci uspijevaju da potisnu naše jedinice i 3. oktobra da stignu svojim prednjim dijelovima do Bukinja. U to vrijeme u Bukinju je, u blizini rudarske upravne zgrade, održavan politički zbor kojem su prisustvovali radnici, seljaci i omladina Bukinja, Husina i okolnih sela. Na zboru su govorili predstavnici Oblasnog komiteta KPJ i NOVJ-e.

Istoga dana, nešto kasnije, održan je politički zbor u Tuzli, na mjestu sadašnjeg Trga oslobođenja, na kome su pozvani radnici i građani da prime oružje i s borcima brane oslobođeni grad. Veći broj radnika, seljaka i ostalih građana, a naročito omladine iz Tuzle, Kreke, Bukinja, Husina i okolnih sela, odazvao se pozivu i odmah stupio u jedinice NOVJ. U toku noći, 3. oktobra 1943. godine, dijelovi njemačkih snaga iz 369. divizije zaposjedaju isturene tačke u Kužićima i na Husinu, naročito se utvrđuju na Husinu na brdu Markovište, a zaposjedaju i druga uzvišenja pogodna za odbranu. Tada se vode veoma teške i oštre borbe. Druga krajiška brigada napada neprijatelja u rejonu Kreke, Kužića i Husina, sa ciljem da ga uništi ili odbaci prema Doboju, a 6. istočnobosanska brigada to isto čini na prostoru Bukinja. Međutim, prilikom uništenja neprijatelj-

²⁾ Vidi: Miloš Zekić i Esad Tihić, Oslobođenje i odbrana Tuzle, Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji, knjiga II, strana 1057

skog Garnizona u Tuzli u Živinicama je ostala neprijateljska posada s jednom bojnomoj domobrana, četom Nijemaca, nešto ustaša i žandara, kao i artiljerijskim divizionom.³⁾

Druga krajiška i 16. muslimanska brigada dobile su zadatak da likvidiraju ovo neprijateljsko uporište. Neprijateljska posada, znajući daje borbena grupa Fišer stigla u Bukinje, pruža veoma jak otpor i uspijeva da odbije napad.⁴⁾ Pošto se 2. krajiška u to vrijeme nalazila na prostoru Husina, njene jedinice usmjeravaju borbu protiv Nijemaca u tom pravcu i u pravcu Bukinja. Ona napada neprijatelja u Husinu s istoka, iz pravca Ravne Trešnje, preko Ankovice i Pranjica, a sa južne strane preko Božića i Keroša. Napadi su usmjereni prema naselju Grabik, odnosno brdu Markovište. Borba je bila uporna i teška, a vodila se na kratkom odstojanju između naših boraca i neprijatelja. Neprijateljska artiljerija iz Živinica tukla je položaje naših jedinica, a najveći broj granata pao je oko raskrsnice puteva ispod groblja. Neprijatelj je gađao stambene i druge prostori je, i tom prilikom teže ranio: Maru Pavljašević, omladinku i Grgu Keroševića, penzionera.

Sutradan, 4. oktobra 1943. godine, pred noć, Husino nadljeću u veoma niskom naletu njemački avioni i na prostoru oko Markovišta, na kome su se nalazili položaji Nijemaca, izbacuju padobrane s tovarima hrane i municije, jer se na drugi način nisu mogli snabdijevati. Toga dana jedna njemačka jedinica s tenkovima, flakovima i mašinom za opravku puta, zaobilazeći Lukavac iz pravca Doboja, preko Bokavića i Kiseljaka, dolazi na Husino i pod borbom uspijeva da se iz Husina, preko Ljubača probije u Živinice i spoji s opkoljenom neprijateljskom posadom u ovom mjestu. Tom prilikom u Husinu su, na mjestu Cerovi, poginuli Mijo i Ruža Mrkić, brat i sestra.

Između 5. i 6. oktobra 1943. godine neprijateljska posada iz Živinica uspjela je da se preko Ljubača i Husina probije do Bukinja da bi zatim s ostacima njemačkih jedinica iz Bukinja, a pod pritiskom naših brigada, pobjegla prema Lukavcu, Gračanici i Doboju. U borbama na Husinu poginulo je 6 boraca iz jedinica 2. krajiške brigade, među kojima i jedna drugarica, a ubijeno je 7 Nijemaca i veći broj ih je ranjeno. Tuzla tada postaje centar NOP-a za istočnu Bosnu, odakle rukovodstvo NOP-a preduzima niz aktivnosti da ojača postojeće jedinice i formira nove brigade i divizije. U ovo vrijeme se organizaciono i kadrovski učvršćuju, povezuju i osposobljavaju

³ Isto, strana 1061

⁴⁾ Dragan Stanić, Druga krajiška brigada u borbi za oslobođenje i odbranu Tuzle, Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji, knjiga II, strana 1072-1073

sve strukture NOP-a: organizacije KPJ, SKOJ-a, omladine, žena i pionira, te formiraju organi vlasti.

Prvog dana poslije oslobođenja Tuzle, u Husino je došao Mijo Kerošević Guja. Odmah nakon što se pozdravio s majkom, Anom, ženom Anđom, bratom Pejmom, sestrama Ružom, Marom i Ljubom, primio je u posjetu rodbinu, komšije, prijatelje i aktiviste NOP-a. Mijo je tada govorio o borbenim aktivnostima naših jedinica, hrabrosti partizanskih boraca, o borbi za oslobođenje Tuzle i mnogih drugih mjesta. Posebno je govorio o ulozi KPJ u vođenju oružane borbe za oslobođenje zemlje, o potrebi izbora mjesnog narodnooslobodilačkog odbora u Husinu - organa nove narodne vlasti, te o aktivnostima oko obnavljanja i jačanja organizacije SKOJ-a i KPJ. Na kraju je rekao da je došlo vrijeme kada sva odrasla lica iz Husina i okoline treba odmah da se dobrovoljno jave i stupe u jedinice NOVJ, o čemu će svi biti upoznati na zboru koji će se ubrzo održati. Na ovom zboru, pored ostalih, govorio je i Guja. On je rekao sljedeće: »Drugarice i drugovi, dragi moji Husinjani, sada živimo u slobodnom gradu Tuzli i Husinu i svako od nas ima obavezu da u borbi za oslobođenje zemlje učestvuje.« Na zadacima o kojima je Guja govorio posebno su se angažovali članovi KPJ i SKOJ-a, te pristalice i simpatizeri pokreta. Među njima su bili: Juro Kerošević, Tunjo Miljanović, Anto Tomić Milo, Šimo Pejić, Pejo Kerošević, Matija Pavljašević, Anto Miljanović, Stjepan Mišanović, Juro Divković i drugi.

Još za vrijeme borbi za odbranu grada, u Tuzli, Husinu i okolini vođena je aktivnost prikupljanja novih boraca za brigade i odrede. Svoj doprinos u izvjesnom smislu za stupanje hrvatskog stanovništva u jedinice NOVJ dali su i bivši članovi lijevog krila Hrvatske seljačke stranke u Tuzli, a sada pristalice NOP-a, koji su 3. oktobra 1943. godine održali sastanak u Tuzli, a potom izdali proglas hrvatskom stanovništvu Tuzle i okoline pozivajući ga da stupi u partizanske jedinice. Poslije toga održavani su zborovi po selima na kojima su stanovnici pozivani da uzmu učešća u oslobođenju zemlje od okupatora i da skupa s ostalim bratskim narodima, Srbima, Muslimanima i drugim daju doprinos pobjedi nad neprijateljem.

Zborovi su održavani u gradu Tuzli, u preduzećima s većim brojem zaposlenih, te u mjestima: Simin-Hanu, G. Tuzli, Kiseljaku, Husinu, Ljubačama, Lipnici, Pascima i drugim mjestima, a na kojima su govorili predstavnici Oblasnog komiteta KPJ i SKOJ-a, pojedini članovi iz štabova naših jedinica, te aktivisti i saradnici NOP-a iz grada Tuzle. Na zborovima koji su uglavnom bili politič-

kog karaktera, govoreno je o vojno-političkoj situaciji kod nas i u svijetu, o uspjesima NOVJ i njenom brojnom jačanju, o visokoj svijesti, borbenoj i moralnoj vrijednosti njenih boraca. Značaj zborova bio je u tome što je stanovništvu data prava informacija, na osnovu koje se veliki broj stanovnika vrlo brzo opredijelio za NOP i stupio u njegove jedinice. Objašnjavana je, takođe, potreba i značaj organizovanja narodnooslobodilačkih odbora kao revolucionarnih organa vlasti.

U međuvremenu u Husinu je izabran Mjesni narodnooslobodilački odbor, koji je imao sjedište u zgradi koja je ranije služila za potrebe gimnastičkog društva Soko, zvanog Sokolana. U Odboru su bili: Tunjo Miljanović, predsjednik, te članovi Odbora: Anto Madžarević, Nikola Pavljašević, Stjepan Marković, Franjo Tomić, Marko Brkić svi iz Husina i Božo Grgić iz Morančana. Za sekretara MNO odbora odbornici su imenovali Peju Keroševića, koji je najviše radio na obradi podataka i vođenju potrebne evidencije. Uporedo sa članovima MNO odbora djelovalo je nekoliko njegovih povjerenika u zaseocima i udaljenim selima, kao: Mijo Tomić u Ljubačama, Filip Josipović u Morančanima itd. Mjesni narodni odbor imao je pod svojim rukovodstvom sedam naoružanih lica, koja su bila angažovana kao partizanska straža, a zadatak im je bio da obezbijede normalne uslove za rad Odbora. Komandir straže bio je Pejo Kerošević. Ova jedinica, pored ostalog, bila je angažovana na obezbjeđenju slobodne teritorije i održavanju veza s jedinicama NOVJ i susjednim mjesnim narodnooslobodilačkim odborima u gradu i okolini. Ulaskom Nijemaca u Tuzlu, 11. novembra 1943. godine, članovi Odbora prelaze u ilegalnost, a neki i stupaju u 18. hrvatsku brigadu. Tada je Odbor imao na liječenju teško ranjenog borca - partizana kojeg je ilegalno smjestio u kuću Tunje Kovačevića u Husinu, a kada je ozdravio, odbornici su ga prebacili u Srebrenik do najbliže partizanske jedinice.

U toku prvih nekoliko dana poslije oslobođenja grada u Husinu i okolnim selima završeno je prijavljivanje i upisivanje boraca u 3. bataljon i ostale jedinice 18. hrvatske brigade. Iz Husina i okoline svakodnevno su dolazili borci u grupama u sjedište Štaba Brigade i sjedište Štaba 3. bataljona gdje su raspoređivani po jedinicama i bataljonima. U Brigadi su bila tri bataljona, a u bataljonima po tri čete, u četama po dva voda, a u vodovima po dvije ili tri desetine. U 3. bataljonu bilo je 150 boraca, a u Brigadi sa prištapskim dijelovima i komandnim kadrom 560 boraca.

Štab 18. hrvatske brigade nalazio se u Husinu, a bio je smješten u kući Bone Petrovića u naselju Grabik. Štab Brigade or-

ganizuje i usmjerava sve aktivnosti, ostvaruje vezu i saradnju sa jedinicama NOVJ i organima NOP-a radi prikupljanja potrebnog broja boraca, naoružanja i opreme i obezbjeđenja komandnog kadra. Odlučeno je da se Brigada formira u Husinu i da nosi naziv hrvatska brigada. Husino je naseljeno isključivo hrvatskim stanovništvom, ali to je bio samo jedan od niza razloga zbog kojih je Brigada formirana u Husinu. Da se ona formira u njemu, uticala je prije svega bliža historijska prošlost ovog mjesta.

Grupa boraca 3. bataljona

U 3. bataljonu su se pored Hrvata, koji su bili najbrojniji, nalazili: Muslimani, Srbi, Slovenci, te pripadnici drugih naroda i narodnosti. Po socijalnom porijeklu najbrojniji su bili radnici, zatim seljaci, inteligencija, daći i drugi, a po starosnoj strukturi borački

sastav se kretao od 15 do 45 godina, sa izuzetkom mladih ili starijih, s tim što su najbrojniji bili oni od 20 do 30 godina starosti. Među najstarijim borcima u 3. bataljonu bili su: Juro Kerošević, istaknuti učesnik štrajka rudara i husinske bune, u početku borac, kasnije politički komesar 1. čete u 3. bataljonu, zatim Mujo Đulović Mujko iz Pasaca, rudarski radnik, učesnik štrajka rudara i husinske bune, omiljeni borac u Bataljonu, te Marko Pranjić, Bono Ružić i drugi, koji su bili primjer mladima kako se treba boriti i savladivati teškoće. Od mlađih generacija u Bataljonu su bili: Rudolf Mrkić, Stjepan Pavlović Čupko, Stjepan Miljanović, Slavica Pejić, Mehmed Đulović i drugi koji su se istakli u borbama kao primjerni borci, a kasnije su postali i rukovodioci.

Većem dijelu boraca predate su puške i municija. Puške su bile jugoslovenske, italijanske, francuske i austrijske proizvodnje, a bilo je nešto i lovačkih pušaka. Bataljon je imao teški mitraljez - švarc-loze i tri puškomitraljeza kojima su bili zaduženi: Marko Cvjetić, Anto Mrkić Kurta i Anto Tomić Mrko. U pogledu odjeće i obuće svaki borac je ponio od svoje kuće ono što je imao. Na kapama su bile crvene zvijezde petokrake.

Poslije završenih priprema borci 3. bataljona postrojeni su na raskrsnici puteva u naselju Grabik i to na nekoliko dana prije proglašenja 18. hrvatske brigade. Tom prilikom pročitana je Naredba o imenovanju Štaba 3. bataljona i komandi četa u Bataljonu. Time je objavljeno daje formiranje Bataljona završeno i tada su postrojenim borcima govorili: Mijo Kerošević Guja i Kazimir Franković Kazo.

U Štab 3. bataljona imenovani su: Mijo Kerošević Guja, komandant, Kazimir Franković Kazo, politički komesar, i Stanislav Kosovski Staško, intendant Bataljona. Za komandire četa izabrani su Ilija Vilušić, Božo Marjanović i Bono Božić, a politički komesari u četama bili su: Ivo Pejić Ivica, Franjo Novi i Slavko Hribar. Na dužnost zamjenika komandira četa postavljeni su: Marjan Marjanović, Tunjo Babić i Stjepan Pejić, dok su komandiri vodova bili: Mato Marić, Franjo Kerošević, Niko Marjanović i drugi. Štab 3. bataljona bio je u Husinu u kući Ive Marjanovića, borca Husinske partizanske čete, a kuća se nalazila u neposrednoj blizini kuće u kojoj je bio smješten Štab Brigade. Na ovom prostoru bila je raskrsnica puteva s koje se lako ostvarivala veza sa gradom i okolnim mjestima. Borci Bataljona s komandama četa bili su smješteni u kući i drugim prostorijama Petra Iličkovića, na čijem zemljištu je izvođena osnovna obuka i s kojeg su upućivane patrole i postavljane straže.

Nakon završenih priprema oko organizovanja četa i bataljona, 10. oktobra 1943. godine formirana je 18. hrvatska brigada. Borcima, koji su bili postrojeni na prostoru u blizini sadašnjeg Partizanskog groblja i Spomenika, pročitana je Naredba Štaba 3. korpusa o formiranju Brigade. Borcima su govorili: Vladimir Popović, politički komesar 3. korpusa, Franjo Herljević, komandant i Mirko Filipović, politički komesar Brigade, te Pašaga Mandžić, član PK KPJ. Poslije formiranja Brigada je odmah krenula iz Husina na svoj borbeni put. Svaki bataljon krenuo je u svom pravcu.

Treći bataljon je sa Štabom Brigade preko Bukinja i Rasovca stigao u Crno Blato. Štab Brigade je bio smješten u naselju Gajici. Štab Bataljona i komande četa posebnu pažnju su poklonili vojničkom sređivanju jedinica i političkom uzdizanju boraca, zatim jačanju discipline ali one svjesne, partizanske koja zahtijeva od svakog borca drugarski odnos prema drugovima i starješinama i pravilno ophođenje prema narodu u mjestima u kojima se boravi ili kroz koja se prolazi. Sa borcima je razgovarano o nizu osnovnih pitanja kao što su: kako da se ponašaju u pokretu, održavaju vezu, prenose naređenja u toku dana i noći, kada se ide u koloni, o napadu i zauzimanju neprijateljskih vatrenih tačaka, o iznenađenju, izviđanju, obezbjeđenju jedinica, o bratstvu i jedinstvu, ulozi KPJ u vođenju oružane borbe, zvijezdi petokraki, smještaju jedinica na konačište, načinu ishrane, izvlačenju ranjenih boraca i pružanju prve pomoći.

Za vrijeme boravka u Crnom Blatu 3. bataljon je imao jednu manju akciju u selu Drijenči, gdje je Prva četa brzom akcijom razoružala seosku stražu koja je služila ustašama i okupatoru. Zaplijenjeno je 20 pušaka, 2000 metaka, nekoliko pištolja i bombi i nešto vojničke odjeće. Poslije ove akcije Bataljon je vodio uspješnu borbu protiv četnika u rejonu Visori.

U drugoj polovini oktobra 1943. godine Treći bataljon je dobio naređenje da hitno krene iz Crnog Blata i zauzme položaje u mjestu Brod kod Brčkog. Zadatak mu je bio da sa jedinicama 16. vojvođanske divizije učestvuje u napadu na neprijateljski Garnizon u Brčkom. Pošto je Bataljon zakasnio da u napadu učestvuje, on se sa ovog područja vratio u Crno Blato odakle je krenuo na Husino, da bi zatim, nakon kraćeg zadržavanja, preko Ševara i Kiseljaka došao sa Štabom Brigade u Bokaviće. Iz Bokavića, u kojima ostaje Štab Brigade, Bataljon dolazi na prostor Puračića gdje prema Ozrenu zauzima položaje na liniji Mosorovac - Devetak. Nekoliko dana i noći na ovom prostoru vodene su borbe sa četnicima Ozrenskog četničkog odreda, koji su nastojali da preko Puračića pro-

dru prema Lukavcu. Kada su 11. novembra 1943. godine njemačke jedinice uspjele da probiju odbranu i potisnu Prvi bataljon u Lukavcu, a zatim i da uđu u Tuzlu, 18. hrvatska brigada napušta dotadašnje položaje i zauzima nove. Treći bataljon je tada na položaju u Priluku gdje zatvara put koji iz Kiseljaka preko rijeke Spreče i Priluka ide prema Banovićima. Ovdje Bataljon s ostalim jedinicama Brigade vodi upornu borbu s ustašama i Nijemcima koji u borbi upotrebljavaju tenkove. U to vrijeme u Šerićima, nesretnim slučajem, poginuo je Anto Babić iz Husina, borac Pratećeg voda Štaba Brigade.

U drugoj polovini novembra jedinice Brigade bile su raspoređene na liniji: Živinice - Đurđevik - Bašigovci. Na ovom prostoru nekoliko dana vodene su borbe s Nijemcima i zelenim kadrom za odbranu Živinica i okolnih mjesta. Borbe su vođene na mostobranima u dolini kod rijeke Spreče i na putnim pravcima Živinice - Tuzla preko Ljubača i Dubrava, a kasnije i u neposrednoj blizini Živinica zatim u Đurđeviku i drugim mjestima.

Poslije prvog ulaska naših jedinica u Živinice minerska desetina srušila je i onesposobila sve mostove na rijeci Spreči, zatim na pruzi i putu Živinice - Bukinje, kao i na putu koji vodi preko Dubrava i Suhe. Nakon kraćeg zadržavanja u Živinicama Treći bataljon je izvršio pokret i zauzeo položaje na mostobranima rijeke Spreče, na putu Živinice - Tuzla preko Ljubača i Dubrava. U namjeri da što prije zauzme mostobrane na rijeci Spreči i uđe u Živinice neprijatelj je na položaje dovukao pojačanje. U borbama koje se vode on uspijeva da ovlada našim položajem i da zauzme Živinice. Poslije zauzimanja Živinica naše jedinice se povlače na prostor Đurđevika, Kovača, Bašigovaca, Gračanice i drugih mjesta. U borbama oko Živinica poginuli su: Juro Jurić iz Pasaca, borac Prvog bataljona, Božo Iličković iz Husina, borac Trećeg bataljona, Zvonimir Jurida iz Tuzle, borac Prvog bataljona, a teško je ranjen Andrija Meh, kojeg je u posljednjem času iz borbe iznio komandant Brigade Franjo Herljević. U borbi sa zelenokadrovcima ranjen je i Kazimir Franković, politički komesar Trećeg bataljona. To su bili prvi gubici 18. hrvatske brigade u borbi s neprijateljem.

U vrijeme dok su se jedinice Bataljona nalazile u Živinicama i okolini upućivane su grupe boraca ili ojačane desetine prema Tuzli radi izviđanja i prikupljanja obavještenja o namjerama neprijatelja. Tako je iz Živinica, preko Ljubača i Husina, upućena jedna desetina iz Prve čete u Bukinje, a nju je predvodio komandir Prve čete Ilija Vilušić. S njim su bili: Marjan Marjanović, njegov zamjenik, Marko Cvjetić, puškomitraljezac, te Mato Ivanović i drugi. U

Bukinju su bile neprijateljske jedinice. Zadatak desetine je bio da uhapsi i sprovede u Štab Brigade Antu Matuzovića, radi ispitivanja i utvrđivanja njegove aktivnosti koja je bila usmjerena na razbijanje Brigade. On je u Bukinju držao gostionu i tajno radio za neprijatelja. Desetina se kretala noću i dolaskom na Husino malo je zastala radi pribavljanja podataka. Istovremeno iz pravca Bukinja prema Husinu kretala se jedna ojačana četa Nijemaca u namjeri da zaposjedne Husino radi obezbjeđenja puta prema Živinicama. Kada su Nijemci došli u Husino, zastali su i ušli u kuću Bože Ilića. Pitali su gdje se nalaze partizani. Božo im je odgovorio da on to ne zna, ali da ih u Husinu nema. Nakon toga, raspoređeni po grupama na cesti, Nijemci su tražili da im se donese rakija. Pošto se naša desetina našla u blizini Nijemaca, prvi je na njih otvorio vatru puškomitraljezac. Nijemci su bili iznenađeni, ali su se brzo sredili i počeli praviti manevar da desetinu opkole. Desetina se povukla i nije izvršila dobijeni zadatak, ali je zato ranjeno 6 njemačkih vojnika, koji su donijeti pred kuću Bože Ilića i tu previjeni. Njemački oficir, smatrajući da ga je Božo prevario, bijes je iskalio tako što je Božu i njegovu ženu udarao drvenim i željeznim predmetom nanijevši im teške tjelesne povrede zbog čega su duže vrijeme liječeni u bolnici.

U ovo vrijeme Vojni sud osudio je na smrt strijeljanjem: Marka Pavlovića i Ivu Petrovića zbog dezerterstva, Miju Tomića Žuju, zbog neprijateljske aktivnosti i Salku Katanića, komandira voda u 3. bataljonu koji je nagovarao borce na neposlušnost, proturao glasine da će se Brigada rasformirati, ali da prethodno treba pobiti političke komesare.

Šesta neprijateljska ofanziva u istočnoj Bosni počinje početkom decembra 1943. godine. Na početku ove ofanzive 18. hrvatska brigada nalazila se na prostoru: Matijevići, Stupari, Bijelo polje i Javor. Imala je zadatak da zatvara pravac od Stupara prema Šekovićima i da napada neprijatelja s leđa. Pošto je 8. decembra 1943. godine dobila zadatak da sa 16. muslimanskom brigadom napadne Kladanj, pripreme i pokret prema Kladnju odmah su izvršene. Kako se od napada odustalo, jedinice Brigade su zaposjele put Tuzla - Kladanj, a zatim su preko Banovića otišle na Ozren i u selima Donja Brijesnica, Tumare, Katanići, Rovine i drugim vodila borbe s dijelovima 369. njemačke divizije i ozrenskim četnicima. Prije polaska na Ozren 3. bataljon je bio u selu Hrvati kod Banovića. Poslije dobijenog naređenja Bataljon je ubrzanim maršem krenuo preko Seone, Jarušaka i Orahovice na Ozren. Prije nego što je Bataljon pošao politički komesar Kazimir Franković objasnio je borcima da je neprijatelj započeo svoju 6. ofanzivu. Govorio je o borbama i mar-

ševima koji slijede, ističući da ćemo i u ovoj ofanzivi izaći kao pobjednici. U toku pokreta iz Hrvata prema Ozrenu nesretnim slučajem poginuo je Anto Mrkić, rudar iz Husina, mitraljezac u 3. bataljonu.

U borbama na Ozrenu poginuli su: Ivo Kovačević, iz Ljubača, mitraljezac u 2. bataljonu, Ivo Marić iz Husina, borac 3. bataljona, i drugi, a ranjen je i Mirko Filipović, politički komesar 18. hrvatske brigade. U to vrijeme 3. bataljon je stavljen pod neposrednu komandu Štaba 17. divizije. Imao je zadatak da štiti bolnicu i nosi teške ranjenike kojih je tih dana bilo sve više s obzirom na borbe koje su vođene u dolini Krivaje. S bataljonom je bio i zamjenik komandanta Brigade Veljko Janković, hrabar i sposoban rukovodilac, omiljeni drug među borcima. Ostale jedinice 18. hrvatske brigade vodile su nekoliko dana borbe na Ozrenu i u dolini Krivaje da bi se kasnije prebacile u rejon Šekovića.

U toku ovog pokreta 3. bataljon štiti bolnicu na začelju i bokovima. U noći stiže do rijeke Krivaje gdje se vode žestoke borbe između naših jedinica i Nijemaca. Naređen je kratak zastoj dok izviđači ne nađu najpogodnije mjesto za prijelaz preko rijeke. Prijelaz je izvršen tako što je kurir Bataljona jahao na konju preko rijeke, dok je prvi borac iza njega držao konja za rep. Hvatajući se za njega ostali borci su se rukama međusobno povezali i tako prešli rijeku. Krivaja je bila hladna i na pojedinim mjestima voda je dolazila do iznad pasa, a negdje i do ramena. Za kratko vrijeme, nakon prelaska rijeke, na borcima je smrzla odjeća i obuća i kretanje je bilo otežano. U dolini Krivaje u selu Kamenica dat je kratak odmor. Borci su umorni, gladni i pospani. Intendant je dao borcima malo hrane iz bataljonske rezerve. Postavljene su straže i upućene patrole u izviđanje. U blizini Bataljona smješten je Štab Divizije i divizijska bolnica. Radio-stanica Štaba Divizije stalno je uključena u rad i njezin zvuk kod boraca stvara radoznalost. Prije svanuća naređen je pokret. Bataljon je u zaštitnici kolone. Maršuje se prema Zvijezdi-planini. U dolini Krivaje i okolini Vareša vode se teške borbe. Naše jedinice vode borbe s dijelovima njemačke 7. SS i 369. divizije. Neprijatelj pokušava da Bataljon odvoji od kolone. Najednom proplanku između dvije šume vođena je borba na bliskom odstojanju, što smo zaključili prema komandama izdatim na njemačkom jeziku. Uspijevamo da se probijemo i priključimo našoj koloni. Ovdje su poginula naša dva borca: Marko Ružić, stariji i Marko Ružić mlađi, obojica rudarski radnici iz Husina, dobri drugovi i hrabri borci.

Poslije toga ulazimo u veću šumu u kojoj smo zapalili drvenu baraku da se borci ogriju i osuše odjeću. U toku noći napravili smo pokret kroz šumu i teško prohodne krajeve da bismo sutradan predveče stigli na Zvijezdu-planinu. Na pravcu našeg kretanja zapažamo u snijegu tragove koje je ostavila neprijateljska kolona koja je pošla prema nama iz pravca Vareša. Naređen je kratak odmor za koje vrijeme smještamo ranjenike da bismo ih umotali dekama i zaštitili granama od snijega i vjetra koji duva. Odmor traje nekoliko sati, a naređena je stroga tišina jer je neprijatelj u blizini zaposjeo isturene tačke na brdima, naložio vatru pa se vidi gdje mu se nalaze položaji. Prije nego što je oko pola noći naređen pokret, teško naoružanje je zakopano na skrovitom mjestu. Prolazimo potokom između dva uzvišenja u blizini neprijateljskih položaja, ali ipak uspijevamo da izađemo iz neprijateljskog okruženja i ponovo se uputimo u pravcu Krivaje prema Konjuhu.

Na maršu prema Krivaji nosimo naše teške ranjenike koje obezbjeđujemo na začelju i bočno. Snijeg je dubok i gotovo neprohodan. Borci pod nosilima posrću i padaju a ranjenici ječe pri svakom trzaju. Susrećemo se s borcima 15. majevičke brigade među kojima ima i boraca iz Husina. Pozdravljamo se s Ilijom Iličkovićem, Antom Miljanovićem, Tomom Keroševićem i drugim. Tomo je bez cipela i potpuno bos, cijepamo dva komada deke koje mu dajemo da umota noge. Nailazimo na smrznutog borca naslonjenog na jedan kamen u snijegu, izgleda kao da se odmara ili spava. Malo dalje leži smrznuta i jedna drugarica. Komandant Bataljona naređuje da se umrli borci sahrane. Kolona na kratko zastaje. Komandir čete Ilija Vilušić određuje borce za zaštitu začelja kolone. Sahranu je teško obaviti, snijeg dubok, zemlja smrznula i pomiješana s kamenjem. Predveče stižemo u blizinu Vareša gdje naše i druge jedinice vode teške borbe. Noć je i maršujemo kozjim stazama, terenom teškim i krajnje nepristupačnim. Idemo čas nizbrdo prema potoku, a zatim uzbrdo kamenim stijenama koje sa nosilima i ranjenicima s velikim naporom savlađujemo. Kolona je stala i nakon kraćeg odmora naređen je pokret i izvršen prelaz na desnu obalu rijeke Krivaje. Ubrzano idemo preko Konjuha u pravcu Banovića. Borcima Bataljona Rudolfu Blaževiću, Šimi Mariću i mnogim drugim noge su smrznule zbog nedostatka obuće. Iz nogu im curi krv koja ostavlja trag u snijegu, a oni iako trpe teške bolove sve to hrabro podnose.

Za vrijeme borbi u dolini Krivaje svi borci i starješine Bataljona ulagali su ogromne napore i ispoljavali veliku odlučnost da se zadaci uspješno izvrše. U tome su se naročito istakli: Ilija Vilušić,

komandir Prve čete, te borci Stjepan Pavlović Čupko, Šimo Marić, Rudolf Mrkić, Mehmed Đulović, Jakov Vilušić, Slavica Đuranović, Ivan Miljanović i drugi.

Mustafa Junuzović i Ferid Osmanbegović, u Tuzli, novembar 1943.

Poslije prelaza Krivaje Bataljon je došao u širi rejon Bano-
vića gdje u selima Hadžije, Brnjica, Požar i Đedino, koja se nalaze
s lijeve strane rijeke Gostelje, prikuplja podatke o neprijatelju u
Zivinicama, Kladnju i drugim mjestima i utvrđuje mjesto za prelaz
preko rijeke Gostelje i puta Kladanj - Živinice. Pošto su prikuplje-
ni podaci i odabrano mjesto za prelaz, naređen je pokret i kolona
noću prelazi rijeku Gostelju i put Kladanj - Živinice, te maršuje u
pravcu Šekovića. Prije nego što su svi borci prešli put iz pravca

Kladnja_ naišlo je nekoliko njemačkih tenkova koji su se kretali u pravcu Živinica. Nisu se zadržavali niti otvarali vatru. Dolaskom u Sekoviće Bataljon se priključuje ostalim jedinicama 18. hrvatske brigade. Nakon kraćeg odmora Brigada je izvršila pokret iz Šekovića, zatim prešla rijeku Spreču i put Tuzla - Zvornik i preko planine Jelice i Rastošnice došla na područje Semberije na odmor i oporavak. Treći bataljon je bio smješten u selima Obarska i Zagoni. Tu su se borci dobro odmorili i nahranili, očistili i osušili odijela, pregledali i podmazali oružje. Organizacionom sređivanju jedinica i jačanju njihove borbene gotovosti poklonjena je, takođe, velika pažnja zbog predstojećih borbi koje je trebalo voditi.

Pošto je Brigadi naređeno da s ostalim jedinicama učestvuje u napadu na Tuzlu ona se s područja Semberije pokreće preko Koraja, Mačkovca, Lopara i Brešaka u pravcu Tuzle, gdje dolazi u Matanoviće i u rejon Rasovca i Piskavice. Dok su naše jedinice išle prema Tuzli, neprijatelj je iz grada uputio svoje jedinice u susret našim jedinicama. U rejonu Breški dolazi do borbe u pokretu, pri čemu neprijatelj upotrebljava savremena ratna djestva, oklopna vozila i ostalo što znatno usporava naš pokret. I pored toga, mi produžavamo kretanje, ali do određenog mjesta stižemo s izvjesnim zakašnjenjem. U toku noći stigli smo 17. januara 1944. godine u Matanoviće u kojima je komandant Brigade Franjo Herljević sa štabovima bataljona razradio i konkretizovao borbene zadatke. Treći bataljon odmah ulazi u borbu i na čelu s komandantom Bataljona Mijom Keroševićem Gujom i političkim komesarom Kazimirom Frankovićem uspijeva da u prvom naletu zauzme prednje položaje i potisne neprijatelja na najvišu tačku Piskavice, na kojoj neprijatelj organizuje snažnu odbranu. Guja kao iskusan i prekaljeni borac svoje znanje i vještinu ratovanja, hrabrost i veliku odanost ciljevima borbe prenosi na svoje borce. On je s njima, juriša i bodri ih, ali i traži da svaki pojedinačno izvrši postavljeni zadatak. Neprijatelj se na isturenoj koti sređuje, dovlači pojačanja i teži da potisne naše jedinice; borba traje cijelu noć i naredna dva dana i noći. U toku prve noći poginuo je Marjan Marjanović iz Husina, zamjenik komandira Prve čete, hrabar i neustrašiv borac, divan i primjeren drug. Pogođen je s više metaka iz neprijateljskog mitraljeza prilikom juriša na najvišu kotu Piskavice, a ranjen je bio i Božo Kerošević od eksplozije mine ispaljene iz neprijateljskog bacača.

Nakon završenih borbi oko Tuzle jedinice 18. hrvatske brigade odlaze preko Bijeje i Dubrava u Posavinu. Zadržavaju se nekoliko dana u Skakavi, a zatim kreću na područje Semberije gdje se najviše zadržavaju u Obarskoj. U selu Obarska kod Bijeljine ne-

koliko boraca iz Trećeg bataljona primljeno je u članstvo KPJ a neki su postali i kandidati za prijem u KPJ, tako da su stvoreni uslovi za intenzivniju partijsko-političku aktivnost u Bataljonu. Na ovom prostoru dolazi do popune Bataljona kadrovima i boračkim sastavom. U sastav Bataljona dolazi grupa boraca i rukovodilaca sa područja Semberije i Posavine, te jedna grupa boraca s Ozrena i drugih mjesta koji će u narednim borbama svojom hrabrošću i junaštvom doprinijeti da se borbena gotovost Bataljona podigne na viši nivo. Za zamjenika komandanta Trećeg bataljona postavljen je Vlatko Karnaš, hrabar i sposoban vojni starješina i omiljeni drug među borcima. Vlatko će kasnije postati komandant Trećeg bataljona i zamjenik komandanta 18. hrvatske brigade. U Bataljon su nešto ranije raspoređeni Dimšo Blagovčanin i Zdravko Torbica, borci 6. istočnobosanske brigade. Dok se Bataljon nalazio u Semberiji, u njega su na osnovu rasporeda stupili: Danilo Dujković, Vaso Vidaković, Muhamed Puhovac, Stojan i Branko Maksimović, Mehmed Ibrić, Marko Đukić i drugi. Među njima većina su bili borci od 1941. godine, članovi KPJ i SKOJ-a. Bili su to iskusni i prekaljeni ratnici. Svi su oni kasnije postali vojne i političke starješine u četama i bataljonima, zapaženi su bili po hrabrosti i primjernom držanju.

Sa područja Semberije Treći bataljon je s ostalim jedinicama Brigade stigao u Posavinu, na prostor između Modriče i Bosanskog Šamca. Aprila 1944. godine vršene su pripreme za održavanje Drugog kongresa USAOJ-a u Drvaru. U to vrijeme 3. bataljon nalazio se na području sela Čardak. U pratnji omladinskih delegata zajedno s Trećim bataljonom bio je i Prvi bataljon Posavsko-trebavskog odreda. S ovim jedinicama nalazio se i komandant 18. hrvatske brigade Franjo Herljević i zamjenik komandanta Posavsko-trebavskog odreda Mato Belić. Kolona je krenula 11. aprila iz Modriče i zadatak Bataljona je bio da delegate doprate do jedinica 11. krajiške divizije koje su se nalazile u centralnoj Bosni. Prelaz preko rijeke Bosne izvršen je kod Modriče i pokret je u toku noći nastavljen preko Vučjaka. Cestu i prugu Doboj - Bosanski Brod kolona je prešla u rejonu Komarice i nastavila kretanje u pravcu Ljeskovih Voda. Nakon kraćeg odmora, rano ujutro, krenuli smo dalje, ali smo ubrzo naišli na svjež trag, koji je, kako smo zaključili, poticao od neke neprijateljske jedinice. Uskoro, kada smo izbili na jednu kosu, vidjeli smo na udaljenosti od jednog kilometra veću kolonu vojske. Bila je to jedna jedinica njemačke 369. divizije. Neprijatelj je skrenuo ulijevo u namjeri da nas napadne. Bataljoni ubrzavaju pokret da bi zauzeli što povoljnije položaje. U rejonu Ljeskovih

Voda dolazi do borbe. Naređeno je da se strogo štedi municija i da se neprijatelj gađa sa bliskog odstojanja. U toku borbe od boraca je sakupljeno po pet metaka za puškomitraljeze. Zajedno sa bataljonima bore se i delegati koji su svrstani u jednu posebnu četvu. U namjeri da nas zaobiđu s leđa Nijemci napadaju sa desnog boka. Njima se u toku borbe pridružuju četnici koji napadaju s lijeve strane. Ponovo se izdaje naređenje o štednji municije. Četnici s lijevog boka prelaze naprijed i zauzimaju položaj ispred, u pravcu kretanja Bataljona. Sada se bataljoni sa delegatima probijaju kroz četničke položaje u pravcu svog kretanja. Prije proboja Prvoj četi je naređeno da se pomjeri bliže položajima Nijemaca i da otvori ubrzanu paljbu kako bi se stvorio utisak da će se proboj izvršiti u pravcu pruge i puta Doboj - Bosanski Brod. Istovremeno s ostalim dijelovima bataljona i delegati su krenuli u proboj i četnički položaji su bili pregaženi. Tom prilikom ubijena su dva četnika i više ih je ranjeno, a na našoj strani poginuo je delegat Bajazit Kešetović iz Srebrenika i ranjeno je više boraca. Kada su neprijateljske snage odbačene, bataljoni su nastavili pokret da bi delegate 15. aprila dopratili do sela Kulaša, gdje ih je prihvatio 3. bataljon 5. kozaračke brigade 11. krajiške divizije i s njima dalje nastavio put prema Drvaru.

Nakon kraćeg odmora 3. bataljon je krenuo nazad prema Modriči u namjeri da se spoji s ostalim bataljonima 18. hrvatske brigade. Dolaskom na rijeku Bosnu započeo je prijelaz preko rijeke i tek što je prebačen manji broj boraca, izdato je naređenje da se odmah vrate. Bataljon je trebalo da uspostavi mostobran kako bi se na lijevu obalu prebacili i ostali bataljoni 18. hrvatske brigade i Posavsko-trebavskog odreda, kao i partijsko-politički radnici iz Posavine i s Trebave. Tada je započela 7. neprijateljska ofanziva. Nalazeći se u sastavu Brigade Bataljon nastavlja svoj borbeni put i u borbama protiv neprijatelja učestvuje do konačnog oslobođenja zemlje. On je na svom borbenom putu od Husina do centralne Bosne imao nekoliko teških i složenih borbenih zadataka koje je samostalno izvršavao. Mnoge borbe na tom putu je vodio u sadjejtstvu i s ostalim jedinicama Brigade. To je period od oktobra 1943. do maja 1944. godine, u kome su borci Bataljona u borbama protiv neprijatelja sazrijevali i osposobljavali se da na sebe prime sve teže i složenije borbene zadatke. Oni su te zadatke uspješno izvršavali.

OD HUSINA 1943. DO ZELENGORE 1945. GODINE

Komandant mog Trećeg »bataljona bio je Mijo Kerošević Guja, politički komesar Kazimir Franković, komandir moje čete Ilija Vilušić, a desetar Božo Kerošević. Poslije formiranja Brigade Treći bataljon je iz Husina preko Strana, Hudeča i Lipnice došao u Crno Blato. Na ovom putu nismo imali sukoba. U Crnom Blatu, koliko se sjećam, prenočili smo, a nakon toga izvršen je pokret preko Brešaka, Drijenče, Šibošnice ka selu Brod radi učešća u napadu na neprijateljski Garnizon u Brčkom. Pošto je Bataljon sa ovog prostora kasno stigao na položaje, ponovo se vratio u rejon Lukavca odakle je vrlo brzo izvršio pokret prema Husinu. Iz Husina smo krenuli preko Kiseljaka prema Puračiću i zaustavili se u Devetaku gdje smo ostali dan-dva. Moja desetina bila je smještena u jednoj muslimanskoj kući. Rano ujutro, negdje oko 4 sata, nastala je uzbuha. Javljeno je da jedna njemačka kolona kreće iz pravca Doboja prema Tuzli i da je jedan dio te kolone usmjerenj prema Devetaku. U toj žurbi brzo smo se spremili i krenuli prema Živinicama, zatim prema Omazićima i dalje na Konjuh gdje nas je zatekla šesta neprijateljska ofanziva. Kada smo boravili oko Živinica, često sam bio u patroli i to od Živinica prema mostu na Spreči, koji je bio srušen. Na pravcu Morančani - Ljubače bili su Nijemci, a prema Živinicama je bio naš Treći bataljon. Krajem novembra 1943. godine, 18. hrvatska brigada imala je ozbiljniji okršaj sa njemačkim jedinicama.

U toj prvoj borbi s Nijemcima pala je i prva žrtva 18. hrvatske brigade. Bio je to Božo Iličković. Tada smo se povukli prema Đurđeviku i Bašigovcima. U Bašigovcima, sjećam se Brigada je vodila borbu u kojoj je bio ranjen Kazimir Franković, komesar Trećeg bataljona. U zgradi u kojoj smo te noći prenočili primijetio sam Salku Katanića, vezanih ruku, vodnika iz Trećeg bataljona. Zbog nep-

rijateljskog djelovanja i namjere da pređe na stranu neprijatelja njega i još dvojicu sud Brigade osudio je na smrt strijeljanjem. Krenuli smo dalje. Znam da smo spavali u jednom podrumu u selu Hrvati. U to vrijeme Nijemci su nam stalno bili za petama. Pri povlačenju poginuo je Anto Mrkić zvan Kurta. Bio je snažan, jak i zdrav čovjek. Ujutro, rano, trebalo je da se povučemo prema Konjuhu, jer su Nijemci bili u neposrednoj blizini. Prije polaska, u mojoj četi koja je bila postrojena u čelnim redovima su bili: Anto Mrkić, Marko »Perava«, Anto Tomić (Ivkin) i ja između njih. Anto Tomić je bio puškomitraljezac, a ja sam bio njegov pomoćnik. U jednom momentu, kada se čula komanda »Mirno!«, Anto Tomić (Ivkin) nesporetno je spustio puškomitraljez koji je opalio i u glavu pogodio Antu Mrkića. Njegova smrt me je teško pogodila. Pokopan je u mjestu gdje je stradao.

U šestoj neprijateljskoj ofanzivi Brigada je imala više borbenih okršaja. Mi, mladi, najbolje to možemo odslikati kada se sjetimo kako smo u tim zimskim danima prelazili rijeku Krivaju, penjali se sa kote na kotu na Konjuhu vodeći borbe sa bolje naoružanim i opremljenim njemačkim jedinicama. Kada sam pomenuo prelazak preko rijeke Krivaje, sjećam se da smo je prelazili držeći se za uže, koje su postavili borci koji su prvi prešli rijeku. To je bilo krajem decembra 1943. godine, kada je moja desetina na čelu sa Božom Keroševićem nosila na primitivnim nosilima jednog ranjenog komandanta iz 17. majevičke brigade. Po oštroj zimi i uzanim putem - prtinom koju su borci probijali u snijegu, uspjeli smo da ga uz velike napore iznesemo i na taj način spasimo. U ovoj ofanzivi Treći bataljon je nekoliko puta imao borbe s njemačkim jedinicama. U jednoj od tih borbi poginuo je Marko Ružić. Jedne noći, poslije borbe, smjestili smo se ispod borova u nekoj šumi. Dobili smo po komadić mesa i nešto pure. Negdje oko pola noći došao je da nas obiđe komesar Bataljona Kazimir Franković. Razgovarao je s nama i pitao nas kako smo. Nastavljajući pokret došli smo u Šekoviće, ali se u njima nismo duže zadržali. Krenuli smo u Semberiju, a poslije desetak dana, polovinom januara 1944. godine, Brigada je izvršila pokret prema Tuzli. Uoči napada na neprijateljski Garnizon u Tuzli naša Brigada je dobila zadatak da napadne Piskavicu. Prijelaz preko Majevice prema Tuzli bio je vrlo naporan. Kiša, snijeg i blato otežavali su kretanje. Idući prema Tuzli naišli smo na selo Obodnicu. Pošto nisam znao da je to Obodnica, negdje oko pola noći, priupitao sam jednu ženu koje je ovo selo, a kada mi je rekla da je to Obodnica, rekoh joj da u selu imam tetku, rođenu sestru moje majke. Riječ po riječ i ispostavi se da je ta žena moja tetka. Odmah mi

je ponudila da ostanem kod nje, da ne idem u Tuzlu, jer tamo ima, kako je govorila, mnogo Nijemaca, ustaša i domobrana. Reče mi da će me sakriti u kacu i na taj način spasiti mi život. Ponudu sam odbio i krenuo s ostalim borcima prema Tuzli. U borbi za Piskavicu poginuo je Marijan Marjanović, dobar borac i drag čovjek. U toj borbi i ja sam lakše ranjen u desno rame.

Olga Gvozdić-Pejanović i Jozo Stanić Joko s grupom mještana, Okruglica, 1945.

Poslije ove akcije naša Brigada se povukla prema Posavini, odakle je početkom februara otišla u Semberiju. Nakon kraćeg zadržavanja na ovom prostoru pokret je ponovo izvršen u pravcu Posavine. Naš Treći bataljon u to vrijeme vodio je borbe oko Gradačca, Orašja i Bosanskog Samca. U jednoj od tih akcija ranjen je i Jakov Vilušić. Kada smo početkom marta oslobodili Bosanski Samac, u njemu smo ostali nekoliko dana i za to vrijeme se dobro odmorili i nahranili jer je svega bilo u izobilju. Iz tog perioda sjećam se i nekih detalja. Bilo je tu predavanja iz marksizma, zatim o jednakosti i ravnopravnosti ljudi i naroda, te o ciljevima i značaju NOB-e. Posebno mi je ostao u sjećanju događaj kada je mali Špico, pred zgradom u kojoj je bio smješten Štab Trećeg bataljona, ranio u ruku Miju Keroševića Guju. Kada se oko pola noći Guja vraćao u Štab, na straži je bio ovaj dječak. Vidjevši da mu se neko približava, on

je uzviknuo: »Toj, to ide? « Kada je dobio odgovor da ide Guja, mali je odgovorio: »Tatav Guja, na levo trut!« i tada je opalio metak. Mislim da je tom prilikom ranio Guju u ruku.

Poslije kraćeg boravka u Bosanskom Šamcu moj Treći bataljon krenuo je prema Modriči, odakle je polovinom aprila prešao u centralnu Bosnu. Prije nego što smo prešli čamcima rijeku Bosnu, sjećam se da nam je Guja rekao da će nas na drugoj strani dočekati četnici Branka Kovačevića, koji je tada preko Vučjaka propuštao partizane i održavao izvjesnu vezu s njima. Prije nego što smo prešli na drugu stranu, Guja mi je saopštio da sam postavljen za kurira u Štabu Trećeg bataljona. Nakon što smo prešli prugu i cestu Doboju - Derventa, naš Treći bataljon imao je veći okršaj kod Ljeskovih Voda s Nijemcima, a kasnije i četnicima. Iako smo bili dosta umorni uspjeli smo razbiti kolonu Nijemaca i produžiti ka Stanarima. Kasnije smo naišli i na četnike koje smo takođe razbili i natjerali na povlačenje. Cijelom ovom akcijom\ rukovodio je komandant Brigade Franjo Herljević, koji je i sam zajedno s jednom desetinom učestvovao u razbijanju jedne grupe četnika. Prije nego što smo došli u Stanare, zastali smo na jednoj livadi da se odmorimo. Tada smo primijetili da među nama nema druga Franje i desetine s kojom je pošao u borbu protiv četnika. Bili smo svi tužni misleći na najgore. Međutim, kada se nakon kraćeg vremena drug Franjo pojavio sa desetinom, tada je među borcima nastalo pravo veselje.

Eto, tako, prema mom sjećanju, stigli smo u Stanare gdje se smjestio Štab Trećeg bataljona. Tada sam bio kurir kod Guje i Kazimira Frankovića, pa sam često prenosio poštu iz Stanara u Kulaše u kojima se nalazio Štab 18. hrvatske brigade. Za vrijeme boravka u centralnoj Bosni Brigada je izvela više uspješnih borbenih akcija. U sjećanju mi je ostala borba koju smo vodili u mjesecu maju oko Jelaha. U njoj je poginuo Ilija Vilušić, komandir čete, a i ja sam bio ranjen u lijevu potkoljenu. Prije nego što smo krenuli, trojicu ranjenika previli su dr Milan Goldner i jedna bolničarka, a zatim ih volovskim kolima uputili u selo Ljeb gdje je bila smještena brigadna bolnica. Na putu prema tom selu, na jednom brežuljku, zastali smo da se odmorimo. Bio je sunčan dan. Trojica nas ranjenih bili smo u kolima, a ostali borci, pospani i umorni, rasporedili su se oko naših kola. Odjednom se prema nama oglašile mitraljeski rafali s jedne kote. To su bili četnici. Kada je pucnjava počela, nas trojica ranjenika prevrnuli smo se u jarak i tako pogoršali svoje stanje. U borbi koja je vođena četnici su bili razbijeni, a niko od naših boraca nije bio ranjen.

Kada smo, početkom avgusta 1944. godine, prešli rijeku Bosnu i ponovo se našli u istočnoj Bosni, sukobili smo se sa četnicima popa Save. Razbili smo ih i zapjevali od veselja: »Pope Savo i ta tvoja brada, čupaće je hrvatska brigada.« Do odlaska prema Tuzli Brigada je u Posavini vodila više borbi. U oslobođenoj Tuzli jedinice 18. hrvatske brigade dobro su se snabdjele odjećom i obućom, a narod Tuzle i okolnih mjesta toliko je bio radostan da su neki od radosti i plakali. U ovo vrijeme izvjestan broj boraca ostao je u oslobođenoj Tuzli, a to su pretežno bili stariji borci kao: Mujko Đulović, Ilija Blažević. Mehmed Đulović, Marko »Perava«, Bono Ružić, Ilija »Zekin« i još neki. Naime, jedan dio ovih boraca ostao je u Dopunskom bataljonu koji je tada bio formiran u Živinicama.

Poslije oslobođenja Tuzle Brigada je, u septembru 1944. godine, krenula prema Posavini. Jednog jutra, sjećam se dobro, izbili smo na cestu Gračanica-Srnice. Tog jutra jedan dio naših jedinica prešao je cestu a drugi je ostao na drugoj strani. U međuvremenu naišla je iz pravca Srnica njemačka kolona. Nisam potpuno siguran da li smo propustili prethodnicu, ali se sjećam da smo iz puškomitraljeza otvorili vatru na džip u kojem je bio obavještajni oficir 13. SS divizije. Tom prilikom dva njegova, pratioca su poginula, dok je ovaj oficir ostao živ i mi smo ga zarobili. Kada je izlazio iz džipa, držao je pištolj u ruci i na naše naređenje da se preda odgovorio je da se on predaje samo komandantu, ali mu to nadmeno ponašanje nije pomoglo. Zajedno s Jakovom Vilušićem i ostalim borcima u ovoj akciji učestvovao sam i ja. Pošto je iza džipa naišao kamion s njemačkim vojnicima i na njega je otvorena vatra. Vojnici su poskakali iz kamiona i pobjegli prema Srnicama.

Osamnaesta hrvatska brigada na svom borbenom putu nastavila je da vodi borbe na Majevidi, u dolini rijeke Drine i Drinjače, oko Vlasenice i dalje prema Sarajevu. Kada je 6. aprila 1945. godine oslobođeno Sarajevo, narod je borce, naše i ostalih brigada, zasipao cvijećem. Negdje u centru Sarajeva intendant Brigade Jakića Kamenjašević, sa grupom boraca u kojoj sam bio i ja, ušao je u jednu vilu u kojoj se prije oslobođenja grada nalazio neki ustaški ili njemački štab. U ovoj zgradi bilo je svega i svačega, a najviše oružja, municije, odjeće, obuće, hrane, umjetničkih slika, čilima, namještaja i ostalih stvari. Šećerom u kocki koji je bio tu napunio sam svoju torbu i krenuo dalje. Nekoliko dana poslije toga Brigada je izvršila pokret prema Varešu, Visokom, Kaknju i Zenici, i na tom prostoru njene jedinice će ostati oko mjesec dana. Moj Bataljon nalazio se u Visokom i dok smo tamo bili, živjeli smo pravim mirnodopskim vojničkim životom. Imali smo obuku, primali redov-

no hranu i cigarete »Partizan«, koje je moja majka dobro zapamtila, jer ja nisam pušio pa sam sve sačuvao za nju. Bilo je i drugih ugodnih događaja u Visokom.

Zbog vođenja završnih borbi protiv četnika Draže Mihailovića Brigada je, početkom maja 1945. godine, krenula u pravcu Ilidže. Ne sjećam se koliko smo se zadržali u Ilidži, ali znam da smo tu čuli vijest o kapitulaciji Njemačke. Od veselja smo svi pucali iz pištolja, pušaka, pikavaca, pa čak i puškomitraljezi. Iz Ilidže Brigada je izvršila pokret preko Trnova u pravcu Kalinovika i Zengore. Na ovom prostoru ona će s ostalim jedinicama učestvovati u razbijanju i uništenju četničkih jedinica Draže Mihailovića. Kada su jedinice krenule iz Kalinovika prema određenim položajima, sa jedne visoke kote primijetili smo dolje u dolini četnike. Ne znam šta su radili, ali sam kasnije saznao od zarobljenih četnika da su šišali brade i duge kose, jer su navodno čuli da partizani bradate četnike odmah likvidiraju. Tačno je da smo ih mnogo zarobili i otpremili u Kalinovic gdje su bili smješteni u nekim kasarnama i šupama. Tako je na kraju završila i ova kontrarevoluciona oružana formacija koju je predvodio Draža Mihailović.

SJEĆANJA NA MINULE DANE

Drugi svjetski rat zatekao me je kao radnika u Rudniku »Bukinje«. Sa familijom sam živio u selu Husinu. Početkom maja poslan sam sa još nekim zanatlijama u Sremsku Raču. Tamo smo opravljali neki magacin za smještaj uglja. Kada sam se vratio kući, jednog avgustovskog dana 1941. godine, došao je do mene Mijo Kerošević Guja i rekao mi: »Amidža, ja odoh u šumu.« To več je grupa Husinjana, s nekoliko drugova iz Kreke, predvođena Petrom Miljanovićem i Ivom Bojanovićem otišla na slobodnu teritoriju Ozrena. Oni su prethodno, po zadatku Partije stupili u Ustaški tabor u Bukinju, a za tabornika je postavljen Bojanović. Prije polaska pokupili su oružje, pisaću mašinu, pečat i ostali materijal i otišli na Ozren.

Dok sam radio u Kreki, dobijao sam Bilten iz Šekovića, a veza je išla preko Ljubice Radić. U Biltenu su davane upute kako treba raditi među radnicima i čime treba pomagati partizanima. Tada sam kupio dobrovoljne priloge od Peje Cvjetića, Bože Iličkovića, Ante Tomića, Andrije Ramoša, Tome Banovića, Tome Jošića i predavao Branku Stankoviću, a ovaj dalje nosio Ferhatu Azabagiću.

Faik Mandžić, koji je tada radio kao bravar, donio mi je u ljeto 1942. godine pismo iz Tuzle, u kojem je rečeno da se nađem određene noći u Maždarevom gaju, i da ću tu naći Pašagu Mandžića sa drugovima. Te noći sam otišao zajedno s Tunjom Miljanovićem i njegovim sinom Antom. Tamo smo našli Antu Tomića zvanog Milo i Matiju Pavljaševića, ilegalne radnike iz Husina. Na tom sastanku govorio je Pašaga o potrebi agitacije među radnicima radi angažovanja novih boraca za 6. brigadu. Govorio je i o političkoj situaciji u zemlji i svijetu.

Na radnom mjestu u Bukinju od Ive Ilića zvanog Lukać doznao sam za provalu. Došao je do mene i šapnuo mi na uho: »Juro,

ne idi kući jer ne možeš proći od vojske. Vojska je opkolila cijelo Husino. Tu je bio tvoj bratić Mijo Guja s nekim drugovima, uhvatili su tvog amidžića Ivu »Pušu« i Franju Miljanovića.« To je bilo 7. septembra 1942. godine. Neopaženo, kući sam došao zaobilaznim putem. Nisam znao kako je izvršena provala. Iste noći uhapšen sam i s pratnjom od deset žandarma odveden do kuće Tunje Miljanovića. Svezali su njega i njegovu ženu i odveli nas pred kafanu Tunje Kovačevića. Tu je bilo još vojske i žandarma. Potrpali su nas u jedan auto i odvezli u Tuzlu. Zatvorili su me u jednu sobu u Štoku.

Jednoga jutra oko 5 sati čuli su se koraci i zveket ključeva. Jedna vrata su se otvorila i netko je viknuo: »Živjela Komunistička partija Jugoslavije!« Dovedi su ga pod moj prozor, a poslije toga čuli smo dva plotuna. Vrata su se još jednom otvorila i opet su se čula dva plotuna. Zatim su došla kola u kojima su odvezli strijeljane. Kasnije sam saznao da su to bili Branko Radić i još jedan meni nepoznati drug. Ja sam mislio da su strijeljani Tunjo Miljanović i Pejo Kerošević. Očekivao sam da ću biti treći po redu. Skinuo sam odijelo i ostao u vešu. Čim su se prvi put otvorila vrata očekivao sam dželate, ali to je bio ključar Akif Zonić. Vidjevši me gola on je rekao: »Što si go?« Ja sam na to odgovorio: »Ubili ste Tunju i Peju, sada ćete ubiti i mene.« On mi je objasnio da su to drugi, sasvim drugi ljudi a ne Husinjani, pa je još dodao da je došao da me pita trebaju li mi cigarete.

Nakon toga, vezane dva po dva, prebacili su nas u podrum Vladikine palače. Po noći su nas vodili na saslušanje i tukli, ali nitko nije ništa priznavao. Tri puta su nas slikali i htjeli otpremiti u Jasenovac, ali je Partija uspjela da nas tamo ne odvedu. Tako je to trajalo sve do 7. januara 1943. godine. Toga dana oko 11,30 sati došao je u Upravu zatvora zet braće i sestre Selimović, koji su takođe s nama bili u zatvoru. Donio je neki akt upravniku zatvora i mi smo bili pušteni kućama. Ostao je samo Ivo Kerošević Pušo i Franjo Miljanović Čaruga. Oni su od Prijekog suda osuđeni na smrt, ali su kasnije pomilovani na vječitu robiju i upućeni u Sremsku Mitrovicu na izdržavanje kazne.

Kada je prvi put oslobođena Tuzla, otišao sam u partizane. Stao sam u stroj 18. hrvatske brigade u 3. bataljon kojim je komandovao moj bratić Guja. Brigada je svoje prve borbe vodila na području Puračića i Živinica, gdje je ostala sve do početka decembra kada počinje 6. neprijateljska ofanziva.

Jedan interesantan detalj vezan za druga Guju i jednu borbu kod Zebca još i danas pamtim. Na jednom polju u blizini tog mjesta bili smo napadnuti od neprijatelja sa svih strana. Nalazio

sam se u grupi s Gujom, Ilijom Vilušićem i njegovim bratom Jakovom, a zadatak nam je bio da izvršimo izviđanje okolnog prostora. Hodajući kroz planine čudio sam se zašto Guja zastaje i gleda u nebo. Upitao sam ga šta on to gore gleda. On mi je tada rekao da treba da se vratimo na isto mjesto, pa se on tako orijentiše. Još uvijek mi nije bilo jasno kako se to on orijentiše, jer se meni sve činilo da idemo u suprotnom smjeru. Kada smo oko pola noći stigli ponovo na polje s koga smo pošli, bio sam prijatno iznenađen i tek tada uvjeren da se Guja pravilno orijentisao u prostoru. Pregrmio sam 6. ofanzivu i jedno vrijeme bio komesar čete. Učestvovao sam u neuspjelom napadu na Tuzlu i u mnogim borbama protiv četnika i ustaša u Posavini.

Poslije sedme ofanzive bio sam u Kulašima kod Prnjavora. Došao je kurir iz štaba 18. hrvatske brigade i rekao da se moram javiti u Štab Brigade. Tamo sam našao Pašagu Mandžića, i Franju Herljevića, komandanta Brigade. Pašaga me je pitao za zdravlje. Odgovorio sam da sam dobro. Tri puta me je pitao da li bih mogao prevaliti jedan veliki put. Odgovorio sam da mogu. Na to mi je rekao: »Uzmi stvari i idi u Prnjavor, tamo ćeš ostati u Pokrajinskom komitetu do oslobođenja, dosta si dao.« Tako je i bilo.

Poslije toga bio sam u Jajcu u Redakciji lista Oslobođenje. Kada je Tuzla definitivno oslobođena, meni su se uznemirili živci i nestrpljivo sam zahtijevao da idem u Tuzlu. Nisu me ometali, ali sam se morao obratiti Đuri Pucaru Starom. Moj prvi pretpostavljeni bio je Vilko Vinterhalter. Otišli smo zajedno. Stari me je upitao: »Šta je Keroševiću?« Kada sam mu izložio želju da idem u Tuzlu, odgovorio mi je: »Čekaj, sad ćemo u Sarajevo, pa sjedi na voz i idi u Tuzlu, jer se sada banda pri rasulu razbjegla i hvata pojedince i ubija. Kada do sada nisi poginuo, nećeš valjda pri oslobođenju da izgubiš život.« Odgovorio sam da nemam strpljenja da čekam i došao sam redovnim putem da molim. »Hajde kad hoćeš, ali se čuvaj.« Krenuo sam s nekom delegacijom i pratnjom i sretno stigao. Svoju političku i radnu aktivnost nastavio sam među rudarima u Bukinju.

JURO KEROŠEVIĆ U BORBENIM REDOVIMA 18. HRVATSKE BRIGADE

Sedamnaestog oktobra 1943. godine na Husinu je izvršena smotra novoformirane 18. hrvatske narodnooslobodilačke udarne brigade. U njenom stroju, među 564 borca, nalazio se i četrdesetogodišnji Juro Kerošević, učesnik husinske bune. Njegov gorostasni lik borca i revolucionara plijenio je pažnju, jer je njegova ličnost praktično i ljudski odgovarala svakom istorijskom trenutku i svim izazovima.

Juro je imao težak i mukotrpan život. Dvojica braće, njihove žene i djeca - velika familija. Ukućana mnogo, a zemlje malo. U šesnaestoj godini zaposlio se u Solani, a godinu dana kasnije u Rudniku »Kreka«.

Prva znanja o radničkom pokretu stekao je čitanjem brošura, radničkih novina, proglašenja i letaka. Teški i nepodnošljivi uslovi rada, oskudica životnih namirnica, bijedni stanovi, ometanje i zabrana bilo kakve političke aktivnosti - sve je to bilo karakteristično za život rudara. To je Juro osjetio prve godine rada u vrijeme austrougarske vladavine. Snažan uticaj na njegova opredjeljenja imala je i oktobarska revolucija.

Mitra Trifunovića Uču upoznao je 1919. godine kada je Učo neumorno držao zborove i na njima govorio o neobuzdanom izrabljivanju radnika, pobjedi oktobarske revolucije i njenih ideja. Franju Rezača, Dragu Željeznika i Ivana Bračuna¹⁾ upoznao je aktivnošću Sindikalne podružnice rudara Kreke. Tunju Miljanovića, Franju Marića i Miju Tomića, sindikalne aktiviste, poznavao je od mladalačkih dana kao svoje komšije i zemljake. Član Sindikalne podružnice rudara Kreke Juro je postao odmah poslije njenog osnivanja 1919. godine. Osjećala se njegova smjela revolucionarna aktivnost u borbi za bolje uslove rada rudara, pa je, 21. decembra 1920. godine, postao član Komunističke partije Jugoslavije.²⁾

¹⁾ Rezač, Željeznik i Bračun bili su u rukovodstvu husinske bune.

²⁾ Članska knjižica SKJ, BiH 01 434651

Te 1920. godine akcije radnika su pojačane i sve se uspješnije izvode u cijeloj zemlji, posebno u rudnicima bazena Kreke. Svake nedjelje rudari održavaju svoje redovne zborove u Radničkom domu u Kreki. Okupljali su se pred zgradom Uprave rudnika i po revirima. Rudari su raspravljali o svom položaju i zahtjevima koje će postaviti Upravi rudnika. Rad partijske i sindikalne organizacije sve se vidnije izražavao. Prvomajski praznik je dobio svečan karakter. U gradu i u selima izvođeni su kulturno-zabavni programi, narodne igre i sijela. U svim tim akcijama učestvovao je i Juro. On se nalazi i na protestnim zborovima koje je organizovala sindikalna podružnica rudara, 11. jula i 29. septembra, a na kojima su govorili Mitar Trifunović Učo i Franjo Rezač.

U toku posljednja 3-4 mjeseca 1920. godine događaji su bili tako česti da je jedna akcija pratila drugu. Kako rudari nisu uspjeli da pregovorima i protestima ostvare svoje zahtjeve, oni 21. decembra stupaju u štrajk, koji se pretvara u čuvenu husinsku bunu. Juro je aktivni učesnik i štrajka i bune.

Kada su vlasti donijele odluku da isele rudare Slovence iz kolonije u Kreki, Juro je zajedno s Tunjom Miljanovićem mobilisao Husinjane koji su imali zaprežna vozila kojima su evakuisali 65 porodica Slovenaca i smjestili ih u svoje kuće i kuće ostalih rudara i seljaka Husina. Štrajkački odbor koji je bio smješten u zaseoku Božići na Husinu, u kući Jure Ružića, angažovao je Juru za stražarsku i patrolnu službu, koja je obilazila okolna naselja motreći da ne dođu žandarmi.

U prvom sukobu rudara sa žandarima, 26. decembra, što ga je isprovocirao žandarmerijski narednik Petar Kovačević, teško je ranjen Đorđe Reljić, žandar koji je na putu ka bolnici umro. Od tog momenta počinje još teži period u životu Jure Keroševića. Naime, vlasti su s bijelom gardom, žandarima i vojskom uspjele da uguše husinsku bunu. Zatvorile su 369 rudara. Svjesne da je krajnje rizično toliki broj rudara izvesti pred sud, odlučile su da se sudi samo »glavnim kolovođama«. Od 19 optuženih za Juru je sačinjena posebna optužnica u kojoj je navedeno da je on ubio žandara Reljića. Optužnica je glasila: »Na osnovu postojećih dokaza sud smatra utvrđenim da je optuženi Juro Kerošević, goneći žandarma Reljića, našao na putu jednu pušku što su oružnici u bjekstvu bacili i s njom nastavio gonjenje... i pored molbe golorukog žandarma da bude pošteđen i nekoliko prisutnih koji takođe navaljuju na Juru da ne puca, on prijeteći prisutnim i psujući opali jedan metak i rani žandarma, priđe mu i uzme njegovu šajkaču, metne je sebi na glavu i ode odgovarajući psovka na izvjesne prijekore...«

S ovako sročenom optužbom Sud je imao očiglednu namjeru da slučajnu pogibiju žandara prikaže kao akt zločinca koji ubija potpuno nevinog čovjeka. Na osnovu toga Juro je, 16. februara 1922. godine, osuđen na kaznu smrti vješanjem.³⁾ Neposredno prije izvršenja kazne osuđenog rudara su izveli pred sud, u pratnji šest žandara, i saopštili mu da je njegovu molbu za pomilovanje kraljevska vlada odbila, te da će sutra u 16 časova biti obješen. Ponudili su mu vjeroispovjedništvo.

Ratni drugovi: Zaim Ibršimović i Petar Stanković

»Ne treba mi!« - viknuo je iz sveg glasa, i pomislio zašto ne bi održao jedan govor? Počeo je: »Grešan nisam, ispovjednik mi ne treba. Koje grešan neka ga uzme. Vi ga uzmite, jer ste osudili nevinog čovjeka. Tražio sam komad hljeba, dali ste mi kundak. Ni to

³⁾ Okružni sud u Tuzli, br. 1261/20-616, 16. 2. 1922. godine.

vam nije bilo dovoljno. Dali ste mi potpuno nevinom smrt. Ja ginem za radništvo, ja ginem za pravdu - smrti se ne bojim. Htjeli biste da me vidite na vješalima, htjeli biste da zaplašite radnike mojom smrću, ali - to neće biti. Ja sam gospodar svoga života i svoje smrti i vi ćete ovdje vidjeti kako bez straha umire onaj što se borio za pravdu.«⁴⁾

Pri izricanju posljednje riječi izvukao je nož (čakiju)⁵⁾ ispod šešira i počeo bosti svoj stomak.⁶⁾ U tom momentu u sudnici je nastala panika. Sudije su pobjegle, publika se zaglavila na vratima, a žene su počele glasno vriskati. Pritrčali su stražari i onako izbođenom vezali mu ruke.

Sudbina Jure Keroševića nije ostavila ravnodušnom jugoslovensku radničku klasu i sve poštene patriote Jugoslavije. Organizovan je veliki broj protestnih zborova i mitinga. Devetog jula 1922. godine, beogradski proletarijat digao je prvi protest protiv nasilja nad radničkom klasom. Na zboru je zatražena amnestija za rudarskog radnika Juru Keroševića. Jedan od govornika je rekao: »Buržoazija hoće da Keroševićevom glavom opravda donošenje Obznane i cio sistem varvarskog terora koji je nad proletarijatom poslije rudarskog štrajka zaveden.«⁷⁾ Šestog oktobra 1922. godine, održan je protestni zbor na Beogradskom univerzitetu i tom prilikom ogorčeni studenti izbacuju iz aule agente i žandare. Iste godine, 22. oktobra, Medusavezni sindikalni odbor organizuje protestni zbor na Slaviji, u Beogradu, na kojem se zahtijeva pomilovanje za Juru Keroševića. Protestovali su i opozicioni studentski klubovi, jugoslovenski studenti na Bečkom univerzitetu, zagrebačka univerzitetska omladina. I tako redom, u zemlji i inostranstvu, redale su se akcije i protesti u kojima se osuđuje postupak vlade i traži pomilovanje za Juru.

Četvrti kongres Komunističke internacionale, sa sjednice od 30. novembra 1922. godine, upućuje Proglas radničkoj klasi cijelog svijeta u kojem »... poziva revolucionarni proletarijat svih zemalja da se pridruži protestu jugoslovenskog proletarijata i izjavljuje daje sa njima potpuno solidaran u njegovoj borbi protiv smaknuća druga Keroševića.«⁸⁾ I Komunistička partija Jugoslavije bo-

⁴⁾ Juro Kerošević, Sjećanje na husinsku bunu i tamnovanje, Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji, 1979, knjiga I, strana 190.

⁵⁾ Juro je imao namjeru da izbode predsjednika Suda koji mu se zamjerio u toku istrage. Sticajem okolnosti on nije došao, a odbijenu molbu za pomilovanje čitao je njegov zamjenik.

⁶⁾ Taj nož (čakiju) dao mu je Dimitrije Jovanović, radnik iz Usore, kojije jedno vrijeme bio zatvoren u istoj ćeliji s Jurom pod sumnjom daje komunista.

⁷⁾ »Organizovani radnik« 13. jula 1922. godine.

⁸⁾ Nova Evropa, knjiga VI, br. 10, 1. 12. 1922. godine

mila se za njegov život. U to vrijeme Moša Pijade je pisao o mjerama koje je Partija poduzela za pomilovanje Keroševića i oslobođenje osuđenih rudara.

Pod takvim pritiskom jugoslovenskog i međunarodnog proletarijata, progresivnih ljudi i komunističkih poslanika, kralj je bio prisiljen da, 4. decembra 1922. godine, donese Ukaz o pomilovanju Jure Keroševića. Smrtna kazna zamijenjena je dvadesetogodišnjim teškim tamnovanjem. Upućen je na izdržavanje kazne u Zenicu, 22. decembra 1922. godine. Na robiji je proveo 17 godina i 3 mjeseca.

U Zenici je upoznao mnogo revolucionara koji su robijali pod najtežim uslovima, a među kojima je bio i mladi Zlatko Šnajder i Nikola Petrović. U surovom tamničkom robijanju snagu mu je davala Komunistička partija Jugoslavije, koja se brinula o Juri i njegovoj porodici. Tu snagu iskoristio je kao revolucionarnu školu. Buntovnička vatra u njemu se nije gasila ni onda kada mu je zabranjen svaki kontakt s ljudima, kada nije smio progovoriti ni riječi u robijaškoj stolarskoj radionici. Partija je o njemu vodila brigu i povremeno mu slala finansijsku pomoć. To je činio i Mitar Trifunović Učo, koji je rekao: »Dva puta po 100 dinara poslao sam Juri Keroševiću osuđenom rudarskom radniku, radi štrajka u zatvoru u Zenici.«⁹⁾ Bilo je primjera daje dobijao pakete i novac od njemu nepoznatih ljudi. Takve poklone slali su i husinski rudari, a davali su i pomoć njegovoj porodici. Sve njegove tegobe Husinjani su osjećali u sebi, i tako reći, živjeli s njima.

U ljeto, 1937. godine, Juro se vratio s robije. U zaseoku Strane na Husinu okupili su se ljudi, žene, djeca, sve što je moglo da se kreće u želji da pozdravi svoga junaka. O svom povratku s robije Jure Kerošević je rekao sljedeće: »Kada sam došao sa robije sreo sam Petra Miljanovića koji se interesovao za moj život u Zenici. Veoma brzo sam se sreo sa Pašagom Mandžićem, Milanom Gavrićem, dr Mujbegovićem, Jurom Begićem i drugim. Begić mi je donio i novčanu pomoć i rekao mi sa kim se mogu sastajati i razgovarati.«¹⁰⁾ Kao poznati revolucionar od Partije je dobio zadatak da »miruje«. U Zenici je uz pomoć Leopolda Folčaka¹¹⁾ izučio rezbarski zanat i usavršio ga do umjetničke vrijednosti.

Avgusta 1941. godine, kada je Husinska partizanska četa krenula na slobodnu teritoriju Ozrena, nastali su teški dani za par-

⁹⁾ »Mitar Trifunović Učo«, Grada za monografiju, str. 165, Univerzal, Tuzla, 1983. godine

¹⁰⁾ Izjava data autoru 1971. godine

¹¹⁾ Folčak je invalid iz 1. svjetskog rata, ostavši bez ikakve pomoći bavio se izradom lažnih novčanica, zbog čega je osuđen na 12 godina robije.

tizansko Husino, nešto slično burnim danima u vrijeme husinske bune 1920. godine. Uhapšena su 52 radnika i seljaka, a među njima i Juro. Dvadeset dana saslušanja, maltretiranja i prijetnji nisu ih pokolebali. Juro im je služio kao primjer kako se treba držati pred klasnim neprijateljem, pred okupatorom i njegovim slugama. Oni su se zaista tako i ponašali.

Septembra 1942. godine, zbog izdaje Andrije Kruškovskog, u zatvoru se našlo dvanaest Husinjana na čelu s Jurom. Junaštvo koje je Juro ispoljio prilikom hapšenja začudilo je sluge okupatora, a Husinjane još jednom ponosno zadivilo. Naime, kada su žandari došli da ga uhapse, on se dugo opirao. Zatvorio je kuću i nije htio da im otvori vrata. Pozvali su ga da izađe, a on je odbijao govoreći: »Noću, ne izlazim niti koga puštam u kuću. Ko prvi provali vrata, probošću ga!« Zatim je stao iza prozora, raskopčao prsa i doviknuo žandarima: »Pucajte, ubijte me u kući, a ne u potoku da žena i djeca ne znaju gdje je leš.«¹²⁾ Žandarmerijska patrola repetirala je puške i uperila ih u Jurine grudi. Na plač žene i djece i na savjet brata Mije da ne dovodi u opasnost cijelu porodicu otvorio je vrata i izašao iz kuće. Kada su ga svezali za ruku Peje Keroševića, vođa žandarmerijske patrola Mato Prskalo dobacio je: »Evo ti rođaka koji ubija žandarme!« Iza uglova, plotova i prozora unezvijereni pogledi Husinjana ispratili su Juru i posmatrali kako u pratnji žandara odlazi u neizvjesnost.

U zatvoru Ustaške nadzorne službe, u podrumu Vladikine palače, vezan za ruku Peje Keroševića, kao i drugih deset zatvorenika, proveo je 145 dana. Saslušali su ga isljednici Tiho Đurić i Ahmet Kunosić. Da prizna, nisu im pomogla maltretiranja, podvale, a ni obećanja koja su davali. Svojim držanjem, on i njegovi Husinjani, dovodili su policijske istražne organe do bijesa. Niko ništa nije priznavao, i pored konkretnih podataka s kojima je policija raspolagala, pa ni onda kada je došlo do suočenja sa izdajnikom Andrijom Kruškovskim. I ne samo to! Juro je svojim ponašanjem prkosio policiji. Jedne večeri s Pejom Keroševićem je zapjevao:

»Zapjevala šaren' ptica,
perja šarena.
U perje se sakrivala
od zla vremena.«

Kada je čuo pjesmu dežurni policajac Pašaga Prčić, što je najbrže mogao otvorio je zatvorska vrata i strogim policijskim glasom upitao: »Ko to pjeva?« »Ja!« odgovorio je Juro. »Kako smiješ

¹²⁾ Jurina izjava data hroničaru Stjepanu Brzici 1958. godine, nalazi se kod autora.

pjevati, znaš li da je to zabranjeno?» »Ako smijem umrijeti, smijem i pjevati,« ljutito je odgovorio Juro. U zatvoru je tri puta slikan s namjerom da ga otpreme u Jasenovac. Zahvaljujući intervenciji Partije i uglednih građana Tuzle s jedne, i bojeći se uznemirenja građana Tuzle i Husina s druge strane, to nisu učinili. Sedmog januara 1943. godine pušten je iz zatvora, ali je stalno bio uznemiravan i pod prismotrom.

Stupajući u redove 18. hrvatske brigade Juro je ovim svojim gestom i sam doprinio da njegov primjer slijede mnogi drugi. Njegova revolucionarna prošlost, principijelnost, odlučnost i autoritet koji je stekao služili su ostalima za primjer. To je omogućilo Miji Keroševiću Guji, koji je radio na formiranju 3. (husinskog) bataljona Brigade, da za veoma kratko vrijeme uspješno izvrši ovaj zadatak.

Stupanjem u Brigadu Juro se u prvo vrijeme nalazio u Štabu Brigade. Prva borbena iskušnja doživio je u rejonu Lukavca gdje je Brigada zatvarala i kontrolisala pravac od Doboja prema Tuzli, a zatim na pravcu Bašigovci - Živinice - Suha. U toku šeste ofanzive marševao je i vodio borbe od Živinica prema Ozrenu i od Ozrena do Birča. U to vrijeme Brigada se nalazila u dosta teškoj situaciji. Ofanziva njemačkih jedinica i kvislinga bila je masovna i nemilosrdna, a zima hladna, borci mladi i nenaviknuti na teške uslove ratovanja. S druge strane, neprijateljska propaganda najviše se okomila na 18. hrvatsku brigadu.

Kako Brigada nije raspolagala odgovarajućim brojem starijih i iskusnijih vojnih i političkih rukovodilaca, a pošto je i partijska organizacija bila malobrojna, političkom radu u narednom periodu trebalo je pokloniti posebnu pažnju. U tim uslovima, imajući u vidu povjerenje koje je uživao kod boraca, Juro je postavljen za komesara Prve čete. Od tada on neposredno učestvuje u borbama koje vodi Treći bataljon pod neporednom komandom njegovog bratića Mije Keroševića Guje. Kada je Brigada obavljala pripreme za pokret iz Birča prema Majeveci i Posavini, Juro je prvi put održao govor borcima svoje Čete, u kome je nagovijestio duge i teške marševe, a uz to i teške borbe. Nudio je svoju pomoć svima kada se nađu u teškoćama, savjetovao kako da se ponašaju i zaštite u borbi i uvjeravao ih u skorbu pobjedu nad fašizmom. Borci su ga uvijek s pažnjom slušali kao najstarijeg, a uz to i najhrabrijeg. Nikada mu nisu oponirali. Nastojali su da njegove zapovijesti izvrše do kraja i tako mu iskažu svoje poštovanje.

Od 16. do 20. januara 1944. godine izvršenje napad na Tuzlu. U tom napadu učestvovala je i 18. hrvatska brigada, koja je usp-

jela da zauzme Piskavicu iznad Tuzle. Kako ovom prilikom Tuzla nije oslobođena, jedinice Trećeg korpusa povukle su se dalje od Tuzle. Polovinom februara Brigada je krenula prema Posavini. U regionu Modriče ostala je do polovine marta vodeći borbe sa zelenokadrovskim i četničkim jedinicama. Treći bataljon, u kojem se nalazila i Jurina Četa, napao je četnike u Gornjoj Slatini i oslobodio oko 30 boraca koje su četnici tog dana na prepad zarobili. U drugoj polovini marta Bataljon je držao položaje na liniji Čardak - Garevac - Modriča i imao zadatak da zatvori pravac koji vodi iz Bosanskog Samca prema Modriči i Gradačcu.

Jedanaestog aprila, Treći bataljon i Juro kao komesar Čete, imao je čast da prati delegate Drugog kongresa USAOJ-a putem ka Drvaru. On o tome kaže: »Poslije sedme ofanzive bio sam u Kulašima. Jednog dana došao je kurir i rekao da se javim u Štab Brigade gdje se nalazio Pašaga Mandžić i Franjo Herljević, komandant Brigade. Pašaga me pitao da li bih mogao prevaliti jedan veliki put. Odgovorio sam da mogu, a on mi je na to rekao: 'Uzmi stvari i idi u Prnjavor, tamo ćeš ostati u Pokrajinskom komitetu do oslobođenja. Dosta si dao.' (Tako je i bilo. Prim, aut.) Poslije toga bio sam u Jajcu u Redakciji »Oslobođenja«. Kada je Tuzla definitivno oslobođena, meni se uznemirili živci i nestrpljivo sam zahtijevao da idem u Tuzlu. Nisu me ometali, ali sam se morao obratiti drugu Đuri Pucaru Starom. Moj prvi pretpostavljeni bio je Vilko Vinterhalter. Otišli smo zajedno. Kod Starog je u fotelji sjedio još jedan drug meni nepoznat. Stari ine je upitao: 'Šta je Keroševiću?' Kada sam mu izrazio želju da idem u Tuzlu, odgovorio mi je: 'Čekaj, sad ćemo u Sarajevo, pa sjedi u voz i idi za Tuzlu, jer se sada pri rasulu banda razbjegla i hvata jedinice i ubija. Kada do sada nisi poginuo, hoćeš sad da pogineš.' Ja nemam strpljenja i došao sam redovnim putem da molim. 'Hajde kad hoćeš, ali se čuvaj.'¹³⁾

Kada je stigao u Tuzlu, stavio se na raspolaganje Partiji i organima vlasti. Jedno vrijeme radio je u službi radničkog snabdijevanja u Rudniku »Kreka« odnosno bio je poslovođa prodavaonice u Bukinju, a s te dužnosti je i penzionisan.

Boraveći u Tuzli, novembra 1966. godine, drug Tito je lično razgovarao s Jurom Keroševićem. I to na svoj način govori o veličini Jurine borbe, o čistoti principa za koje se Juro borio i značaju te borbe. Juro je umro maja 1986. godine. Sahranjen je u Spomen-groblju u Husinu, gdje leže dvije generacije rudara kao dva simbola bliske i dalje prošlosti, dva razdoblja koja su vremenski udaljena

¹³⁾ Izjava data hroničaru Stjepanu Brzici u Tuzli 1958. godine. Dokumentacija se nalazi kod autora.

jedno od drugog, ali su vezana jedinstvom ciljeva i ideala za koje je trebalo dati najskuplje žrtve - ljudske živote.¹⁴⁾ Juro je pripadao i jednoj i drugoj generaciji. Bio je svijetli primjer beskompromisnog borca za bratstvo i jedinstvo naših naroda. Ponosno je živio, hrabro se borio za našu pobjedu i za naše ideale.

Na njegovom grobu posljednji je govorio komandant njegove Brigade, narodni heroj general-pukovnik Franjo Herljević. Ističući njegova velika životna djela, prerasla u legendu još za njegova života i stupanja na jugoslovensku i međunarodnu scenu, Franjo Herljević je rekao:

»Tako velike ideje i svijetle plamenove mogli su donijeti samo oni ljudi i borci koji su odvažno raskinuli sa patnjom i neslobodama, spremni da ih ruše, da mijenjaju svijet bez obzira na žrtve. Plejadi takvih radničkih i revolucionarnih velikana pripada i Juro Kerošević, vizionarski okrenut budućnosti i koji nije imao nikakvih dilema u ljeto 1941. godine i narednih ljetnih godina.«¹⁵⁾

¹⁴⁾ »Pred nepriznatim sudom«, »Kultura«, Beograd, 1959, strana 144

¹⁵⁾ Iz govora Franje Herljevića, maja 1986. godine, prilikom sahrane Jure Keroševića, govor se nalazi u OK SSRN u Tuzli.

U STROJU NA DAN FORMIRANJA BRIGADE

Četvrtog oktobra 1943. godine stupio sam u Tuzli u partizane. Istog dana u partizane je stupilo iz mog mjesta dosta mojih poznanika. Smješteni smo bili u školi preko puta sadašnje pijace u Tuzli. Sjećam se da smo, 10. oktobra 1943. godine, došli grupno na Husino gdje je formirana 18. hrvatska brigada. Postao sam borac Druge čete. Komandant Prvog bataljona bio je Ivan Mravinjac.

Kada smo dobili puške, stariji borci su nas učili kako se njima rukuje, zatim pokazivali su nam razne ratne vještine, a naročito hvatanje zaklona kada borba otpočne. Sve to dobro mi je došlo u narednim danima. Poslije formiranja Brigade naša Četa otišla je u selo Tomiče, u blizini Živinica, gdje je ostala nekoliko dana na položaju.

Jednog dana, iza podne, sa još četvoricom drugova poslao me je komandir u patrolu u Gornje Dubrave. Drugovi koji su pošli sa mnom bili su iz tog sela i imali su namjeru da se presvuku. Kada smo došli pred jednu kafanu, koja se nalazila u blizini džamije, oni mi rekoše da ih tu sačekam dok odu kućama da se presvuku. Čekao sam ih oko pola sata, ali se oni nisu pojavljivali. Umjesto njih primijetio sam dvoje muške djece kako idu prema meni i nose neke kese u rukama. U kesama su bili orasi i suhe šljive. Kada su se približili, rekoše mi da su mi ona četvorica poručila da oni više neće ići u partizane i da ja idem odakle sam došao. Kako je već počeo padati mrak, mene je uhvatio strah tako da sam žurio da što prije dođem u svoju Četu. Kada sam saopštio komandiru čete šta se dogodilo, on mi reče da se odmorim pa ćemo večeras ići da ih tražimo. Međutim, kako je te večeri uslijedio pokret prema selu Podgajevima, od potjere za odbjeglom nije bilo ništa. U Tuzlu su ponovo ušli Nijemci. Mi smo tada realizovali pokret ka Ozrenu, a koji smo izveli po vrlo jakoj kiši. Na Ozrenu su se smjestili kod manastira. Mene,

Dorđa Trifkovića i još jednog borca komandir je poslao u izvidnicu. Kada smo malo dublje ušli u šumu, vidjeli smo vatru i oko nje četnike. Spavali su, a u blizini su im bile puške sa redenicima. Čim su osjetili da im se približavamo, oni su počeli bez oružja i municije da bježe. Ostavili su nam četiri puške i dva redenika municije. Kada smo došli u Četu i donijeli puške i municiju, komandir nas je pred Četom pohvalio.

Boraveći na položaju u jednom selu Blizu Rajlova brda na Ozrenu komandir Čete me uputio da mu nešto kupim u selu. Otišao sam bez oružja i nakon obavljene kupovine pošao nazad. U tom trenutku zapucalo je sa svih strana i ja sam požurio da dođem na mjesto gdje se nalazila moja Četa. Kako je nisam našao, produžio sam dalje prema Rajlovu brdu. Putem mi seljaci rekoše daje moja Četa otišla. Lutajući te večeri po šumi naišao sam na Dragana Pantića iz mog mjesta, koji je izostao iza svoje jedinice jer ga je bolio stomak. Pucalo je i dalje, a u stvari to je bio početak šeste neprijateljske ofanzive. Kada se malo pucnjava stišala, pronašli smo jednu malu kuću u koju nas je plašljivo primila jedna žena. Vidjevši na našim kapama zvijezdu petokraku reče nam da i ona ima dva sina u partizanima, koji se kada dođu kući sklone u bazu da ih ne pronađu četnici. Ponudila je da nas sakrije i da nam donosi hranu. Skrivali smo se kod nje tri dana. Zadnjeg dana došla je i rekla da u blizini nema više partizana zbog čega bi bilo najbolje da odemo u Milino Selo odbornikovoj kući. Reče nam takođe daje taj čovjek dobar i da će nas sigurno obavijestiti gdje su partizani otišli. Kada smo došli, on nas je lijepo primio i kod njega smo jednu noć prenoćili. Pošto u blizini nije bilo partizana, savjetovao nam je da se vratimo svojim kućama. Dao nam je torbe, gunjeve i opanke i rekao ako naiđemo na neprijatelja da kažemo da smo bili vodiči neprijateljskoj vojsci. Tako opremljeni pošli smo. U Sižju, blizu Puračića, uhvatili su nas četnici. Nisu nam vjerovali da smo vodiči zbog čega su nas zadržali oko šest dana.

Jednog dana, u predvečerje, u četničkom logoru zasvirala je truba. Na njen znak svi su četnici otišli na zbornu mjesto. U tom momentu priđe nam jedan četnik, koji je do tada prema nama imao lijep stav i reče da je ovo prilika kada možemo pobjeći, što smo sa nepovjerenjem primili. Pomislili smo da hoće da nas ubije pod izgovorom da smo htjeli pobjeći. Umjesto toga on nam dalje reče gdje se nalazi skela preko koje se možemo prebaciti na drugu stranu i doći u Srpski Lukavac. Tako smo i učinili. Lutajući dva do tri dana stigli smo i do kuće 6. januara 1944. godine. Tamo sam se krio u bazi u kojoj su se nalazili Lazar Tešić iz Ravne Trešnje i Milan Perić

iz Simin-Hana. Obojica su bili partizanski saradnici. Milan je nešto kasnije ubijen, a Lazar je i sada živ. Boraveći u bazi prebolovao sam trbušni i pjegavi tifus. Da ostanem živ najviše mogu da zahvalim dvojici svojih drugova iz baze. Kada je prvog septembra 1944. godine naišla 19. birčanska brigada, ja sam joj se priključio i u vojsci ostao do maja 1946. godine.

NA KURIRSKIM ZADACIMA

U ljeto 1943. godine, sa punih 20 godina starosti stupio sam u narodnooslobodilačku borbu. Prvo sam bio u Ozrenskom NOP odreda a potom u 18. hrvatskoj NOU brigadi. U Brigadu sam došao po sugestiji Franje Herljevića, inače prvog komandanta ove naše ratne jedinice. Bilo je to početkom oktobra, u vrijeme dok je još vođena aktivnost oko njenog formiranja. Upravo tih dana u slobodnoj Tuzli, sreo sam druga Franju koji mi je tom prilikom predložio da iz Odreda pređem u 18. brigadu. Odmah sam pristao i krenuo prema Husinu, mjestu gdje će nekoliko dana kasnije biti izvršena smotra boraca i ozvaničeno formiranje još jedne partizanske jedinice - 18. hrvatske istočnobosanske NOU brigade.

Ja sam postavljen za kurira pri Štabu Brigade. Moj zadatak je bio da komuniciram između Štaba Brigade i štabova bataljona, kao i sa štabovima nadređenih jedinica ili pak jedinica koje su se nalazile u našoj neposrednoj blizini. Bio sam dobro naoružan i uvijek detaljno obaviješten o putu i situaciji na terenu na koji sam upućivan. Posebne upute u vezi s prenošenjem određenih poruka dobivao sam od mog komandanta Franje Herljevića. On mi je redovno, gledajući u svoju kartu, određivao pravac kretanja i ukazivao na moguća iznenađenja i teškoće. Zahvaljujući njemu uvijek sam uspješno i na vrijeme izvršavao sve zadatke koji su mi bili postavljeni.

Dok je Štab Brigade boravio na Husinu, često sam odlazio do Lukavca, Crnog Blata i Brešaka gdje su bili raspoređeni bataljoni, sa zadatkom da im prenesem određenu poruku, naređenje ili pak neku važnu vijest. S vremena na vrijeme bio sam i u ulozi vodiča. Naime, ponekad je trebalo neku manju jedinicu, najčešće četvu ili desetinu, odvesti do neke druge jedinice. S obzirom da sam dobro poznavao teren na kome se Brigada nalazila, kao i raspored svakog njenog bataljona, dobivao sam i takve zadatke.

Neposredno pred početak 6. neprijateljske ofanzive upućen sam na prostor Kladanj - Olovo sa zadatkom da do Štaba 27. divizije prenesem određenu poštu. Taj put je bio osobito dug i naporan. Kada sam došao u Štab Divizije, ne sjećam se gdje je to tačno bilo, predao sam poštu i pošao nazad. Međutim, tek što sam krenuo, stigla je obavijest od Štaba moje Brigade da se Brigada u potpunom sastavu premjestila na novu prostoriju, te da se ja ne vraćam jer je ranija veza prekinuta. Tako sam skoro cijelu 6. ofanzivu proveo odvojeno od matične jedinice. Izvjesno vrijeme bio sam pri Štabu 27. divizije, a potom u Pratećem vođu 3. korpusa, kojom prilikom sam upoznao Kostu Nađa, našeg proslavljenog ratnog komandanta. On mi je govorio da ostanem pri Štabu 3. korpusa koji se nalazio u Šekovićima, ali moja je želja bila da se čim prije vratim u Brigadu. S time se složio Košta i rukom mi pokazao pravac kretanja i mjesto gdje je otprilike mogla biti raspoređena 18. hrvatska brigada. Nakon nepun sat hoda ugledao sam Jakicu Kamenjaševića, našeg intendanta koji mi je tom prilikom dao čitavu proju i pokazao mjesto gdje se nalazio Štab Brigade. Tako sam se ponovo našao u svom starom društvu.

Mira Kovačević, Olga Gvozdić-Pejanović, Mukelefa Muharemagić i Mira Božić, Okruglica, maj 1945.

Kao kurir Brigade išao sam od jedinice do jedinice, dakle, gdje god je trebalo, jer je to, bar u to vrijeme, bio gotovo jedini način komuniciranja i povezivanja jedinica u cilju njihovog zajedničkog djelovanja. Nije bilo telefona niti vozila, pa smo zbog toga

mi kuriri bili stalno u pokretu. Svjesni smo bili da se određena poruka mora prenijeti pa čak i po cijenu života i zato smo uvijek s velikom pažnjom slušali naređenja koja smo dobijali od naših rukovodilaca.

Osim kurira pri Štabu Brigade postojali su i kuriri po bataljonima, i to u svakom po jedan. Njihov prvorazredni zadatak je bio da stalno drže vezu između četa, vodova i desetina u okviru svoga bataljona. Na ovu dužnost uglavnom su birani hrabri, povjerljivi i sposobni borci, odnosno svi oni koji su bili do kraja odani NOP-u i koji su se svim svojim bićem zalagali da svaki zadatak, makar bio i nevažan, ispune pravovremeno i što uspješnije. Dakle, kurirska služba je predstavljala vrlo važan segment u tom cjelokupnom djelovanju naših jedinica.

Kurirske zadatke pri Štabu 18. hrvatske brigade obavljao sam do januara 1944. godine, a potom sam prešao na dužnost vodnika Pratećeg voda Brigade. Umjesto mene za brigadnog kurira izabran je Božo Bilić. Vod je bio sastavni dio Štaba Brigade. U njemu je, pored mladih boraca, bila nekolicina starijih i iskusnijih revolucionara: Juro Kerošević, Mujko Đulović, i drugi. Zadatak Pratećeg voda bio je da obezbjeđuje Stab Brigade, zatim brigadnu bolnicu, komoru i druge prištapske dijelove. U toku pokreta Vod se uvijek nalazio na čelu kolone. On je imao ulogu izviđanja terena i obezbjeđenja prelaza ostalim jedinicama. S Vodom često su išli i komandanti Brigade, koji su pritom određivali pravac kretanja, mjesto odmora i vodili razgovor s vodičima.

* *

U sjećanju mi je još uvijek prisutna borba kod Garevca. Bilo je to oko polovine septembra 1944. godine. Odmah nakon što smo oslobodili Modriču, komandant Brigade Franjo Herljević naredio je pokret prema Garevcu. Usput, najednom proplanku, upoznati smo ko se sve nalazi u Garevcu i zašto tamo idemo. Radilo se o prilično brojnoj neprijateljskoj posadi. Naš zadatak je bio da čim prije zauzmemo ovo uporište. Došavši nadomak bunkera, u kojima su bile dobro raspoređene ustaško-domobranske posade, zaposjeli smo položaje duž nekog jarka koji je bio prilično dubok. Već u prvim borbenim kontaktima moglo se naslutiti da neprijatelj neće tako lako napustiti svoje položaje. Za nas je posebnu teškoću predstavljao teren ispred i između bunkera, kojim je trebalo da se probijemo, a on je bio potpuno čist. U odlučnom trenutku komandant Brigade je naredio juriš. Izašli smo iz rovova i uz povike »Ura!« napadali u

pravcu bunkera. Ustaše i domobrani, uvidjevši da se ne mogu odbraniti, počeli su napuštati svoja utvrđenja i bježati glavom bez obzira. Tako smo oslobodili Garevac. To je bio još jedan naš sasvim uspješno obavljen zadatak.

Neposredno nakon akcije na Garevac stigla je naredba Štaba 38. divizije, po kojoj je trebalo da se odmah uputimo prema Tuzli, kako bismo učestvovali u napadu i konačnom oslobođenju ovog mjesta. Među nama borcima, posebno Tuzlacima, zavladao je opšte raspoloženje. S velikim nestrpljenjem očekivali smo taj pokret.

MUJO ĐULOVIĆ MUJKO

Rođen je 1892. godine u selu Gornjim Petrovicama, opština Tuzla. Prije rata selo je bilo siromašno i rijetko naseljeno. Njegov otac Hamid, iako nepismen, pričao je svojoj djeci o mukotrpnom životu za vrijeme austrougarske vladavine, o izrabljivanju kmetova od strane begova i o teškim uslovima rada u rudnicima uglja. Te priče ne samo da je osjetio nego je i doživio Mujko. Čim je stasao krenuo je u obilazak privatnih firmi, građevinskih preduzeća i rudnika uglja da bi se zaposlio i tako poboljšao uslove života svoje porodice. Uspio je da se zaposli u Rudniku u Kreki.

Osnovna znanja o radničkom pokretu stekao je od svojih komorata - rudara, a prije svih od svog starijeg brata Osme zv. Topčo*). Neposredno poslije obnavljanja Sindikalne podružnice rudarskih radnika Kreke on postaje njen član. Od tada je veoma aktivan u svim događajima koji su se odigrali u čuvenom štrajku rudara Kreke, decembra 1920. godine.

Poslije gušenja husinske bune bio je jedan od 369 uhapšenih rudara. U nemogućnosti da toliki broj rudara izvedu na sud, nakon nekoliko mjeseci provedenih u zatvoru pušten je na slobodu zajedno sa ostalim rudarima.

Nakon izlaska iz zatvora Mujko je jedno vrijeme obrađivao nešto malo zemlje kako bi ishranio mnogobrojnu porodicu. Potreba za jeftinom radnom snagom u rudnicima uglja prisilila je vlasnike rudnika da ga ponovo, iako nevoljno, prime u radni odnos.

Mujko je pripadao onoj vrsti ljudi koji su imali životni cilj da se bore za bolje uslove života radničke klase. U predratnom periodu on aktivno učestvuje u izbornim aktivnostima za izbor komunistič-

*) Topčo je 1942. godine učestvovao u štrajku radnika Separacije uglja u Živinicama. Tada je zatvoren i otjeran u logor Jasenovac gdje je iste godine ubijen.

kih i radničkih poslanika u parlamenat, on daje a i sam prikuplja dobrovoljne priloge od drugih za Crvenu pomoć, i učestvuje u mnogim akcijama koje je u to vrijeme vodila radnička klasa.

Poslije okupacije naše zemlje Mujko se stavlja na stranu NOP-a kojeg aktivno pomaže. Jedan je od rijetkih preživjelih učesnika husinske bune i NOR-a. Iako ga je starost pritiskivala, a i iscrpljenost zbog napornog rada u rudniku uglja Mujko dobrovoljno, 1943. godine, stupa u redove 18. hrvatske narodnooslobodilačke udarne brigade. Njegovo opredjeljenje da stupi u jednu novoosnovanu operativnu jedinicu NOV i POJ snažno je uticalo na omladinu u njegovom i u susjednim selima. Kada se pročulo da je Mujko, učesnik husinske bune, rudar sa preko 50 godina starosti stupio u Brigadu, veliki broj mladih ljudi pošao je njegovim putem.

Izdržao je sve pokrete i borbe koje je Brigada vodila, odnosno njegov Treći bataljon. Prva borbena iskušnja imao je iznad Puračića gdje je njegova jedinica držala položaje i obezbjeđivala slobodnu teritoriju oko Lukavca i Puračića. Kao iskusan rudar učestvovala je u miniranju i rušenju željezničke pruge i mostova.

Braneći položaje na lijevoj strani rijeke Spreče on učestvuje, u novembru 1943. godine, u borbi sa njemačkim jedinicama koje su od Tuzle nadirale prema Živinicama. Poslije toga marševao je od drumu Kiseljak - Svatovac do Manastira na Ozrenu, a zatim prema Krivaji, Varešu, Zvijezdi i Birču.

U toku borbi u šestoj ofanzivi Mujko je ostao čvrst i nepokolebljiv borac, bez obzira na teškoće i opasnosti u kojima se Brigada nalazila. Učestvovao je u pokretu Brigade prema Majeveci i Semberiji. Januara 1944. godine četiri dana i noći borio se na prilazima Tuzle prilikom pokušaja da se grad ponovo oslobodi. U tim borbama bio je hrabar i odvažan borac. Njegova hrabrost dolazi do izražaja i u čišćenju terena oko Gradačca, Modriče, Šamca i Orašja od četničkih i zelenokadrovskih jedinica.

Doživio je čast da aprila 1944. godine iz Modriče prati u centralnu Bosnu, do mjesta Kulaša, omladinsku delegaciju za Drugi kongres USAOJ-a. U maju iste godine u borbama na komunikaciji Brod - Doboje, a u junu u napadu na Johovac i Foču te borbama oko Dervente Mujko se ističe hrabrošću. U julu 1944. godine njegov bataljon vodi borbu na Crnom vrhu, na položajima Palošnice i Manjače.

Njegova izdržljivost i hrabrost snažno su se odražavale na moral i raspoloženje ostalih boraca. On je služio kao uzor drugima, a nerijetko su komesar i komandir isticali njegovu ličnost kao primjer ostalim borcima.

Pošto je u to vrijeme Brigada imala velikih teškoća oko obezbjeđenja hrane, odjeće, obuće i ostalog ratnog materijala, Štab Brigade je Mujku kao iskusnog ratnika postavio za komandira voda za snabdijevanje.

Maršujući u sastavu Brigade prema Birču njegov vod zajedno sa ostalim borcima, krajem avgusta. vodi borbu sa četnicima i Nijemcima. A kada je Brigada došla u Sekoviće i bila raspoređena na liniji Borogovo - Caparde, a zatim na položajima Velika njiva - Božići - Aščerići, Mujko kao komandir voda, zajedno sa intendantima Brigade, organizuje ishranu i materijalno obezbjeđenje. Sa istim uspjehom on to čini i u narednom mjesecu u Posavini.

Poslije konačnog oslobođenja Tuzle Mujko je stavljen na raspolaganje Komandi mjesta Živinice. Kada je oformljen Zivinički bataljon privremeno je vršio dužnost komandira 3. čete. Mujko je bio dugogodišnji iskusni rudarski radnik. Njegova stručnost došla je do punog izražaja decembra 1944. godine kada su četničke snage bile ozbiljno ugrozile slobodnu Tuzlu. Da bi se spriječio prodor neprijatelja prema Tuzli, Mujko je tada određen za rukovodioca jedne grupe radnika koja je imala zadatak da postavi razorne i nagazne mine ispod mostova, nasipa, usjeka i drugih osjetljivih mjesta na pravcima odakle su nastupale neprijateljske jedinice. Mine su se aktivirale po utvrđenom planu, odnosno nailaskom četničkih kolona ili njihovih izviđačkih i drugih dijelova.

Nakon izvršenja ovog zadatka Mujko je stavljen na raspolaganje Ekonomskom odsjeku Komande područja u Tuzli. Pod rukovodstvom Abdulaha Tinjića, šefa Ekonomskog odsjeka, radio je na organizovanju i prihvatu ratnog i drugog materijala što su ga dopremali saveznički avioni, a koji je spuštani padobranima na prostoru Slavinovića. Kako je u to doba još uvijek prijetila opasnost od četnika, prihvati, utovar, transport i skladištenje tog materijala vršeni su u strogoj tajnosti. Taj posao obavljan je noću sa ograničenim brojem ljudi. Prevoženje je obavljano vozom od Slavinovića do Fabrike špirita u Kreki. Materijal se nalazio dobro upakovan u sanduke, pa ga nije bilo teško spustiti u prazne i dovoljno suhe rezervoare Spiritane. Otvori rezervoara su zazidani i preko njih je bila puštena voda. Sve je to bilo tako dobro kamuflirano da niko nije mogao pronaći taj materijal, osim ljudi koji su radili na njegovom uskladištenju.

Pred konačno oslobođenje zemlje, usljed nedostatka stručne radne snage u rudnicima uglja, Mujko je prešao na rad u Rudnik u Kreki gdje je radio kao nadzornik sve do penzionisanja. Umro je 1956. godine.

U STROJU 3. BATALJONA

Prilikom formiranja 18. hrvatske brigade raspoređena sam u 1. desetinu 1. čete 3. bataljona. Komandir mi je bio Ilija Vilušić a politički komesar Franjo Novi. Komandant mog Bataljona bio je Mijo Kerošević Guja, jedini preživjeli borac Husinske partizanske čete, a politički komesar Kazimir Franković.

Kako je moje znanje u vezi sa sanitetskim poslovima bilo više nego skromno, upućena sam prvo na obuku i to u Lukavac. Tamo sam upoznala Stanu Prodanović, Šuhretu Hadžiefendić i još neke drugarice čijih se imena danas ne sjećam. Nekoliko dana sanitetske obuke proteklo je relativno brzo.

Bataljon u kome sam se nalazila bio je skoro stalno u pokretu. Živo se sjećam odlaska iz Crnog Blata do Brčkog. Ovaj marš izvršen je prema naređenju Štaba 3. korpusa, a radi učestvovanja u napadu na neprijateljski Garnizon u samom gradu koji je bio dobro obezbijeden. Naš Bataljon trebalo je da se priključi jedinicama 16. vojvođanske divizije, koje su još od ranije dještovale na ovom prostoru. Zajedno s njima trebalo je da izvršimo napad na Brčko.

Put je bio osobito naporan mada smo ga prošli bez nekih težih posljedica. Stigavši nadomak grada doznali smo da je napad već izveden, ali bezuspješno. Dakle, neprijatelj se održao u Brčkom. Mi smo odmah krenuli nazad i to istim pravcem kojim smo i došli. Poslije nepun dan hoda stigli smo u Lukavac, a potom produžili ka Husinu, tu predahnuli i odatle se prebacili do sela Priluka. U međuvremenu donesena je odluka da nas nekoliko drugarica pohađa bolničarski kurs. Obuku smo imale u selu Priluku, u jednoj trošnoj kućici blizu džamije. Obučavao nas je dr Milan Goldner. Moje drugarice i ja s lakoćom smo savladale ovaj, nama prvi bolničarski kurs, i tako postale spremne za izvršavanje svih onih zadataka koje

će nam kasnije postavljati referent saniteta Brigade ili našeg Bataljona. Od tada sam stalno bila uz Brigadu, odnosno sa svojim 3. bataljonom.

Treća četa 3. bataljona na Romanyi, mart 1945.

Kada je 6. neprijateljska ofanziva bila u najvećem jeku, 18. hrvatska brigada s prostora Javornika uputila se u pravcu Ozrena, gdje će imati kraći predah, a potom zajedno s drugim jedinicama 3. korpusa, koje su se zatekle na Ozrenu izvršila pokret prema Birču. Glavnina Brigade (1. i 2. bataljona) kretala se u sastavu Ozrenske operativne grupe, dok je 3. bataljon koji je pridodat Krivajskoj manevarskoj grupi orijentisan prema dolini rijeke Krivaje i dalje ka Milan-planini i Zvijezdi. Meni se u sjećanje duboko urezao prelaz preko ove hladne i ni malo pitome rijeke kao i čitav taj put koji smo prevalili da bismo se neprijatelju zabacili iza leđa. Treći bataljon je pored ostalog imao zadatak da obezbjeđuje divizijsku bolnicu. Kada je kolona izbila na desnu obalu Krivaje, nju je trebalo čim prije preći, a zatim produžiti nastupanje u pravcu Milan-planine. Sam prelazak preko rijeke odvijao se pod veoma otežanim okolnostima. Na mjestu prijelaza voda je bila duboka, a i matica jaka. Držeći se jedno za drugo, a čelo kolone za rep konja na kome je jahao komandant našeg Bataljona, polako, korak po korak savladivali smo korito Krivaje. Prelaskom na njenu lijevu obalu odmah smo nastavili pokret da bismo nakon sat hoda stigli u jedno selo gdje

smo pokušali da se malo odmorimo i nahranimo. Ali tu su nas s obližnjih kosa iznenada napali Nijemci i četnici, pa smo morali produžiti nastupanje u pravcu Milan-planine. Teren kojim smo se kretali bio je izuzetno težak. Na tom putu ranjen je Ratko Perić, komandant 15. majevičke brigade. Kada smo stigli na Milan-planinu dobili smo kraći odmor. Noć je bila tamna i osobito hladna. U zaklonima smo naložili vatre. Veliki broj boraca tražio je pomoć. Jedni su bili gladni, drugi su se žalili na hladnoću, a najteže je bilo umiriti ranjene drugove. Mi sanitetsko osoblje, iako u malom broju, nastojali smo da svakom ranjeniku pružimo maksimalnu pomoć. Tu sam upoznala Bosiljku Fizović, sekretaricu u Štabu Brigade, koja je sva iznemogla ležala na snijegu i tražila pomoć. Prišla sam joj sa još dvije drugarice. Međutim, njeno zdrastveno stanje bilo je sasvim kritično. Sva naša nastojanja da joj pomognemo i da je osposobimo za predstojeći pokret bila su uzaludna. Na istom tom mjestu zatrpali smo je u snijeg i tako se od nje oprostili.

Sutradan, 26. decembra, krenuli smo prema Romanovcu, a odatle ka dolini rijeke Krivaje. U selu Džine imali smo kraći predah, a potom nakon dva sata hoda stigli do Stijepinog Hana gdje smo prešli preko rijeke i uputili se ka selu Željova, a odatle u pravcu Birča.

*
* *
*

U sjećanju su mi se duboko urezala zbivanja iz oktobra i novembra 1944. godine, a posebno ona koja se odnose na trenutke kada su nas u Blaževcu kod Bukvika opkolili četnici. Naime, jednog popodneva, dok sam prala veš drugovima iz Štaba, primijetila sam starijeg čovjeka koji je tražio nekog od rukovodećeg kadra. Mislilo se daje neko od naših saradnika pa je s njim obavljen razgovor. Međutim, ubrzo poslije njegovog odlaska, napala nas je povećća grupa četnika. Dakle, radilo se o čovjeku koji je bio u vezi sa četnicima. Noć je bila tmurna i duga. Bili smo potpuno iznenađeni. U prvim trenucima djelovali smo izgubljeno, što su četnici iskoristili i uspjeli da nam se potpuno približe. Ja sam ostala u Štabu Brigade. Prvo sam sakrila radio, a zatim neka dokumenta i na kraju uniformu starješinskog kadra. U momentu dok sam sklanjala uniformu naletjeli su pored mene Moni Finci i Dimšo Blagovčanin. Uхватili su me za ruke i povelili za sobom. Kada smo došli u jedan sokak, tu smo zastali. Odmah sam primijetila dva ranjena druga. Jedan se zvao Savo, inače politički komesar čete, dok drugog nisam poznavala. Moni i Dimšo su se na trenutak udaljili nekoliko koraka i neš-

to razgovarali, a ja sam pružala pomoć ranjenim drugovima. Odjednom me je presjekao dodir nečije ruke. Mislila sam da je to neko od naših. Međutim, kada sam podigla glavu vidjela sam četnika. Sva prestrašena vrisnula sam i pozvala pomoć. Čuvši to dotrčao je Dimšo, mitraljezom udario četnika po glavi i usmrtio ga. Tako sam i ovoga puta preživjela očiglednu smrt.

NAPAD NA NEPRIJATELJA U ŽIVINICAMA

Oktoobra 1943. godine, naša Brigada se nalazila u blizini Živinica. Cijelu noć i cijeli dan vodili smo iscrpljujuću borbu protiv brojčano nadmoćnijeg neprijatelja, koji je uz to bio veoma zainteresovan da zadrži u svom posjedu industriju drveta koju je godinama eksploatisao. Zbog svega toga Nijemci su se žilavo borili i mi smo imali dosta muke dok ih nismo odbacili. Poginulih je bilo i s jedne i s druge strane, a ja ću posebno pamtiti tu akciju, jer sam tada izgubio svog najboljeg druga Zvonimira Juridu. Sa Zvonkom sam bio drug iz školskih dana, a drugovanje smo nastavili i u Brigadi. Kada sam primijetio daje ranjen, brzo sam prišao da mu pomognem, ali sve je bilo kasno. Borba je uveliko trajala, a ja sam, provlačeći se između mitraljeskih rafala, izvlačio mrtvog druga da ne padne neprijatelju u ruke. U toj borbi i izvlačenju odjednom osjetih malaksalost i primijetih da sam ranjen u grudi. Nemoćan, gotovo bez svijesti, ležeći kraj mrtvog druga gledao sam kako se Nijemci približavaju, i skupljao ostatak snage da učinim još samo jedan pokret. Izvadio sam bombu iz džepa i spremao se daje aktiviram kad se desilo nešto što me je iznenadilo i ohrabrilo i što neću nikada zaboraviti.

Vidjevši da sam ranjen i da se nalazim u teškoj situaciji, komandant 18. hrvatske brigade Franjo Herljević pritrčao je i izvuкао me iz gotovo nemoguće situacije. Taj gest našeg komandanta Franje Herljevića ostao mi je u dubokom sjećanju, kao i činjenica daje moj drug Zvonko Jurida bio među prvim borcima 18. hrvatske brigade koji su dali svoj život za slobodu.

SLOBODAN PAVIČEVIĆ

Kao rekonvalescent, poslije ranjavanja u petoj ofanzivi, bio sam neko vrijeme na političkom radu pri Komandi područja za Majevicu i Semberiju. Radio sam uglavnom s borcima koji su se stalno nalazili pri Komandi kao i onim koji su tek postali partizani. Sa Slobodanom Pavičevićem upoznao sam se avgusta 1943. godine. U to vrijeme nije bilo većih okršaja s neprijateljem, izuzev akcija koje smo povremeno preduzimali protiv četničkih grupa. U tim borbama Slobodan je bio odvažan, snalažljiv i disciplinovan. U diskusijama na političkim časovima bio je vrlo aktivan. Kao predratni student i intelektualac znao je naći pravu riječ za svakog borca i zbliziti se sa čovjekom. Često sam razgovarao sa Slobodanom- Pričao mi je kako je kao borac sudjelovao u 13-julskom ustanku 1941. godine u Crnoj Gori i kako je poslije jenjavanja i osipanja ustanka jedva spasio živu glavu od četnika. Ja sam njemu pričao o borbama na Neretvi i Sutjesci. Saznanje da smo kao predratni skojevci zajednički sudjelovali u akcijama studentske i radničke omladine u Beogradu posebno nas je zblížilo.

Polovinom septembra 1943. godine Slobodan je raspoređen u Majevički NOP odred i na naš prijedlog primljen je u Partiju, 20. septembra iste godine. Poslije oslobođenja Tuzle, u oktobru 1943. godine, otišao sam s grupom boraca na raspored u 18. hrvatsku brigadu. U toj jedinici sam bio od njenog osnivanja pa do februara 1945. godine. Bio sam pomoćnik komesara Prvog bataljona, a od 13. maja 1944. godine opunomoćenik OZN-e. Kao pomoćnik komesara Prvog bataljona s Brigadom sam sudjelovao u šestoj neprijateljskoj ofanzivi. Brigada je u ofanzivi imala osjetnih gubitaka. Nužna je bila popuna kako u ljudstvu tako i u rukovodećem kadru. U toj namjeri Brigada je u januaru 1944. godine došla u Semberiju. Jedinica je bila popunjena izvjesnim brojem rukovodilaca, dok je

popuna sa ostalim ljudstvom bila manja. Za komesara Druge čete Prvog bataljona postavljen je moj drug Slobodan Pavičević. Obojica smo bili iznenađeni i veseli, kako zbog ponovnog susreta tako i zbog saznanja da ćemo opet zajedno surađivati. Slobodan je došao iz Trnove gdje je bio na liječenju kao ranjenik. Ranjen je bio u borbi sa ustaškom pukovnijom na Capardama, u decembru 1943. godine.

I mene i njega čekali su obimniji zadaci oko sređivanja jedinica. Čarke s neprijateljem bivale su sve češće. Četnici su postajali svakim danom sve agresivniji, a to je bio znak da će uskoro krenuti i ostali neprijatelji. Valjalo je četnike odbaciti daleko na Majevicu i osigurati zalede, pa je naš Prvi bataljon obavio taj zadatak. Krajem februara 1944. godine dolazi do pojačanja neprijateljskih Garnizona u Bijeljini i Brčkom. Uskoro dolazi do borbi sa 13. SS divizijom koja sve drskije upada na oslobođenu teritoriju. Cijeli mart je prošao u okršajima, ali i u našem postepenom i organizovanom povlačenju. Početkom aprila 1944. godine, 18. hrvatska brigada se nalazila u Posavini, gdje je vodila svakodnevne borbe sa 13. SS divizijom. Pored čestih okršaja i vrijeme se urotilo protiv nas. Stalna kiša i magla, pa ravničarski kraj i kaljuža, sve je to utjecalo na raspoloženje boraca. Slobodan se i u toj situaciji pokazao kao snažan politički pokretač, mobilizatorski djelujući na borce.

Neprijatelj je težio da nas što prije potisne sa oslobođene teritorije. Poslije jedne borbe Prvi bataljon se smjestio na konačište u selu Blaževci, kotar Brčko. Radi osiguranja od napada esesovaca i četnika u oba pravca uputili smo po jednu desetinu. Noć je bila kišna i maglovita. Napadnuti smo u svitanje od žabarskih četnika, koji su dobro poznavali teren, a u selu su imali jatake. Napad su koncentrisali na Drugu četvu i jednim dijelom na Stab Bataljona. U ovom iznenadnom napadu četnici su uspjeli da nam izbace iz stroja nekoliko boraca. Bunovni borci su nasumce davali otpor iskačući iz kuća i povlačeći se prema obližnjem šumarku.

Saznavši da su četnici zarobili, u kralježnicu i noge teško ranjenog komesara Druge čete Slobodana Pavičevića, Prvi bataljon je krenuo u potjeru za neprijateljem. Bataljon je ulazio sve dublje u ravničarska sela pod prijetnjom da mu tenkovi presijeku odstupnicu, jer su ostali bataljoni vodili borbu sa SS trupama. Pošto smo saznali da su četnici kolima prebacili Slobodana u pravcu Brčkog, odustalo se od dalje potjere. Međutim, kako su četnici uskoro otkrili ko se krije iza imena Miloš Popović, oni su, u noći, između 9. i 10. aprila, izvukli Slobodana iz bolnice i u selu Obudovcu ga na zvjerski način ubili. Svi mi koji smo učestvovali u potjeri, tada i

kasnije, osjećali smo se tužno i utučeno, jer smo znali da smo izgubili dobrog druga, komesara i prijatelja. Njegov svijetli lik duboko je urezan u moja sjećanja. Bio je suhonjav, uspravan, gorštak koji je do kraja bio odan našoj borbi. Poginuo je junački.

TREBAVSKA I VUČJAČKA POSAVINA I NJENA 18. BRIGADA

Inicijativni okružni NOO za Posavinu i Trebavu osnovan je ujesen 1943. godine. To je bilo nakon prvog oslobođenja srebreničkih dijelova planine Majevice i doline rijeke Tinje, trebavske Posavine, sjevernih i sjeveroistočnih dijelova planina Trebave i Vučjaka, kao i vučjačke Posavine.

Njegova teritorija obuhvatala je površinu današnjih opština: Srebrenik, Gradačac, Modriča, Odžak, Bosanski Šamac, Orašje i dijelova brčanske opštine koji su pripadali selu Bukvik (kasnije je Bukvik priključen Majeveci, a Srebrenik Tuzli). U prvo vrijeme ovaj Odbor postojao je do aprila 1944. godine, tj. punih sedam mjeseci u slobodi, što u prilikama partizanskog načina ratovanja predstavlja znatan vremenski period. Kratko vrijeme poslije njegovog osnivanja Komunistička partija Jugoslavije, Savez komunističke omladine Jugoslavije i vojna pozadina NOV i POJ Jugoslavije uspostavili su na njemu svoje organizacione strukture od osnovnih institucija do okružnog nivoa. Narodna vlast, Narodni front, Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije i Antifašistički front žena do početka neprijateljske sedme ofanzive nisu formirali okružne ustanove, ali su izgradili široku mrežu seoskih, mjesnih, opštinskih i gradskih rukovodstava, a u Modriči i sresko rukovodstvo.

Gradačac je bio centar okruga. U njemu su bila sjedišta okružnih komiteta KPJ i SKOJ-a i Komande vojnog područja NOV i POJ. Identifikujući privrženost stanovništva NOB-i s postojanjem i sjedištem ovih ustanova neprijatelj je ovo mjesto nazivao »Crvena Moskva«. (Kad se govori o lokalnim rukovodstvima, Modriča je u odnosu na Gradačac imala razgranatiju i na višem nivou organizovaniju mrežu ustanova i organizacija NOP-a. Posavsko-trebavski kraj dobro je naseljen, a poznat je i po razvijenoj poljo-

privrednoj proizvodnji¹⁾). U geopolitičkom pogledu on je bio most između istočnih i centralnih, odnosno zapadnih krajeva Bosne. Interes rukovodstva NOP-a bio je da se ovo područje što više uključi u oslobodilački rat protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Oblasni komitet KPJ za istočnu Bosnu na čelu s Hasanom Brkićem Acom, čije je sjedište bilo na Majevidi, dobio je početkom 1943. godine poseban zadatak od Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu da što više širi i jača uticaj NOP-a na trebavsko-posavskom području. U tome je trebao da se naslanja na rad Edhema Čame, doktora veterine, koji je zbog istih zadataka kao partijski radnik ostavljen na Trebavu u jesen 1942. godine, kao i na djelatnost grupe posavskih partijskih aktivista koji su ostali u Posavini nakon četničkog napada na Štab Majevidskog NOP odreda u Vukosavcima. Novoformirana 17. istočnobosanska udarna divizija u svom prodoru u Posavinu i Trebavu, u ljeto 1943. godine, došla je na već dosta dobro obrađen teren u korist NOP-a, a što se manifestovalo masovnim stupanjem stanovništva u partizanske jedinice. Dobro su popunjene 6. istočnobosanska (kasnije proleterska) i 15. majevidička NOU brigada, formirana su dva partizanska odreda - Trebavski i Posavski, za formiranje 16. muslimanske istočnobosanske NOU brigade data su skoro dva kompletna bataljona, itd. To su bili sve sami dobrovoljci.

Nagli razvoj NOB-e na ovom prostoru tražio je i odgovarajuću kadrovsku popunu pa je uskoro iz Semberije upućena grupa odličnih partijskih aktivista, uglavnom bijeljinskih gimnazijalaca i studenata²⁾). Vremenom su pridolazili kadrovi i iz drugih krajeva. Razvijajući i domaće snage uskoro je posavsko-trebavski okrug imao snažan društveno-politički i vojni aktiv sastavljen od mladih, obrazovanih i sposobnih ljudi koji su se uspješno nosili s poslovima i zadacima u tom vremenu.

Nastojanja okupatora da održi kvislinštvo u centralnom dijelu Trebave i perifernim dijelovima okruga nisu uspjela, zahvaljujući prije svega umijeću navedenih kadrova koji su uspjeli da ovo područje čvrsto vežu za NOP. Povremeni boravak naših većih vojnih formacija, jedinica 16, poslije i 36. vojvođanske udarne divizije, zatim 16. muslimanske brigade doprinosio je tom uspjehu. Tako je posavsko-trebavski ratni okrug izrastao u skoro potpuno organizovanu teritoriju koja je predstavljala vojnu pozadinu NOR-a sa potrebnim organizacijama, jedinicama, ustanovama i komandama.

¹⁾ Današnja ukupna površina navedenih opština iznosi 1.537 km².

²⁾ U ovoj grupi nalazila se i Mira Mijojlić iz Bijeljine. Ona je upućena na ilegalni rad u rejon Odžak gdje su je otkrile i ubile ustaše.

Poslije pokušaja 3. istočnobosanskog udarnog korpusa NOV i POJ da i drugi put uništi neprijateljski Garnizon u Tuzli i oslobodi grad, sredinom februara 1944. godine, stigla je u Posavinu, u kojoj je postojala povoljna politička situacija, i naša 18. hrvatska istočnobosanska NOU brigada. Pošto je u šestoj neprijateljskoj ofanzivi ona bila prorijeđena, u rejonu rijeke Krivaje trebalo je popuniti njene redove na ovom prostoru, a borce odmoriti. Uporedo s tim, a u zajednici s Posavsko-trebavskim NOP odredom kao domaćom vojnom jedinicom, trebalo je likvidirati postojeće neprijateljske, u prvom redu dijelove kvislinških jedinica, koji su se zadržali uz rijeku Savu i Bosnu i na Trebavi. Popunu je trebalo vršiti, prije svega, iz hrvatskih sela čime bi se doprinijelo širem uključivanju stanovništva hrvatske nacionalnosti u NOB-u, a i neutralizaciji klerofašističkih elemenata koji su rovarili protiv nas.

Pod rukovodstvom Štaba Brigade Odred je vojnički saradio na izvršavanju borbenih zadataka i bio prva karika međusobnog povezivanja Brigade i naroda. A brigadni, osobito starješinski dio sastava Brigade bio je sastavljen od prekaljenih,iskusnih boraca revolucionara, velikim dijelom radnika - proletera iz tuzlanskog bazena, među kojima je bio priličan broj onih koji su stupili u NOP prvih ustaničkih dana. Takav sastav znao se pravilno postaviti i osvojiti simpatije stanovništva. Općenito, boravak Brigade u to proljetno vrijeme 1944. godine osvježio je političku atmosferu cijelog kraja i doprinio daljem poboljšanju prilika u našu korist. Mnogo je značilo daje to bila druga oartizanska veća jedinica istočne Bosne koja je u svom zvaničnom nazivu nosila oznaku nacionalnog obilježja. Za ono vrijeme to je bilo korisno i u političkom i u vojnom pogledu.

Dalji razvoj ratnih zbivanja Brigadu je potpuno i do kraja veza za Posavinu i Trebavu. U toku dvomjesečnog boravka u Posavini ona je stekla znatan renome i popularnost kod naroda. Njeni redovi su bili popunjeni stanovitim brojem novih boraca iz redova domaćeg stanovništva. Starješinski sastav upoznao se i zbližio s brojnim aktivistima na terenu, a kasnijim višemjesečnim zajedničkim boravkom, skoro do jeseni tekuće godine, stvorena su i mnoga prijateljstva koja su ostala do današnjih dana.

U aprilu 1944. godine došlo je do napuštanja cijelog terena Posavine usljed naglog nastupanja nadmoćnijih neprijateljskih snaga u sedmoj neprijateljskoj ofanzivi. Zbog toga je sav politički i vojni kadar okruga, oko 100 ljudi, njegove organizacije, ustanove i komande što su se nalazile na širem području od Srebrenika preko Gradačca do Modriče, morao da se povlači na drugi teren zajedno

s Odredom. Jedini mogući pravac povlačenja bio je u to vrijeme slobodan teritorij koji se nalazio u centralnoj Bosni. Pokret je otpočeo iz Modriče prebacivanjem preko rijeke Bosne, a zatim marševanjem preko planine Vučjak, drumske i željezničke komunikacije Doboj - Derвента koja je s obje strane bila zaposjednuta neprijateljskim jedinicama. Ovaj pokret završen je u Banji Kulaši kod Prnjavora, a dok je trajao, Brigada gaje obezbjeđivala i usmjeravala kretanje cijele kolone. Taj opasan ali uspješan pokret ostao je u dubokom sjećanju svih učesnika.

A onda je došao glavni događaj.

U junu, u selu Osredak kod Kulaša, izvršeno je popunjavanje Brigade sa borcima iz Posavsko-trebavskog odreda. Od njegovih jedinica formirana su dva kompletna bataljona koja su ušla u Brigadu kao Drugi i Četvrti bataljon. Oni su bili sastavljeni od probраних boraca po ratnom stažu, hrabrosti i borbenosti, sa iskusnim starješinskim kadrom. Od tog dana Brigada je postala i posavsko-trebavska, isto toliko koliko je pripadala Tuzli i legendarnom Husinu. Do kraja rata iz navedenih šest opština u njenim redovima borilo se 546 boraca i starješina a 100 je poginulo.³⁾

Zbog toga narod u ovim krajevima, 18. hrvatsku brigadu smatra svojom brigadom, jer su se u njenim redovima borili mnogi njegovi sinovi i kćeri. I u njegovanju revolucionarnih tradicija stanovništvo ovog područja cijeni njen doprinos koji je dala u NOR-u i socijalističkoj revoluciji u borbi za slobodu svoje zemlje.

³⁾ Srebrenik: poginulih 3 i preživjelih 18, Gradačac: 40 i 139, Modriča: 22 i 124, Odžak: 4 i 17, Bosanski Samac: 28 i 139 i Orašje: 3 i 9. Podaci su uzeti iz dokumentacionog materijala 18. hrvatske brigade.

U POSAVINI I CENTRALNOJ BOSNI SA 18. HRVATSKOM BRIGADOM

Kada danas iz već prilične vremenske udaljenosti razmatramo uz borbeni put 18. hrvatske brigade i njen uticaj na okolinu, na ljude u selima i gradovima kroz koje je prolazila, onda sve više dolazimo do saznanja da je njeno formiranje u oktobru 1943. godine u oslobođenoj Tuzli imalo neobičnu političku važnost za čitavu Bosnu i Hercegovinu. Brigada je osnovana u vrijeme u kojem su se već uveliko vršile pripreme za Drugo zasjedanje AVNOJ-a i Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a. To su bili povijesni dani u kojima su udareni temelji budućnosti nove Jugoslavije a time i Bosne i Hercegovine, čijoj obnovi su trebali da zajednički daju snagu i Srbi i Muslimani i Hrvati. Značaj formiranja ove Brigade je posebno istaknut i na samom zasjedanju ZAVNOBiH-a. Njeno djelovanje, pa već i samo postojanje, vršilo je pozitivan politički utjecaj posebno na hrvatski narod u krajevima u kojima je tokom narodnooslobodilačke borbe Brigada boravila.

Narodnooslobodilačka borba nije bila jednostavna, nije to bilo samo ratovanje i sukobi sa raznovrsnim neprijateljima. To je u isto vrijeme bila i stalna politička borba za što šire pridobijanje naroda da bi on usvojio ideje na kojima se željela stvarati nova naša državna zajednica. A taj posao nije bio lak. Svaki naš kraj je imao svojih političkih problema i posebnosti, nisu se mogli ljudi jednostavno dijeliti na crne i bijele, naše i njihove, prijatelje i neprijatelje.

Tako je Brigada prolazeći u proljeće 1944. godine kroz hrvatska posavska sela nailazila na seljake koji su bili nepovjerljivi prema nama. Bilo je tu prikrivenog osjećanja daje naš pokret uperen protiv Hrvata, bilo je bojazni za vjeru. Jedan dio njihovih mladih ljudi se nalazio u neprijateljskim formacijama. A ti isti ljudi su za vrijeme bivše Jugoslavije gotovo svi bili pristaše Radićevog se-

ljačkog pokreta, na izborimja glasali za opoziciju, težili za ravnopravnošću, nacionalnom slobodom, pravdom. A eto, sada, u ratno vrijeme, na historijskoj prekretnici ostavljeni od svojih dojučerašnjih političkih voda ne mogu se snaći, ne znaju kojim bi putem krenuli.

Prolazeći kroz srpska sela na podnožju Vučjaka Brigada je dolazila u dodir sa ljudima koji su se smatrali četnicima, ali su vodili neku svoju posebnu politiku. Surađivali su s Nijemcima, tukli su se s ustašama, a partizane nisu napadali. Njihov teren je služio kao najpogodnija partizanska veza između istočne i centralne Bosne. Narod iz ovih sela je izlazio pred Brigadu, nudio borce cigareta, pozivao u kuće. A kad je trebalo preći rijeku Bosnu, muslimanska milicija iz Odžaka nam je čuvala i hranila konje, i uopće se brinula za sigurnost našeg prevoza.

Znači da je u ovoj našoj borbi politički rad bio neobično važan. Trebalo je strpljenja i pažnje da bi se uklanjalo ono što je izazivalo tako teške sukobe među ljudima čiji su preci vijekovima živjeli na ovoj grudi zemlje.

Želeći da doprinesem makar i djelimičnom uvidu u vrlo značajnu i specifičnu ulogu koju je imala Brigada u odnosu na stanovništvo hrvatskih sela Posavine, smatram da ću to najbolje postići ako dam, pored dijela koji se odnosi na centralnu Bosnu, izvadak iz svog dnevnika koji se odnosi na period koji je Brigada provela u Bosanskoj Posavini u proljeće 1944. godine. Pošto se ne radi o sjećanju, nego o neposrednim utiscima koje sam svakodnevno bilježio, nadam se da će to dati živu, realnu sliku političkog djelovanja i utjecaja Brigade na stanovništvo ovog kraja.

U Modriči, 18. februara 1944. godine, saznali smo daje 18. hrvatska brigada krenula u Bosansku Posavinu. Radujemo se susretu. Oprostili smo se s Perom Đukanovićem, koji odlazi u svoj zvonički kraj.

Pazarni je dan, dosta seljaka u gradu. U gostionici razgovaramo s pojedinim grupama, ima dosta toga što bi ovi ljudi željeli da čuju. A isto tako ovo je prilika da iznesu šta ih tišti, da se požale, često i opravdano, na postupke prema njima. Nije život jednostavan. Ni naša narodna vlast čak ni u ovim svojim počecima nije imuna na boljke svake vlasti da ponekad nepotrebno primjenjuje silu tamo gdje bi se, inače, ljudskim postupkom mnogo više postiglo.

Narednog dana razgovarali smo s komandantom Divizije pukovnikom Gligom Mandićem i majorom Huseinom Krupićem. Svaki čas se očekuje da stigne hrvatska brigada. Nedjelja je, 20. februar. Saonicama smo se odvezli u Čardak, hrvatsko selo nedaleko od Gradačca. Saonik dobar, konji brzi, ugodna vožnja.

Sastanak je održan u školi koja se nalazila u samostanu čas-
nih sestara. Dobija se utisak da ljudi već prihvaćaju našu narodnu
vlast kao nešto stalno i normalno i nastoje da se prilagode novom
vremenu. Osjećaju snagu narodnooslobodilačkog pokreta, shvaća-
ju da nema povratka na staro. A konačno i mi im danas možemo
konkretnije govoriti, konture našeg budućeg života već su prilično
jasne. Poslije sastanka časne sestre su nam priredile malu zakus-
ku. Čak i one sada drugačije gledaju na ono što se oko njih događa.

Iz Odžaka nas je, 21. februara, posjetila grupa građana Hr-
vata. Saznali su da je Aleksandar Preka u Modriči i žele da s nama
razgovaraju. Nalaze se u specijalnoj situaciji, osjećaju da nešto mo-
raju uraditi i žele našu podršku. Odžak je u stvari neka vrsta »ni-
čije zemlje«. U gradu se, istina, još nalaze organi i ustanove tzv.
NDH, tu je i kotarski predstojnik, ali skoro da i nema prave vlasti.
Muslimanska milicija u domobranskim uniformama nije više nika-
kav oslonac ustaškoj vlasti.

Održali smo s njima sastanak, zapravo, to je više bio jedan
otvoren prijateljski razgovor. U okolini Odžaka su uglavnom hr-
vatska sela koja su stalno pod ustaškom vlašću i uticajima. Potreb-
no je pronaći način da se i taj narod upozna sa idejama narodnoos-
lobodilačkog pokreta i da bude u toku aktuelnih događaja. Dogovo-
rili smo se da jednu noć ilegalno dođemo u Odžak da bismo održali
širi sastanak sa odžačkim Hrvatima. Inače, savjetovali smo im da
mlađe ljude šalju u partizanske jedinice i tako ih na vrijeme otrgnu
od mogućnosti da ih ustaše mobiliju. Rekli smo im da bi to sada bilo
naročito pogodno, jer u Bosansku Posavinu stiže 18. hrvatska
brigada koju treba da popune i borci iz ovog kraja.

U srijedu, 23. februara, održan je veliki zbor u Modriči povod-
om proslave 26-godišnjice Crvene armije. Bilo je veličanstveno -
muškarci, žene, omladina, svi pod crvenim zastavama i uzornom
redu su dolazili na zbor. Na zboru je govorio Aleksandar Preka. U
Gradačac smo stigli 24. februara zajedno sa komandantom Divizije
Gligom Mandićem. Prošli smo kroz srpsko selo Skugrić. Večeras je
u Gradačac došao komandant 18. hrvatske istočno-bosanske briga-
de Franjo Herljević. Srdačno smo se pozdravili.

Saznali smo pojedinosti o borbama i patnjama kroz koje je
prošla naša Brigada. Rastužilo me je kad sam čuo daje u toku šeste
ofanzive poginuo Ivan Mravinjac, komandant Prvog bataljona. Bio
je moj dobar drug. Zabrinula me je vijest daje moj dugogodišnji po-
znanik Stjepan Hajster iz Kreke zarobljen. Bio je to čovjek već go-
dinama, stari socijalista i radnički borac koji je sa oduševljenjem
ušao u našu borbu. Našao sam se i sa inženjerom Vjekoslavom Fra-

njićem, direktorom Rudnika u Kreki, koji je kao borac hrvatske brigade prošao s puškom u ruci sve tegobe šeste ofanzive. Sporazumjeli smo se sa drugovima iz Štaba Brigade da ostane na sektoru kojim će se kretati naša Brigada. Poradićemo na tome da se ona popuni borcima, a ujedno ćemo i politički djelovati po hrvatskim selima.

Petak je, 25. februar. U Gradačcu je pazarni dan, pa je u gradu vrlo živo. Mnogo seljaka se sleglo na pijacu. Sastali smo se i razgovarali s dosta poznatih ljudi. U subotu otišli smo u selo Katoličke Ledenice koje je udaljeno od grada četiri kilometra. Pozvani smo na ručak kod jednog viđenijeg seljaka. Na ručku su bili skoro svi ugledniji domaćini iz tog sela, pa smo to iskoristili i u toku ručka ih upoznali sa situacijom. Predvečerje u selo stigla kompletna 18. hrvatska istočnobosanska brigada. Kako je već počeo padati mrak, Brigada se odmah razmjestila po seoskim mahalama. U Štabu Brigade smo se dogovorili da se u ponedjeljak u ovom selu održi veća konferencija. Brigada će ostati nekoliko dana na odmoru u Katoličkim Ledenicama.

Na konferenciji, održanoj 28. februara u Katoličkim Ledenicama uz Preku je govorio još jedan drug iz Štaba Brigade. Posebno smo apelirali na prisutne seoske domaćine da utječu na svoje sinove da se javljaju za borce naše Brigade. Poslije sastanka i pojedinačnih razgovora s ljudima mogao se steći utisak da će teško ići sa dobrovoljnom popunom naše Brigade. Mišljenja smo da u ovakvoj situaciji, kada se mladi ljudi skrivaju po selima, izbjegavajući neprijateljsku vojsku, ne bi bilo loše jedan dio tih mladića mobilisati u hrvatsku Brigadu. Može se dogoditi da neki od njih prvom prilikom dezertira, ali oni koji ostanu brzo će se sroditi sa životom u Brigadi, postati dobri borci. Konačno ako se naše jedinice povuku sa ovog terena, ustaše će ove mladiće brzo pokupiti i obući u svoje uniforme. To oni znaju.

Sreo sam se s Jakicom Kamenjaševićem, nekad poznatim amaterskim boksačem. Sada on zajedno sa Slavkom Pudićem kao brigadni ekonom nastoji da Brigada bude dobro nahranjena, što u ovom kraju i nije teško. Skoro da vojnički kazan i ne treba, snaše donose dovoljno hrane, pa čak i čitave tepsije pita i raznih đakonija.

Poslije podne smo krenuli prema Modriči. U Garevcu smo zatekli Prvi bataljon hrvatske Brigade. U Bataljonu se nalazi i tuzlanski sudija Jankijević. Naveče smo stigli u Modriču. Sutradan sam, iza ručka, sa Prekom i inženjerom Vjekoslavom Franjićem otišao u Garevac. Tu se sada smjestio Štab 18. hrvatske brigade za-

jedno sa Prvim bataljonom. Proveli smo izvjesno vrijeme u razgovoru sa borcima. Iskoristio sam priliku da detaljnije govorim o ZAVNOBiH-u i Drugom zasjedanju AVNOJ-a. Poslije sastanka s borcima razgovarali smo sa jednom grupom seljaka iz Garevca. U ovoj situaciji svaki kontakt s narodom je od velike koristi. Po mraku smo se vratili u Modriču.

Pošto će se Brigada duže vremena zadržati u Posavini i biti stalno u pokretu, to smo se sa drugovima iz Štaba Brigade sporazumjeli da moji stariji drugovi Aleksandar Preka, Jure Begić i Ante Kamenjašević ostanu u Modriči, a da se ja nalazim u Štabu Brigade i da se krećem terenom zajedno sa Brigadom. Moj će zadatak biti da kao član Predsjedništva ZAVNOBiH-a, gdje god se za to ukaže prilika, politički djelujem u narodu. Tako sam od danas opet u sastavu 18. hrvatske istočnobosanske brigade. Jutros sam sa inženjerom Vjekoslavom Franjićem stigao u Garevac u Štab Brigade. Uskoro pokret. Preko Miloševca približili smo se Bosanskom Samcu. Od Save se čuje puščana pucnjava. To ustaše sa slavonske strane povremeno pucaju na grad koji se nalazi pod kontrolom naših jedinica.

U Tišini se, 2. marta, Štab Brigade smjestio u župnom samostanu. Selo je izmiješano, katoličko i pravoslavno. Drugovi iz Štaba mi kažu da se seljani drže prilično rezervisano prema nama. Izgleda da se boje partizana. Konačno na takvom su nesigurnom mjestu da se i nije čuditi. Za sutra smo zakazali seoski zbor. Zbor u selu Tišina bio je vrlo dobro posjećen. Vjerovatno da je neke interesovalo šta će se govoriti, a neki su došli i iz straha. Vojska poziva, nezgodno je ne doći. Treba i razumjeti ove ljude. Nalaze se na terenu gdje nema nikakve sigurnosti, gdje svaki čas može neko da upadne u njihovo selo. Važno je bilo da im se na jednostavan način iznese ono što trebaju znati o ciljevima naše borbe. Težište smo dali na bratstvo, na dobar komšijski život, na svijetlu perspektivu budućeg zajedničkog života. Poslije govora ljudi su se razišli, nismo uspjeli da ih navedemo na prisnije razgovore.

Oko podne smo krenuli u Bosanski Šamac. U gradu treba brzo prelaziti ulice, nije zgodno biti na otvorenom prostoru prema Savi. Ustaše iz Slavenskog Šamca koriste nasip uz rijeku, te vrlo često otvaraju vatru na bosansku stranu. Vrlo rano, oko dva sata poslije pola noći, krenuli smo iz Bosanskog Šamca, idemo uz Savu. Vlažan snijeg pada, put blatnjav, teško se korača. Sa Štabom je Treći bataljon. Poslije neuspjelog napada na Tuzlu polovinom januara ove godine, Brigada se prilično prorijedila, tako da je u Posavinu došla sa svega dva nepotpuna, bataljona, Prvim i Trećim.

Zato je neophodno potrebno da se Brigada popuni sa novim borcima iz ovog kraja da bi se tako kompletirala odgovarajućim brojem četa i bataljona.

U zoru, 4. marta, stižemo u selo Domaljevac. To je prilično veliko hrvatsko selo. Dok je bataljon ulazio u selo, iznenađene ustaše su zapucale ali su ih naši borci brzo rastjerali. Štab Brigade se smjestio u župnom dvoru. Župnika nismo zatekli. Naglo je pobjegao. Saznali smo da je bio ustaški raspoložen i kao takav djelovao među vjernicima. Izgleda da smo prvi partizani koji su stigli u ovo selo. U pojedinim kućama zatičemo samo žene i djecu, muškarci su pobjegli ili se negdje posakrivali kada su vidjeli da partizani ulaze u selo. Ipak, ima dosta kuća gdje su ostali muškarci, pozivaju nas da uđemo, nude pićem i jelom. Ušao sam u jednu takvu kuću, domaćin je doveo još nekoliko svojih komšija. Skoro da nisu vjerovali kad sam rekao da već dugo djelujem u hrvatskoj seljačkoj stranci. Interesovao sam se za Matu Mikića, njihovog predratnog narodnog zastupnika, pitao o kulturnom radu njihovog ogranka Seljačke sloge, o ranijem učešću na smotrama folkloru.

Osjećao sam da su se otkrivali, pozvali su me da ručam s njima. Pa, ipak, kao da im nešto nije bilo jasno. Nisu ti ljudi opravdavali ustašku politiku, pogotovo ne njihove zločine prema Srbima. Daleko su bili od toga da bi u Pavelićevoj državi gledali ostvarenje svojih težnji. Međutim, ono što su do sada slušali o komunistima udaljavalo ih je od partizana i našeg pokreta. I zato im je teško vjerovati da sve ono za šta su se kroz sve te godine borili u Radićevoj stranci - za svoju narodnu slobodu, za čovjeka, dostojan seljački život - da to sve mogu ostvariti u narodnooslobodilačkom pokretu.

Poslije podne smo sakupili seljane - uglavnom muškarce - u seosku školu. Nastojao sam da im protumačim sadržaj naše borbe. Osjećao sam da im, potpuno neupućenim, možemo na jednom ovakvom sastanku sve reći što bi trebalo. Ipak, ovaj sastanak, pa i sam kratki boravak Brigade u njihovom selu, razgovor sa borcima koje su pozivali u kuće, saznanje da ima i hrvatskih jedinica među bosanskim partizanima - sve je to povoljno na njih djelovalo. Stariji ljudi su naročito pažljivo slušali dok im se govorilo o borbi hrvatskih seljaka za pravednijim životom u bivšoj Jugoslaviji, o tome da je naša današnja borba nastavak te borbe i da će se uskoro ostvariti vjekovne težnje potlačenih ljudi. Već se spustilo veče kad smo napustili Domaljevac. Vraćali smo se istim putem pokraj Save. Snijeg je padao, oštar hladan vjetar je duvao.

Komandant Brigade Franjo Herljević, inženjer Franjić i ja odvezli smo se, 5. marta, ujutro, fijakerom u Modriču gdje se sada

nalazi naš Prvi bataljon. Treći bataljon sa političkim komesarom Brigade ostao je u Bosanskom Šamcu gdje večeras naši borci daju kulturno-umjetničku priredbu. Iza priredbe će Bataljon produžiti ka Modriči. U Modriči smo se sastali sa Prekom koji je ovih dana nastojao da dođe u dodir sa što više naših ljudi iz grada i okolnih sela. Od građana čujem da je priredba koju je u Modriči davala kulturno-umjetnička grupa Prvog bataljona bila najljepša priredba koja se do sada vidjela u ovome kraju.

Uopšte, hrvatska brigada ostavlja sjajan utisak. Kako to neobično i lijepo djeluje na građane kad svojim očima vide kako naši borci u ovim teškim ratnim uslovima nadu vremena ne samo za svoj odmor i zabavu, nego i da njima pruže tako potrebnu razonodu u ovim tmurnim danima. Uz političko djelovanje ovaj kulturno-umjetnički rad koji se provodi pomoću dobro uvježbanih bataljonskih i brigadnih grupa koje sačinjavaju drugovi i drugarice, borci koji imaju smisla za pjesmu, glazbu, male skečeve i šale, vrši veliki i neprocjenjiv utjecaj kako na borce, tako i na narod koji sa velikim zadovoljstvom i uživanjem prisustvuju ovim priredbama.

U našu Brigadu su počeli stizati mladići iz okoline Bosanskog Šamca. Za neke od njih može se reći da su došli posve dobrovoljno, bilo je tu pomalo i mobilizacije. Redovi Brigade se moraju na svaki način popuniti. Nadati se da će stariji borci izvršiti pozitivan utjecaj na ove mladiće, pa će se uskoro i oni smatrati dobrovoljnim borcima Narodnooslobodilačke vojske. Kad čovjek postane svjestan ideje za koju se bori, onda nema tih napora koje ne može podnijeti. A u ovakvo vrijeme mlad čovjek ne može životnoj opasnosti izbjeći ni skrivanjem u zelenom kadru, ni služenjem u neprijateljskoj vojsci. Naprotiv, lakše će tamo stradati, samo što će takvo stradanje biti nekorisno i nečasno. U narodnoj vojsci čovjeku daje snagu saznanje da je sa svojim narodom, u društvu istinskih drugova, a danas svakom postaje jasno da je na našoj strani i konačna pobjeda. Takve misli nastojimo da preko naše Brigade unesemo u sela kroz koja prolazimo.

Boravak u Modriči smo iskoristili da bi održali tajni sastanak u Odžaku koji je još uvijek formalno pod ustaškom vlašću. Jučer navečer, 7. aprila, smo se Boško Milutinović, Aleksandar Preka i ja prebacili preko rijeke Bosne gdje nas je dočekala muslimanska legija i odvela u jednu veću kuću u Odžaku. U kući je bila okupljena velika grupa Hrvata iz samog mjesta Odžaka. Prostorija slabo osvijetljena, prozori dobro zastrti. Po onome što su nam ovi ljudi iznijeli vidi se koliko je nepovoljna i skoro bezizlazna situacija na

ovom terenu. U samom gradu uz kotarsku ispostavu, sud i druge državne organe, kakav takav red održava muslimanska legija. U okolnim hrvatskim selima su stvarna i jedina vlast ustaše, a u srpskim selima četnici Branka Kovačevića. Između ustaša i četnika dolazi stalno do krvavih sukoba iako i jedni i drugi služe zajedničkom njemačkom okupatoru. Svi sukobi prerastaju u bratoubilačku borbu između hrvatskih i srpskih sela i na taj način se sve žešće raspiruje nacionalno-vjerska mržnja kojoj se granice ne mogu sagledati.

Borci i starjeSine 3. bataljona

Teren je takav da se radi blizine okupatorskih garnizona i uporišta zasada ne može uspostaviti partizanska vlast iako ima naročito u gradu dosta simpatizera narodnooslobodilačkog pokreta. Do reda će u ovom kraju doći tek onda kada Narodnooslobodilačka vojska bude u mogućnosti da razoruža i ustaše i četnike, a i muslimansku legiju iako ona, kada je to potrebno, čini određene usluge našoj vojsci. Konačno, zahvaljujući legiji, mi smo mogli i održati ovaj sastanak.

Iz razgovora smo vidjeli da većina Hrvata iz grada želi da na neki način sarađuje sa narodnooslobodilačkim pokretom. Dok smo im govorili i sami smo bili svjesni kako je teško u ovakvim prilikama naći pravi put za uspješno djelovanje. Mnogo je krvi proliveno, a ustaše koje su jedina oružana snaga u hrvatskim selima ovog kra-

ja nastupaju danas kao njihova zaštita od četničkih napada. Nalaze se u situaciji da lako može zavladati potpuno bezvlašće.

Na kraju smo se dogovorili da ćemo i dalje održavati vezu. Zasada smo im preporučili da svojim utjecajem djeluju na uglednike domaćine u hrvatskim selima, da se klone ustaša, naročito da zapriječe da im mladići pristupaju u ustaške vojne odrede, a bilo bi vrlo korisno ako bi neke od tih mladića mogli uputiti u 18. hrvatsku brigadu. Prilično deprimirani vratili smo se sa ovog sastanka. Dok se vojna situacija ne izmijeni, ne može se pomoći ovim ljudima. Ali, utješno je da ipak narodnooslobodilački pokret ima određeno uporište u ovom kraju.

Desetog marta Brigada je napustila Modriču. Treći bataljon je produžio prema Bosanskom Šamcu, a Štab Brigade sa Prvim bataljonom se zadržao u selu Škarići, odakle će sutradan ponovo doći u selo Tišinu. Zapravo, Štab Brigade se smjestio u Pravoslavnoj Tišini, a borci Prvog bataljona u Katoličkoj Tišini. Poslije podne sam sa doktorom Milanom Goldnerom, brigadnim liječnikom, otišao u Bosanski Šamac. Kraće vrijeme smo se zadržali u gradu. Doktor Goldner je vrlo simpatičan čovjek. Živio je prije rata u Zagrebu. Dobar liječnik sa mnogo kulture i lijepog ljudskog odnosa prema bolesnicima. I kao čovjek i kao stručnjak uživa simpatije i povjerenje čitave Brigade. Lijepo pjeva, čak i operne arije, pa ga borci i građani rado slušaju kada i on nastupi u brigadnoj kulturno-umjetničkoj grupi. Njegova supruga Livija je takođe u našoj Brigadi. Naizgled nježna, krhka, ali vrlo izdržljiva, obavlja dužnost bolničarke i veliki je oslonac svome mužu.

Nedjelja je, 12. marta, narod u velikom broju, i muško i žensko, prisustvuje misi u katoličkoj župnoj crkvi. Poslije mise smo zakazali zbor. Neki naši borci prisustvuju misi, a i ja sam ušao u crkvu, jer je nekako prikladnije da budem s narodom u crkvi nego da čekam pred vratima dok vjernici izađu. A i prijatno je gledati ovaj narod; muškarci, žene i djevojke u čistom nedjeljnom ruhu, i slušati njihove stare crkvene pjesme i molitve.

Zbor je održan pokraj župnog dvora. Naročito nam je drago da su se na zboru zadržale djevojke i žene, inače, u ovim selima žene uglavnom ne dolaze na zborove. Ipak su danas zajedno sa muškarcima ostale i one da čuju šta će to partizani govoriti. Dobro je bilo da je na zboru govorila i drugarica Mevla Jakupović. Ona je svoje misli iznosila jednostavno, lijepo i svakom razumljivo. Mislim da je naročito ženski dio slušalaca dobro primio njene riječi.

U Brigadu je stigao moj poznanik i prijatelj dr Ante Merkađić. Ispričao nam je zanimljive novosti iz Tuzle. U Brigadi je raz-

nolik život, nije dosadno. U Štabu imamo radio na baterije, a uvijek se nade i pokoja zanimljiva knjiga za slobodno vrijeme. A i hrana je u ovom kraju vrlo dobra.

Štab Brigade je zajedno sa Prvim bataljonom sinoć oko dva-deset i tri sata napustio Tišinu. Uprkos gustog i ljepljivog blata nekako smo se kretali putem, bila je mjesečina. Za vrijeme noći smo prošli kroz selo Oštra Luka i pokraj franjevačkog samostana u Tolisi. Bilo je već svanulo kad smo došli u hrvatsko selo Matiči. Oko 11 sati seljani su se okupili u školi. Koliko smo u razgovoru s ljudima mogli saznati, ovo se selo tokom rata dosada dobro držalo, nisu nikome zla činili. Međutim, prestrašeni su. Kratak boravak partizana, naši razgovori s njima, teško da će mnogo uticati da tog straha nestane. Nadam se, ipak, da će razmišljati o onome što su danas čuli i vidjeli.

Stigao kurir i javio da je Treći bataljon vodio u Orašju oštru borbu, u kojoj je bilo gubitaka. Oko 18 sati krenuli smo iz Matića i po noći, 13. marta, stigli u srpsko selo Brvnik. Blato je bilo jezivo, na pojedinim mjestima noge su propadale do koljena. U Brvniku smo zanočili sa punom oprežnošću. Neprijatelj je saznao za naše kretanje, pa je topovima i bacačima gađao prema Matićima.

Drugovi iz Štaba su prilično ćutljivi, ali i zabrinuti. Izgleda da smo u velikoj opasnosti. Teren je vrlo nezgodan, pa ako se Nijemci, prebace i počnu nas goniti svojom motorizacijom biće zlo. Oko 10 sati čuje se potmula tutnjava tenkova. Napuštamo žurno Brvnik, posavska ravnica, nigdje u blizini šume ni brda, nema se gdje skloniti. Put blatnjav, s jedne strane duboke bare. Našu zaštitnicu ustaše napadaju pušcanom paljbom. Ima i ranjenih. U selu Slatina srećemo seljake iz Pravoslavne Tišine. Bježe pred ustašama. Čujem da je Treći bataljon krenuo prema Tišini da zaštititi selo, a Štab sa Prvim bataljonom preko Katoličke Ledenice produžuje prema Čardaku.

U Čardak stižemo 14. marta, pred večer. Smještamo se u samostanu časnih sestara. Lijepo su nas primile, sa drugovima iz Štaba bio sam kod njih na večeri. Još nije jasno da li je ovo početak ozbiljnije neprijateljske ofanzive ili su samo lokalne operacije. Oko 11 sati 15. marta održan je narodni zbor u dvorištu samostana. Prisustvuje veći broj seljana, ima i nekoliko žena i djevojaka iz samog Čardaka. Govorio je zamjenik političkog komesara Brigade Moni Finci, i ja. Prisutni su nas pažljivo slušali. Moni Finci je iz Sarajeva gdje je završio srednju školu, inteligentan, načitan, miran i staložen. Primijetio sam da ga borci cijene, skroman je. Iz razgovora s njime stekao sam utisak da je teoretski, zapravo marksistički do-

bro potkovan. Boravak hrvatske brigade u ovom kraju sam po sebi mnogo znači i stalno olakšava političko djelovanje. Mještani našu Brigadu prihvataju kao svoju, sklapaju se poznanstva, seljaci borce pozdravljaju i zovu ih po imenu. Naveče smo krenuli iz Čardaka u Garevac gdje ćemo prenočiti.

Šesnaestog marta, odmah iza ručka, napustili smo Garevac i stigli u Gradačac. Međutim, u Gradačcu se nismo zadržali. Društvo iz Štaba još ništa ne govore, ali izgleda po svemu da se nalazimo na početku ozbiljnije neprijateljske ofanzive. Sutradan je Brigada krenula u Kerep. Prešli smo rijeku Tinju i sišli na cestu Brčko - Gračanica. Odmaramo se u selu Muslimanske Srnice. O neprijateljskoj ofanzivi se još ništa поблиže ne zna. Neprijatelj baca letke iz aviona. U njima se govori o dolasku Plave SS divizije. U zraku miriše rano proljeće. Sunce grije i topi ostatke snijega.

Subota je, 18. mart 1944. godine. Doktor Ante Merkadić i inženjer Vjekoslav Franjić upućeni su na rad u Komandu područja u Gradačcu. Štab Brigade je još uvijek u Srnicama. Čuje se da neprijateljske jedinice vrše snažan pritisak kod Bijeljine. Ovdje je zasada još mirno. Aleksandar Preka, Jure Begić i Ante Kamenjašević su se sklonili u Srebrenik. Tamo je zasada sigurnije, a za slučaj opasnosti mogu se prebaciti našim jedinicama prema Ozrenu i Šekovićima.

Muslimanske Srnice su siromašne, teško nas mogu prehraniti. Radi toga brigadni ekonom Jakica Kamenjašević stalno obilazi okolna sela i skuplja hranu. Stigla je vijest da je neprijatelj zauzeo Bijeljinu. Među našim borcima se pojavio pjegavi tifus.

Rano jutros, 22. marta, oko pet sati Brigada kreće cestom prema Brčkom. Prolazimo kroz sela Hrgovi, Cerik, Dubrave. Preko rijeke Tinje težak prelaz. Most srušen, a rijeka prilično nadošla. Mnogo je vremena trebalo dok je Brigada uspjela da pređe rijeku. U Bukviku koji se nalazi na cesti, a udaljen je samo 12 kilometara iz Brčkog, ostaje naš Treći bataljon. Štab Brigade sa Prvim bataljonom se smjestio u srpskom selu Gajevi. Mještani nam pričaju da su jučer njihovo selo tukli topovi od Brčkog. Nalazimo se najednom od najistaknutijih položaja prema neprijatelju. Ukoliko Nijemci krenu iz Brčkog biće borbe. Njihova patrola je danas bila u Brkama koje su od nas daleko svega četiri kilometra. Večeras topovske granate padaju negdje oko Bukvika. Eksplozije potresaju kuću u kojoj smo smješteni. Neprijatelj zna za kretanje naše Brigade.

Pokret iz Gajeva i Štab Brigade sa Prvim bataljonom je prošao kroz selo Skakavu i stigao u Bijelu. Lijepo selo, polovina žitelja su katolici a polovina pravoslavni. Jutros je padao snijeg. Danas su

u Brigadi strijeljana dva borca zbog dezerterstva. Po snijegu i vjetru napustili smo Bijelu. Ponovo prolazimo kroz selo Hrgove a pokraj Srnica skrećemo prema Gradačcu. Zaustavljamo se, 25. marta, u muslimanskom selu Mionici. Sutradan, rano ujutro polazimo iz Mionice.

U Gradačcu nalazimo Juru Begića kome je dosadilo u Srebreniku, pa je sišao u grad kod poznanika. Preka i Kamenjašević su ostali u Srebreniku. Ukoliko se situacija ne promijeni u Gradačcu ćemo ostati nekoliko dana.

Utorak je, 28. marta 1944. godine. Odmaramo se, u ratnim uslovima život je u gradu ugodniji. Može se navratiti u kafanu, porazgovarati s ljudima u toploj atmosferi. Inženjer Vjekoslav Franjić je kao rudarski stručnjak upućen Vrhovnom štabu, odnosno nadležnom povjereništvu pri Nacionalnom komitetu. Naš Treći bataljon je otišao u pravcu Modriče. U srijedu, 29. marta Prvi bataljon je u Gradačcu održao vrlo uspješnu priredbu. Priredbi je prisustvovao član Vrhovnog štaba general Savo Orović, koji se nalazi na putu za Vrhovni štab, kao i brojni delegati - omladinci iz istočne Bosne koji idu na Drugi omladinski kongres koji treba da se održi negdje u Bosanskoj krajini. Naša bataljonska ekipa ima vrlo spreman i uvježban pjevački hor, a i skečevi su interesantni i dobro odabrani.

Poslije ugodnih nekoliko dana koje smo proveli u Gradačcu, 30. marta došli smo opet u selo Čardak. Vrijeme lijepo, pravo rano proljeće. Navečer, u školskoj dvorani kod časnih sestara priredba, zapravo neka vrsta usmenih novina. Govorili su Moni Finci i komandant Prvog bataljona, a ja sam nastojao da ispričam o putu u Jajce, razgovoru istočnobosanske delegacije s drugom Titom, kao i o zasjedanjima ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a. Poslije održanih govora montiran je radio pa su prisutni mještani saslušali vijesti iz Londona, a zatim je pjevački zbor Prvog bataljona otpjevao nekoliko pjesama. Sala je bila prepuna i muškog i ženskog svijeta, naročito omladine, koji su sa velikom pažnjom pratili ovu priredbu. Ovakvi skupovi imaju više uspjeha nego veliki politički zborovi, intimnije se razgovara, raznoliko je pa nije dosadno. A što je važno na ovakve priredbe dolaze seoske žene i djevojke, kojih je inače vrlo malo na čisto političkim skupovima.

Jutros, 31. marta, trebavski četnici iz Miloševca napali su jednu četu Posavsko-trebavskog odreda. Naš Treći bataljon, i dio Prvog bataljona, odmah se kolima prebacio prema Miloševcu da bi pomogao Odredu. Kao osiguranje u Čardaku je ostala samo jedna četa. Ovdje se ljudi sada dobro drže. Velika je razlika od onog doba

kada sam prvi put bio u ovom kraju. Kad bi samo vojna situacija bila takva da hrvatska Brigada što duže ostane na ovom terenu, uvjeren sam da bi narodnooslobodilački pokret ostvario potpun utjecaj i na ovo selo. Treći bataljon je uspio u borbi sa trebavskim četnicima u Slatini. Rastjerao ih je i oslobodio 25 drugova i drugarica, koje su četnici pri iznenadnom jučerašnjem napadu zarobili. Jedan naš borac iz Trećeg bataljona je poginuo.

Prvog aprila smo stigli u Modriču. Čitavim putem je padala susnježica pa smo promrzli i mokri do kože. Poslije podne sam sa političkim komesarom Brigade i Mladenom Jeftićem otišao u selo Kladare gdje smo održali vrlo dobro posjećen zbor. Imam osjećaj kao da sela kroz koja prolazi 18. hrvatska postaju nekako partizanska. Kad dođemo u selo i djeca se vesele i po imenu zovu naše borce.

Oko tri sata poslije pola noći iznenadni pokret iz Modriče. Kroz Gradačac prolazimo ne zaustavljajući se. Izgleda da su dijelovi 13. SS divizije u Bukviku i da se spremaju da krenu prema Gradačcu. Naša Brigada je dobila naređenje da im se suprotstavi i da zaustavi njihovo dalje napredovanje. Odmaramo se u selu Mionici. Od Bukvika se čuju bacači. Bilo je veče, 5. aprila kad smo stigli u hrvatsko selo Dubrave. Tokom noći topovi iz Bukvika tuku Bijelu. Sutradan, ujutro, Štab Brigade se preselio u selo Cerik. Bataljoni su na položaju prema Bukviku. Ne zna se da li će doći do borbe, ali Brigada je spremna. Sinoć je padala kiša, a danas je opet topao proljetni dan. U Bukviku su njemačke jedinice, ali za sada ne vrše napade. Naša vojska je i dalje na položaju. Poslije podne, 7. aprila, u Ceriku je održan sastanak sa mještanima. U selu je biran novi narodnooslobodilački odbor, pa smo to iskoristili i govorili o radu narodnih odbora i uopšte o narodnoj vlasti. Jedan avion leti sasvim nisko nad selom i baca letke. Pozivaju nas da se vratimo kućama.

Prošle noći, između 7. i 8. aprila, iznenadili su četnici Pavia Gajića naš Prvi bataljon koji se nalazio na istaknutom položaju prema neprijatelju u selu Blaževcu. Četnika je bilo oko 400. U noćnoj bici pred brojčano mnogo jačim neprijateljem Bataljon se morao povući. Nestalo je pet drugova među njima i četni politički komesar Slobodan Pavičević. Iako je to težak gubitak ipak je bataljon imao sreće, jer su zbog očite neopreznosti mogli i mnogo gore proći. I kod nas je u Ceriku bila stroga pripravnost, očekivao se napad i na sjedište Štaba Brigade. U toku dana smo napustili Cerik i zaustavili se u Gradačcu. Navečer prisustvujem kulturno-umjetničkoj priredbi u novom domu.

Jutros, 9. aprila, stigli smo u selo Kladare. Katolički Uskrs pa su nas seljaci lijepo počastili. Na stolu šunka, kolačići, a uskrš-

nja jaja išarana lijepim narodnim šarama, našla se i rakija. Pred večer je Treći bataljon, čiji je komandant Mijo Kerošević Guja, zajedno sa komandantom Brigade Franjom Herljevićem i zamjenikom političkog komesara Monijem Fincijem otišao u Modriču. Oni će pratiti i osiguravati delegate Drugog omladinskog kongresa prilikom prelaza ceste i pruge Brod - Doboj i kroz centralnu Bosnu sve dok ne uhvate vezu sa kozaračkim brigadama.

Noćas je iznenada ostatak Štaba Brigade sa Prvim bataljonom krenuo iz Kladara prema Gradačcu. Stigla je obavijest da se SS divizija prebacuje preko rijeke Tinje. U Gradačcu smo se odmarali do dva sata ujutro a onda pošli dalje. Kiša pada, vojska umorna, neispavana. Zora nas 10. aprila zatiče u Kerepu. Zasada ostajemo ovdje. Napali Gradačac, pa su dvije čete odmah odjurile Gradačcu. U Kerepu je ostala jedna četa u strogoj pripravnosti. Međutim, uskoro smo obaviješteni da je bila pogrešna vijest o napadu četnika na Gradačac. Do zabune je došlo jer su naši borci u Gradačcu pucali od veselja što je oslobođena Odesa.

Napustili smo po kiši Kerep i poslije podne prolazimo kroz Srnice. Zanoćili smo 11. aprila u srpskom selu Gušt koje se nalazi na brežuljku, pa je nadaleko pukao lijep pogled preko ravne Posavine. Uz lijep pogled javlja se i osjećaj sigurnosti, nema one nelagodnosti kao kad si u ravnici, potpuno nemoćan prema neprijateljskoj modernoj ratnoj tehnici. Naredne noći smo slušali pucnjavu koja je dolazila od rijeke Tinje. To bataljon Posavsko-trebavskog odreda vodi borbu sa esesovcima.

Vrijeme se opet proljepšalo, pravi promjenljivi april. U Štab je 13. aprila stigao politički komesar Divizije. Saznajemo da je SS divizija već zauzela veći dio Semberije. Svaki čas očekujemo ofanzivu na našu teritoriju. Na rijeci Tinji neprijatelj dovršava most, a sa manjim snagama se nalazi u selu Skakavi. Naš bataljon je prvi na udarcu. U Gradačcu je sve spremno za evakuaciju. U Modriči je ostala samo Komanda mjesta. Osamnaesta hrvatska brigada ostaje na ovom sektoru. Komandanta Brigade Franje Herljevića sa Trećim bataljonom još nema. Očekujemo da bi se sutra mogao vratiti. Iz razgovora s borcima vidim da su zabrinuti što u ovakvoj situaciji Franjo nije s njima. U njega i njegove sposobnosti imaju puno povjerenja.

Poslije podne, 15. aprila, topovi tuku Donje Hrgove. Sa našeg brežuljka gledamo kako se u selu i oko sela rasprskavaju topovske granate. U noći, oko 22 sata, krenuli smo iz sela Gušta. Po mraku stižemo u Mionicu, tu smo privilegijeli da se koliko-toliko odmorimo. Neprijatelj napreduje obroncima Majevice, Srebrenik je neposred-

no ugrožen. Jutros u sedam sati žurno napuštamo Mionicu. Sa ceste Srnice - Gradačac već se čuje tutanj motorizacije. Za moment nastaje pometnja. Četa u kojoj se nalazimo i mi iz Štaba gubi vezu sa glavninom Bataljona. Ipak, poslije kraćeg lutanja izbijemo na cestu nedaleko od Gradačca. Brzo skrećemo u jednu šumicu pokraj ceste. Tu smo zatekli Komandu mjesta iz Gradačca. Naš Prvi bataljon je ispred nas, vrši osiguranje uz sestu, sada je sve u redu. Od drugova iz Komande mjesta saznajemo da je naš Treći bataljon poslije prelaska pruge Brod - Doboj kod Ljeskovih voda vodio žestoku borbu sa Nijemcima i četnicima. Detalji još nisu poznati.

Već je skoro podne, mi još uvijek sjedimo u šumici i čekamo. Neprijatelj je oprezan i ne žuri. Izgleda da Nijemci ispituju situaciju i kod njih vlada strah od partizana. U 13. SS diviziji su na žalost uglavnom naši ljudi, ali starješinski kadar i vojna disciplina su njemački. Danas je pravoslavni Vaskrs. Nije nam se posrećilo da ga u domaćinskoj kući proslavimo kao što smo prošle nedjelje slavili katolički.

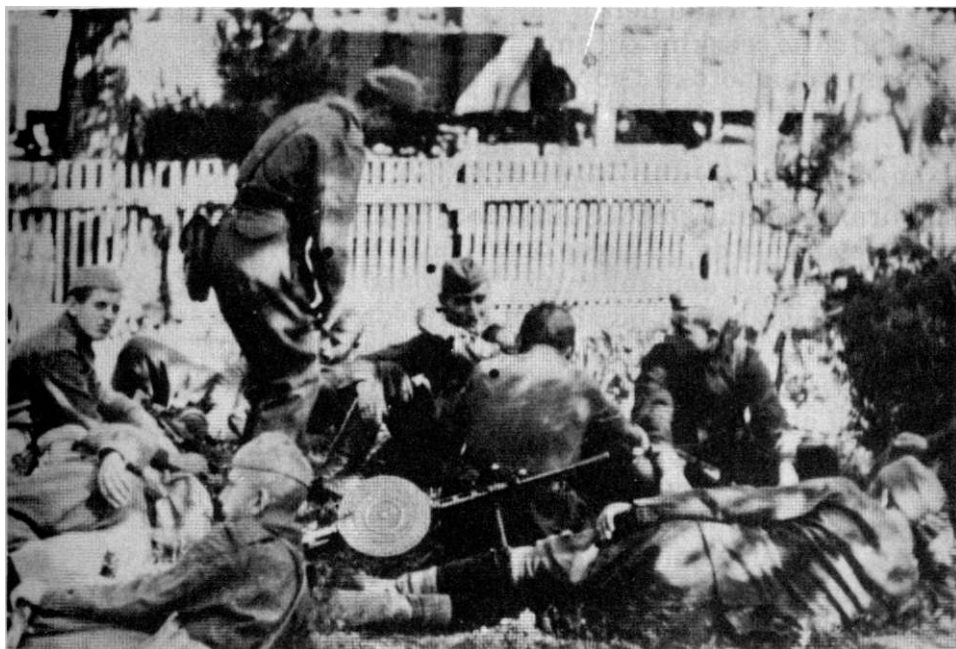
Konačno, u podne, 16. aprila, doznajemo od drugova u Štabu Brigade da će 18. hrvatska i Posavsko-trebavski odred sa terenskim i političkim radnicima ovoga kraja napustiti Bosansku Posavinu i preći u centralnu Bosnu. To je odluka Trećeg korpusa u čijem je sastavu i naša Brigada. Do ove odluke je došlo, jer su ocijenili da se ovim snagama ne može pružiti uspješan otpor, ni odbraniti teritorija na kojoj se nalazimo. Ovo je po svemu početak sedme neprijateljske ofanzive.

Krenuli smo u dugačkoj koloni prema Modriči. Sa jedinicama 18. hrvatske brigade i Posavsko-trebavskog odreda ide i Okružni komitet KP na čelu s Džemalom Bijedićem i Edhemom Čamom, a tu je i Pašaga Mandžić. Sa nama se povlače politički radnici i predstavnici narodne vlasti koji ne smiju dočekati esesovce. Išli smo preko polja povremeno se krijući po šumarcima. Pred večer smo stigli na rijeku Bosnu kod Modriče. Tu nas je dočekaio komandant Brigade Franjo Herljević sa Trećim bataljonom. Imali su većih gubitaka u borbi s Nijemcima i četnicima Rade Radića na Krnjinu. Preko rijeke Bosne se prebacivalo čamcima i na maloj splavi koja je na brzinu napravljena. Već se zašlo prilično u noć kad se čitava kolona uspješno prebacila preko rijeke.

Jučer, 17. aprila, navečer, 18. hrvatska brigada je kod Modriče prešla rijeku Bosnu i tako poslije dužeg boravka napustila Bosansku Posavinu. Noću smo nastavili put cestom koja vodi prema Derventi. Kraće vrijeme se odmaramo u selu Majevcu, a zatim stižemo u selo Trnjane. Uveliko je svanulo kad smo došli u ovo selo

koje je kao i čitav ovaj kraj pod kontrolom četnika Branka Kovačevića. Ovdje smo predanih, jer se samo noću može prebacivati preko pruge. Dan provodimo sjedeći po seoskim kućama. Odmaramo se.

Jure Begić se u Gradačcu priključio našoj koloni, nije želio ostati u Bosanskoj Posavini. Aleksandar Preka i Ante Kamenjašević su ostali u Srebreniku. Začudio sam se kad mi je danas Jure rekao da je odlučio da ne ide dalje s Brigadom, nego će da ostane ovdje u Podnovlju skriven kod poznanika gdje će sačekati povratak Brigade, a za koju smo svi očekivali da će biti uskoro. S obzirom na njegove godine, a i na neizvjesnost u koju idemo, drugovi su se s time složili. Brinula me je ova njegova odluka, četnicima se ne može vjerovati, ali sam se ipak tješio time da ovdje i danas imamo baziranih partizana, bolesnika i ranjenika koji se tu oporavljaju.

Odmor je uvijek dobro došao

Čitavu noć smo vrlo oprezno pješaćili idući u koloni po jedan. Sretno smo prešli prugu i cestu Brod - Dobož. Svanulo je, a mi smo neprestano išli naprijed. Nastavili smo putovanje skoro bez odmora sve do poslije podne. Nismo znali kakva je situacija na ovom terenu. Jedino je pouzdano bilo da su prije tri dana ovuda Nijemci prolazili. Konačno smo se 18. aprila zaustavili u Jelanskoj i smjestili po zaseocima, sa vojskom, političkim radnicima, svima onima

koji su napustili Posavinu, ima nas oko jedna hiljada. Čitav rukovodeći i borbeni dio dijela Posavine se evakuisao. Jelanska je planinsko selo, hrane skoro i nema, a borci se nisu za ova dva dana često ni nahranili. U Štabu sam saznao da smo uhvatili vezu sa Petom kozaračkom brigadom. Narednog dana sastali smo se sa drugovima iz Pete kozaračke brigade. Pričaju nam kako su prošle noći izvršili napad na vlak kod Željezničke stanice Rudanka. Zaplijenili su veću količinu vojničkih odijela i cipela. Mnogi borci su obučeni u potpuno nove njemačke uniforme. Danas su otišli prema Prnjavoru politički radnici, drugovi iz vlasti, rodoljubi - svi oni koji su se zajedno sa vojskom povukli iz Posavine.

Jutros rano Brigada je u pokretu. U koloni su opet samo borci. Stižemo 20. aprila u Stanare, selo koje se nalazi na cesti Tešanj - Prnjavor. Prije nekoliko dana su u ovom selu bili Nijemci. Na cesti su još ostali neizbrisani tragovi kamionskih guma. Smjestili smo se po seoskim kućama. Šuma je olistala, lijep proljetni dan. Peremo se na potoku i sunčamo. Zasada ostajemo u Stanarima. U Štabu Brigade se govori o izgledima da neprijatelj opet poduzima ofanzivu većeg stila. Hrana slaba, neukusna, nema soli. Poslije onako dobre i obilne ishrane u Posavini, treba se sada privići na posnu hranu. Stalno smo u Stanarima, ne krećemo dalje - čeka se pogodna situacija da bismo se opet vratili u Posavinu. Prekjuče sam za promjenu sa komandantom Franjom Herljevićem i doktorom Milanom Goldnerom odjahao u Prnjavor. Dan je bio lijep, na sve strane behar, jahali smo preko Kulaša i sela Vučjaka. U Prnjavoru smo se sastali sa poznanicima, tu se smjetio i Muratbeg Zaimović. Prenoćili smo u Prnjavoru.

Danas, 29. aprila je naš Treći bataljon sa Franjom Herljevićem i Monijem Fincijem otišao preko pruge da izvidi situaciju u Posavini i eventualnu mogućnost našeg povratka. Ostali dio Brigade je ostao u Stanarima. Saznali smo da je neprijatelj upao u Srebrenik. Tamo negdje su bazirani Aleksandar Preka i Anto Kamenjašević. Slušamo u Štabu radio, na frontovima zastoje. Drugog fronta nema. Inače, pravo proljetno vrijeme, cvjeta jorgovan, priroda je vrlo lijepa.

U nedjelju, 30. aprila u Štabu saznajem da je Treći bataljon sa Franjom Herljevićem i Mijom Keroševićem Gujom prešao prugu. Sa nestrpljenjem očekujemo od njih vijesti, možda nam uspije da se vratimo u Posavinu i tako dođemo neprijatelju iza leđa, na teritoriju kojom je ofanziva već prohujala. Čujem da su se naši drugovi iz vlasti i Komiteta preselili iz Prnjavora u Kulaše, pa su tako sada svi »emigranti« iz istočne Bosne blizu jedni drugih. Vrše se

pripreme za proslavu 1. maja, tog velikog našeg praznika. Proslava će biti u prirodi, a Jakica Kamenjašević je uspio organizovati redovno snabdijevanje, pa se sada za ovdašnje prilike relativno dobro hranimo. Jedino se sa soli i dalje oskudijeva.

Praznik 1. maj smo proslavili na svečan način kako to i dolikuje. Sinoć, uoči samog praznika, svuda okolo po brdima i uzvišenjima zapaljeni su kresovi. Lijepo je i nekako ohrabrujuće bilo gledati u mrkloj noći na sve strane dokle oko doseže produljene vatre, jedan plamen se nastavlja na drugi. Danas je vojska zajedno sa narodom iz okolnih sela na prikladan način obilježila Praznik. U šumici najednom proplanku blizu stanarske škole bile su postrojene vojne jedinice koje se nisu nalazile na položaju ili u akciji, i to Prvi bataljon 18. hrvatske brigade, Prvi bataljon Posavsko-trebavskog odreda i Tešanjski NOP odred. Na svečanosti je govorio politički komesar Brigade. Slijedila je pohvala najboljih boraca, a onda je održan defile u kome se naročito istakao naš Prvi bataljon. Iza ove, da je nazovem vojne parade, održana je u dvorištu škole priredba u kojoj su sudjelovale kulturno-umjetničke grupe našeg i Posavsko-trebavskog bataljona, te umjetnička ekipa političkih radnika iz istočne Bosne. Poslije priredbe narodno veselje uz igranje kola. Sve je bilo lijepo, pravo oduševljenje, samopouzdanje i vjera u skoro konačnu pobjedu.

Utorak je, 2. maj 1944. godine. Vratio se Treći bataljon sa komandantom Brigade Franjom Herljevićem. Za sada se ne može u Posavinu. Četnici i ustaše su podijelili sektore na tom terenu, a na cesti Brčko - Srnice - Gračanica kao i na Majeveci su Nijemci, odnosno 13. SS divizija, i tako je prekinuta svaka mogućnost veze sa jedinicama 3. korpusa, koje su se vjerovatno povukle u planinske dijelove istočne Bosne. Posjetio nas je neprijateljski avion, tukao je po položajima. Nije bilo žrtava ni nekog naročito uznemirenja. Sutradan, poslije podne smo Franjo Herljević i ja uzjahali na konje i odjahali do banje Kulaši. Okupali smo se u ljekovitoj sumpornoj vodi. Nekada je ovdje bio lijep hotel, ali je sada, osim same banje, sve uništeno. Navečer sjedimo kraj Ukruine sa drugovima iz »Gvozdena brigade«. Muratbeg Zaimović je specijalista za pripremu dobrog mezeta. Bila je uveliko noć kad smo se vratili, s nama je bio i doktor Milan Goldner.

Konačno smo jutros, 6. maja, napustili Stanare. Štab Brigade se smjestio u selu Osredci u jednoj prostranoj kući. Od sjedišta Štaba do banje Kulaša je svega pola sata hoda. Poslije duljeg vremena opet smo u razgovoru s narodom. Zbor je održan 7. maja u hrvatskom selu Kulaši. Skkupilo se dosta seljaka. Govorio im je i Fra-

njo Herljević koga su kao komandanta hrvatske Brigade s posebnom pažnjom slušali. Osjetio sam da nas shvataju, da primaju ono što smo im govorili. Poslije zбора smo još dugo razgovarali sa nekoliko starijih uglednijih ljudi sela. Rekli su nam da im ovako još niko nije govorio. Međutim, da bi ljudi i u ovim selima bili u potpunosti u narodnooslobodilačkom pokretu nije dovoljno samo propagirati naše ideje, nego treba ujedno i svakodnevnim našim postupcima doprinostiti uspjehu propagande. Boravak 18. hrvatske brigade treba da i u ovom kraju ostavi pozitivnog traga.

Do nas u Osredke dolaze vijesti o zločinima koje su počinile SS trupe u Srebreniku i okolici. Veliki broj drugova i drugarica koji su ostali na tom terenu jednostavno su poklani. Bilo je tu naših ranjenika, bolesnika, liječnika, bolničara. Tuzlanski partizanski odred je u teškim borbama skoro potpuno uništen. Dani nam prolaze u iščekivanju šta će neprijatelj poduzeti. Radio javlja o velikoj ofanzivi Saveznika u Italiji.

Štab Brigade se 13. maja preselio u selo Ljeb. Malo siromašno srpsko selo, ali i ovdje je priroda lijepa. Kraj potoka u slobodno vrijeme može se i sunčati. Sutradan održan je skup seljana Ljeba na brežuljku pod velikim krošnjatim drvetom. Govorimo im o našoj borbi i ljepšoj budućnosti koja je pred nama. Ovo su naši ljudi i čitavo vrijeme sastanka je prošlo u prijatnom razgovoru.

Poslije podne u društvu sa Monijem Fincijem odjahao sam u Dragalovce. To je veće hrvatsko selo. Prije priredbe koju je davala brigadna kulturna sekcija održali smo prigodne govore. Uz muškarce prisustvovalo je i dosta žena, omladine i djece. Sa interesovanjem su pratili govore i čitavu priredbu. Štab se preselio u pristojno uređenu zidanu šumarevu kuću. Osvježavamo se u rječici Radini. Štab se još uvijek nalazi u selu Ljeb. Nema naročitih novosti i promjena. Seljaci rade na njivama.

Subota je, 27. maj. Pripremamo se za povratak u istočnu Bosnu. Neke jedinice Narodnooslobodilačke vojske iz sastava Trećeg korpusa već vode borbe na Majevidi. Tri dana kasnije iz istočne Bosne stižu rđave vijesti. Za sada nema ništa od očekivanog povratka u naše krajeve. I dalje ostajemo u centralnoj Bosni. Danas je za nas tužan dan. Brigada je noćas izvršila akciju na domobranska uporišta uz prugu, ali bez uspjeha. U povratku na teritoriji koju inače kontrolišu naše jedinice, četnici su iz zasjede ubili trojicu, a ranili više boraca među kojima je teže ranjen i zamjenik komandanta Brigade Veljko Janković. Kapetan Veljko je rijetko dobar čovjek, odličan drug, uvijek vedar. Trideset i prvi maj proveli smo u pripravnosti. Ustaše, domobrani i četnici napadaju naše položaje. Tukli su ih i topovima.

Sa kapetanom Nikolom Simićem odjahao sam 4. juna iz sela Ljub do Prnjavora. Večeras je naša kulturno-umjetnička ekipa davala u gradu priredbu. Vrlo lijep i dobro uvježban program. Dvorana kao i uvijek prepuna. Dva dana kasnije, po povratku u Ljub, radio javlja - počela je velika saveznička ofanziva. Drugi front. Veselje kod boraca. Puca se na svim položajima. Naša Brigada će se povećati. U njen sastav će ući Posavsko-trebavski odred.

U Štabu su mi 9. juna rekli da su dobili obavijest da se Aleksandar Preka i Ante Kamenjašević nalaze u Doboju, predali su se domobranima. Uvjeren sam da je do toga moglo doći samo ako su se našli zbilja u bezizlaznoj situaciji. Prošle noći i danas naši bataljoni su vodili borbu sa domobranskim jedinicama koje pokušavaju izvršiti prodor iz Teslića, Doboja i Dervente. Naši su ih spremno dočekali i potpuno osujetili njihovu namjeru i prisilili ih da se vrate u svoje garnizone. Tom prilikom je Brigada došla do značajnijeg ratnog plijena, sada raspolaže sa nekoliko bacača. Čujem da bi se trebalo u sljedećem mjesecu održati Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a.

Osamnaesta hrvatska istočnobosanska udarna brigada danas je, 11. juna, u Ljubu proslavila svoju reorganizaciju i proširenje. U njen sastav je ušao Posavsko-trebavski odred. Brigada je sada snažna jedinica sa četiri kompletna bataljona, dobro naoružana sa oko hiljadu boraca. Bila je to lijepa slika, sve četiri bataljona vojnički postrojena na livadi blizu Štaba Brigade. Svečanosti je prisustvovao veliki broj naroda iz okolnih sela. Poslije obavljene smotre brigadna kulturna ekipa zajedno sa bataljonskim kulturnim grupama dala je vrlo lijep i efektan program. Pozornica ukrašena zelenilom, a narod zasjeo po mekoj travi. Lijepe su ove partizanske priredbe u prirodi.

Iz istočne Bosne konačno dolaze i dobre vijesti. Porasli su izgledi da se Brigada prebaci na svoj teren. Inače, ovdje je sada dobro organizovan partizanski život. Ne oskudijeva se ni u čemu. Engleski avioni dolaze skoro svaku noć iznad Kulaša i padobranima bacaju razni materijal, pa uvijek nešto zapadne i našoj Brigadi. Municije ima dosta, a Brigada je dobila i nekoliko engleskih puškomitraljeza. Kako imamo i teškog oružja zarobljenog od domobrana, to je Brigada za uslove naše borbe dobro naoružana.

Naša Brigada je, 19. juna, poduzela zajedno sa 5. kozaračkom brigadom veću akciju radi likvidiranja nekoliko neprijateljskih uporišta na pruži Derventa - Dobj. Brigada je juče do podne stigla u selo Ostružnju. U šumi smo se odmarali i osvježili ukusnim trešnjama kojih ovdje ima dosta. Pred večer smo krenuli preko Tišovca prema selu Foči. Išlo se usiljenim maršem, često i trčeci. Bila

je noć kad smo ušli u Foču. Iznenadila nas je ustaška milicija bacajući iz mraka bombe na kolonu. Tom prilikom je jedan borac poginuo, a petorica su ranjeni.

Nešto iza pola noći Brigada je izvršila napad na dobro utvrđeno i sa jakim snagama branjeno neprijateljsko uporište Johovac. Borba je trajala preko tri sata. Nebo su parali svjetleći meci a čula se i tutnjava topova. Kroz mrklu noć povremeno je obzorje bilo žarko osvijetljeno negdje u pravcu Dervente. Uz štekatanje mitraljeza čuli su se i bacači. Sve je bilo uzalud, naši borci nisu uspjeli slomiti snažan otpor neprijatelja, koji se branio ne samo iz betonskih bunkera nego i dobro utvrđenih zgrada na Željezničkoj stanici. Pred zoru napad je obustavljen da bi se izbjegle dalje žrtve. Imali smo šest poginulih i oko 20 ranjenih. Prilikom povlačenja, a već je uveliko bio dan, sa okolnih brda su nas počeli napadati četnici sa puščanom i mitraljeskom vatrom. U kratkoj borbi naši borci su ih brzo rastjerali. Vratili smo se umorni i tužni zbog poginulih drugova. Slaba nam je utjeha bila što je prilikom borbe neprijatelj imao znatno veće gubitke.

U utorak, 20. juna 1944. godine, oprostio sam se u Prnjavoru s drugovima i drugaricama iz Štaba 18. hrvatske brigade. Sutra krećem sa većom grupom vijećnika ZAVNOBiH-a prema Bosanskoj krajini. Uskoro će se održati Drugo zasjedanje našeg ratnog Parlamenta.

S TREĆIM BATALJONOM U POSAVINI I CENTRALNOJ BOSNI

Borac sam od januara 1943. godine. Poslije drugog napada na neprijateljski Garnizon u Tuzli, januara 1944. godine, i povlačenja 16. muslimanske brigade, čiji sam tada borac bio zajedno s ostalim ranjenicima otpremljen sam u bolnicu u Trnovu, pa zatim u Svinjarevac. Nakon izvjesnog vremena dio ranjenika prebačen je u Bijeljину, a koju su u međuvremenu oslobodile vojvođanske jedinice. Bili smo smješteni u jednoj osnovnoj školi. U ovo vrijeme februara 1944. godine, na području Semberije nalazila se 18. hrvatska brigada. Dok smo bili u Bijeljini, jednog dana, uveče, sa nekoliko drugova došao je Moni Finci. Obavijestio nas je da se grupa od osamnaest ranjenika, u kojoj sam i ja bio, treba da priključi 18. hrvatskoj brigadi. Polovinom februara izvršen je pokret prema Posavini i kada smo stigli na to područje, smjestili su nas u Donje Hrgove. Nakon nekoliko dana ponovo smo prebačeni u Gradačac, a zatim u Modriču. Početkom marta 1944. godine, desetorica nas ranjenika održali smo sastanak i zaključili da treba da idemo u jedinicu. Mada su nam rane bile zacijeljele ljekar se s našom odlukom nije složio. Žestoko smo reagovali. Nakon dva-tri dana u bolnicu je došao Mijo Kerošević Guja s ljekarom i njegovom pratnjom. Kada je ušao, sa svakim se pozdravio i dobro nas osmotrio. Svi zdravi bili su na nogama. Za naš odlazak u Brigadu Guja nam reče da je to stvar ljekara i kada on utvrdi ko je sposoban za borbu, tek tada će ići u jedinicu. Kada je odlazio, svi smo pošli za njim i kao siroti posmatrali kako se udaljava.

Sutradan, oko 10 časova, među nas dođe ljekar s nekoliko kurira. Tom prilikom odabrao je više prezdravljenih ranjenika koji su s kuririma krenuli u Tarevce. Kada smo tamo došli, u Trećem bataljonu održavana je bataljonska konferencija, kojoj smo se i mi priključili. Nakon završene konferencije Bataljon je postrojen. U

stroju smo se našli i mi, ali bez oružja. Ja sam imao samo jednu bombu i pištolj. Formirane su desetine, vodovi i čete. I kad vidjeh da neću biti neki starješina, pogledah u Mirka Kujundžića, Mustafu Junuzovića i Danila Dujkovića, koji su takode stajali u stroju kao obični borci. Odjednom se nešto u meni prelomi i ja viknuh: »Druže komandante, ja sam prilikom napada na Tuzlu bio zamjenik komandira Druge čete u Drugom Arslanovom bataljonu 16. brigade i posjedovao sam legitimaciju plavih korica, a sada sam običan borac bez oružja«. Na ove moje riječi svi su se u Bataljonu nasmijali. Kada ih je umirio, Guja se meni obrati riječima: »Večeras ćeš imati priliku da se naoružaš kao i ostali, a za ostalo ja vas potpuno razumijem jer ste u pravu.« I kada sam malo razmislio, imao je pravo, jer kad sam došao u partizane ništa, izuzev bombe, nisam imao.

Mijo Kerošević Guja, komandant 3. bataljona (krajnji desno) s grupom boraca

Istog dana, naveče, početkom marta krenuli smo prema Bosanskom Samcu. Kiša je, cesta je blatnjava, a rančevi su nam puni vode. U koloni ćaskam sa Dušanom i Mustafom. Zamjeraju mi na onom što sam rekao pred Bataljonom. Stiže nas Danilo i kad je čuo o čemu pričamo, branio me je i rekao da sam u pravu. Stigli smo pred Bosanski Šamac. Nakon zauzimanja položaja krenuli smo prema gradu. Zauzeli smo ga bez borbe. Neprijatelj je znao da dolazimo i seoske ustaše su se razbježale, a one iz Slavenskog Šamca povukle

su se preko Save na drugu stranu. Poslije kraćeg boravka u Samcu izvršen je pokret prema Orašju. Neprijatelj je u Orašju prihvatio borbu, ali ga je naš munjeviti iznenadan napad zbunio. Nastojali smo da što prije zauzmemo pristanište. Tek što smo likvidirali odbranu i stigli do pristaništa, na sredini Save se pojavi kompa s neprijateljskim vojnicima. Otvorili smo vatru iz jednog mitraljeza i pušaka i tako zbunili neprijatelja da je morao stati. A kada je došao komesar Bataljona Kazimir Franković s još jednim mitraljescem, uspjeli smo da i kompu i neprijatelja prisilimo da se vrate na onu stranu Bošnjaka. Međutim, borba se razvila u centru, a pomoć posadi pristizala je iz Brčkog i iz selâ jugozapadno od Orašja. Dok je na ušću ostavljena jedna desetina sa puškomitraljezom, ostali su krenuli prema mjestu odakle je nadirao neprijatelj. Jurišali smo i gonili neprijatelja sve do u jednu mahalalu. Ispred jedne kuće tukao nas je ustaški mitraljez, a koji je bio postavljen iznad jedne štale. Bez uspjeha smo pokušali da ga zaobidemo s desne ili lijeve strane. Dok sam ležao u blatu, do mene se dovuče Danilo Dujković. Pošto smo obojica bili bez pušaka, zapitao me je šta da radimo. Nisam znao šta da mu odgovorim. Danilo je imao dvije a ja jednu bombu. Predložio je da on ide lijevo a ja desno. Dodao je da bi najbolje bilo da se puzeći prebacimo, i kad ja čujem njegovu bombu da i ja bacim svoju iznad štale. Kad sam ga upitao da li ćemo podijeliti plijen, on mi je nešto grdno opsovao i kao pacov odvrdao ulijevo. Krenuli smo. Nakon deset metara udario sam na neku ogradu i iz nje izvadio dva koca da bih se mogao provući do jedne gomile stajskog đubreta. U istom momentu skočio sam i nasumce bacio bombu da na nju ne bi naletio Danilo. Međutim, Danilo je bio zabavljen mitraljescem čija su dvojica pomoćnika naletjela na moju bombu, od koje su bili onesposobljeni za dalju borbu. Danilov zarobljenik je bio mrtav. Krenuli smo naprijed. Na ivici sela nije bilo više borbe. Naša Treća četa u ovoj borbi zaplijenila je: jedan njemački mitraljez, dvije puške, jedan pištolj, pet granata, jednu zbrojovku i dvije kasete municije s redenicima. Kada smo došli u centar Orašja, čekala nas je suha hrana koja je bila namijenjena ustašama. U toku kraćeg zatišja, koje je nakon toga uslijedilo, lijepo smo se odmorili. Hrane smo imali, ali s odjećom i obućom smo dosta oskudijevali.

Prilikom napada na ustaško uporište u Donjim Zabarima sve objekte u selu smo zauzeli, ali crkvu nismo mogli nikako, tako da smo ujutro odstupili prema Čardaku. Komandir čete, čijeg se imena ne sjećam, saopšti mi da se odmah javim u Štab Trećeg bataljona. Kada sam došao, Guja mi reče da uzmem jednu trojku i da odem u Crkvinu Lujički, ženi jednog trgovca čijeg se imena ne sje-

ćam, da je lišim slobode i dovedem u Štab, ali da s njom korektno postupam. Dok smo se spremali, iz samostana su došla kola s dvije dobro uhranjene kobile. Negdje na pola puta neko je zapucao na nas, ali smo se zahvaljujući kobilama brzo odvojili od neprijatelja. Mada je bila noć u Crkvinu smo došli brzo. Kada smo pokucali na Lujićkina vrata, ona nam ih je otvorila, ali bez nekog vidnog uzbuđenja. Počastila nas je, ali mi nismo ništa prihvatili iako me je srce boljelo za šljivovicom. Zbog sigurnosti vratili smo se istim putem. Kad smo došli, u Štabu su još radili. Lujičku smo predali a zatim se povukli na spavanje. Međutim, uskoro je naređen pokret. Kada sam izašao napolje, imao sam šta da vidim. Vani je bilo ništa manje nego deset konjskih kola i među njima čeze u kojima je sjedila Lujička.

Pred naš odlazak u centralnu Bosnu u jedinicama su bili održani sastanci članova SKOJ-a i Partije. Na sastanku moje Čete, kada smo saznali da ćemo pratiti delegate na Drugi kongres USAOJ-a, od radosti su u zrak bacane kape. Krpili smo odjeću i pritezali obuću. Krojači i obučari imali su pune ruke posla. Pokret je izvršen pred veče, 11. aprila. Jedan dio Trećeg bataljona prešao je rijeku Bosnu čamcima, dok je drugi dio prebačen tako što su se borci pomoću konja i njihovih repova međusobno povezali i tako prešli rijeku. Naprijed je išla Treća četa koja je izbacila prethodnicu u sastavu jedne desetine, a zatim jednu izvidnicu jačine jedne trojke. Pokret je izvršen u pravcu Vučjaka. Na četiri do pet kilometara pred Vučjakom sreli smo patrolu éetnikâ Branka Kovačevića koja nas je propustila. Poslije večere i odmora prugu smo prešli između Doboja i Dervente. Produžili smo ka Jelahu i kada smo stigli blizu Bukovca, bilo je već oko 6 sati ujutro. Penjući se uz Bukovac nagačio sam na svjež trag esesovačkih cipela, koji je dolazio s lijeve strane i izbijao na naš put. Iznenadio sam se kad sam pogledao naniže i u jednoj dolini vidio esesovce kako se razmiještaju i slažu puške. Da me ne bi primijetili ustuknuo sam nekoliko koraka unazad. Kolona je išla uz Bukovac. Šapatom sam zaustavio kolonu i dao znak stroge tišine. Na moje traženje došli su komandant Brigade Franjo Herljević i komandant Trećeg bataljona Mijo Kerošević Guja. Čim sam ih vidio, dao sam im znak da kleknu i privuku se naprijed. Obavijestio sam ih da se u blizini nas nalaze esesovci. Kada su ih vidjeli i oni su se iznenadili. Međutim, odluka je brzo donesena. Naređeno je da naša kolona krene lijevo i to onom stazom kojom su esesovci došli, da zaobiđe jedno uzvišenje kako bi im se što više približila. Sve je to izvedeno u najvećoj tišini i kada je naređeno da se otvori vatra, borci su to učinili tako složno i silovito da je među Nijemci-

ma nastala prava panika. Dok smo mi navaljivali, oni su tražili mogućnost da se što prije povuku. Uspjeli su da se popnu na jedno uzvišenje sa kojeg su otvorili vatru iz bacača i ostalog oružja. Mi bismo njih protjerali i s tog uzvišenja da nas nisu s leđa napali četnici koji su imali jedan teški mitraljez; a i Nijemci su se ogorčeno borili da spase svoje ranjenike. Borba je trajala do poslije podne i kada smo se odlijepili od neprijatelja i produžili prema Crvenom kameanu, naišli smo na jednu malu kuću. Dok smo ispred ove kućice posmatrali šumovit masiv, pitajući se da li ćemo se moći popeti gore, odozgo se prolomio glas s pitanjem ko je dolje. Na naš odgovor da smo partizani oni nam odvratit će da je gore 5. kozaračka brigada. Krenuli smo dalje. Kada je čelo kolone došlo na sredinu livade, po nama je otvorena vatra iz automatskog oružja. Bili su to četnici i u takvoj situaciji se nije moglo nazad nego samo naprijed. Naše čete su jurnule naprijed i u borbi koja je vođena poginuo je Bajazit Kešetović, omladinski delegat Posavine i Trebave. Nakon razbijanja četnika kolona je krenula preko Ostružnje, Stanara, Ljeba prema Kulašima. U Ljebu smo noćili da bismo ujutro krenuli prema Brijestu u namjeri da uhvatimo vezu s Trećim bataljonom 5. kozaračke brigade.

Poslije uspješno izvršenog zadatka, sutradan naveče, krenuli smo nazad. Bili smo odmorni i Bataljon je dobro napredovao u maršu. Zaobišli smo Bukovac i nastavljajući pokret sretno smo prešli željezničku prugu i došli na Vučjak gdje smo prenoćili. U početku mi nije bilo jasno zašto smo predanih na Vučjaku, ali kako je vrijeme odmicalo počeli su pristizati kuriri iz Modriče, a javljala se i neka uznemirenost. Nije to dugo potrajalo. Tek poslije podne krenuli smo prema Jakešu. Prilikom prelaza Bosne Druga četa je pregazila rijeku, dok je naša Treća četa u trenutku izdavanja naredbe da se svi vratimo bila na sredini rijeke. Tom prilikom s one strane rijeke vidio sam velik broj civila i boraca iz nekih naših jedinica, zatim dosta stoke i natovarenih kola. Naš Treći bataljon bio je u prethodnici i kad smo došli u Vučjak saznali smo da se u koloni nalazi Posavsko-trebavski odred, zatim neka partizanska rukovodstva, te pozadinski radnici i brojna komora.

Prugu smo prešli negdje između Doboja i Broda, i sada smo išli u pravcu Ljeskovih Voda. Negdje između Ljeskovih Voda i Stanara, na lijevoj strani prema Bukovcu i Križu, jedan naš bataljon je vodio borbu sa četnicima. U toku pokreta ponovo smo sreli jedan bataljon 5. kozaračke brigade koji se vraćao iz neke akcije. Na kraju smo stigli na prostor Jelah - Stanari - Ljeb gdje smo se razmjestili. Nakon kraćeg odmora na razgovor me pozvao komandir Cete

Danilo Dujković. Rekao mi je da treba da odaberem jednu petorku, koja bi trebalo da odnese jedno pismo u Štab 5. kozaračke brigade. Pošto sam pretpostavljao da želi da i ja kao komandir Prvog voda krenem, odmah sam skočio i pozvao mitraljesca Mirka i još dvojicu pomoćnika. U Štab 5. kozaračke brigade stigli smo za dva sata. U Stabu smo, pored ostalih, zatekli i komandanta 5. kozaračke brigade Radu Kondića, proslavljenog junaka Kozare. Uručili smo mu pismo. Komandant se posebno interesovao za naše ranjenike i uslove prebacivanja naše Brigade u centralnu Bosnu. Poslije ovog razgovora komandant nas je lično odveo do kuhinje gdje smo dobro večerali. Iste večeri krenuli smo nazad pravcem kojim nam je komandant Kondić preporučio.

U toku prvih sedam dana našeg boravka na ovom prostoru vodili smo manje borbe sa četnicima, a koje nas nisu mnogo brinule. Od većih borbi treba istaći onu koju su 29. maja vodila dva bataljona Brigade protiv neprijateljskog uporišta u Kladarima. Iako je borba trajala nekoliko sati neprijatelj se nije predavao. Otpor je naročito pružao iz tvrdih zgrada, betonskih bunkera i iz crkve. Kladari nisu zauzeti, a mi smo u borbi imali 15 ranjenih i dva poginula druga. Među ranjenicima bio je i zamjenik komandanta Brigade Veljko Janković. Poslije ovog napada u Stanarima održani su sastanci partijske i skojevske organizacije. Na njima su analizirani nedostaci napada na Kladare, a o čemu je takode bilo govora i na četnim konferencijama. U noći, između 17. i 18. juna 1944. godine, izvršen je napad na neprijateljska uporišta u Foči i Johovcu. Prvo smo uspjeli zauzeti, ali drugo, u Johovcu, nismo zbog jakog otpora što ga je neprijatelj pružao.

Naređenjem Štaba 11. krajiške divizije odlučeno je da 5. i 14. krajiška i 18. hrvatska brigada sa Posavsko-trebavskim odredom napadnu, 27. juna, neprijateljski Garnizon u Derventi. U ranim jutarnjim satima krenuli smo na zadatak. Na putu ka Derventi zauzeli smo Plehan a potom produžili dalje. Nije to jedino neprijateljsko uporište bilo na našem putu. Bilo ih je mnogo više, a do Dervente je trebalo dosta pješaćiti. I pored usiljenog marša nismo stigli na vrijeme. Kada smo došli do sela Arabića, odakle smo trebali otpočeti napad, iz Dervente se ništa nije čulo. Međutim, krajiške jedinice su već bile zauzele Derventu, osim zgrade Gimnazije iz koje je neprijatelj pružao otpor. Pošto nismo čuli borbu u gradu, usiljenim maršem vratili smo se istim putem, jer ukoliko bi nas na toj teritoriji zatekao dan nepotrebno bismo bili izloženi neprijateljskim udarima. S ovih položaja ponovo smo se vratili u Ljub i Stanare. Dok je naša Brigada boravila na području centralne Bosne,

pored ostalih borbi koje je vodila, značajno je njeno ucesce i u bor-
bama za oslobođenje Teslića, od 8. do 10. jula, a naročito je znaca-
jaTnjen uspjeh koji je ostvarila oslobođenjem Tesnja, 23. jula
1944. godine.

U PRATNJI DELEGATA ZA DRUGI KONGRES USAOJ-a

Početak oktobra 1943. godine u Husinu, nadomak Tuzle, formirana je 18. hrvatska brigada koju su u početku uglavnom sačinjavali borci hrvatske nacionalnosti. To je bio značajan politički potez partijskog i vojnog rukovodstva istočne Bosne. Formiranje 18. hrvatske brigade imalo je velik značaj za dalji razvoj i jačanje narodnooslobodilačkog pokreta u istočnoj Bosni a i šire.

Nešto ranije u odnosu na osnivanje 18. hrvatske brigade formiran je prvo Posavski, zatim i Trebavski narodnooslobodilački partizanski odred. Početkom februara 1944. godine u širem rejonu Gradačca došlo je do spajanja ova dva odreda u jedan pod nazivom Posavsko-trebavski NOP odred.

Jednog sunčanog aprilskog dana 1944. godine razgovarao sam s komandantom 18. hrvatske brigade Franjom Herljevićem koji mi je saopštio da ćemo uskoro krenuti na jedan veoma odgovoran zadatak, te dodao da će on poći s jednim svojim bataljonom i da i ja, takođe, treba da povedem jedan bataljon Posavsko-trebavskog odreda. Naš zadatak je bio da obezbjeđujemo omladinske delegate iz istočne Bosne, Srema, Vojvodine i iz jedinica 3 korpusa koji su bili na putu za Drvar, mjesto održavanja Drugog kongresa USAOJ-a. Njih je trebalo dopratiti u centralnu Bosnu do jedne jedinice 11. krajiške NOU divizije.

Pošto sam u Franji uvijek gledao dobrog i sposobnog vojnika, a pored toga i meni prisnog druga, ovaj zadatak i put s njime prihvatio sam s velikim zadovoljstvom. Šta više bio sam oduševljen mada mi je, ipak, u podsvijesti bila prisutna njegova težina. Iz razgovora s komandantom 18. brigade shvatio sam kakav značaj za NOP, za našu zemlju i njeno mjesto u svijetu, ima taj omladinski skup.

Pripreme za Kongres počele su još u drugoj polovini novembra 1943. godine kada su Centralni komitet SKOJ i Zemaljski od-

bor USAOJ-a odlučili da se ovaj skup održi krajem decembra iste godine, dakle na godišnjicu formiranja USAOJ-a (27. decembra 1943. godine).

Međutim, s obzirom da je vrijeme za pripreme ovog skupa bilo kratko, a vojno-politička situacija nepovoljna, kongres je nekoliko puta odgađan. Uslovi za njegovo održavanje stekli su se tek u proljeće 1944. godine. Upravo tada intenzivirana je aktivnost oko priprema za Drugi kongres USAOJ-a. Delegati iz omladinskih organizacija s terena i iz jedinica odabrani prema ranije datim kriterijima počeli su se okupljati na određena zborna mjesta da bi odatle, početkom aprila, krenuli na put koji ih je vodio prema Drvaru, mjestu gdje će se početkom maja održati skup odabranih omladinskih predstavnika.

Delegati omladine istočne Bosne, Srema, Vojvodine i iz jedinica 3. korpusa pošli su s Majevice, iz sela Sniježnice. S njima je u svojstvu rukovodioca putovao Nijaz Dizdarević, član Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Bosnu i Hercegovinu, a nešto kasnije pridružio im se i general-lajtnant Savo Orović, tadašnji načelnik Glavnog Štaba NOV i PO Vojvodine, koji je pozvan u Vrhovni štab NOVJ radi rasporeda na novu dužnost. Njegovo prisustvo kao iskusnog i istaknutog vojnog rukovodioca imalo je velik značaj za omladinske delegate.

Iz Sniježnice put ih je vodio preko Lopara, Mačkovca, Piperà, Humaca i Sitara do Srebrenika, a odatle su produžili pravcem Špionica - Srnice - Kerep - Gradačac ili. aprila stigli u Modriču, gdje smo ih mi borački kadar 3. bataljona 18. hrvatske brigade i 1. bataljona Posavsko-trebavkog NOP odreda prihvatili. U koloni sam prepoznao neke drugove: Miću Rakića, Sretena Lapandića, Nijaza Dizdarevića, Mišu Vokića, Cvijetina Matića Piliću, Bajazita Kešetovića, Fikreta Ibrića i druge. Ujedno, tada sam prvi put vidio našeg proslavljenog generala i ratnika Savu Orovića, a i njegovu suprugu. Naš zadatak je bio veoma ozbiljan. Na marš-ruti kojom smo se trebali kretati s delegatima bilo je mnogo neprijateljskih uporišta.

Bilo je veče. Na put smo krenuli iz Modriče. Prva prepreka bila je rijeka Bosna. Most je bio srušen pa je na tom istom mjestu uspostavljena improvizovana kompa-skela kojom je upravljao Rafo Kovačević zvan Krompir. Imali smo sreće. Sve je išlo prema predviđenom planu. Prešli smo rijeku neopaženo od strane neprijatelja, a zatim i prugu između Vranduka i Komarice, te nastavili put prema Ljeskovim Vodama i Kulašima. Na tom putu, na više mjesta, bile su raspoređene jake i brojne neprijateljske snage.

Put do Ljeskovih Voda, gdje je delegate i druga Orovića trebalo da preuzme jedan bataljon 5. kozaračke brigade, prošli smo potpuno neometano. Međutim, tek što smo stigli u Ljeskove Vode, došlo je do žestokog vatrenog okršaja. Sa svih strana napao nas je neprijatelj. U napadu su učestvovala njemačke, ustaško-domobranske i četničke jedinice. Situacija je bila krajnje kritična. U prvom sudaru osjetili smo da se radi o veoma dobroj obaviještenosti i dobro organizovanoj akciji. Položaji neprijatelja bili su postavljene na veoma pogodnom mjestu, kako u pogledu geografskih uslova tako i u pogledu strateških pozicija kojim se neprijatelj vrlo dobro koristio.

Naša dva bataljona pružala su organizovan otpor i u prvim časovima borbe, u nekoliko navrata, uspjela su da zaustave i odbace neprijateljske snage na polazne položaje. Međutim, pred nas se postavilo pitanje šta činiti dalje. Da li pružati jači otpor ili odstupiti nazad. Ako se opredijelimo na prvo bili bi izloženi sigurno žešćem neprijateljskom napadu, u kojem bi mi imali veće žrtve. U prvim borbenim kontaktima poginula su nam dva borca, nekoliko ranjeno, a nešto kasnije život je izgubio i omladinski delegat Bajazit Kešetović.

Shvativši situaciju u kojoj smo se našli Franjo Herljević, komandant 18. brigade, odlučio je da izvršimo prodor u onom pravcu gdje su bili raspoređeni četnici, smatrajući da su oni bili najslabije organizovani. Četnike smo brzo rastjerali, a potom zauzeli znatno povoljnije položaje. Zahvaljujući svemu ovome naše žrtve nisu bile velike mada smo se našli u veoma delikatnoj situaciji. Koliko se sjećam u završnoj fazi ove borbe stigao nam je u pomoć jedan bataljon 5. kozaračke brigade. Kada smo razbili i rastjerali neprijatelja, omladinske delegate i ostale drugove predali smo našim saborcima - Krajišnjicima, a potom se uputili u pravcu Modriče.

U povratku nismo imali mnogo sreće. Negdje između Vranduka i Komarice morali smo se osloboditi konja na kome je jahao komandant 18. brigade. Konj je toliko vrištao da je svakog časa mogao otkriti naše prikradanje i prebacivanje preko pruge. Kada smo se približili rijeci Bosni, nadomak Modriče, saznali smo da su Nijemci otpočeli novu ofanzivu i to je bio razlog što smo i dalje ostali na području centralne Bosne. Najduže smo se zadržali na sektoru između Doboja, Teslića, Prnjavora i komunikacije Doboj - Derventa. Položaje smo uglavnom držali na prostoru Glogovca, Stanara, Ljeba i Osredaka. Tu smo često vodili borbe protiv neprijateljskih jedinica.

Ponovo smo se sreli sa omladinskim delegatima u vrijeme njihovog povratka sa Kongresa u Drvaru. Početkom avgusta 1944. godine prešli smo rijeku Bosnu i stigli na teritoriju Posavine. To je bio i naš i njihov povratak u istočnu Bosnu. Druženje sa delegatima Drugog kongresa USAOJ-a bilo je za nas pravo zadovoljstvo. Rado smo slušali njihova kazivanja o proteklom Kongresu i susretu s našim vrhovnim komandantom Josipom Brozom Titom. Te divne priče naših mladića i djevojaka koji su imali čast, sreću i priliku da sve to dožive, bile su nam podstrek i obaveza za uspješno izvršavanje predstojećih borbenih zadataka.

TREĆI BATALJON U CENTRALNOJ BOSNI

Bio sam borac 2. čete 3. bataljona 18. hrvatske brigade. U Četi mi je komandir bio Jakov Vilušić, a komesar Zdravko Torbica. U Posavini, negdje između Bosanskog Šamca i Gradačca, u martu 1944. godine, učestvovao sam u prvoj borbi. Jedne večeri odrediše me sa još trojicom drugova da budem u prethodnici svoje desetine. Strahovao sam odakle će početi pucati. Prije nego što je zapucalo u mene se nešto uvuklo, i sav nakostriješen, uzrujan i nestrpljiv očekivao sam prvi pucanj. A kada je zapucalo, u meni nastala neka olakšanja i ja osjetih kao daje neki teret spao sa mene. Od tada pa do kraja rata nisam osjećao skoro nikakav strah u borbi, već sam često priželjkivao da do borbe što prije dođe. Gledao sam pojedine borce i rukovodioce kako se bore i kako jurišaju, a naročito sam pratio Dimitrija Blagovčanina Dimšu kako hrabro i odvažno tuče neprijatelja, kako mu se privlači i majstorski odstupa u povlačenju. Na takav ili sličan način to isto su radili: Stojan Maksimović, Danilo Dujković, Branko Maksimović, Dušan Maksimović i Mirko Kujundžić, svi sa Ozrena. Ugledajući se na njih i sâm sam kasnije nastojao da se borim onako kako su se oni borili.

*
* *

Dok smo boravili u Modriči, narednog mjeseca postavljen sam na dužnost vodnika Radnog voda. Kada sam došao, odmah sam se priključio kuharima i počeo da čistim krompir. Ne prođe mnogo vremena a u obilazak dođe komesar Bataljona Kazimir Franković. Nakon pozdravljanja pita on kuhare kako su, a oni mu odgovoriše da su dobro. Kada je mene vidio šta radim, upita: »Šta to ti radiš Vaso?« Ja njemu odgovorih: »Gulim krompire, družu komesare.«

Na ovo on mi reče: »Nismo mi tebe postavili da guliš krompir, već da organizuješ rad u Vodu. Tvoje je da sve kuhare, konjovodce i ostale borce zadužiš šta treba da rade, a ne da ti obavljaš njihove poslove.« Poslije ovoga, malo po malo, ja sam počeo da shvatam svoju novu dužnost. U tome mi je pomogao Stanislav Kosovski, intendant 3. bataljona.

*

*

*

Aprila 1944. godine, Treći bataljon 18. hrvatske brigade i Prvi bataljon Posavsko-trebavskog odreda dobili su zadatak da doprate omladinske delegate koji su išli na Drugi kongres USAOJ-a do jedinica 11. krajiške divizije, a koje bi ih dalje obezbjeđivale na putu ka Drvaru. Na određenom mjestu delegati i borci su prešli čamcima rijeku Bosnu, a poslije prelaska ceste i željezničke pruge Doboj - Derventa nastavili su da se kreću u pravcu Prnjavora. U ranim jutarnjim časovima, 12. aprila, kolona boraca i delegata sukobila se s jednom njemačkom kolonom kod sela Ljeskove Vode. Nijemce su pomagali četnici. Došlo je do viščasovne oštne borbe. Pošto smo bili u njihovom okruženju, donesena je odluka da se probijemo. U ovoj borbi poginuo je delegat omladine Posavine i Trebave Bajazit Kešetović. Dok su se svi naši drugovi sa delegatima uspješno probili, ja, a bio sam na začelju, nisam u tome uspio. Ostao sam, a na mene su navalila trojica Nijemaca.

Dok sam izmicao ispred Nijemaca, u jednom potoku naišao sam na više jahaćih konja, zatim dvojicu ranjenih kuhara, Božidara i Branka i Talijana Lorenca koji im je ukazivao pomoć. Bio sam ohrabren što sam naišao na njih. U tom momentu na nas naiđe i jedan borac iz Posavskog odreda kojem doviknuh da priđe da zajednički ponesemo ranjenike. Poslije njega dođoše još neki, tako da ih je bilo 6 do 7 iz ovog Odreda. Jahaće konje međusobno smo povezali uzdama i repovima i tako formirali jednu kolonu. Na konje smo stavili Božidara i Branka i krenuli prema našoj glavnini koja je od nas bila udaljena dva do tri kilometra. Tek što smo pošli, sa naše lijeve strane napade nas 30 do 40 četnika. Na njih smo otvorili vatru iz naših pušaka i tako ih malo zadržali. To smo iskoristili da bi smo dvojicu boraca poslali s ranjenicima u pravcu šume koja se nalazila iza naših leđa. Dok su se oni provlačili, mi smo sa livade pucali ne dozvolivši da nam se primaknu. Kad su ranjenici ušli u šumu, tada smo se i mi počeli povlačiti, ali četnici su stalno navaljivali i dovikivali da se predamo. Pošto nam je najveća opasnost prijetila od

njihovog puškomitraljesca, složno smo počeli da pucamo u tom pravcu i pucnjava je s te strane ubrzo prestala. Tek tada smo uspeli da se odvojimo od četnika koji su od nas bili daleko svega 70 metara.

Nastavili smo da se krećemo u pravcu našeg probijanja, ali u šumi naiđosmo na jednog partizana i partizanku. Oboje su imali jahaće konje. Jedan konj bio je pogođen i ležao je na zemlji, a drugarica koja ga je jahala stajala je iznad njega i plakala. Drug i drugarica bili su obučeni u engleske uniforme i imali su između 40 i 45 godina. Nisu pripadali našoj Brigadi. Dok su moji drugovi još pucali na četnike, ja sam prišao nepoznatom i upitao ga zašto se ne probija u pravcu kuda je otišla kolona. On mi odgovori da je kod njegove drugarice konj ranjen i da se ona od njega ne može lako rastati. Kada sam ovo čuo, odmah sam pozvao jednog borca i oštro mu naredio da dovede jednog konja. Drug je to uradio i ja sam ovom drugu i drugarici, takođe oštro, naredio da odmah uzjašu konje i da krenu u određenom pravcu. Kako su se oni nešto muvali i nisu odmah krenuli, ponovo sam vrlo oštro naredio da to odmah učine, jer ako to ne urade nas petorica nećemo moći zadržati rulju četnika koja nam se sve više približavala. Pošto su oklijevali, uperio sam pušku na njih i još oštrije naredio da odmah krenu. Učinili su to tek onda kad sam ubio ranjenog konja iz puške i s njega skinuo sedlo i natovario ga na ostale konje. Najzad smo mogli da krenemo i dočepamo se šume iz koje smo uspeli da zaustavimo četnike. Krenuli smo i tek pred zalazak sunca stigli smo kolonu koja se odmarala.

Kada sam došao u svoju Četu i kada me je vidio moj pomoćnik komandira Čete Branko Maksimović, počeo je da me ljubi govoreći: »Vaso, mi smo te već bili otpisali, mislili smo da su te Nijemci zarobili.« Ljubeći me upita me odakle mi ovi konji i ranjenici, a ja mu odgovorih da sam na konje naišao i da su mi u spašavanju ranjenika pomogli borci iz Posavine. Na mjestu gdje smo našli kolonu ostali smo više od jednog sata. Tu sam saznao da još nema komandanta Brigade Franje Herljevića i voda koji je s njim bio u vrijeme proboja. Nešto kasnije data je naredba za pokret. Moja deseterina određena je u prethodnicu i zadatak joj je bio da se sretne sa Petom kozaračkom brigadom. Dobili smo vodiča i znake za raspoznavanje. Išli smo oprezno. Nakon jednog sata od borca do borca vezom je prenijeta obavijest: »Komandant je stigao.« Tek tada nestalo je strepnje i ohrabreni krenuli smo dalje. Pred zoru naišli smo na stražu koja nas je zaustavila. Stražari su tražili da jedan krene naprijed a ostali da stanu. Prije nego što sam pošao, dogovorio sam se s mitraljescem Miloradom Petrovićem da i on, priljubljen uz

moja leđa, krene prema stražaru. Ako ustanovim da se radi o našem stražaru tražiću mu lozinku, a ako to bude četnik ili Nijemac, dogovorili smo se da ja odmah legnem a on da otvori vatru i ubije stražara. Međutim, sve to nije bilo potrebno, jer su na straži bili borci 5. kozaračke brigade. Nakon raspoznavanja dobili smo patrolu koja nas je odvela do Štaba ove Brigade.

Franjo Herljević, kada je došao iz našeg Štaba u Štab 5. kozaračke brigade, obratio mi se sa riječima: »Tako ti, Vidaković Vaso, komanduješ višim oficirima. Dobro si postupio i dobro je kad se tako sve završilo.« Kada mi to reče, ja se uplaših, ne znam šta mi ovo govori Franjo, i tako uplašen ostao sam na dvorištu da stojim i čekam dok se Franjo ne vrati iz Štaba 5. brigade. Kad se pojavi, on to meni ponovi, čak me i potapša po ramenu govoreći: »Komanduješ, a, tako ti meni sa višim oficirima.« I tako nekoliko puta me potapša po ramenu i ode, ali ja ne znam šta je to moje komandovanje. Ja sam ga razumio da mi odaje priznanje što sam jahaće konje doveo i ranjenike spasio, ali nikako ne znam šta je to komandovanje višim oficirima.

Kasnije, u maju ili junu 1944. godine, saznao sam od svog komandanta Bataljona Mije Keroševića Guje da su onaj drug i drugarica u uniformi s ranjenim konjem, koje sam natjerao da moraju odmah uzjahati konja i uputiti se prema koloni koja se probijala, niko drugi nego general Savo Orović i njegova žena. Tek mi je tada bilo drago što odmah nisam znao ko su bili ti nepoznati partizani u engleskim odijelima. Da sam to znao, mnogo bih se više sekirao što sam tako drsko postupao s njima.

*

*

*

U ljeto 1944. godine, nalazili smo se u Kulašima, blizu Prnjavora. Odmaramo se na obalijedne rječice. Neki borci koriste se vremenom da operu veš ili se okupaju, a naš brico se razletio da nas obavijesti da svi treba da se šišamo zbog vaški. Nakon što je umjesto stolice postavio jedan samar od tovarnog konja, počeo je da doziva borce na šišanje. Pošto niko ne prilazi, on upozorava daje to naređenje Štaba Brigade. Međutim, ni to ne pomaže. Niko ne želi da ostane bez kose, utoliko prije jer se borački sastav sastoji od boraca koji su stari između 17 i 25 godina. Natezanje oko toga da li ćemo se šišati ili ne potrajalo bi duže da se u jednom momentu nije pojavio komandant Brigade Franjo Herljević. Prilazeći brici on ga upita zašto ne šiša borce, a brico mu na to reče: »Druže komandan-

te, neće borci da se šišaju.« Kad je to čuo, komandant reče: »Kako neće, hajde šišaj mene«, i moj ti brico na nulu ošiša druga Franju. Poslije toga svi su borci po redu prilazili da se šišaju. Ovaj slučaj jasno pokazuje da su nama borcima naši rukovodioci svojim primjerom i ponašanjem pokazivali kako se treba odnositi, ne samo prema šišanju, nego i prema drugim obavezama u borbi i svakodnevnom životu.

PRELAZAK U CENTRALNU BOSNU

Kada je polovinom aprila 1944. godine moj 3. bataljon dobio zadatak da zajedno s jednim bataljonom Posavsko-trebavskog NOP odreda doprati omladinske delegate za Drugi kongres USAOJ-a iz istočne Bosne, Vojvodine i iz jedinica 3. korpusa do 5. kozaračke brigade, koja je u to vrijeme bila raspoređena na prostoru centralne Bosne, u rejonu između Doboja i Teslica, tada smo mi borci s punom ozbiljnošću i angažovanošću prišli realizaciji ovog zadatka. Bili smo svjesni njegove važnosti pa smo se krajnje odgovorno ponijeli. Tim povodom prvo smo održali sastanak na kome su pored članova KPJ i SKOJ-a prisustvovali i mitraljesci našeg bataljona. Konkretnija objašnjenja i uputstva u vezi s ovom akcijom dao nam je naš komandant Mijo Kerošević Guja. Od njega smo doznali da se uskoro treba održati kongres USAOJ-a i da je na nama da obezbijedimo prebacivanje omladinskih delegata iz rejona Modriče, preko rijeke Bosne, do sela Kulaša u centralnoj Bosni gdje će omladince preuzeti borci krajiških jedinica.

Dan uoči polaska (10. april) bio je neobično sunčan i dosta topao. Samo povremeno duvala je posavska košava. Nas nekoliko boraca dobili smo zadatak da izvidimo teren između Modriče i rijeke Bosne i da uspostavimo vezu sa skeledžijom, jer je most bio porušen. Krenuli smo u sumrak, prešli rijeku Bosnu i uputili se ka Jakešu, odakle smo izviđali u pravcu Odžaka i Doboja i obezbjeđivali prelazak glavnine kolone. Zahvaljujući umješnosti i spretnosti skeledžije, prebacivanje preko rijeke na njenu lijevu obalu obavljeno je za nekoliko časova.

Kolonaja je takođe krenula u pravcu Jakeša, a dolaskom u ovo mjesto delegati i politički radnici smjestili su se u jednu veliku i dobro osvijetljenu zgradu. Sve do tada nisam znao ko čini delegate i koliko ih ima.

U sklopu zgrade nalazila se velika prostorija u kojoj je već bila postavljena pozornica, pa je za relativno kratko vrijeme otpočeo kulturno-zabavni život. Program sastavljen od recitacija, horških izvedbi, skečeva i raznih šala izvodili su kulturno-prosvjetni radnici, a i jedan broj delegata. Pored boraca u sali je bio prisutan velik broj tamošnjih ljudi.

Kada je program završen, donesena je slama i prostrta po podu gdje su neki borci odmah legli i zaspali, dok su drugi, oni kojima se nije spavalo, tiho razgovarali. Poslije ponoći počela je da pada kiša sa susnježicom.

Rano ujutro, 12. aprila, kolona je krenula iz Jakeša preko Podnovlja ka Komarici gdje će preći komunikaciju Doboj - Derventa, a potom nastaviti pokret u pravcu Ljeskovih Voda i sela Kulaši. U toku pokreta bio sam u prethodnici kolone.

Kancelarija Štaba Brigade, maj 1945.

Na ovom putu, u borbi kod Ljeskovih Voda, poginuo je omladinac Bajazit Kešetović. Mada se s njim nisam lično poznavao ipak sam o njemu čuo dosta lijepih priča, a osim toga imao sam priliku i da ga slušam. Naime, odmah nakon prelaska u centralnu Bosnu, u Jakešu je, pored ostalih, držao govor i drug Bajazit Kešetović.

Tom prilikom on je u nekoliko rečenica, svojim prijatnim i toplim glasom, rekao da »... kroz Jakeš prolazi Narodnooslobodilačka vojska, a sa njom i omladinski delegati...«, zatim dodao da se ista ta vojska »... treba probiti kroz neprijateljske položaje na slobodnu teritoriju.« Prisutni borci i mještani pažljivo su ga slušali. I ja sam u njemu vidio dobrog i plemenitog druga, prijatelja i čovjeka.

Nešto kasnije Bajazit će poginuti. Desilo se to u mojoj neposrednoj blizini. Bio je pogođen mitraljeskim rafalom. Kada je pao, potrčao sam da ga sklonim, misleći da je još živ. Ali tek što sam krenuo i mene je pogodilo u lijevu ruku. Morao sam zastati. Tada je pritrčao moj pomoćnik i izvukao Bajazita. S njega smo skinuli oficirsku torbu, uzeli šmajser i sve to zajedno predali Miji Keroševiću Guji, komandantu 3. bataljona, koji je baš u tom trenutku došao do komandanta Brigade Franje Herljevića. Tako je velika želja Bajazita Kešetovića da prisustvuje Kongresu USAOJ-a i da vidi našeg vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita zauvijek ostala neispunjena. Sahranili smo ga u prikrajku jedne njive u Ljeskovim Vodama, blizu mjesta pogibije.

Omladinsku delegaciju dopratili smo do boraca 5. kozaračke brigade, koji su u međuvremenu morali da se usljed stalnih neprijateljskih napada povuku u rejon Banje Kulaši, gdje su i prihvatili delegate, mada je prema ranije utvrđenom planu bilo predviđeno da delegate preuzmu na prostoru sela Majevac, dakle znatno bliže Modriči.

Obavivši taj zadatak vratili smo se do Jakeša, a odatle pošli prema rijeci Bosni s namjerom daje ponovo pređemo. Međutim, u to vrijeme našeg odsustvovanja na prostoru Trebave i Posavine se sve više osjećalo prisustvo neprijatelja, prvenstveno zloglasne 13. SS divizije. Situacija je postala krajnje kritična. Zato je najviše rukovodstvo 18. brigade i Posavsko-trebavskog odreda odlučilo da se i glavnina ovih naših jedinica, takođe, prebaci na teren centralne Bosne. Sam prelazak preko rijeke, na njenu lijevu obalu protekao je sasvim mirno i brzo. Tako smo, 16. aprila, u ranim večernjim satima bili svi na okupu. Nama su se pridružili politički kadrovi Posavsko-trebavskog okruga, zatim kulturno-prosvjetni radnici, bolnice i komore. Prvu noć zanoćili smo u Jakešu, u onoj istoj zgradi gdje su bili smješteni delegati.

Sljedećeg dana, u svitanje kolona je krenula iz Jakeša u pravcu Ljeskovih Voda i Stanara. Željezničku prugu Doboj - Brod i put Doboj - Derventa prešli smo skoro neprimijećeni. Ali kada smo izbili na Ljeskove Vode došlo je do žestokog okršaja sa okupatorsko-kvislinškim jedinicama koje su bile dobro postavljene i me-

dusobno povezane. Tako smo se odjednom našli u klopci. Komandant Brigade Franjo Herljević naredio je da se brže krećemo i da još ne otvaramo vatru. Neprijateljske jedinice su držale položaje na okolnim brežuljcima i odatle nas gađale minobacačkom vatrom. Mi smo pokušavali da se čim prije izvučemo iz klopke, ali nas je u tome ometalo gusto šiblje, kao i konji koji su često samarom ili sedlom zapinjali za grane drveća.

Procijenivši naše namjere neprijatelj je pokušavao da nas na juriš spriječi i razbije, ali mu to nije polazilo za rukom. Naime, nekoliko naših mitraljezaca uspjelo je da vatrom iz svog oružja osujeti njegove planove. Kako je vrijeme odmicalo tako se i borba sve više rasplamsavala. Okupatorsko-kvislinške jedinice su uporno nastojale da ovladaju položajima na kojima smo se nalazili. Njihova paljba postajala je sve jača. Komandant Brigade je često komandovao: »Sagni se, puzi po zemlji.« Na kraju, izdržali smo sve te napore, a onda pošli prema Stanarima, gdje smo stigli nakon nekoliko sati hoda. Jedan dio kolone smjestio se u zgradi škole, a drugi po kućama Stanara, Čečave i Očauša. Straže i zasjede rasporedili smo na one pravce odakle se pretpostavljalo da bi mogli napadati četnici.

Za vrijeme boravka u rejonu Stanara redovno smo kontrolisali pravce prema Prnjavoru i Doboju, i pri tome vodili borbe s manjim dijelovima njemačkih, četničkih i ostalih neprijateljskih jedinica. Tu smo dočekali delegate koji su se nakon održanog kongresa USAOJ-a vraćali u istočnu Bosnu. Druženje s njima bilo je vrlo prijatno. Pričali su nam o proteklom Kongresu, zatim o našem vrhovnom komandantu Josipu Brozu Titu, kao i o mnogim drugim događajima i doživljajima na putu za Drvar i nazad.

Poslije dužeg vremena provedenog na području Stanara premjestili smo se na prostor Teslić - Tešanj, a odatle pošli prema Zepču, Topčić-polju i Begovu Hanu, s ciljem da se tu prebacimo preko rijeke Bosne, na njenu desnu obalu, a što je bilo u skladu s ranije izdatim naređenjem Štaba 38. istočnobosanske NOU divizije.

PREŠLI SMO RIJEKU BOSNU

U 18. hrvatskoj brigadi bio sam nepunu godinu dana, ali sam za to vrijeme učestvovao u nekoliko značajnijih bitaka u Posavini i centralnoj Bosni. U centralnoj Bosni sam učestvovao u oslobodjenju Tešnja, a u Posavini Modriče.

Usljed nove ofanzive neprijateljskih snaga, a posebno 13. SS »Handžar« divizije, koja je polovinom marta 1944. godine prebačena na prostor Majevice, Semberije i Posavine, 18. hrvatska brigada i Posavsko-trebavski odred nakon jednomjesečnih borbi bili su prinuđeni da se, 16. aprila 1944. godine, prebace preko rijeke Bosne u centralnu Bosnu. Djelujući u sastavu 11. krajiške divizije 18. hrvatska brigada i Posavsko-trebavski odred vodili su na ovom prostoru uporne borbe sa Nijemcima, ustašama, četnicima i drugim neprijateljskim formacijama. A kada je krajem jula došlo iz Vrhovnog štaba naređenje da se 11. divizija, u sadjejtstvu sa 6. ličkom divizijom, probije u istočnu Bosnu, sva nastojanja naših jedinica bila su usmjerena u tom pravcu. Zajedno sa nekoliko krajiških jedinica pokušali smo prijeći rijeku Bosnu u blizini Maglaja, ali nam to u prvom pokušaju nije uspjelo. Vratili smo se i nekoliko kilometara niže od Doboja u drugom pokušaju prešli smo rijeku Bosnu. Taj marš nas je dosta iscrpio i umorio tako da smo negdje u svitanje zastali i legli da se odmorimo. Pošto nas je njemačka divizija »Princ Eugen« pratila u stopu, uspjeli su da iskoriste naš trenutak nepažnje i neopreznosti i da nas iznenade na spavanju. U toj teškoj i krvavoj borbi prsa u prsa naša četa imala je zadatak da štiti Štab 11. krajiške divizije. U toj borbi bilo je dosta žrtava i sa naše i sa neprijateljske strane, a tom prilikom je poginuo i komandant 5. kozaračke brigade Rade Kondić. Osim ove, dobro se sjećam i borbe kod Garevca, septembra 1944. godine, kada je trebalo da oslobodimo teren od zelenokadrovaca, esesovaca i grupe trebavskih četnika da

bi se stvorili uslovi za uspostavljanje pomoćnog aerodroma, koji je trebalo da posluži za spuštanje savezničkih aviona sa ratnom opremom i radi evakuacije teških ranjenika u Italiju. Iako su ustaše bile dobro utvrđene u bunkerima i pružale snažan otpor ipak smo im nanijeli značajne ljudske i materijalne gubitke. U međuvremenu 18. hrvatskoj brigadi je naređeno da se orijentiše prema Tuzli kako bi zajedno sa 27. divizijom učestvovala u napadu na grad. U vezi s tom akcijom Brigada je izvršila pokret ka Tuzli, gdje je stigla 17. septembra, ali je, ipak, zakasnila da učestvuje uopštem napadu na grad.

SA OSAMNAESTOM BRIGADOM U CENTRALNOJ BOSNI

Oblasno savjetovanje KPJ i SKOJ-a prvih dana marta 1944. imalo je pozitivne posledice za razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u istočnoj Bosni. Došlo je do življeg i koncentrisanog rada u svim oblastima života, posebno na oslobođenoj teritoriji. Kao član Opštinskog komiteta SKOJ-a za Modriču bila sam delegat na Oblasnom savetovanju SKOJ-a*), pa sam taj period od marta do sredine aprila - koliko je vremena prošlo od našeg povratka sa Savetovanja do početka sedme ofanzive - zapamtila kao vreme oživljavanja svih naših aktivnosti, jedno plodno razdoblje u životu svih nas.

Na žalost, naišla je još jedna, poslednja neprijateljska ofanziva, koja se svom snagom oborila upravo na snage NOP-a istočne Bosne. Njeno približavanje smo osetili još dok smo bili na svom terenu, ali radilo se nesmetano sve do poslednjeg časa. Upravo, tek što smo ispratili delegate iz svih krajeva istočne Bosne na Drugi kongres USAOJ-a u Drvaru, pošto smo im priredili veličanstven doček i prijem a zatim i ispraćaj u Modriči, već je stigla direktiva da se mi, politički radnici sa Trebave i Posavine, okupljamo i pripremamo za odlazak. Sada je to bio odlazak sa naše teritorije i prelaz u centralnu Bosnu. Danas, kada je cela naša zemlja izukršтана putevima, mostovima i autostradama, ta razdaljina izgleda zanemarljivo mala i beznačajna. Ali, tada, u ratno doba 1944. to je bilo izuzetno ratno putovanje - kao neki odlazak u neizvesnost. Partizanske jedinice su u većini slučajeva bile vezane za određenu teritoriju, i retko su je napuštale - sem izuzetno. Utoliko nam je svima bilo neobično i teško oko srca kad se približio taj trenutak - odlazak iz istočne Bosne. Na skeli, na reci Bosni kod Modriče, okupio nas

*) Vidi: »Prvo oblasno savetovanje komunista istočne Bosne 1944«, Tuzla, 1986. str. 379-389.

se velik broj ljudstva: vojne jedinice 18. hrvatske brigade i Posavsko-trebavskog odreda, uz to komore i bolnice, a zatim i najveći broj političkih kadrova sa Posavsko-trebavskog okruga - odbornici, članovi partijskih i skojevskih komiteta, članovi komandi mesta i komandi područja, aktivistkinje AFŽ-a, kulturno-prosvetni radnici i drugi (po mom mišljenju nekoliko stotina ljudi - teško je odrediti broj). Ko je nama uputio takvu direktivu, kako smo joj mi pristupili, kako je došlo do odluke o prebacivanju, ne znam, o tome se nije govorilo. Znam samo da su celim tokom prelaska preko Bosne sa nama bili Pašaga Mandžić i Franjo Herljević, kao i OK KPJ za Trebavu i Posavinu na čelu sa Džemom Bijedićem.

Ovim prelaskom u centralnu Bosnu, svi mi istočnobosanci, faktički smo se vezali za 18. hrvatsku brigadu koja nam je bila glavni oslonac i zaštita.

Sam prelaz je bio kako bi se danas reklo - spektakularan. Provesti toliko ljudstvo, komoru, bolnicu, konje i ostalo preko Bosne jednom starom skelom, ili kako smo je zvali »kompom« na drugu stranu, bio je pravi podvig i trajalo je više sati. Kako smo kročili na drugu stranu, sve nam je izgledalo nekako sigurnije i bezbednije, dalje od užasa i strahota ofanzive. (Nije bilo teško zamisliti kako bi u toj ravnici izgledao dolazak nemačkih i SS trupa, njihova odmazda i teror). Koračali smo lako, prošli ispod drevnog Dobor-grada i uputili se prema blagim padinama Vučjak-planine. Na Vučjaku je u to vreme vladala neka čudna situacija. U ovom kraju održali su se za sve vreme rata četnici, nazvani po svome vodi Branku Kovačeviću Brankovi četnici. Za razliku od ostalih četničkih formacija, ovi Brankovi četnici bili su znatno tolerantniji prema partizanima, propuštali su ih da prođu, nisu napadali političke radnike ni bolnice - jednom rečju, s njima se nekako sporazumevalo. Zanoćili smo u školi u Dugom Polju, a zatim se zadržali ceo sledeći dan u jednom šumarku. Uveče smo krenuli usiljenim maršem, prošli smo pored Ljeskovih Voda gde je nekoliko dana ranije poginuo Bajazit Kešetović, delegat omladine Modriče na Drugom kongresu USAOJ-a.

Ovaj pokret potrajao je dva-tri dana. Na jednom zastanku, usred šumskog zelenila, javiše nam da smo se susreli s Petom kozarskom brigadom, i da imamo duži odmor. Odjednom se iz šumaraka pojavio Kozarčani - najborbenija, neustrašiva vojska koju sam dotada sreća. Išli su u koloni, gusto zbijeni, podbočeni na svoje mašinke i mitraljeze, svi od glave do pete obučeni u zelene feldžandarske uniforme, tog jutra upravo zarobljene prilikom zaustavljanja voza između Doboja i Dervente. Na sve nas su Kozarčani osta-

vili neizbrisiv, dubok utisak. Bili smo uzbuđeni i pomalo začuđeni pošto su se Kozarčani ponašali suprotno partizanskim pravilima - grajali su, pevali, smejali se na glas, kao da ih se ne tiče neprijateljska opasnost oko nas. Bili su to temeljni momci, povisoki i bučni, obučeni u nove uniforme, većina njih s obaveznim kožnim kapama na glavi. Među nama je bila nekolicina drugova iz Krajine, koji su se odmah upustili u razgovore s njima, sa članovima Štaba Brigade - poznavali su se od ranije.

Dvadesetog aprila stigli smo u Banju Kulaše_, naše odredište, i time smo stupili na teritoriju 11. divizije, čiji je Štab bio u Kulašima, a jedinice u okolini. Posle višednevnog pokreta kupanje u Banji dobro nam je došlo - topla, lekovita voda u nekim primitivnim bazenima svima je prijala. Tih dana obrazovana je u Kulašima Kulturno-prosvetna ekipa istočne Bosne, sa zadatkom kulturno-prosvetnog rada u naše dve jedinice - 18. brigadi i Posavsko-trebovskom odredu, kao i na slobodnoj teritoriji između Prnjavora i Kulaša.

U sastav Ekipe ušli su uglavnom omladinci i nekolicina starijih drugova i drugarica i to: Teufik Imamović, partijski radnik iz Gradačca, kao komandir, Salih Žilić, učitelj iz Tuzle, kao politički komesar, Munirâ Karahasanović-Trnovljaković, profesor engleskog jezika, Mara Arsenović (kasnije Žilić), studentkinja prava, iz Bijeljine, Ljuba Miljuš, aktivista AFŽ-a, iz Gradačca, Razija Kapetanović, iz Gradačca, Ruža Lozić (kasnije Puškarić), učiteljica, Midhat Muradbegović, učitelj iz Gradačca, Franjo Puškarić, iz Doboja, Ivo Šubarić, student iz Modriče, Svoimir Jamšek, profesor muzike iz Gradačca, Draga Arnautović, iz Modriče, Ana (Ala) Defranci, iz Gradačca, Katica Maričević, svršena maturantkinja iz Tuzle, Mira Stanišić, iz Dervente, Zumra Pašić, iz Bijeljine, Razija Ferhatbegović (kasnije Bijedić), iz Gradačca, Šahza Prčić, iz Tuzle, Vera Mujbegović, učenica iz Tuzle, Husein Jašarević Tutek, iz Gradačca, Milan Tubak, Tošo Tovirac, prvoborac iz Posavine.

U širem sastavu Ekipe nalazila se i Zaga Mujbegović, a povremeno i drugi. Sećam se, neko vreme uz nas je bio prvoborac iz Posavine Pero Bosić, legendarni junak, bezbroj puta ranjavan i teško oštećenog zdravlja, a s njime i mlađi brat Nikola. Za celo vreme našeg boravka u Kulašima pored nas su bili drugovi Branko Jovović, major naše vojske i Boško Milutinović Đedo, smešteni na tavanu jedne štale u krugu naše zgrade. Oni su bili znatno stariji od nas, ali su rado boravili među nama i ponekad su učestvovali i u našem programu, usmenim novinama i slično.

Već 23. aprila stigli smo prvi put u Prnjavor, prijatno, omanje, srednjobosansko mesto u pitomom prirodnom ambijentu, koji nam se učinio kao prava partizanska banja ili odmaralište. Gradić je bio već duže vreme oslobođen i u njemu su radile razne partizanske ustanove, radionice, štamparija, kuhinje i slično. Po veličini, slobodarskom duhu, veselosti i pijačnoj živosti, podsećao me je na Gradačac. Na ulicama se osim naroda iz okoline i meštana, tiskalo dosta boraca iz jedinica 11. divizije, Motajičkog odreda i naših.

Osim toga gradić je bio centar žive političke i kulturne aktivnosti. Tu je bilo sedište Okružnog komiteta KP i SKOJ-a, zatim svih ostalih odbora narodne vlasti, komandi područja, bolnica i drugih ustanova. Naša Ekipa bila je smeštena u zgradi Hotela »Đerić« gde smo imali ručak i večeru. Održali smo vrlo uspešu priredbu u Domu kulture - program je bio pripremljen za nekoliko dana u Kulašima. Tih nekoliko dana proveli smo u Prnjavoru, upoznavali se s mesnim prilikama, obilazili dućane, prodavaonice, a naročito poslastičarnice. Od jedne drugarice, zvala se Tamara, dobili smo raznih stvari, čak smo stigli da sašijemo sebi neke bluže i suknje. U ponedeljak, uveče, vratili smo se u Kulaše po hladnoj večeri.

Naš život u Kulašima proticao je uglavnom spokojno i po određenom ritmu - rano ustajanje, zatim probe pre i posle podne, a u međuvremenu pranje, čišćenje prostorija, pomoć u kuhinji, održavanje sastanaka. Bili smo smešteni u jednoj banjaskoj zgradi na dva sprata sa dovoljno prostranih soba, gde su osim nas bili smešteni i ostali drugovi - politički radnici sa Trebave i Posavine.

Pripremili smo novi program pa smo nastupili 1. maja u Stanarima za 2. bataljon 18. brigade i ostalu vojsku (tu su bili i neki tenkisti), a održana je i smotra vojske. Drugog maja davali smo priredbu za 3. bataljon i zadržali smo se nekoliko dana u Stanarima gde nam je bilo lepo - blizu je bila rečica, sami smo kuvali i okupljali se na proplanku ispred crkve. Šestog maja smo se preko Osredaka vratili u Kulaše i nastavili naš redovni život i rad. Održali smo priredbu 8. maja u Kulašima, zatim 10. maja u Dragalovcima, pa u Hljebu gde je bio smešten Štab 18. hrvatske brigade. Od 15. maja smo ponovo u Kulašima, da bismo 17. maja opet održali priredbu u Prnjavoru s velikim uspehom. Na povratku iz Prnjavora 18. maja zadržali smo se u selu Glogovcu gde je bio smešten 2. bataljon Posavsko-trebavskog odreda. U tom velikom, lepo uređenom selu u vidu manje varoši, narod nas je prijateljski dočekao i ispratio posle održane priredbe. Od 19. maja ponovo smo u Kulašima gde je otpočeo višednevni politički kurs - o narodnoj vlasti govorio nam je major Branko Jovović.

S nama u Kulašima u to vreme borave i članovi OK KPJ i SKOJ-a, s tim što oni povremeno odlaze i na teren: Džemal Bijedić, sekretar OK KPJ i članovi: Edhem Ćamo, Mevla Jakupović, Mladen Jeftić, Ajša Maličević, Borika Stančić, povremeno Svetolik Gospić Brko i drugi. Članovi OK SKOJ-a i drugi skojevski aktivisti: Jovica Lazarević, Kemal Halilović, Muhamed Kešetović, Mira Bilbija, Dana Simić, nalaze se ili u vojnim jedinicama ili kao ispomoć u radu Sreskog komiteta SKOJ-a na terenu. Ponekad i nas skojevske aktiviste iz Ekipe upućuju na rad s omladinskom organizacijom u obližnjim selima - mene, zatim Maru Arsenović i druge. Na taj način dolazimo u dodir s omladinskim aktivistima na tom terenu: sekretar SK SKOJ-a bio je Mića zvani Korčagin, prvoborac iz Kragujevca, član SK drugarica Rada Ostojić (kasnije Đuričić) i drugi. Obilazimo skojevsku i omladinsku organizaciju u selima Hljebu, Stanarima, Osredcima, gde već od ranije postoje aktivni SKOJ-a i odbori USAOJ-a. U to vreme nas nekoliko omladinki javljamo se više puta za odlazak u jedinicu, ali Džemo Bijedić nam nije dopuštao. Bila sam sekretar aktiva SKOJ-a u Ekipi i poznato mi je da je većina omladinki želela da dobije raspored u neku od jedinica, ali kako su uglavnom naše jedinice (18. hrvatska i P-T odred) imale dovoljan broj bolničarki i skojevskih aktivista, a rad Ekipe bi bio njihovim odlaskom doveden u pitanje, to je Džemal Bijedić smatrao da je bolje održati Ekipu, jer je njen rad na terenu donosio pozitivne rezultate.

U Kulašima smo 26. maja ponovo održali priredbu, a 30. maja za borce Pete kozarske brigade. Tih dana su stigli u Kulaše delegati sa Drugog kongresa USAOJ-a održanog u Drvaru. Delegatska četa bila je formirana isto onako kako je pošla pre više od mesec dana kada smo je ispratili iz Modriče, i u istom sastavu - osim poginulog Bajazita Kešetovića. Delegati su nas upoznali s odlukama Kongresa, doneli nam kongresne materijale, i preneli nam žive i sveže utiske s ovog uzbudljivog omladinskog skupa.

Pošto smo pripremili novi program, krenuli smo 3. juna u Prnjavor i 4. juna održali priredbu u kojoj su učestvovali i neki delegati. Slobodno vreme smo provodili kod prijatelja u gradu, zatim na fudbalskoj utakmici, a rado smo sedeli i čitali u mesnom pravoslavnom groblju koje je bilo lepo uređeno (pored crkve). Šestog juna krenuli smo kolima u selo Potočare gde smo doživeli pravo iznenađenje. Narod nas je dočekaao organizovano sa cvećem, slavolucima i parolama. Pošto smo se osvežili, imali smo bogat ručak - pravu gozbu. Omladina je ukrasila i divno uredila binu gde smo održali priredbu koja je odlično uspela. Posle večere, narod nas je ispratio

i u noći smo stigli u Prnjavor. U Potočarima je bio, takođe, smešten jedan bataljon 18. hrvatske brigade. Šestog juna sve nas je iznenadila vest o savezničkoj invaziji u Normandiji - pucalo se na sve strane. Uveče smo ponovo održali priredbu, a posle toga je bio narodni zbor. Sutradan smo već bili u Kulašima gde su nas čekali novi poslovi. U to vreme smo svake večeri imali usmene vesti koje je uglavnom pripremao i čitao član Ekipe Ivo Šubarić, tako da smo bili o svemu obavešteni. Održavali smo redovno i usmene novine u kojima su učestvovali i drugovi van Ekipe. U to vreme do nas stižu svakodnevno zlokobne vesti o ofanzivi u istočnoj Bosni i o teroru okupatora.

Ponekad se u časovima odmora igralo i narodno kolo

U Kulašima se organizuje prijem savezničkih avionskih pošiljki, pale se ogromne vatre i sačekuju se padobranci s pošiljkama oružja, hrane i druge opreme. U noći, jedanaestog juna, spustilo se 150 padobrana koje smo skupljali u toku cele noći. I narednih dana palili smo vatre, ali avioni nisu došli. Istog dana, U. juna, održali smo priredbu u Hljebu.

Tih dana, 20. juna, vratili su se delegati sa zasedanja ZAVNOBiH-a i zaustavili su se u Kulašima - Pašaga Mandžić Murat i ostali. Dvadeset i osmog juna održan je u Todinom Hanu ma-

sovni zbor po lepom i čistom vremenu, a posle toga bila je naša priredba. Pri povratku zapucali su na nas četnici dok smo se vozili u nekim vagonetima šumske pruge.

Početkom jula pripremalo se Okružno partijsko i skojevsko savetovanje na koje smo iz Kulaša pošli Ajša Maličević i ja sa članovima Sreskog komiteta SKOJ-a, a u Prnjavoru su nam se pridružili Mira Bilbija, Jovica Lazarević i drugi. Okružno savetovanje održano je 4. jula sa sledećim dnevnim redom: 1. Politička situacija, 2. Organizacioni referat, 3. Razno. Na Savetovanju je govorio i drug Blažo Đuričić. U međuvremenu je stigla iz Kulaša naša Ekpa i održali smo priredbu uveče, a posle podne je bila utakmica, i usmene novine.

Posle povratka u Kulaše ponovo smo sačekivali padobrane, pa smo i mi dobili dva padobrana od crvene svile i kasnije smo od toga sašili bluze, kao neku uniformu naše ekipe. Zbog savezničkih aviona, verovatno, počeli su da stižu do nas neprijateljski avioni, pa i da bombarduju tako da smo morali nekoliko dana da se sakrivamo u obližnju šumicu. Tu smo skriveni šumom i zelenilom provodili više sati, pa smo izmišljali razne rasonode. U mojim zapisima na osnovi kojih rekonstruišem ove događaje - stoji između ostalog: »9. juli. 1944. U 5 sati krenuli u jednu šumicu zbog bombardovanja. Više mene Ivo (Šubarić), s jednom grupom čita humoresku od Zoščenka i valja se od smijeha. Starci se zabavljaju na svoj način, Tubak nešto filozofira.« Pomenuti starci u mom zapisu bili su stariji drugovi odbornici i članovi komandi mesta iz Posavine i Trebave - iz Bukvika, Žabara, Miloševca i drugih mesta.

Bolnica 18. hrvatske brigade bila je duže vreme smeštena u selu Osredcima, pa smo češće navraćali do njih. Tamo je šef bolnice bio dr Milan Goldner, lekar iz Zagreba, koji je za vreme okupacije radio u Tuzli, zatim njegova žena i još nekoliko bolničarki. Među njima je bila i naša Tuzlanka Anđelka Tomić (umrla je ubrzo posle rata). Lepa, visoka, ridokosa devojkica bila je sestra prvoborca iz Tuzle Ljube Tomića. U bolnici je sve bilo čisto i sterilno, kako se nama tada činilo, vladala je tišina i mir. Goldner sa ženom savesno je negovao i brinuo za ranjenike. Referenti saniteta Brigade bili su po bataljonima uglavnom studenti medicine, među njima Bešlaga Korajkić i drugi.

Tek što smo održali 9. jula priredbu u Dragalovcu, već smo 10. jula saznali daje oslobođen Teslić, što je izazvalo veliku radost. Bio je to grad u našoj blizini, pa smo očekivali da i mi budemo pozvani. Već 15. jula krenuli smo prema Tesliću. Svuda zatičemo tragove borbe, poginule drugove, popaljene kuće. Preko Jelaha stiže-

mo u Teslić, lepo uređeno mesto s banjom preko Usore, po tipu naselja slično Lukavcu, samo veće. U Tesliću smo ostali sve do 27. jula, punih dvanaest dana, a što je za ratne prilike dug period. Za to vreme bili smo smešteni u hotelu koji je držala sestra našeg druga Franje Puškarića. Povezali smo se s omladinskom organizacijom u gradu, održavamo sastanke i konferencije, učestvujemo sa skojevskim aktivistima na raznim skupovima. S nama su drugovi Mićo Rakić i Mile Perković koji, takođe, neposredno učestvuju u radu omladinske organizacije, održavaju sastanke i formiraju odbore i aktive. Upoznajemo se s omladinkama u Tesliću, odlazimo u njihove kuće na sastanke, ali i da se rasonodimo. Dolaze nam do ruku knjige iz pojedinih biblioteka, tako da imamo mnogo knjiga za čitanje. Odlazim u kuću skojevki sestara Petković, zatim kod Nafe Kapidžić, Naške, Olge, i drugih. Naša Ekpa prolazi organizovano kroz grad s pesmom, a prvu priredbu održavamo već 18. jula, na kojoj je pre našeg programa govorio drug Miloš sekretar OK KPJ. Tih dana, 19. jula, slikali smo se grupno i pojedinačno i to mi je jedina partizanska fotografija - mislim da nas je slikao Mića Korčagin. Toga dana sreća sam u Tesliću tuzlanskog mesara Pepića, čija je kćerka bila udata u Tesliću, pa nam je pričao kako se odvija život u okupiranoj Tuzli.

U to vreme smo pripremali Okružnu konferenciju USAOBiH-a, pa smo kružili na prostoru između Teslića i Kulaša. Nekolicina nas iz Ekipe pošla je sa delegatima na Okružnu konferenciju u Prnjavor, a posle nas je stigla i Ekpa. Okružna konferencija je održana 23. jula, a naša Ekpa je održala uveče priredbu za delegate. Tih dana sreća sam sestre Mulabećirović iz Tuzle, najpre Šibu a zatim i Sabiru. Sabira je bila u sastavu Pete kozarske brigade, a Šiba je upravo izašla iz Tešnja gde se nalazila s roditeljima i s mlađom braćom i sestrama. Bile su veoma tužne, tih dana je umrla njihova majka od tifusa a mladi brat Huso (moj školski drug), nedavno je poginuo u borbi kod Mrkonjić-Grada. Stariji brat Izo, student medicine, već je ranije poginuo u petoj ofanzivi s proleća 1943. Porodica je bila obavijena tugom i velikim gubicima, ali su ove dve lepe i hrabre devojke čvrsto podnosile žalost i bol. Tom prilikom susrela sam se u Prnjavoru s još jednim zemljakom, Ibrom Pašićem, svršenim maturantom iz Tuzle - on je bio borac Motajićkog odreda.

Tek što smo se vrlo žurno vratili u Teslić, ubrzo je počelo povlačenje i to prilično naglo i panično. Nemci su ulazili u grad a mi smo izlazili i već 27. ponovo su ga osvojili. Sedeli smo pola dana u šumi pored Ukrynice, s nama je bilo dosta civila koji su se povukli

iz Teslića. Uveče smo stigli u selo Rankoviće gde smo zanoćili. Stigla je i 18. brigada sa Divizijom, pa smo krenuli usiljenim maršem »preko brda i dolina«. Popeli smo se na Manjaču (1300 m), kiša nas je zatekla, sedeli smo celu noć u šumi, sastali se sa 18. brigadom i 30. jula se odmarali u Paležnici. Predveče smo krenuli da se prebacimo preko Bosne. Zadatak je bio da se prebacimo preko Bosne u istočnu Bosnu, ali kada smo posle dugog marša stigli konačno do reke Bosne i spustili se gotovo do njenog korita - negde u blizini Žepča - dobili smo komandu »Na levo krug!« i »Nazad!« Ogromna kolona vojske, cela 11. divizija sa svoje tri brigade, naša 18. brigada i P-T odred, kao i velik broj aktivista krenuli smo kosom uzbrdicom natrag odakle smo došli. Prvog avgusta stigli smo na isto mesto odakle smo pošli. Nemci su napali Štab Divizije i Petu kozarsku brigadu. Tu je poginuo Rade Kondić, komandant Brigade, Hodža, komandir čete i drugi. Povlačili smo se šumskom prugom ka selu Jezera tučeni beskrajnom i teškom kišom. Proveli smo na Jezerima dva-tri dana. U toku puta ka Jezerima poginuo je delegat 16. muslimanske brigade, naš Tuzlak Hamdija Mešić. Samo nekoliko dana ranije sedeli smo i razgovarali - maštali o povratku u Tuzlu.

Pošto smo se spustili s Jezera, krenuli smo ponovo u naš stari kraj, prema Kulašima. Preko Čečave, stigli smo 7. avgusta u Osredke i zatekli smo tamo očajno stanje - popaljene kuće, narod u izbezumljenom strahu od nekih Čerkeza koji su ovuda prošli, žarili i palili. Konačno smo, spuštajući se prema pruzi, negde između Dervente i Doboja, u trčućem koraku prešli prugu da bismo izbegli blindirana kola i uputili se prema reci Bosni. Naš prelaz preko Bosne bio je u noći između 7. i 8. avgusta. Negde ispod Modriče pregažili smo reku koja je bila iznad pojasa i već 8. pre podne stigli smo u Vranjak na Trebavu. Dan je bio sunčan i oko podne sva odeća i obuća na nama bila je suva.

Za vreme koje smo proveli u centralnoj Bosni, od 17. aprila do 9. jula, preko tri i po meseca, prošla je jedna od najkrvavijih neprijateljskih ofanziva u istočnoj Bosni, a žrtve su bile ogromne. Živa snaga našeg pokreta sa Posavine i Trebave - politički kadrovi, zatim naše jedinice - 18. hrvatska brigada i Posavsko-trebavski odred, vratili su se tako reći neoštećeni u istočnu Bosnu. Posmatrano u celini naš boravak u centralnoj Bosni bio je jedno plodno razdoblje u životu i radu svih nas. Kao članovi Kulturne ekipe istočne Bosne i kao skojevski aktivisti stekli smo nova, dragocena iskustva, proširili vidike i upoznali nove krajeve i dotad nepoznate jedinice NOV-e. Narod i NOP srednje Bosne pružili su nam toplo i si-

gurno utočište i najveće moguće gostoprimstvo, a mi smo se sa svoje strane trudili da ostavimo trag i skromni doprinos u kulturnom i političkom životu.

Štab 11. divizije bio je veoma prijateljski raspoložen prema nama. Mogli smo u svako doba da im se obratimo. Komandant Divizije bio je Miloš Šiljegović, po zanimanju učitelj, čovek u zrelim godinama života, a komesar Blažo Đuričić, inženjer agronomije koji se posebno brinuo o nama, dolazio, nam je u posetu i bio veoma popularan u našoj sredini. Zamenik komandanta Divizije bio je Đurin Predojević, poznati krajiški ratnik i junak, čovek veoma neposredan i uvek spreman za šalu. Često smo priređivali priredbe za Štab Divizije ili za jedinice smeštene u okolini, uglavnom oko velike vatre, gde se posle programa igralo beskrajno kozaračko kolo. I sa Štabom Pete kozarske brigade koja je bila smeštena neko vreme u našoj blizini upoznali smo se i sprijateljili. Bili su to mladi ljudi čiji se likovi pamte doživotno. Komandant je bio Ranko Šipka, stasit i naočit mladić sa blistavim crnim očima, veoma omiljen među borcima, politički komesar Mahmud Ibrahimpašić Mašo, narodni heroj, čak sa završenom učiteljskom školom, dvadeset dvogodišnji mladáni komesar, malo povučen i tih »kao devojka«. Među njima nešto stariji i zreliji bio je zamenik komandanta Rade Kondić, prekaljeni kozarski ratnik. Oni su bili, kao i cela Brigada, obučeni u zelene feld-žandarske uniforme, a kao znak raspoznavanja imali su nove, odlično skrojene teget plave titovke na glavi. Sve trojica ovih nezaboravnih partizanskih prvoboraca poginule u toku 1944. i 1945. godine - Rade Kondić na Manjači, Mašo prilikom oslobođenja Beograda na Avali i Ranko Šipka pri kraju rata nesrećnim slučajem.

Peta kozarska brigada bila je oličenje ljudske hrabrosti i izdržljivosti u svom jednostavnom značenju i punom sjaju. Nikada, ni pre a ni posle, nisam videla partizansku jedinicu koja bi sadržala toliko neustrašivosti i junaštva na delu kao što je bila slavna Peta kozarska brigada.

U 4. BATALJONU

Dok je 18. hrvatska brigada boravila i vodila akcije u centralnoj Bosni, velik problem za njene borce i starješine bila je ishrana. Bilo je slučajeva da desetak dana hljeba i ne okusimo. Kako nas je oskudica u hljebu pratila, o tome smo često međusobno razgovarali i pominjali riječ hljeb. Čim bi se o njemu počelo pričati, grupa koja se u početku sastojala od dva borca, brzo bi narasla na grupu od pet ili deset boraca. Svi su se interesovali šta se to o hljebu govori i kada će ga biti. Pripremajući neku akciju sa komandirima četa Pavo Bašić, komandant Bataljona često je upotrebljavao riječ hljeb. To je čuo neki od drugova i odmah se pronijela vijest da će biti hljeba, jer su o tome razgovarali komandant i komandiri četa. Kada smo saznali za ovu vijest, mnogo smo se obradovali i našoj radosti nije bilo kraja. Sa nestrpljenjem smo čekali kada ćemo krenuti u tu akciju. I naravno, ubrzo je došlo do pokreta. Krenuli smo. U toku pokreta naišli smo na više kuća i vidjeli da je to neko selo. Raspitujući se o selu saznali smo da se ono zove Ljeb. I poslije kraćeg odmora krenuli smo na naš zadatak, ali sada već razočarani jer smo shvatili da je informacija o hljebu koju smo ranije dobili bila proizvod nesporazuma. Pa i pored toga u akciji koju smo vodili oko sela Rastuše od četnika smo preoteli nešto kukuruznog brašna od koga smo napravili dobru puru i tako utolili glad. Taj događaj se kasnije među nama prepričavao i uvijek kad bi neko pomenuo riječ hljeb, odmah bismo se sjetili sela Ljeb iz centralne Bosne.

*

* *

Jula 1944. godine, Brigada je dobila zadatak da likvidira neprijateljsko uporište u Tešnju, koje su branili Nijemci, ustaše i domobrani. Odbrana je bila dobro organizovana, a posebno na Tvr-

davi, pa je to bio razlog što ga nismo mogli brzo zauzeti. Desetak dana smo ga opsjedali. Nalazeći se u okruženju posada utvrđenja bila je potpuno odsječena od ostalih garnizona, tako da se njeno snabdijevanje hranom i municijom nije moglo obavljati cestom. U takvoj situaciji neprijatelj je organizovao snabdijevanje posade vazдушnim putem. Tako je više puta u popodnevnim časovima, a naročito predveče, počelo nadlijetanje aviona iznad ovog utvrđenja. U prvi mah mi smo počeli da se skrivamo po žbunju i ispod drveća jer smo mislili da će nas mitraljirati, ali do toga nije došlo. Umjesto mitraljiranja naših položaja došlo je do izbacivanja nekih paketa iznad kojih se još u padu otvaralo nešto nalik na kišobran. Odmah smo shvatili da su to padobrani pomoću kojih neprijatelj snabdijeva svoju posadu.

Kada smo to uočili naši puškomitraljesci predložili su da te padobranske pakete gađamo. Pošto je pilot vodio računa o pravcu duvanja vjetra kako bi padobranski teret pao na određenu prostoriiju, odnosno u utvrđenje, dešavalo se da taj teret izbaci skoro iznad naših položaja, što nam je stvaralo mogućnost da ga još u padu iz puškomitraljeza gađamo. Poslije nekoliko ispaljenih rafala iz puškomitraljeza, vidjeli smo da se paketi brže spuštaju na zemlju, što je bio znak da su kupole padobrana izbušene mecima i da zbog toga brže propadaju kroz vazduh. Često se događalo da su padobrani padali na ničiju teritoriju, tako da od njih nismo imali koristi ni mi, a ni posada utvrđenja. Važno je bilo da ih oni ne dobiju, jer sve što manje imaju hrane i municije nama se pružaju veće šanse da ovladamo tim uporištem. Pošto su padobranski paketi gađani iz puškomitraljeza marke »brno« i »šarac«, između puškomitraljezaca je dolazilo do spora koji je od njih pogodio određeni padobran. Nama je bilo jasno da su oba puškomitraljesca dobro gađala, ali je »šarac« bio brži u izbacivanju metaka tako da smo se nekako sigurnije osjećali kada imamo u borbi »šarac« nego »brno«. Zbog toga smo potvrđivali da su najvjerojatnije padobranski teret oborili braća Jovo i Simo Sailović a ne Milan Drinić Miljer i Rade Bradašević, odnosno Anđelko Popović i Milan Pejičić koji su gađali »brnom«, pa su se tako na obostrano zadovoljstvo naših puškomitraljezaca njihovi »sporovi« uspješno završavali.

*

*

*

Krajem jula 1944. godine, 11. krajiška divizija u sadjejtstvu sa 6. ličkom divizijom, trebalo je da se iz centralne prebaci u istočnu Bosnu. Iz šireg rejona Kulaša i Stanara izvršen je pokret preko

Tešnja i Novog Šehera na sektor: Žepče - Begov Han - Nemila. Na ovom sektoru trebalo je da jedinice pređu rijeku Bosnu i komunikaciju: Doboj - Zenica - Sarajevo i da se prebace u istočnu Bosnu. Prva je prelaz otpočela 6. lička divizija koja je uspjela da se prebaci, ali je iz njene 3. brigade jedan bataljon bio odsječen. Nijemci su otkrili naše prebacivanje i na tom prostoru su brzo intervenisali blindiranim vozom, tako da je prelaz 11. divizije na tom prostoru bio onemogućen. Poslije žestokih okršaja sa dijelovima 7. SS divizije, naročito u rejonu Begovog Hana, bili smo prisiljeni da se ponovo vratimo na polazni prostor, ispitamo mogućnost prelaza preko rijeke Bosne na sektoru Modriča - Doboj.

U oslobođenom Sarcyevu, april 1945.

Pošto smo uspjeli da se odvojimo od neprijatelja, nastavljen je pokret na sjever preko Velike i Male Manjače. Priželjkivali smo da dobijemo duži zastanak kako bismo se malo odmorili. I ubrzo je kolonom prostrujalo naređenje: »Čelo stoji!« Onako umorni i neispavani odmah smo se rasporedili i svako je zaspao na mjestu koje je izabrao. Ali ubrzo je počelo buđenje članova Partije i SKOJ-a. Međusobno smo komentarisali što bi to moglo da bude. Pomišljali smo da je negdje sigurno »gusto«, jer su se još uvijek čule borbe oko nas, pa smo računali da traže članove Partije i skojevce da idu u neki proboj. Pretpostavili smo da smo se našli u okruženju, jer se

tada obično formira grupa od skojevaca i članova Partije, naoružana automatskim oružjem i ručnim bombama radi odlaska u proboj. Tako bunovni i sanjivi došli smo na sastanak i na njemu je bio dnevni red: »... da se utvrdi koje noćas vadio krompir, ko je to bio od skojevaca, a ko od drugova neorganizovanih«. Neki od prisutnih imali su kod sebe torbicu, a bilo je i takvih koji su imali ranac. Dakle, naš zadatak je bio da priznamo ko je od nas vadio krompir ili ako to nismo mi onda da utvrdimo ko je to uradio od neorganizovanih. Brzo smo utvrdili da niko od nas nije vadio krompir, a da bismo to dokazali izvrtali smo džepove i pokazivali rančeve. Kasnije smo utvrdili da to nisu radili ni drugi neorganizovani. Na osnovu sprovedene istrage zamjenici komandira četa su izvještavali da niko iz njihove jedinice nije vadio krompir, tako da smo na osnovu toga konstatovali da toga nije bilo u našem 4. bataljonu.

Nastavljajući pokret ubrzo smo naišli na grupu boraca, koja je ložila vatru u jednom šumarku i na žaru pekla krompir. Sa tim borcima je bio jedan stariji seljak iz tog kraja. Naše starješine su odmah utvrdile da su to bili Ličani iz bataljona koji je bio odsječen od svoje Brigade. Dalje ispitivanje je pokazalo daje taj seljak vadio svoj krompir i da ga je dao borcima iz ovog bataljona da ga ispeku i pojedu, a prije nego je to utvrđeno bilo je dato upozorenje da će biti strijeljanja ako se utvrdi daje neko od nas vadio krompir. Pro-lazeći pored Ličana osjetili smo miris pečenog krompira i kajali se što mi nismo imali tu sreću da dobijemo taj krompir i utolimo glad, koja je, inače, u tom vremenu bila naš stalni pratilac. No, poslije izvjesnog vremena tu glad smo utolili, ali sa šumskim borovnicama. Te borovnice su nam ubrzo prisjele jer su nas Nijemci iznenada napali. Onako rasuti po onoj šumi prihvatili smo borbu koja se na našu sreću uspješno završila.

*

* *

Avgusta 1944. godine, pored danonoćnih borbi sa neprijateljem drugi naš pratilac bila je oskudica u ishrani. Skoro cijeli mjesec dana hljeba nismo okusili. Vrhunac gladi se naročito osjetio na Konjuhu, u širem rejonu Banovića, gdje smo vodili četverodnevne borbe sa dijelovima 13. SS divizije. U situaciji čestih sudara sa neprijateljem bataljoni su najčešće dještovali samostalno, bez neposredne veze sa brigadnom intendanturom, tako da smo bili prinuđeni da se samoinicijativno obezbjeđujemo hranom. Vodili smo dano-noćne borbe i stalno bili dobro vezani za neprijatelja, a imali smo

u vidu činjenicu da je ovaj kraj dosta pasivan, pa su mogućnosti snabdijevanja potrebnim artiklima ishrane iz mjesnih izvora bili minimalni. Ostala nam je kao jedina šansa snabdijevanje hranom iz vlastitih izvora. Naš jedini sopstveni izvor hrane bili su tovarni konji. Mi smo u našem Četvrtom bataljonu imali jednog tovarnog konja, koji je i sam bio na kraju snage, pa mu je prijetila opasnost da ugine. Da bismo izbjegli ovo a održali sebe u životu, donijeta je odluka da se municija koju je konj nosio podijeli borcima a konj zakolje. Konja je zaklao Đoko Tadić, tada komandir čete, a u tome mu je pomagao drug Medo, mesar po zanimanju. Kada je ova vijest prostrujala po položaju i došla do nas boraca, bili smo obradovani a i razočarani. Obradovani zbog toga što ćemo koliko-toliko utoliti glad, razočarani zato što nam je bilo žao konja koji nas je tako vjerno služio i pomagao. Jer, kod nas u Posavini konji su služili za trke, za vožnju čeza i fijakera na svadbama i drugim svečanostima, kao i za obradu zemlje. Bili su ponos svakog domaćinstva koje ih je imalo. Pored toga većina nas mladih nije mogla da jede jagnjetinu, ovčetinu, govedinu ili kozetinu, jer smo poticali iz regiona gdje se upotrebljavalo svinjsko i živinsko meso. Kako sada da jedemo i konjetinu?

Na ovo naše reagovanje nadovezala se još jedna teškoća. Ona je bila u tome što nismo mogli ložiti vatre, jer ako bismo to učinili, neprijateljska artiljerija bi nas iz rejona Živinica još uspješnije gađala. U takvoj situaciji donijeta je odluka da se meso iskrčmi i podijeli borcima u sirovom stanju. U toku noći uspjeli smo se odlijepiti od neprijatelja i krenuti u pravcu Šekovića. Kada smo se odvojili nastavili smo marš padinama Konjuha i u jutarnjim časovima sljedećeg dana odobren je nešto duži zastanak. Odobreno je takođe da možemo pripremiti meso za jelo. Razmilili smo se po potocima i uvalama, nakupili drva, založili vatre i počeli peći meso. Kako u ovom kraju nije bilo drugog drveta nego smrekovine, koja nije stvarala plamen i žar nego je samo tištala i iz sebe izlučivala smolu, meso smo na onom dimu i vrućoj smoli samo zagrijali i tako zagrijano jeli. Pošto je konjetina kisela, a kako soli nismo imali, jeli smo je onako nepečenu i kiselu. Neki od drugova, iz razloga koje sam ranije napomenuo, nisu meso jeli, ali su ga u svojim rancima ili torbicama nosili i kasnije na zastanku dijelili onima koji su mogli da ga jedu.

*

*

*

Za vrijeme boravka u centralnoj i kasnije u istočnoj Bosni često smo imali sukobe sa domaćim izdajnicima. Prilikom naših odlazaka na borbene zadatke, a najčešće pri povratku sa tih zadataka

kada smo prolazili kroz naseljena mjesta ili pored njih, često smo bili dočekani ili ispraćeni sporadičnom pucnjavom po koloni. To nam se dešavalo najčešće u širem prostoru Dervente, zatim oko Gračanice, Gradačca i na sjevernim padinama Majevice. U prvom slučaju radilo se o pripadnicima ustaške terenske milicije, a u drugom o pripadnicima zelenog kadra. Pripadnici ovih domaćih izdajnika rijetko su se upuštali u neku organizovanu borbu, oni su obično djelovali iza leđa kada kolona prođe. Dešavalo se da rane, pa čak i ubiju po nekog našeg borca. Kada do ovoga dođe, obično su komandanti zaustavljali kolonu i određivali patrole da se vrate u pravcu odakle se čula pucnjava, s tim da utvrde ko to puca. Vraćajući se sa izviđanja patrole su često izvještavale da nema neprijatelja, nego da ima kopača kukuruza u centralnoj, odnosno berača u istočnoj Bosni. Tako je to trajalo sve dok se neko od komandanta nije dosjetio da tim patrolama naredi da izvrše pretres tih kopača odnosno berača kukuruza. Čim se to počelo raditi, odmah se konstatovalo da to nisu obični mirni seljaci koji obavljaju poljske radove, nego da se u njima kriju domaći izdajnici. Ti naši »mirni kopači - berači« bili su odjeveni u onu karakterističnu narodnu nošnju koja se u centralnoj Bosni sastojala od dugih širokih bijelih gaća, a u istočnoj Bosni takođe od gaća napravljenih od bijelog materijala ali u vidu dimija sa velikim turom. Tako odjeveni vrlo vješto su u tim svojim gaćama - šalvarama uspijevali da sakriju pušku, a često i njemački »šmajser«. Od tada komandanti bataljona su obavezno upozoravali komandire četa da prilikom pokreta obrate posebnu pažnju na »bjelogaće«.

*

*

*

U 1. četi 4. bataljona bili su puškomitraljesci: Milan Drinić Miljer, Ostoja Ilovac, Rade Bradašević i Anđelko Popović, rodom iz sela Miloševca. Od prvih dana, još dok smo bili u Posavsko-trebovskom odredu oni su se isticali svojom hrabrošću. Pošto puškomitraljesci brzo troše dosta municije, a kako je često nije bilo dovoljno, u takvim slučajevima vršeno je prikupljanje municije za njihove potrebe od ostalih boraca. Kako puškomitraljescima često nije bilo dovoljno ono što im njihovi pomoćnici nose, oni su uvijek sa sobom nosili poneki šaržer u džepu ili pak u nekim manjim torbicama. Nošenje municije u džepovima bilo je nepodesno pa je zbog toga trebalo doći do nekog ranca ili ruksaka koji bi bolje zadovoljio tu potrebu. Tako smo prilikom zauzimanja utvrđenja u Tešnju, pored

oružja i municije, zaplijenili i nešto ranaca tzv. »telećaka«. Zvali smo ih »telećacima«, jer su bili izrađeni od materijala koji je ličio na teleću kožu.

Svi smo željeli da u borbi dođemo do tih telećaka, jer su to bili pravi mali magacini hrane i ostale robe i pribora. U njima je, pored hljeba i konzervi bilo peškira, sapuna, brijača, cigareta, i drugih predmeta. Odmah je odlučeno da se sa tim rancima snabdiju naši puškomitraljesci. Tako su oni poslije svake borbe, a borbe su bile sve češće, tražili da napune te svoje telećake, jer su bili najsigurniji kada municiju imaju u njima. I opet bi se ponavljala akcija u četi oko prikupljanja municije. Prvi su izvršavali ova naređenja, a drugi gundali govoreći: » Dosta nam je tih telećaka, njih ne može municijom snabdijevati ni sva njemačka komora.« Ali ubrzo je ta naša ljutnja prolazila, jer čim otpočne sljedeća borba mi smo čuli njih kako iz svojih puškomitraljeza pucaju, što nam je ulijevalo samopouzdanje i uvjerenost da ćemo i iz te borbe izaći kao sigurni pobjednici.

Biti puškomitraljezac nije bilo lako. Pored hrabrosti trebalo je imati snagu da se nosi puškomitraljez. To je od njih iziskivalo veliki trud koji su oni nesebično ulagali. Bilo je ponekad nezadovoljstva ne samo kod njih, nego i kod ostalih boraca. To nezadovoljstvo se najčešće izražavalo u toku dugih marševa. Međutim, zahtjevi borbe su tražili i mnoga odricanja, a ta odricanja su bila nekad naporan. Uprkos nastojanjima da se puškomitraljescima i njihovim pomoćnicima obezbijedi što više odmora u tome se uvijek nije uspijevalo. Morala se obavljati patrolna služba ili pak biti na položaju, u zasjedi i slično. I tek što se borci razmjestite da se odmore, naiđe vodnik koji traži da se ide na zadatak. A u zasjedu je morao da ide i po jedan puškomitraljezac, tako da su oni bili ti koji su se međusobno smjenjivali. Ili, kada cijela četa ili vod mora da krene na poseban zadatak, to je kod njih izazivalo komentare, pa smo u međusobnom razgovoru za njih govorili da su »gundala«. Oni su ovaj nadimak dobili zato što su bili skloni da poslije svake borbe iznesu svoje komentare u vezi sa odlukom vodnika voda, pa i komandira čete, ocjenjujući da li je njihova odluka bila pravilna ili nije, da li je trebalo postupiti ovako ili onako. Njihovi komentari bili su uvijek dobronamjerni, utoliko prije što nije bilo naređenja i zadatka koje oni nisu izvršili. To je bilo više produkt njihovog osjećanja prema prvim pretpostavljenim, jer su vodnici i komandiri bili njihovi drugovi iz školske klupe, iz igre, sa njive, iz istog sokaka i zaseoka, pa ih je to više podsticalo na komentar, jer su se našli u različitim

ulogama: prvi u ulozi izvršioca a drugi u ulozi naredbodavca. Eto, takvi su bili naši drugovi »telećaci i gundala«.

*
* *

Uprkos čestim borbama i napornim marševima poznato je da je u našim partizanskim jedinicama bio dobro organizovan kulturno-zabavni život. On se provodio kroz razne oblike i sadržaje. U njemu su dominirali pjesma i igra, a u nešto dužim pauzama između borbi davane su i priredbe. Taj rad je počinjao od nivoa čete, a najintenzivniji je bio na nivou bataljona pa dalje, a čiji su nosioci bile naše čuvene, u jedinicama i narodu dobro poznate kulturno-umjetničke grupe ili čak ekipe, kojima su rukovodili i njihov rad programirali agitpropi brigada. Sve je zavisilo od nivoa jedinice koja ih je formirala. U bataljonima to su obično bile kulturno-umjetničke grupe. Njih su sačinjavali borci i rukovodioci koji su imali smisla za pjesmu, igru i glumu.

Tako smo mi u našem 4. bataljonu imali jednu takvu grupu koja je vrlo aktivno radila. Mislim daje tom grupom rukovodio Žarko Simić, delegat voda, a kasnije pomoćnik komesara i komesar čete. U toj našoj grupi su mi u nezaboravnom sjećanju ostali drugovi skojevci: Mirko Petković, rodom iz sela Crkvine, opština Bosanski Samac, Boro Danilović, rodom iz sela Podnovlja opština Modriča i Krsto Jovančić čije mjesto rođenja ne znam. Oni su nas uveseljavali svojom pjesmom. Bila su to tri divna i hrabra mladića između 16 i 18 godina starosti. Dobro su pjevali. Još ako se našla naša posavska tambura šargija ili violina da ih prati, uživanje je bilo slušati ih. Koliko je njihovo prisustvo bilo značajno i dragocjeno za nas borce neka posluži ovaj primjer. Kada su od Posavsko-trebavskog odreda formirani 4. i 2. bataljon 18. hrvatske brigade, među borcima se odmah razvila diskusija u koji bataljon će otići njih trojica. Imali smo sreću da ostanu u 4. bataljonu i da nastave svoju pjevačku aktivnost. Pjevajući posavske pjesme prije borbe, u borbi i poslije borbe, oni su nam ulijevali snagu i podsticali nas na još veća pregnuća. Teško je dočarati šta je značilo za nas kada se u toku borbe, napornog marša praćenog gladovanjem, tamo negdje na lijevom ili desnom krilu, na sredini borbenog stroja, na čelu ili začelju kolone, u trenucima tuge za ranjenim ili poginulim drugom čuje njihova pjesma.

Na borbenom putu 4. bataljona po centralnoj i istočnoj Bosni, a posebno na prostoru oko Nemile i na Manjači, Konjuhu, Milan-planini i Šekovićima glad je bila naš drugi neprijatelj. U tim

trenucima kada naši pjevači zapjevaju pjesmu »Posavino rodni kraju«, kod boraca se pojavljuju najfinija osjećanja za njihovim rodnom i pitomim krajem u Posavini. Sa ovom pjesmom lakše se podnosila glad. Avgusta 1944. godine kada su borci našeg Bataljona saznali da će Brigada krenuti u Posavinu, radovanju i pjesmi nije bilo kraja.

Pošto se cijeli Bataljon nije mogao prikupiti na jednom mjestu, što je čest slučaj bio, onda su oni morali odlaziti u čete da i tamo pjevaju. Odlazili su i u 2. bataljon koji je bio pretežno sastavljen od boraca rodnom iz Posavine. I tamo su pjevali. Komandant 2. bataljona je bio Mato Belić, rodnom iz sela Garevca i sam veliki obožavalac ovih pjesama. Znao je da ih duže zadrži u svom Bataljonu, što je izazivalo primjedbe njihovih drugova iz 4. bataljona.

Ako se ima u vidu da te naše kulturno-zabavne grupe nisu sačinjavali profesionalci, nego borci i rukovodioci iz neposredne sredine, a koji su imali svoje boračke i starješinske dužnosti u desetini, vođu ili četi, onda je njihov doprinos razvoju kulturno-zabavnog života bio još značajniji. Oni su svoje dužnosti u desetinama i vodovima obavljali isto onako kao i ostali borci. Napadali su i jurili na neprijatelja, obavljali stražarske i patrolne dužnosti, a u pauzama između borbi uveseljavali su svoje drugove. Bio je to velik napor za njih, ali oni su ga sa radošću podnosili. Na jednoj priredbi u selu Kulaši u centralnoj Bosni, naša ekipa dobila je najviše aplauza od publike i ocijenjena je kao najuspješnija. Mještani su joj kao dar poklonili živo šareno prase. Bili smo srećni što ćemo sutradan imati prasetinu za ručak, tim više jer smo bili više gladni nego siti. Ali naša je radost bila kratkog vijeka, jer nam je prase pobjeglo. Pokušali smo ga uhvatiti, ali nam to nije uspjelo. Kasnije, to je mnogima poslužilo da članovima ekipe upućuju razne šale što su dozvolili da im prase pobjegne.

*

* *

Mnogi naši borci su bili ne samo hrabri nego i sposobni. Jedan od takvih bio je Vid Popović. U borbi se razvio od desetara do zamjenika komandanta bataljona. Onako onizak i stameno građen sa prebačenim automatom preko ramena djelovao je kao čigra. Bio je izuzetno hrabar i samoinicijativan. Za njega nije bilo zadatka koji se nije mogao izvršiti. Tim svojim osobinama djelovao je ohrabrujuće na svoje borce i drugove. Bio je dobar drug, spreman da svakom pomogne i da ga ohrabri i u najtežim trenucima. U koloni

je često pomagao puškomitraljescima zamjenjujući ih u nošenju oružja i municije. A kada iznenada dođe do borbe, on se pojavljivao i u ulozi puškomitraljesca. Stizao je svuda. Bio je čas na lijevom, čas na desnom krilu ili u sredini borbenog stroja. Kao starješina bio je strog, ali pravičan. Za one koji bi zauzeli zaklon u borbi i koji ne bi slučajno zajedno sa ostalim krenuli na juriš, on je kasnije te pojave, na sebi svojstven način, analizirao. Često bi u šali takve drugove nazvao da su »rodoljubi«. Prije nego što se pođe u neku borbu, uvijek je govorio: »Drugovi rodoljubi, vodite računa kad počne borba, nemoj slučajno da neko zaostane pa da ne izvršimo zadatak.«

Zbog ovih i sličnih pojava, kad smo polazili na zadatak, Vid bi izašao ispred stroja voda, a kasnije čete, objasnio svima kuda idemo, kakav zadatak imamo, što se od nas očekuje i na kraju obavezno rekao: »Drugovi, molim vas, neka onaj ko se ne osjeća dobro izađe iz stroja.« Naravno, takvih nije bilo, a ovakav njegov nastup je još više podsticao i mobilisao cio kolektiv na izvršenje zadataka. Svojom brzinom i okretnošću uspijevaio je da stigne na svako mjesto u borbenom stroju, a posebno na ono kritično. To se naročito moglo uočiti u borbama koje su duže trajale. Tako je bila karakteristična osmodnevna borba decembra 1944. godine, a koja je vođena na pravcu od Zvornika do Tuzle i u kojoj smo uspjeli da razbijemo nadiruću četničku grupaciju. Bilo je pravo zadovoljstvo gledati Vida Popovića kako komanduje četom. Bio je sad kod jednog, sad kod drugog voda. Neposredno je komandovao tim dijelom čete u protivnapadu, a takvih protivnapada je bilo više nego boraca u vodu. Zahvaljujući takvim našim komandirima četa, a njih je bilo više, naša Brigada je na ovom pravcu uspjela da vodi osmodnevne danonoćne borbe i da pred Tuzlom, u sadjejestvu sa ostalim brigadama 38. i 27. divizije, konačno razbije ovu grupaciju četnika i da odbrani Tuzlu.

SKUGRIĆANSKA PARTIZANSKA ČETA I POGIBIJA KOMANDIRA IGNJATA SIMKIĆA

U sjeveroistočnoj Bosni, na putu koji povezuje dva posavsko-trebavska grada Gradačac i Modriču, na pitomim padinama planine Trebave nalazi se selo Skugrić.

Do njega su kao krajnje tačke dolazili borci Ozrenskog partizanskog odreda 1941. godine i u proljeće 1942. godine. Preko njege je u toku 1941. godine snabdijevan Ozrenski partizanski odred hranom i drugim namirnicama koje su upućivane iz Gradačca, Modriče, Bosanskog Šamca i drugih mjesta. Poslije poznate krize ustanka u sjeveroistočnoj Bosni 1942. godine, nastale kao posljedica četničke izdaje, četnici su na Trebavi uspostavili svoju vlast. Bježeći od ustaša, u proljeće 1942. godine, na područje Skugrića došao je veliki broj izbjeglica iz Modriče, Gradačca, Bosanskog Šamca i ostalih mjesta Posavine. Među njima je bio veći broj aktivnih učesnika i simpatizera NOP-a.

Kada je krajem septembra 1942. godine Šesta istočnobosanska brigada došla na Trebavu, odlučeno je da na ovom području ostane Edhem Čamo sa zadatkom da formira partijsku organizaciju, organizuje politički rad i ojača NOP. Čamo je od ranije uživao veliki ugled kod svih žitelja ovog kraja. On je za vrlo kratko vrijeme uspio da se poveže sa pripadnicima NOP-a i organizuje politički rad. U drugoj polovini 1942. godine formirao je u Skugriću prvu partijsku organizaciju od članova KPJ koji su privremeno bili izbjegli u ovo selo. U toj partijskoj organizaciji su bili: Miloš Tolpa, Slobodan Janković, Panto Nikolić, Mika Stanković, Đorđo Mikšić i Ferid Širbegović. Prva dvojica bili su predratni članovi Partije. Odmah je otpočeo politički rad među stanovništvom, kao i izbjeglicama koje su se nalazile u tom i susjednim selima. Ova prva partijska organizacija je kasnije primila u svoje redove i mnoge druge drugove i drugarice iz Skugrića. Jula 1943. godine je formirana i skojevaska or-

ganizacija čije su prvo jezgro sačinjavali: Petar Stanković, sekretar, Dušan Jovanović, Ljubica Šimić i drugi. U toku rata kroz skojevsku organizaciju iz Skugrića prošla su 42 omladinca i omladinke.

Krajem jula 1943. godine u Skugrić dolazi 15. majevička brigada, koja u naletu, za kratko vrijeme, razbija četničke formacije u tom dijelu Trebave. Međutim, početkom septembra iste godine na ovaj teren dolazi 17. divizija koja još jednom razbija četnike na Trebavi, oslobađa Modriču, a nešto kasnije i Gradačac, Bosanski Šamac i Orašje.

Odmah poslije oslobođenja Modriče u Skugriću je formirana partizanska četa. Na Konferenciji koja je tom prilikom održana, a kojoj je prisustvovalo oko 90 mještana, Mika Stanković, učitelj rodom iz ovog sela, član Partije, upoznao je prisutne sa razvojem političke situacije kod nas i u svijetu, a posebno je istakao značaj oslobođenja ovog kraja za dalji razvoj NOP-a. Posebno je govorio o formiranju Trebavskog partizanskog odreda u čiji bi sastav ušla i partizanska četa iz Skugrića. Poslije njega govorilo je nekoliko istaknutih aktivista iz sela, a zatim je sačinjen spisak dobrovoljaca. Najviše se prijavilo skojevaca i omladinaca. Bilo ih je ukupno 78. Međutim, manji broj prijavljenih odmah se priključio 6. i 15. brigadi, dok je jedan dio takođe ostao po zadatku na terenu, tako da je borbeni sastav čete iznosio 43 druga i drugarice. Za komandira čete izabran je Simkić Ignjat, a za političkog komesara Zarić Jovo, dok je komandir prvog voda bio Đokić Đokan. U četi je od članova Partije formirana partijska, a od skojevaca skojevska organizacija. Prilikom formiranja čete svi borci su bili naoružani puškama, a imali smo i jedan puškomitraljez. Municije je bilo dovoljno. Nijedan borac nije bio bez najmanje 100 metaka. Sve to oružje i municiju svaki pojedinac je sam za sebe obezbijedio još prije dolaska u četu. Kada je formiran Trebavski partizanski odred, takođe u Skugriću, četa se još nalazila u selu, a potom je krenula u Osječane da se priključi ostalim snagama Odreda. Glavninu Odreda činili su borci iz selâ sa područja Trebave i Vučjaka koja su gravitirala prema Doboju i Gračanici. Pošto su borci naše čete bili iz Skugrića, četu su u Odredu zvali Skugrićanska a neki su je zvali i Posavska četa. Naziv Skugrićanska partizanska četa ostao je cijelo vrijeme rata, pa čak i onda kada se nalazila u sastavu 18. hrvatske brigade.

Prvi vatreni okršaj Četa je imala sa četnicima na području sela Osječana. Poslije toga uslijedile su borbe na Skipovcu, Paležnici, Zelinji i drugim mjestima. Skugrićanska četa se posebno istakla u borbama sa četnicima na Trebavi, Posavini i Ozrenu, zatim

sa ustašama u dijelu Bosanske Posavine, te Čerkezima i esesovcima između Gradačca i Gračanice, i sa Nijemcima prilikom oslobođenja Tuzle, početkom oktobra mjeseca 1943. godine.

Borba sa Čerkezima kod sela Srnica spada u red većih borbi koje je ova Četa vodila u toku rata. Moral i borbeni duh boraca svakako su bili odlučujući da se do nogu potuče jedan tako opasan i žilav protivnik, koji je u ljudstvu i naoružanju bio znatno nadmoćniji od nas. Veličanstveno je tih dana izgledao susret boraca Čete sa mještanima sela Srnice i obližnjih sela, u kojima su ranije Čerkezi ostavljali pravu pustoš. Četa se u ovoj borbi naoružala novim oružjem, a borci su obukli nove uniforme zarobljene od neprijatelja. Čuveni dresirani čerkeški konji, koji su bili simbol jedinica ruskih bjelogardejaca, sada su se našli u rukama partizanskih boraca.

Prve žrtve koje su pale iz naše Čete bili su drugovi Petar Lukić iz Skugrića, puškomitraljezac i njegov pomoćnik Petar Lukić iz Tolise. Bilo je to 23. decembra 1943. godine u selu Kožuhama. Te noći nalazili smo se na položaju pored same ceste Modriča - Doboj. Neprijateljski tenkovi koji su došli iz pravca Doboja iznenadili su nas i otvorili vatru iz oružja. Od prvih njihovih mitraljeskih rafala junački su poginula dvojica Lukića. Ijedan i drugi bili su vrlo dobri drugovi i veoma dragi borci. U partizanima nije bilo oružja za bacanje, a posebno je bila oskudica u automatskom pješadijskom oružju. Puškomitraljezi su dodjeljivani najhrabrijim borcima. Naša Četa je u to vrijeme imala samo jedan puškomitraljez i on je dat na rukovanje dvojici Lukića. U njih smo imali veliko povjerenje. Bilo nam je svima izuzetno žao poginulih drugova, jer su zaista bili dobri i hrabri.

U sastavu Trebavskog partizanskog odreda Skugrićanska četa je bila borbena i kompaktna jedinica. Ona je to dokazala u svim borbama koje je u to vrijeme vodio naš Odred na Trebavi, dijelu Posavine, oko Gračanice, Tuzle i na Ozrenu. Najteže trenutke Skugrićanska četa je doživjela u šestoj neprijateljskoj ofanzivi. Trebavski odred i vojvođanske jedinice sa sektora Modriče povukle su se na Trebavu. Neprijatelj je na ove snage na Trebavi napadao iz više pravaca: Modriče, Doboja, Gračanice i Gradačca. Partizanske jedinice bile su prinuđene da se povlače. Vojvođanske brigade, u noći, između 24. i 25. decembra, počele su da se povlače u dugim kolonama prema Majevidi. Naš Odred se tada nalazio na položajima između Srpske Zelinje i Skipovca. Zima je bila vrlo jaka, a temperatura dosta niska. Stajali smo svi na položajima kao okamenjeni. Gledamo borce vojvođanskih brigada kako u kolonama odlaze od nas, a mi i dalje stojimo u mjestu i ne preduzimamo ništa da kre-

nemo za njima. Na kraju smo ostali, ali se pitamo: »Nećemo li valjda ostati sami u ovom neprijateljskom obruču?« Negdje oko pola noći komandant Odreda Relja Pečo naređuje da se dva bataljona Odreda (Prvi i Drugi bataljon) postroje. Treći naš bataljon nije bio u to vrijeme sa nama. Kasnije smo saznali daje taj Bataljon ostao na Vučjaku. Pred strojem prozebljih, gladnih i umornih boraca komandant Odreda Relja Pečo obavještava borce da se nalazimo u teškoj situaciji jer smo opkoljeni. Istovremeno nam saopštava svoju odluku da se Odred rasformira, jer nema uslova za dalji opstanak, a da se svako od nas snalazi kako zna i umije.

Poslije ovog saopštenja rukovodstvo naše Čete se odmah sastaje i donosi odluku da Četa ostane na okupu do daljeg naređenja. Naš zaključak je bio da je u Odredu došlo do izdaje. To se obistinilo, jer je Relja Pečo odmah otišao u Doboju i predao se domobranima sa kojima je ostao do svoje pogibije, odnosno do juna 1944. godine kada su ga zarobile naše jedinice i strijeljale. Kada je komandant Odreda saopštio odluku o rasformiranju Odreda, mi smo od njega zahtijevali da komandiru naše Čete preda štambilj i odredsku arhivu, što je on pod našim pritiskom morao da uradi. Posmatramo kako u neredu i poniženo, po grupama odlaze borci sa oružjem u pravcu Kostajnice, Kožuha, Vranjske i Osječana. Sa njima odlaze i komandanti bataljona Petar Džigun i Savo Adžija. Petar je u proljeće 1944. godine poginuo kao komandir partizanske čete na Vučjaku, a Savu Adžiju su četnici 1945. godine ubili u njegovom selu Kožuhama. Istini za volju, većina boraca je tužna i zabrinuta, osjeća da je napuštena i teško se snalazi u ovim okolnostima.

Skugrićanska četa je ostala usamljena. Uslovi u kojima smo se sticajem okolnosti našli izuzetno su teški, ali su moral i jedinstvo boraca veliki. Osnovno je da u ovom trenutku nema malodušnih boraca, a još manje onih koji bi slijedili sramni čin izdaje koji smo prije samo jedan sat doživjeli. Sakupili smo se da se dogovorimo što dalje da radimo. Pala je odluka da se Četa ne rastura, već da odmah krene u pravcu Zelinje, a odatle u pravcu sela Krečana i Navalića, koja se nalaze na granici između Gradačca i Skugrića. Da bismo izbjegli borbe sa trebavskim četnicima, čija se glavnina tada nalazila na brdu Betnju iznad Doboja, krenuli smo odmah. Ovaj pravac smo odabrali zato jer smo htjeli da se prebacimo u Srebrenik, a odatle na Majevicu, jer su se tamo nalazile naše glavne snage. Teren kojim treba da idemo i mjesta u kojima se namjeravamo zadržavati dobro su nam poznati. Kad smo stigli do Gornjih Krečana, koji se nalaze iznad Gradačca, saznali smo od naših saradnika daje stanje na terenu dosta teško. Pošto se Nijemci nalaze u Srnica između

Srebrenika i Gradačca, probijanje tim pravcem prema Majevidici nije dolazilo u obzir. Odlučeno je da se Četa podijeli u manje grupe, koje će se privremeno skloniti kod pouzdanih simpatizera i saradnika NOP-a. Od naših ljudi saznajemo da su na ovom području nastupile u protekla četiri mjeseca velike promjene u svijesti naroda. Osnovna bitka za ljude u ovom kraju je dobijena. Čak i oni pojedinci koji su ranije podržavali četnike, sada su rezervisani i uzdržani prema njima, jer su svi svjesni da će na ovaj teren ubrzo stići partizanske jedinice i da će tu stalno ostati.

Nakon dvadesetak dana ilegalnog boravka u bazama Četa je krenula u pravcu Gradačca, kojeg su ubrzo oslobodile vojvođanske jedinice. Ona se u Gradačcu zadržala samo nekoliko dana, a potom je bila uključena u sastav 2. bataljona Posavsko-trebavskog odreda. Kada je juna 1944. godine veći dio našeg Odreda ušao u sastav 18. hrvatske brigade, Skugrićanska četa je bila raspoređena u 4. bataljon Brigade. Kako se rat bližio kraju, redovi boraca Skugrićanske čete sve su se više prorjeđivali. Jedan broj boraca je izginuo, dok su neki premješteni u druge jedinice ili upućeni na rad u pozadinu. Njihove redove popunjavali su novi borci sa područja Posavine, Trebave, Vučjaka i Ozrena, ali komandni kadar, kao po nekom pravilu, u Četi je bio iz redova Skugrićana.

U sastavu 18. hrvatske brigade iz Skugrićanske čete je poginulo nekoliko njenih najistaknutijih boraca. Jula 1944. godine, prilikom napada na Tešanj poginuli su Nedo Mitrović i Nedo Kosanić, a novembra iste godine kod Šepka, u blizini Zvornika, poginuo je Petar Jeremić, prilikom napada na Vlasenicu januara 1945. godine poginuo je Luka Zarić, a u februaru na Snagovu, kod Zvornika, komandir voda Đokan Đokić i zajedno s njim iste večeri i na istom borbenom položaju poginuo je i Ignjat Simkić, komandir Skugrićanske partizanske čete. Iz sastava ove Čete više puta su bili ranjavani: Ignjat Simkić, Petar Stanković, Đokan Đokić, Jovo i Simo Sailović, Luka Zarić, Petar Jeremić, Jovan Stević i drugi.

U Četi je bilo dosta boraca koji su po svojoj hrabrosti, i spremnosti na razna odricanja, bili dobro poznati ne samo u svojoj sredini, već i mnogo dalje, van ove Čete. Tako na primjer, braća Sailovići Jovo i Simo, puškomitraljesci u Četi, zbog svoje hrabrosti i požrtvovanja bili su poznati u cijeloj Brigadi. Ignjat Simkić, komandir Čete od njenog osnivanja bio je zbog svojih osobina i svega što je ispoljavao veoma cijenjen i poštovan. Vjerni Ignjatov saborac bio je Đokan Đokić, komandir voda u Četi. On se po mnogo čemu razlikovao od mnogih boraca u Četi. Bio je veoma vesele prirode. Pjevao je i šalio se sa borcima čak i onda kada je bilo najteže. U bor-

bi je bio vrlo hrabar i požrtvovan, tako da je svojim držanjem održavao visoki borbeni moral kod svih boraca u Četi. I zato je njegova pogibija kod Snagova, februara 1945. godine, bila veliki gubitak za sve borce, a naročito za nas koji smo ga duže poznavali.

*

*

*

Poslije prvog oslobođenja Modriče, septembra 1943. godine, u Skugriću je formirana partizanska četa koja je ušla u sastav Trebavskog partizanskog odreda. Zbog odanosti NOP-u i drugih osobina za komandira čete postavljen je Ignjat Simkić. Borci u četi bili su rodom iz Skugrića. Svi smo znali kakav je Ignjat i odluku o njegovom postavljenju za komandira čete prihvatili smo od sveg srca. Još od ranije smo znali daje vrlo pošten, odan NOP-u i daje hrabar.

Drug Ignjat je bio veoma hrabar i odvažan u svim situacijama u kojima se nalazio. Bio je među prvima kada se jurišalo, a posljednji kada se odstupalo. Takvo njegovo ponašanje uticalo je na jačanje borbenog duha kod boraca. Ignjat je bio ozbiljan, vrlo odmjeren i pravičan. Nije bio mnogo govornik. Svaki njegov sagovornik u kontaktu s njim brzo je dolazio do saznanja o onome o čemu misli i šta namjerava da uradi. U svakom njegovom pogledu duboko se raspoznavao zadovoljstvo, prijekor, mir ili uzbuđenje. Posebna vrlina koja ga je kao čovjeka krasila bila je njegova skromnost i nenametljivost. Bio je cijenjen i omiljen ne samo od svojih boraca u četi nego i od ostalih u Bataljonu i Brigadi.

Od septembra 1943. godine pa do pogibije februara 1945. godine Ignjat je bio punih šesnaest mjeseci komandir ove čete. Za to vrijeme njegova četa je s ostalim jedinicama Odreda i Brigade, u čijem je sastavu bila, vodila veoma teške borbe sa raznim neprijateljima na Trebavi, u Posavini, na Majevidi, Ozrenu, oko Tuzle i na drugim područjima. Nije bilo ni jednog manjeg ili većeg grada na ovoj teritoriji da se na njega po nekoliko puta u toku rata nije napadalo. Mnogi su od njih u nekoliko navrata bili i oslobođeni od neprijatelja, kao na primjer: Tuzla, Gračanica, Gradačac, Modriča, Bosanski Šamac, Orašje, Zvornik, Tešanj, Vlasenica, Kladanj, Olovo, Sarajevo itd. Bilo je mnogo borbi i na ostalim terenima istočne i centralne Bosne sa Nijemcima, ustašama, četnicima i drugim neprijateljima. Svaka od tih borbi ostala je po nečemu u dubokom sjećanju kod onih koji su u njima učestvovali. Kada je riječ o Ignjatu i četi kojom je komandovao iz mnoštva događaja izdvajam

samo jedan u kome je on sa svojom četom napravio pravi podvig. To je napad na Čerkeze u selu Srnicama, novembra 1943. godine. Evo šta se tom prilikom dogodilo.

Jednog novembarskog dana veća formacija Čerkeza je iz Gračanice došla u Srnice i u tom, kao i u još nekim okolnim selima u blizini Gradačca napravila pravu pustoš. Ovi silnici su poslije u Srnicama izvršili veliku pljačku, a u selima kroz koja su prolazili mnoge su žene i silovali da bi se potom vratili u svoj Garnizon u Gračanici. Sutradan, prije svanuća, u ovo selo je stigla četa druga Ignjata. Čim je stigao na ovaj teren četuju je postavio u zasjedu na drumu koji od Srnica vodi prema Gračanici, kao da je očekivao ponovni dolazak Čerkeza u ovo selo. Nije potrajalo dugo, ti isti Čerkezi, jašući na svojim čuvenim crnim konjima, upali su u našu zasjedu. Tom prilikom neprijatelj je potučen do nogu. Zarobljeno je dosta oružja, municije, razne opreme i nekoliko desetina jahaćih konja. Zahvalnost naroda ovog kraja na postignutoj pobjedi bila je vrlo velika. Moral i borbeni duh boraca čete na čelu sa drugom Ignjatom kao komandnirom bili su odlučujući da se do nogu potuče tako opasan i žilav protivnik, koji je u ljudstvu i naoružanju bio znatno nadmoćniji od nas.

Drug Ignjat je spadao među najhrabrije i najsposobnije komandire četa u Brigadi, pa su ga i zbog toga dobro poznavali i borci i starješine ostalih bataljona i četa. Nekoliko puta bio je ranjavan, ali se uvijek brzo i sa još nezaliječenim ranama vraćao u četuju. Prije nego što će poginuti, bio je ranjen u borbi sa četnicima Draže Mihailovića prilikom njihovog napada na Tuzlu, decembra 1944. godine. Tuzla je još u septembru 1944. godine oslobođena i u njoj su liječeni mnogi ranjenici iz naših jedinica. Izvjesno vrijeme Ignjat je liječen u Tuzli, ali je ubrzo na svoj zahtjev prebačen na liječenje u brigadnu bolnicu. Međutim, i tu nije htio da ostane dok mu rana ne zaraste, već je tražio da se vrati u četuju i da sa borcima dijeli ratnu sudbinu. On je vrlo dobro znao daje baš tih dana, februara 1945. godine, njegova 18. hrvatska brigada sa ostalim našim jedinicama vodila natčovječanske borbe sa Nijemcima oko Zvornika. Po njegovom dolasku u četuju, sutradan, izvršen je napad na njemačke položaje kojim prilikom je, pogođen neprijateljskim kuršumom Ignjat ostao da leži u dubokom snijegu. Zbog veoma oštih i neprekidnih borbi Ignjata nismo uspjeli iznijeti i pokopati, tako da se uopšte ne zna gdje je sahranjen.

Eto, tako je jedne zimske noći, početkom februara 1945. godine, na pragu očekivane slobode i konačne pobjede nad neprijateljem, u borbi sa Nijemcima na Snagovu iznad Zvornika prestalo da

kuca hrabro i plemenito srce komandira 3. čete 4. bataljona 18. hrvatske brigade druga Ignjata Simkića. On je time završio svoj životni put, ali je kao hrabar borac i čovjek sa plemenitim osobinama ostao trajno prisutan u uspomenama kod boraca i starješina 18. hrvatske brigade, kao i žitelja svoga rodnoga kraja i okoline. Kada je poslije rata u Skugriču formirana seljačka radna zadruga, stanovnici njegovog rodnog mjesta dali su joj njegovo ime.

IVAN BUMBULOVIĆ

Kada je 18. hrvatska brigada stigla februara 1944. godine u Posavinu, zatekla je na tom terenu Posavsko-trebavski odred koji je tada brojao oko 700 boraca. Prethodno je iz njegovog sastava u 16. muslimansku brigadu ušao 4. bataljon (modrički), ali je uskoro formiran novi bataljon s istim rednim brojem.

Prema zamisli Štaba 3. korpusa, u martu 1944. godine, od Posavsko-trebavskog i dijela Majevičkog NOP-odreda, trebalo je da se formira treća brigada u 38. diviziji, u kojoj su se tada nalazile 17. majevička i 18. hrvatska brigada. Do toga nije došlo zbog koncentracije i ofanzive jakih neprijateljskih snaga, tako da su 18. hrvatska brigada i Posavsko-trebavski odred morali preći u srednju Bosnu.

Početak juna 1944. godine, kada je postalo izvjesno da 18. hrvatska brigada i Posavsko-trebavski odred neće uskoro moći izvršiti prelaz u istočnu Bosnu, veći dio ljudstva i kompletni bataljoni Posavsko-trebavskog odreda prešli su u sastav 18. hrvatske brigade. Manji broj boraca ostao je i dalje u Posavsko-trebavskom odred. Tom prilikom je i 2. bataljon Posavsko-trebavskog odreda ušao u sastav 18. hrvatske brigade. Dotadašnji komandant 2. bataljona Pero Bosić postao je novi komandant smanjenog Posavsko-trebavskog odreda, a na njegovo mjesto došao je Mato Belić.

O komandantu 2. bataljona Posavsko-trebavskog odreda narodnom heroju Peri Bosiću dostaje pisano, a o njegovom drugu, saborcu i rukovodiocu, sa kojim je ravnopravno donosio važne odluke, komesaru bataljona Ivanu Bumbuloviću manje je pisano. Međutim, Ivan Bumbulović po svom opredjeljenju za NOP, partijskom stažu (član KPJ od 1941. godine), političkom uticaju u Posavini, hrabrosti i moralnom liku, zaslužio je da se i o njemu opširnije piše.

U jesen 1941. godine Ivan Bumbulović se uključio u partijsko-političku aktivnost u istočnoj Posavini. Zajedno sa Simom Pet-

rovićem, Nastom Nakićem, Borom Popovićem, Nikolom Simićem i Slobodanom Jovanovićem radio je na formiranju Posavske partizanske čete Majevičkog NOP odreda, stvaranju organa nove narodne vlasti, širenju mreže saradnika NOP-a i održavanju veze sa saradnicima NOP-a u selima bosansko-šamačke opštine i Gradačca. Poslije osjeke ustanka u Posavini 1942. godine, Ivan je sa bratom Stojanom i ostalim aktivistima NOP-a u posavskom selu Brvniku i susjednim selima bio izložen prijetnjama, maltretiranju i hapšenju. U ljeto 1943. godine njegovog brata Stojana ubili su četnici u dvorištu njegove kuće.

U ljeto 1943. godine, poslije pete neprijateljske ofanzive, jedinice NOVJ stigle su u Posavinu. Sa ostalim članovima posavske partijske organizacije, koja je bila u sastavu Sreskog komiteta KPJ za brčanski srez, Ivan Bumbulović se tada svim svojim bićem angažuje da nekoliko stotina omladinaca iz Posavine dobrovoljno stupi u prorijeđene bataljone 6. istočnobosanske i 1. majevičke brigade, kao i u 16. muslimansku brigadu koja je formirana u posavskom selu Bukviku. Poslije toga Ivan Bumbulović sa drugovima: Nikolom Simićem, Borom Popovićem, Petrom Kaurinovićem, Pavom Bašićem, Cvijetinom Vasićem i Savom Živkovićem intenzivno radi na formiranju četa i bataljona Posavskog NOP odreda koji je formiran 16. septembra 1943. godine u posavskom selu Obudovcu. Tom prilikom Ivanu je ukazano posebno povjerenje time što je postavljen za političkog komesara 2. bataljona Posavskog NOP odreda. U tom Bataljonu počinje njegovo ratno druženje sa Perom Bošićem, koji je kao stari i prekaljeni borac 6. bosanske i 1. majevičke brigade bio postavljen na dužnost komandanta tog Bataljona.

Od tada pa do kraja maja 1944. godine, Pero i Ivan zajedno učestvuju u svim borbenim akcijama 2. bataljona, zajednički brinu o svojim borcima i starješinama i nastoje da što lakše prebrode teškoće partizanskog rata i neprijateljskih ofanziva. Kao rođena braća u časovima odmora zajedno su igrali i pjevali, a voljeli se kao borci i drugovi. Pero je često govorio: »Ivane, ti politički objasni značaj akcije, a ja ću vojnički narediti kako da se ona izvrši.« Akcije su bile dobro pripremane i najčešće su uspješno završavane. Donosile su znatan plijen u oružju i drugoj ratnoj opremi. Borci su vjerovali Peri i Ivanu i u borbama su se maksimalno zalagali da ostvare postavljene zadatke.

Dok se Pero najviše brinuo o tome gdje će moći udariti na neprijatelja i ostvariti najbolji uspjeh, njegov politički komesar Ivan se brinuo o svim pitanjima unutrašnjeg života jedinice i snabdijevanju boraca. On se lično zalagao da se prikupljena hrana, od-

jeća i obuća podijeli u skladu s postojećim uputstvima, da hrana bude dobro pripremljena i na vrijeme borcima podijeljena. Naročito je vodio brigu o ranjenim i bolesnim borcima, njihovom smještaju, ishrani, medicinskom tretmanu, o higijeni i uslovima života svih boraca u jedinici. Uporedo s tim on je vodio računa o tome da se redovno izvodi politička nastava i da borci budu obaviješteni o vojno-političkoj situaciji.

Između akcija Ivan je nastojao da borcima obezbijedi uslove za razonodu, partizansku pjesmu i igru. Često je i sam s borcima pjevao posavske pjesme i igrao posavska i druga kola. Kada je bilo više vremena, 2. bataljon u kome je kulturno-prosvjetni rukovodilac bio Haso Ceribašić, organizovao je vrlo uspješne priredbe za borce i narod.

Pero i Ivan su zajedno u jedinici bili do ulaska 2. bataljona u 18. hrvatsku brigadu. Dok je bio u 2. bataljonu, Pero je stalno pronalazio nove mogućnosti za izvođenje akcija, ali u tome nije izostajao ni Mato Belić, novi komandant 2. bataljona. Ivan je u Mati našao sličnog komandanta kakav je bio i Pero. Uvijek željan novih akcija Mato je kao i Pero nalazio odane saradnike u svojim borcima, komandirima i komesarima, a ponajviše u svom političkom komesaru bataljona Ivanu Bumbuloviću. Najveći uspjeh 2. bataljon 18. hrvatske brigade ostvario je pod Matinim i Ivanovim rukovodstvom krajem jula 1944. godine prilikom borbi za oslobođenje Tešnja. Ivan je s Matom Belićem ostao u 2. bataljonu do kraja septembra 1944. godine kada je prekomandovan i postavljen na dužnost komesara 3. bataljona, kojim je komandovao prekaljeni partizanski komandant - husinski rudar Mijo Kerošević Guja. U ovom Bataljonu Ivan i Guja nisu zajedno dugo ostali. Poslije oslobođenja Tuzle Guja je prekomandovan na dužnost komandanta Bataljona partizanskih straža pri Komandi tuzlanskog vojnog područja, a Ivan je povučen u politički aktiv Okružnog komiteta KPJ za Posavinu i Trebavu. Marta 1945. godine postavljen je na dužnost političkog komesara Posavsko-trebavskog odreda. Odred je tada imao oko 2000 boraca.

MILOŠEVAČKA ČETA

Poslije bitke na Sutjesci Glavna operativna grupa NOVJ i POJ, pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba, preduzela je ofanzivna dještva u istočnoj Bosni, stvorivši u drugoj polovini juna i početkom jula 1943. godine na tom prostoru novu veliku slobodnu teritoriju. Ostvarivanjem ove velike zamisli Vrhovnog štaba stvoreni su povoljni uslovi da se na ovom prostoru, a posebno u sjeveroistočnom dijelu Bosne, Bosanskoj Posavini, razvije masovan narodnooslobodilački pokret. Na ovom prostoru intenzivna ofanzivna borbena dještva razvila je 17. istočnobosanska divizija sa svojom 6. istočnobosanskom i 15. majevičkom brigadom. Odmah poslije razbijanja neprijateljskih garnizona u Gradačcu, Modriči, Orašju i Bosanskom Samcu uslijedila je velika aktivnost radi formiranja Posavskog i Trebavskog partizanskog odreda. Za izvršenje ovog zadatka određen je izvjestan broj prekaljenih boraca iz 6. i 15. brigade koji su poticali iz posavskih sela. Tako su iz sela Miloševca za ovaj zadatak iz 15. majevičke brigade određeni: Marko Milošević Markica, komandir čete, Đoko Tadić, komandir voda, Vid Popović, desetar, Milan Drinić Miljer, puškomitraljezac i Jovo Bradašević.

Kada su došli u selo, Marko Milošević i Jovo Bradašević odmah su se povezali sa aktivistima sela: Trivom Dakanovićem, Božom Petkovićem, Boškom Davidovićem, Vašom Stojićem i učiteljem Dojčinom Uzelcem. S ovim aktivistima Markica je održao sastanak na kome je dogovoren način prikupljanja dobrovoljaca u partizanske jedinice. Za mjesto prikupljanja određen je šumarak u tzv. Zoranovića sokaku, koji svojim daljim pravcem izvodi u zase-lak Lužani, inače mjesto nešto udaljenije od puta Modriča - Šamac, a bliže putu koji izvodi preko selà Kornice i Slatine u selo Obudovac, gdje je bilo određeno mjesto za formiranje Posavskog partizanskog odreda.

Poslije održanog sastanka aktivisti su krenuli u svoje zaseoke na izvršenje zadatka. Drug Markica je odmah odredio grupu boraca i uputio ih na zbornu mjesto da tamo sačekaju i prihvataju buduće borce, a sam se neposredno angažovao u blizini ovog mjesta radi objašnjavanja značaja i potrebe što većeg stupanja dobrovoljaca u partizane. Pored toga često je navraćao na zbornu mjesto, organizovao osmatranje i neposredno obezbjeđenje onih koji su već prvog dana pristigli na zakazano mjesto. Akcija prikupljanja boraca za formiranje Miloševačke čete brzo se odvijala. Masovnom odzivu omladinaca, a naročito momaka stasalih za vojsku doprinijela je i činjenica što je veći broj njih već dobio poziv od četničke komande da stupe u četnike. I vojne vlasti tzv. NDH takode su uputile poziv svim mladićima stasalim za vojsku da se jave radi služenja redovnog vojnog roka. Tako se desilo da su svi oni koji su dobili ove pozive iskoristili priliku i došli na zbornu mjesto formiranja Miloševačke čete.

Akcija na prikupljanju ljudstva bila je vrlo brza i efikasna, tako da se za tri dana na zakazanom zbornom mjestu prikupilo oko 80 budućih boraca. Među njima je bilo i šest drugarica: Cvijeta Drinić, Mara Gunjević, Stana Jovanović, Marija Popović, Savka Popović i Jelena Ilinčić. Neki od boraca su donijeli i nešto oružja, uglavnom pištolja i ručnih bombi. Kako su grupe i pojedinci pristizali, Markica je odmah od njih formirao vodove i odredio vodnike vodova. Ovako organizovani stigli su u selo Obudovac, 12. septembra 1943. godine. Prilikom formiranja Posavskog odreda od ovih 80 boraca njih oko 30 su ostali u Miloševačkoj četi, odnosno u Prvoj četi Petog bataljona Posavskog odreda, a ostalih 50 su raspoređeni po drugim četama Odreda. U ovu Četu je raspoređeno još i 10 boraca iz drugih sela sa ovog područja: Pisara, Crkvine, Kruškovog Polja, Brvnika i Bukvika, tako daje na dan formiranja u njoj bilo 45 boraca među kojima su bile i drugarice Stana Jovanović, Cvijeta Drinić, Marija Popović, Mara Gunjević, Jelena Ilinčić. Za komandira Čete je postavljen Đoko Tadić iz Miloševaca, a za komesara Ljubo Antić, rodom iz sela Brvnika. Po godinama starosti četa je bila mlada, jer su njen sastav činili omladinci i omladinke. Prosjek starosti bio je 23 godine. Komandir i komesar ove čete su bili dvadesetogodišnjaci. Kakva je bila starosna struktura čete vidi se i po jednom podatku. Najstariji borac imao je 37 godina, a najmlađi 15.

Kada je došlo do spajanja Posavskog i Trebavskog odreda, februara 1944. godine, u Posavsko-trebavski odred i dalje je Miloševačka četa bila Prva četa Prvog bataljona, a ulaskom Odreda u sastav 18.)hrvatske brigade ova Četa je po numeraciji bila Prva

četa Četvrtog bataljona Brigade. Nezvanični naziv bio je Miloše-vačka četa. Ovo nezvanično ime narod joj je dao i ono se zadržalo tokom cijelog njenog ratnog puta. Ovo ime bilo je prisutno i u zvaničnom usmenom saopštenju u štabovima bataljona kojima je formacijski pripadala, a kasnije i u Štabu 18. hrvatske brigade. Da se zove Miloševačkom četom vjerovatno je uticalo to što su na dan njenog formiranja, u Zoranovića sokaku, njeni borci i starješine bili uglavnom Miloševljani, a formiranjem Posavskog odreda u njoj je i dalje ostalo oko 80% boraca rodom iz Miloševca, a i njen prvi komandir je bio Miloševljanin Đoko Tadić. Na dan njenog formiranja više od 90% njenih boraca bilo je nenaoružano. Zato se odmah pristupilo akciji njenog naoružanja. I ona je kao i druge čete Odreda izlazila na puteve kojima su se kretale neprijateljske jedinice i patrole, postavljala im zasjede, zarobljavala i razoružavala neprijateljske vojnike, a svoje borce naoružavala. Drugi izvor naoružavanja sastojao se od prikupljanja oružja od mještana, koji su do njega došli u vrijeme rasula bivše jugoslovenske vojske 1941. godine. Tako je Četa već do kraja septembra 1943. godine bila skoro sva naoružana. Četa je na dan formiranja imala oko 45 boraca. Od formiranja pa do kraja rata njih 19 je poginulo, među njima su bili njen komandir Mika Obrenović i zamjenik komandira Todor Vasiljević. Od ovih 45 boraca njih 20 su postali starješine NOVJ, počev od vodnika do komandanta i komesara bataljona.

Borbeni put Čete je dug oko 4 500 km. Na tom putu učestvovala je u svim borbama bataljona kojima je formacijski pripadala, a u kojima je često bila nosilac izvršenja borbenih zadataka Odreda i Brigade. Bilo je tih takozvanih specijalnih zadataka više, ali neki od njih su posebno značajni i karakteristični.

*

*

*

Ujesen 1943. godine, na području bosansko-šamačkog sreza narodu je zagorčavao život terorom i represalijama sa svojom grupom ustaša Pero Škico. Teroru ove grupe posebno su bili izloženi simpatizeri NOP-a nad kojima je on vršio nečuvena zvjerstva. U Štabu Posavskog odreda donijeta je odluka da se ovaj okorjeli zlikovac sa svojom grupom ustaša uhvati i na taj način narod zaštiti od terora. Štab Odreda je pomoću ilegalaca iz sela Brvnika organizovao intenzivno izviđanje radi otkrivanja mjesta u kome boravi ova grupa. Ubrzo su dobijeni podaci da se Škico nalazi u selu Baziku, koje je smješteno na pola puta između Orašja i Bosanskog Šam-

ca, a u centru ustaških posada koje su locirane u Domaljevcu, Oštroj Luci, i Grebnicama. Ovaj podatak je ukazivao da će četa koja bude upućena da uhvati Škicu, a cilj je bio da se on živ uhvati i da mu narodni sud sudi, biti u situaciji da zadatak izvršava u neposrednom rasporedu neprijatelja i u njegovoj pozadini. Zato je Stab Posavskog odreda vodio računa o tome da četa mora biti sigurna i pouzdana, dobro naoružana i opremljena i sa više iskusnih boraca u njoj.

Komandant 1. bataljona Mato Belić (u sredini) sa komandirima leta

Poslije ovih razmatranja odlučeno je da to bude Prva četa Prvog bataljona Odreda. Komandant ovog Bataljona bio je Marko Milošević, takođe rodom iz sela Miloševca. U četi je bilo i boraca iz sela Brvnika koji su dobro poznavali ovaj teren. Komandant Bataljona, komandir i komesar Čete odmah su pristupili pripremi ljudstva za izvršenje ovog specijalnog zadatka. Četi je dodijeljeno nešto automatskog oružja i ručnih bombi iz ostalih četa. Komesar je objasnio borcima politički značaj zadatka. U popodnevnim časovima Četa je stigla u selo Brvnik, gdje su joj se priključili ilegalci koji su prethodnog dana vršili izviđanja radi utvrđivanja tačnog mjesta boravka ove ustaške grupe. Od njih je komandir Čete dobio podatke da se grupa nalazi u selu Baziku i da će najvjerovatnije zanoćiti u jednom dućanu ovog sela. Komandir je odmah izvršio raspored

Čete radi opkoljavanja ove zgrade. Prvi vod sa Vidom Popovićem odredio je za neposredni napad na dućan i zarobljavanje Škice, Drugi vod sa vodnikom Mikom Obrenovićem odredio je za obezbjeđenje akcije iz pravca Orašja, a Treći sa vodnikom Brankom Pisarevićem za obezbjeđenje iz pravca Bosanskog Šamca. Vodovi za obezbjeđenje krenuli su na svoj zadatak. Komandir Čete je krenuo sa Prvim vodom koji je imao zadatak da uhvati ustašu Škicu. Pošto je Vod stigao do prvih kuća u selu Baziku, u jednoj od njih je zarobio jednog ustašu koji je pripadao Škicinoj grupi, a tu noć je spavao po Skicinom odobrenju kod svoje kuće. On nam je odmah dao tačne podatke u kojoj se kući nalazi Škico sa svoja tri lična pratioca.

Pošto je dobio ove podatke, komandir Čete je izvršio raspored ljudstva za izvršenje ove akcije. Sa vodnikom Voda i njegovom prvom desetinom krenuo je prema dućanu. Kada su stigli u blizinu kuće, u koju se ulazilo s puta od pravca rijeke Save, oni su se prikrili, a zarobljenom ustaši naredili da na prozor pozove domaćina da mu otvori i da kaže da ima poruku za Škicu. Po uplašenom i drhtavom glasu ustaše domaćin je osjetio da nešto nije u redu i počeo je da se nećka da otvori vrata govoreći da Škico nije kod njega.

Ovakvo ponašanje domaćina upozorilo je komandira Čete da nešto nije u redu, zbog čega je on iznenada iza ugla kuće iskočio i udarom kundaka provalio vrata dućana. I čim su izvršili upad u kuću, domaćin je rekao da kod njega imaju na spavanju samo tri sezonska radnika. I zaista su se odmah ukazale tri osobe koje su ležale i pravile se da spavaju, jer nisu imale vremena da bilo šta preduzmu. Komandir je naredio borcima da ih vežu. Čim su ih povezali ispod slame na kojoj su ležali našli su puške. Domaćin je uporno tvrdio da su to njegovi sezonski radnici iako se po odijelima i oznakama vidjelo da su to ustaše. Izvršen je pretres dućana i u njegovoj magazi otkriven je sanduk, ili kako ga ovdje zovu »kupac« u kome se čuva hladno brašno i odatle pakuje u papirne kese i iznosi na tezgu radi prodaje kupcima. Kada je domaćin otvorio ovaj sanduk, u njemu je ležao sav bijel od brašna Pero Škico. Komandir ga je lako prepoznao, jer je imao ožiljak na desnom obrazu. Odmah je razoružan i svezan zajedno sa prethodnom trojicom ustaša. Dok je Prvi vod obavljao ovaj zadatak, Drugi vod iz pravca Bosanskog Šamca zarobio je trojicu ustaša koji su bili u patroli na ovom putu. I oni su odmah priključeni Škici i njegovim pratiocima i sprovedeni u Štab Posavskog odreda. Zarobljavanjem ove grupe Miloševačka četa zaplijenila je i jedan automat, dva pištolja, osam pušaka, 10 ručnih bombi i više stotina pušanih i revolverskih metaka.

Na putu Bosanski Šamac - Modriča, u selu Crkvina, nalazila se jedna četnička grupa pod komandom Obrada Burića. Njenim razmještajem u ovom selu bila je prekinuta veza između ove dvije varošice. Oko sebe Burić je prikupio izvjestan broj mladića koji nisu bili voljni da idu negdje dalje od svoje kuće. Kako je u to vrijeme na području Posavine ideološka diferencijacija bila u punom zamahu, partijsko rukovodstvo je nastojalo da se što više mladića pridobije za NOP. Jedan od metoda njihovog odvratanja od četničkog pokreta, pored ostalih, bio je i taj da se bez borbe, na prevaru, zarobljavaju i tako odvajaju od četničkog pokreta. U tom cilju Štab Posavskog odreda je odlučio da na prevaru uhvati Obrada Burića i na taj način obezglavi i razoruža njegove četnike. Zadatak je povjeren Miloševačkoj četi. Na putu prema Crkvini, u selu Tišini, komandir je dobio podatke da se u Bosanskom Šamcu, u jednoj opštinskoj zgradi, nalazi posada od oko 20 legionara i da osim njih ovdje nema druge neprijateljske vojske. Zaključeno je da se i oni usput razoružaju, što je učinjeno bez borbe. Jednostavno, kada su borci došli pred zgradu, rečeno im je da je varoš opkoljena i da se predaju, što su oni odmah i učinili. Bilo ih je 18, tako da je Miloševačka četa riješila pitanje naoružavanja svojih boraca.

Poslije ovoga Četa je krenula na svoj glavni zadatak da uhvati Obrada Burića. Kada je stigla u selo Crkvinu, komandir je ušao u dućan Petra Ljujića sa još trojicom boraca i upitao prisutne da li neko od njih zna gdje se nalazi Obrad Burić. Rekli su mu daje Obrad u osnovnoj školi u selu. Odmah je napisao cedulju u kojoj je naveo da želi da se sastane s njim radi dogovora o jednoj zajedničkoj akciji. Cedulju je uputio po jednom mještanimu. Pošto je za svaki slučaj rasporedio Četu, otišao je na raskrnicu puta: Gradačac - Modriča - Bosanski Šamac - gdje je naveo Buriću da će ga čekati. Poslije izvjesnog vremena iz pravca osnovne škole cestom Modriča - Crkvina pojavio se Burić sa svojim dvojicom pratilaca. Čim je stigao do komandira Miloševačke čete, rekao je da je primio cedulju, da se slaže sa zajedničkom akcijom i predložio da uđu u kuću radi pravljenja zajedničkog plana akcije. Zajedno s njim komandir je sam ušao u kuću u kojoj su nastavili razgovore o zajedničkoj akciji. Dok je ovaj razgovor trajao, vodnik Prvog voda Vid Popović, te Branko Pisarević, vodnik Drugog voda i desetar Živko Marjanica neprimjetno su se privukli do kuće. Njihov plan je bio da, ukoliko se razgovor oduži, upadnu u kuću i razoružaju četnike, a ukoliko

počnu da izlaze, odmah da upere oružje u njih i da ih pozovu da se predaju. Tako se i desilo. Čim su se razmjestili kod ulaznih vrata, iz kuće su počeli izlaziti učesnici pregovora. Naprijed je išao jedan četnik iz Burićeve pratnje, a iza njega su išli Burić i komandir Miloševačke čete i onaj drugi četnik. Dok je komandir Čete razmišljao kako da ponovo stupi u kontakt sa Burićem i da ga tada razoruža, iznenada se iza ugla kuće prolomio uzvik Živka Marjanice: »Ruke uvis, predajte se«. Četnici su bili iznenađeni. Nisu imali vremena ni mogućnosti za bilo kakvu intervenciju. Nakon ove uspješno izvedene akcije četnički uticaj na ovom području znatno je oslabljen i jedan broj zavedenih mladića prišao je NOVJ.

*
* *

Prvo vatreno krštenje Miloševačka četa doživjela je novembra 1943. godine kod sela Bukvika. Dogodilo se to pred početak šeste neprijateljske ofanzive. Njemačke snage su nadirale od Brčkog prema Gradačcu. Miloševačka četa je dobila zadatak da spriječi njihov brz prodor u Gradačac. Zaposjela je položaje za odbranu u zahvatu puta i osloncem na obalu potoka Brijesnica uspješno je pružala otpor napadu pješadije. Međutim, kada su Nijemci osjetili da bez većih gubitaka neće savladati ove položaje, uveli su u borbu tenkovsku jedinicu, tako da je Miloševačka četa bila prisiljena da napusti ove položaje i da se povuče prema Gradačcu. U ovoj borbi poginuo je Jovo Petrović, a teže je ranjen Stevo Marković.

*
* *

U vezi sa pripremama za napad na neprijateljsko uporište u Tesliću, juna mjeseca 1944. godine, trebalo je prethodno likvidirati posade koje su pripadale borbenom osiguranju ovog uporišta. Jedna od njih nalazila se na putu Teslić - Prnjavor na brdu kod sela Čečava. Nalazeći se na glavnom pravcu napada 4. bataljona Miloševačka četa uspjela je da se neopaženo privuče neprijateljskim položajima. Dva bataljona trebalo je da napadnu sa fronta a jedan iz pozadine. Kako je ovaj posljednji bio zaveden od strane vodiča, pa nije stigao da krene u napad u zakazano vrijeme, dat je signal da bataljoni koji su napadali s fronta krenu u napad. Tada je Miloševačka četa izvršila juriš koji je bio tako silovit da neprijatelj nije imao vremena da se snađe i pruži organizovaniji otpor. Posada je

brzo bila likvidirana. Zarobljeno je preko 30 vojnika, a zaplijenjeni MB 82 mm ijedan teški mitraljez, zatim dosta municije i druge vojničke opreme. U ovoj akciji teže su ranjeni Milan Drnić Miljer, Savo Jovanović i Mirko Stojić.

U vrijeme sedme neprijateljske ofanzive 11. krajiška divizija na prostoru centralne Bosne izvodila je intenzivna ofanzivna dještva na komunikaciji Brod - Doboj - Zenica i Doboj - Tešanj - Teslić. U sklopu ovih ofanzivnih dještava 18. hrvatska brigada je dobila zadatak da likvidira neprijateljsko uporište u Tešnju. Kako je ovo mjesto sa svojom okolinom, a posebno sa srednjovjekovnom Tvrđavom u njemu pružalo pogodne uslove za odbranu, Brigada je ovdje vodila višednevne borbe u kojima je uspela da razbije spoljnu odbranu i da neprijatelja sabije u Tvrđavu. Više dana posada je bila u okruženju, tako da se i njeno snabdijevanje vršilo vazdušnim putem. Spuštani su padobrani s hranom i municijom. U borbama oko Tešnja zarobljeno je više neprijateljskih vojnika, a među njima bilo je i oficira. Jedan od tih oficira dobro je poznao borbeni raspored u Tvrđavi, a znao je i znakove raspoznavanje za naredni dan. Štab Brigade je odlučio da uz pomoć ovog domobranskog oficira u Tvrđavu ubaci jednu četvu iz Četvrtog bataljona i na taj način likvidira ovo uporište. Komandant Bataljona Pavo Bašić povjerio je ovaj zadatak Miloševačkoj, odnosno Prvoj četvi svoga Bataljona. Dok je komandir Čete sa vodnicima vodova i domobranskim oficirom proučavao raspored posade u Tvrđavi i razrađivao plan za njeno osvajanje, borci Čete su se pripremali za ovaj zadatak. Uzeto je nešto automata, puškomitraljeza i ručnih bombi od ostalih četa bataljona. Poslije toga vodnici vodova upoznali su svakog borca sa zadacima u ovoj akciji i zajedno sa desetarima provjerili kako su se borci pripremili za ovu akciju. U Četi su održani i sastanci članova Partije i SKOJ-a.

Nakon ovoga Četa je po mraku krenula iz rejona sela Jelah prema Tešnju i čim je prošla kroz raspored bataljona koji su držali u okruženju Tvrđavu, svrstala se u kolonu po dva i oponašajući domobransku jedinicu krenula jednom ulicom prema Tvrđavi. Dok se Četa kretala, neprijatelj je raketama osvjetljavao prostor, ali je nije otkrio jer su je zaklanjale sjenke kuća u ulici kojom se kretala. Na čelu Čete nalazio se komandir Čete sa domobranskim oficirom, dok su iza njih išla dva borca zadužena da odmah intervenišu ako bi ovaj domobranski oficir pokušao da izda planiranu akciju. I ubrzo je kolona stigla do prve gvozdene kapije u podnožju Tvrđave. Odjeknuo je uzvik iz zasjede na kapiji: »Stoj, ko ide?« Domobranski oficir se odazvao i rekao da dolazi pojačanje posadi, saopštio znako-

ve raspoznavanja, pa je kolona ušla u Tvrđavu. Kad je čelo kolone stiglo u visinu zasjede, borci iz Prvog voda sa Vidom Popovićem na čelu odmah su bez borbe razoružali zasjedu. Na drugoj kapiji, koja je bila udaljena 50 metara od prve, stražar ih nije zaustavljao, ali je i on nečujno likvidiran. Tu u blizini bila je jedna prostorija u kojoj se odmaralo 20 vojnika. I oni su bili razoružani. Desno od toga ulaza nalazila se takođe druga postaja u kojoj je ljudstvo bez borbe bilo razoružano. Na ovoj postaji ostavljen je Prvi vod sa zadatkom da djeluje po drugim dvjema postajama koje su se nalazile na platou Tvrđave. Drugi i Treći vod su išli dalje da zauzmu druge dvije prostorije koje su se nalazile na samom vrhu Tvrđave. U prvoj se nalazila njemačka radio-stanica sa posadom koju je Drugi vod odmah zarobio, a ubrzo je i Treći vod upao u treću prostoriju ovog utvrđenja, gdje je takođe bez borbe zarobljeno ljudstvo koje se tu nalazilo na odmoru.

Nakon svega komandir je dao ugovoreni znak da se Četa nalazi na Tvrđavi. Nastavljeno je čišćenje Tvrđave od ostataka neprijateljskih vojnika koji su se nalazili u izgrađenim rovovima od kamena. Vatrene tačke koje su se nalazile u rovovima likvidirane su ubacivanjem ručnih bombi. Preostalim vojnicima upućen je poziv da se predaju, kao i posebno upozorenje od strane domobranskog oficira daje svaki otpor uzaludan jer se partizani nalaze u Tvrđavi. Veći dio posade je prihvatio ove pozive i počeo se predavati. Međutim, dio ustaša je pružao žilav otpor. Jedan broj njih se presvukao u domobranske uniforme i tako se predavao računajući da neće biti otkriveni. Međutim, neki su uhvaćeni ranjeni, pa su onda otkrivali i one koji su se maskirali u domobranske uniforme, dok je drugi dio ustaša nastavio da pruža otpor zbog čega se pristupilo njihovoj likvidaciji. Oni su se uvlačili u špilje - posebne prostorije u Tvrđavi da se sakriju, a kada u tome nisu uspjeli nastavljali su da pružaju otpor. Takve prostorije osvajane su ubacivanjem ručnih bombi i djelovanjem iz automatskog oružja. Razvila se takva borba sa preostalim ustašama da je i sama utvrda podrhtavala od eksplozija ručnih bombi i rafala iz automatskog oružja, pa se sticao utisak da se dogodio zemljotres. Pri tome je već počelo da sviće. Kako je Tvrđava sa spoljnje strane bila obrasla lozom - puzavicom više ustaša pomoću nje pokušali su da siđu niz zidove i pobjegnu, ali su ih borci u podnožju Tvrđave zarobljavali i ubijali ako su pokušali da pobjegnu. Prilikom čišćenja Tvrđave od ostataka ustaša borci su nailazili na komične scene. Naime, neki su se sakrili u udubljenja tako da su im samo virile noge za koje su ih borci hvatali i izvlačili da bi ih zarobili. Zauzimanjem ove srednjovjekovne Tvrđave bio je oslobo-

den Tešanj. Poslije završetka ove akcije među borcima Brigade dugo se pričalo o borcima Miloševačke čete, naročito o najhrabrijim: o njenom komandiru, vodnicima vodova i puškomitraljescima: Radu Bradaševiću, Anđelku Popoviću, braći Simi i Jovi Sailoviću, Ostoji Ilovcu, Milanu Pejičiću i Savi Jovanoviću.

*

* *

Na borbenom putu 18. hrvatske brigade iz centralne u istočnu Bosnu, avgusta 1944. godine, kada je čelo kolone Brigade izšlo u visinu sela Biberovo Polje, od pravca Monja otpočelo je pripucavanje na kolonu Brigade. Komandant Brigade Franjo Herljević koji se nalazio na čelu prethodnice, zajedno sa komandantom Četvrtog bataljona Pavom Bašićem, odmah je lično naredio komandiru Miloševačke čete da sa svojom Četom izbije na Monj, razbije neprijatelja na njemu i obezbijedi prelaz koloni Brigade, a zatim da se postavi u njenu zaštitnicu. Komandir Čete poveo je kolonu u pravcu Monja i u pokretu izdao zadatke komandirima vodova, koji su zatim trčećim korakom povelili svaki svoj vod prema označenom mjestu. Nakon pola sata uslijedio je jednovremeni siloviti juriš na položaje Monja, na kome su bili pripadnici zelenog kadra. Razbijanjem zelenokadrovaca i izbijanjem Čete na ovu dominantnu tačku omogućeno je nesmetano kretanje Brigade. Poslije zauzimanja Monja borci su zaposjeli položaje za odbranu da bi spriječili eventualni napad neprijatelja na ovu tačku. Organizovano je osmatranje kako se kolona Brigade kreće, a upućeni su i kuriri da to isto čine. Sve je to rađeno zbog toga da bi se tačno odredio momenat kada će se Četa povući i organizovati zaštitu Brigade na ovom maršu. Pošto su borci Brigade išli u koloni po jedan sa određenim odstojanjem, kretanje kolone se odužilo, što je neprijatelju omogućilo da djeluje artiljerijom, kao i da iz uporišta Sokola uputi Pjanine ustaše s ciljem da ponovo zauzmu ovu za odbranu važnu topografsku tačku u sistemu spoljne odbrane Garnizona u Gračanici. Pod zaštitom jake artiljerijske vatre ustaše su se brzo približavale položajima Miloševačke čete na Monju. Puškomitraljesci Čete uspješno su djelovali po kolonama neprijatelja i na taj način usporavali njihovo brzo izbijanje na Monj, a tim su omogućavali koloni Brigade da se udalji što dalje od ovog objekta. Uslijedio je juriš neprijatelja na Monj. Dva su juriša odbijena, ali treći nije jer je nadmoćnost neprijatelja bila velika. Pošto je prijetila opasnost da Četa bude opkoljena, komandir je organizovao njeno izvlačenje. Miloše-

vačka četa je uspješno izvršila i ovaj zadatak, ali je na Monju izgubila svoja tri puškomitraljesca: Savu Jovanovića, Ostoju Ilovca i Danka Popovića, koji su bili njeni borci od dana njenog osnivanja.

*

*

*

Na Konjuhu, u širem rejonu Banovića, 18. hrvatska brigada je u avgustu 1944. godine bila prinuđena da vodi četverodnevne borbe sa dijelovima 13. SS divizije. U ovim borbama Miloševačka četa je izvršila više juriša na neprijatelja. Posebno je bio značajan juriš radi odvajanja Četvrtog bataljona od neposrednog dodira sa neprijateljem. Juriš je uspio i Bataljon je nastavio put prema krajnjem cilju. Pošto je glad dostigla vrhunac, odobreno je da se mogu klati tovarni konji, koji su inače bili dodijeljeni četama da nose municiju za potrebe puškomitraljeza. U Miloševačkoj četi konja je zaklao njen komandir uz pomoć druga Mede iz Modriče koji je bio mersarski radnik. Međutim, pošto je uskoro naređeno da Četa izvrši navedeni juriš, vremena da se meso pripremi nije bilo, tako da je borcima podijeljeno onako prijesno. Tek sutradan ujutro, kada je Četa izbila u predio Karaule, na putu Sarajevo - Tuzla, kod Kladnja, dat je duži zastanak koji je iskorišten za pečenje konjskog mesa. Ono nije pečeno, već je u stvari podgrijano na vrućoj smoli koju je stvaralo smrekovo drvo, jer drugog drveća na ovom terenu nije bilo.

Poslije prelaska puta kod Karaule nastavljen je marš prema Vlasenici. U rejonu Milan-planine ponovo je došlo do borbi sa dijelovima 13. SS divizije. U ovim borbama neprijatelj je nastojao u naš raspored i pozadinu da ubaci svoje grupe tzv. »trupove«, kako bi pomoću njih uništavao naše štabove. Te trupove su obično vodili četnici kao dobri poznavaoци terena. Pošto je ovaj teren dosta pošumljen i ispresijecan Miloševačka četa je formirala kolonu i krenula dalje. U jednom trenutku, idući sa vodnikom Vidom Popovićem, komandir Čete je primijetio grupu vojnika u maskiranim odijelima. Odmah je dao znak da Četa stane i poslije kraćeg posmatranja utvrđeno je da među njemačkim vojnicima ima i četnika. Organizovana je zasjeda. Borci Prvog voda raspoređeni su tako da je cijela ova grupa, njih deset, upala u ovu zasjedu. Na saslušanju su izjavili da su imali zadatak da napadaju i uništavaju partizanske štabove.

Dolaskom 18. hrvatske brigade iz centralne u istočnu Bosnu za njene borce nastupaju novi dani. Pred Brigadom su stajali novi zadaci koji su poizilazili iz opšte zamisli Vrhovnog štaba da se snage okupatora i domaćih izdajnika na prostoru sjeveroistočne Bosne onemoguću da interвениšu u Srbiji, a zatim da se uništavaju i zarobljavaju dijelovi njemačke armijske Grupe »E«, koji su nastojali da se preko istočne Bosne izvuku i prebace na nove položaje u Sremu i Slavoniji. Izvršenje ove zamisli Vrhovnog štaba povjereno je Trećem bosanskom korpusu, koji je i do tada izvodio operacije na ovom prostoru. Naša ofanzivna dještva usmjerena su na dva komunikacijska pravca. Prvi je išao dolinom rijeke Bosne prema Slavoniji, a drugi rijekom Drinom u Srem. U sklopu ova dva pravca komunikacijski pravac koji ide dolinom rijeke Spreče, od Doboja preko Tuzle ka Zvorniku, bio je vrlo značajan. Otuda je 3. bosanski korpus poslije oslobođenja Tuzle, septembra 1944. godine, usmjerio svoja ofanzivna dještva i na ovaj pravac, napadajući neprijateljske posade koje su imale zadatak da obezbijede nesmetano izvlačenje njemačkih trupa. Jedno od tih njemačko-ustaških uporišta bilo je u Gračanici. Likvidacija ovog uporišta povjerena je 18. hrvatskoj brigadi. Prije toga trebalo je likvidirati ustaško uporište u Sokolu i taj zadatak je dobio Četvrti bataljon. Na glavnom pravcu napada nalazila se Miloševačka četa koju je predvodio njen hrabri komandir Vid Popović. Dva puta je Sokol prelazio iz ruku u ruke da bi se na kraju, pod pritiskom jačih snaga koje su od Srnica nadirale prema Gračanici u pomoć Pjaninim ustašama, morao definitivno napustiti.

Pošto je razbila četnike u Srnicama, 18. hrvatska brigada oslobodila je oktobra 1944. godine Gradačac. U pokušajima da ponovo zauzmu Gradačac neprijatelji se ujedinjuju. Ustaše napadaju iz pravca Kornice, a četnici iz pravca Slatine. Njihov napad je odbijen, nanijeti su im veliki gubici i veći broj četnika je zarobljen. U razbijanju četnika značajnu ulogu je imala odluka komandanta Četvrtog bataljona da Miloševačku četu uputi u napad na lijevi bok četnika. Dok je pripreman obilazan napad, u jednom trenutku pojavila se četnička kolona koja se kretala u pravcu desnog boka Bataljona. Organizovana je zasjeda i u njoj su bili borci jednog voda Miloševačke čete. Kada su četnici ušli u ovu zasjedu, komandant Bataljona je iskočio iza grma, uperio pištolj u grudi komandira te četničke jedinice, uhvatio ga za prsa i pozvao na predaju. Kod čet-

nika koji su se iza njega kretali došlo je do pometnje, ali kada su sa lijeve i desne strane vidjeli uperene automate i puškomitraljeze boraca, počeli su da bacaju oružje i podižu ruke u znak predaje. Bio je to vod četnika koji je bio upućen u napad na bok partizana. Komandant je odmah naredio juriš Bataljona. On je bio tako silovit da su četnici bili potpuno iznenađeni, tako da su se u paničnom bjekstvu povlačili, ali su ih borci sustizali i zarobljavali.

*

* * *

Krajem novembra 1944. godine, kada je trebalo obezbijediti u rejonu Zvornika mostobran za prelaz 28. divizije iz Srbije, neprijatelj je od Bijeljine intervenisao tenkovima i 18. hrvatska brigada je bila prisiljena da vodi manevarsku odbranu na putu Bijeljina - Zvornik, a naročito na njegovom dijelu Janja - Kozluk. U tim borbama Miloševačka četa je dobila zadatak da kod Kozluka zadrži neprijatelja i tako omogući izvlačenje ostalih četa Bataljona na pogodnije položaje za odbranu. U ovoj borbi posebnu ulogu su odigrali naši protivtenkovci. Među kojima je bio nišandžija i raniji borac Miloševačke čete Čedo Pisarević, koji je iz Prateće čete Brigade bio pridodat Četvrtom bataljonu da zajedno sa Miloševačkom četom spriječi brz prodor neprijatelja na pravcu Janja - Kozluk. U vrijeme kada se Miloševačka četa odvojila od neprijatelja i prebacila na sljedeći pogodan položaj za odbranu, poginuo je hrabri komandir Treće čete Branko Pisarević, rodom iz sela Pisara kod Bosanskog Šamca.

U namjeri da održi i obezbijedi pravac Vlasenica - Zvornik - Bijeljina, neprijatelj je na tom pravcu organizovao svoja uporišta. U njima je držao jake posade pomoću kojih je pokušao da to ostvari. Jedno od tih uporišta bilo je na Lišini, na putu Tuzla - Zvornik. Zadatak da se ovo uporište napadne dobila je 18. hrvatska brigada. Pri napadu na posadu na Lišini Miloševačka četa bila je na glavnom pravcu napada svoga Bataljona. Uspjela je da zauzme glavni objekat u ovom uporištu i na taj način omogući Bataljonu da izvrši svoj zadatak. U tim borbama Miloševačka četa je izgubila zamjenika komandira Čete Todora Vasiljevića iz Miloševca, jednog od boraca koji je u njen sastav ušao na dan njenog formiranja u Zoranovića sokaku.

U osmodnevnim borbama sa četničkom grupacijom koja je krajem 1944. godine nadirala od Zvornika prema Tuzli, Miloševačka četa je, predvođena svojim komandrom Mikom Obrenovićem,

dala značajan doprinos u njihovom potpunom razbijanju. Uz nju su se često nalazili njeni raniji komandiri, a sada komandant bataljona Đoko Tadić i njegov zamjenik Vid Popović. Njih je uvijek vukla želja da se nađu u borbenom stroju ove Čete bez obzira na kojoj su se dužnosti nalazili.

Poslije razbijanja četničke grupacije 18. hrvatska brigada dobila je kraći zasluženi odmor u Tuzli. Dugo nije trajao, jer su borbeni zadaci zahtijevali da se manje odmara a više bori. Brigada je ubrzo upućena na Ozren radi razbijanja četnika, koji su pokušali na ovom prostoru da se ponovo organizuju i konsoliduju. Tada je izvršeno svečano uručivanje Ordena za hrabrost onim najhrabrijim. Iz Miloševačke čete su odlikovani, pored njenih ranijih komandira Đoke Tadića i Vida Popovića: Mika Obrenović, tadašnji njen komandir, zatim Rade Bradašević, komesar Bataljona i vodnik voda Milan Drinić Miljer. Primivši odlikovanja svi odlikovani vratili su se u svoje jedinice i nastavili borbu sa još većim žarom i požrtvovanjem. U jednoj od tih borbi, negdje oko Milina Sela, na Ozrenu, poginuo je njen hrabri komandir Mika Obrenović. Borci su ga našli s automatom u desnoj i Ordenom za hrabrost u lijevoj stisnutoj ruci, što ga je primio prije tri dana iz ruku komandanta 38. divizije druga Franje Herljevića. Otišao je iz redova ove Čete još jedan divan drug, hrabar borac, slavni komandir Miloševačke čete koji je u njenim redovima bio od njenog osnivanja. Njegovi drugovi, iako tužni zbog njegovog nestanka iz njihove sredine, nastavili su borbu s još većim žarom do konačnog oslobođenja zemlje, a među njima su još mnogi položili svoje živote na samom pragu slobode.

O NEKIM BORBAMA I ŽIVOTU BORACA ČETVRTOG I PRVOG BATALJONA

Početak juna 1944. godine formiranje Četvrti bataljon 18. hrvatske brigade, a sačinjavali su ga borci iz Posavine. I pored svakodnevnih borbi u centralnoj Bosni slobodno vrijeme u svim jedinicama Brigade koristilo se za razne aktivnosti, a prije svega za vojnu obuku, političku nastavu, kulturno-zabavni rad i rad sa nepismenim. Komunisti i skojevci imali su pune ruke posla oko organizacije ovih aktivnosti.

Živo se sjećam komesara moje čete Slavka Vujisića. Koliko je god bio hrabar u borbi, toliko je bio aktivan u kulturno-prosvjetnom radu u slobodno vrijeme. Bio je sklon pjesništvu, pa je često sastavljao »vrapca« kojeg smo rado pjevali na priredbama. Riješio Slavko da sastavi i uvježba hor. Odabrao je više boraca iz Posavine i počeo da im proba glasove. Na njegovom licu se vidi da je zadovoljan, jer se pred njim nalaze dobri momci koji imaju dobre glasove. Kada je isprobao glasove, postavio je svakog na određeno mjesto u horu i u trenutku kada je namjeravao da počne s probom dođe Mira Bilbija, koja je, koliko se sjećam, bila zadužena za rad SKOJ-a. Da li je Slavko pozvao da dođe ili je ona čula za naš poduhvat, to ni sada ne znam. Znam samo da je stala pored nas u namjeri da nas sluša. Slavko stade pred hor i počeo da diriguje. Pjevamo mi u želji da ne obrukamo ni sebe ni svog komesara, ali slabo uspijevamo jer svako vuče na svoju stranu. Stoji pored mene Savo Kaurinović pa mi šapuće: »Ih, da 'oće Slavko da kaže da ja i ti zapjevamo, pa da nas pusti, jer ovako neće ništa čuti.« Ja mu na to reko: »Vidiš da je Slavko ljut, a Mira se smješka, izgleda daje čula šta si rekao.« Toga dana Slavko nas je dobro oznojio, nije napustio održavanje probe i uspjeli smo. Takav je bio naš komesar Slavko Vujisić, jedinac u majke, poginuo je u jednoj borbi sa četnicima. Ostala je četa bez svog omiljenog komesara.

Komesar naše čete Fuad Suljić saopštio nam je da će se, kada to situacija dozvoli, održati logorska vatra sa priredbom. Nastupiće čete sa svojim programima u vrijeme kada to Štab Brigade odredi. Poslije komesarovog saopštenja posao oko organizacije nastupa preuzeo je kulturno-prosvjetni odbor čete. Pripremljen je skeč o posljednjoj borbi koju smo vodili protiv udruženih četnika i ustaša. Među glumcima su bili Đoko Tadić, Vid Popović i još neki drugovi čijih se imena ne sjećam.

Kada su čete spremile program, došli smo pred Štab Brigade koji se nalazio u Kulašima. Već je gorjela velika logorska vatra. Napravljena je i tribina, a iza nje za jedno drvo bilo je vezano lijepo šareno svinjče. Dobiće ga kao prvu nagradu ona ekipa koja osvoji prvo mjesto. Priredbi je prisustvovao i komandant Brigade Franjo Herljević. Pored boraca tu je bilo dosta i građanskih lica. Rekoše nam da će posebna komisija da ocjenjuje kvalitet nastupa. Počeše se ekipe smjenjivati na pozornici. Bilo je uspjelih šala i pjesama. Dođe red i na našu ekipu. I kada smo završili, nismo dobili ništa veći aplauz od drugih ekipa. Ipak, komisija nam dodijeli prase. Anđelku Popoviću pripala je čast da ga sprovede do konačišta čete. I prase se brzo nađe na ražnju. Dok se ono peklo, Vid Popović je stalno oko njega obigravao i govorio: »Kad mogu u borbi biti među prvima, što ne bih i ovdje.« Tako dođe do opklade između njega i komesara Fuada Suljića. Opkladiše se u ručne satove. Vid je morao pojesti cijelu praseću glavu. Kada su mu je servirali, Vid reče: »Gotovo je sa tvojim satom komesaru«, i poče da jede. Međutim, kako je vrijeme odmicalo, Vid poče da zastajkuje, da gleda kradomice u svoj sat, pa u komesara. Vidi se daje pred kapitulacijom, često traži vode, ali se još drži. Smijali smo se Vidu i zadirkivali ga, ali nam on ne odgovara onako kao što je to činio kada je počeo jesti. Vidjevši da Vid ne može više, komesar mu reče: »Vide, neću ti uzeti sat ako više ne možeš, slobodno odustani.« I Vid kao da je to i čekao, skoči i zagrlji komesara i reče: »Hvala ti, mislio sam da ću moći, ali...« Mudar je bio Vid, možda je to bila njegova taktika da se dobro najede mesa. Znao je on da Fuad neće uzeti njegov sat.

Vid Popović je bio hrabar borac i dobar drug. Volio je šalu kako na svoj tako i na tuđi račun. Jednom prilikom kad smo kod Teslića rušili prugu, iznenade nas Nijemci i mi se povučemo na jednu obližnju kosu. Vid je malo zaostao i Švabe su usmjerile paljbu prema njemu. Neko je iz stroja viknuo: »Cik-cak Vide, živ ti bio

majci«, i Vid krenu cik-cak i prebaci se živ i zdrav. U povlačenju je izgubio jedan opanak. Kasnije na ono »cik-cak« dodato je ono o opanku, pa su borci često govorili: »Cik-cak Vide, živ ti bio majci, gdje su tvoji ostali opanci.« Ovoj doskočici se smijao i on sam.

*

*

*

Jula 1944. godine, skoro nedjelju dana držimo u obruču Tešanjski, ali Gradina nikako da padne u naše ruke. Unutar utvrđenja su Nijemci i ustaše. Jedne noći rečeno nam je da idemo pravo cestom na glavnu kapiju. Među borcima se priča da imamo neprijateljske znakove raspoznavanja. U Gradinu smo upali bez borbe i nakon žestokog okršaja posada je bila savladana.

U pokretu prema Okruglici, maj 1945.

Sunčan je dan, mislim da je bio juli mjesec, kad u jednom momentu ispod zidine ugledam ustašu. Prislonio se uza zid i stoji na lozi. »Penji se gore«, podviknem, a on odgovara: »Ne smijem, ubićeš me.« »Onda skoči dolje«, kažem mu ja, a on meni odgovara: »Ne smijem, jedan je to učinio i razbio se.« Kad sam pogledao dolje,

stvarno sam vidio čovječiju figuru. Ustaša me je ipak poslušao i dopuzao lozom do mene. Tu sam ga razoružao i sproveo do komandira čete. Na saslušanju se držao osorno. Jednog momenta se okrenuo Branku Pisareviću i opsova mu majku partizansku. Kako to reče, plahoviti Branko izvadi pištolj i ubi ustašu. Već sutradan sastanak naše partijske ćelije bio je veoma buran, jer Brankov postupak nije bio na liniji Partije. Morali smo ga kazniti.

*

* *

Mislim da je to bilo u avgustu 1944. godine kada smo ispod Konjuha vodili borbu sa Nijemcima. Poslije borbe Brigada je produžila kroz planinu i negdje na sred planine zakonačila. Odjednom kroz četvu se pronese vijest da se kolje konj i da će biti mesa. Nakon izvjesnog vremena evo Anđelka Popovića sa krvavom ali praznom porcijom. Drži se za koljeno i kaže: »Taman što sam napunio punu porciju krvi, konj se gicnu, udari me u koljeno i prosu krv.« Slatko smo se nasmijali. Poslije ovog događaja nije prošlo ni pola sata a svaki od nas je dobio lijepo parče prijesnog konjskog mesa. Pošto je vatra gorjela, meso smo stavili na žar. Međutim, kako je uskoro izdato naređenje za pokret, ono je ostalo nedopečeno. Pa i takvo, dobro nam je došlo da utolimo glad.

*

* *

Poslije završetka partijskog kursa u Tuzli, oktobra 1944. godine, raspoređen sam u Prvi bataljon Ive Domazeta na dužnost komesara Treće čete. Komandir Čete je bio Gojan Tanasković, Bukovčanin, tih i vrlo staložen, a u borbi hladnokrvan i hrabar drug. Poznavali smo se od ranije i uvijek smo brzo nalazili zajednička rješenja. Nešto kasnije naš Bataljon je vodio borbe duž komunikacije Zvornik - Bijeljina da bi zatim krenuo prema Snagovu. Priča se da Nijemci nadiru u pravcu Tuzle i naš je zadatak da ih u tome spriječimo. Na Lišini ispred Snagova tučemo se sa Nijemcima dvije noći i jedan dan. Rovovi koje su Nijemci iskopali, nekoliko puta prelazili su u naizmjeničnim jurišima iz ruku u ruke. Konačno smo ih protjerali prema Zvorniku, ali smo i mi bili desetakovani. Komandir Gojan teško je ranjen u koljeno. Nešto kasnije umro je u pre vijalištu.

Na mjesto Gojana Tanaskovića za komandira Čete došao je Branko Pisarević. Vodimo borbu sa Nijemcima na putu Bijeljina - Zvornik. Velike nam muke zadaju četnici, prilijepili se uz Nijemce i u mnogome nam ometaju saobraćaj sa komandom. Riješili smo da ih protjeramo, a što smo i uspjeli. Branko Pisarević je plahovit komandir, u borbi rijetko liježe u zaklon. Zapazio sam to i jednom prilikom mu kažem: »Branko, borci naše Čete vole te i dive se tvojoj hrabrosti. Bili ti volio da njemački oficir na položaju stoji kada mi napadamo? « - a on odgovori: »Volio bih, kako ne bih. « Ja mu na to rekoh: »Onda Branko, molim te budi pažljiv, jer ti si taj koji u momentu skačeš i stojiš kad se borba razbuktava.« Sjećam se da me je tada zagrlio i zahvalio mi se uz onaj njegov lijep osmijeh. Od tada Branko počinje da se čuva.

U novembru 1944. godine napadamo jedne noći Šepak, njemačko uporište. Snijeg je i mjesečina, a Nijemci se utvrdili u kućama odakle pružaju otpor. Mi se nalazimo na kosi iznad njih. Branko i ja smo pored jednog drveta. Desno od nas se nalazi naš puškomitraljezac, ali se ne javlja. Hladno je, vjerovatno mu je zamrzao zatvarač. Branko se ljuti, ustaje i u jednom momentu reče: »Puškomitraljezac, boga ti...« - to reče i više ništa. Njemački šarac gaje presjekao preko struka. Izdahnuo je na krilu drugarice Šoše. Nikada prije niti poslije, nisam vidio suze u očima kod boraca nego tada kada su čuli da je izdahnuo njihov omiljeni komandir. Malo dalje od već mrtvog Branka ležao je na nosilima komesar Bataljona Joco Bogdanović. Bio je teško ranjen i njegova rana je mnogo krvarila.

*

*

*

Oko sredine maja 1945. godine uputili smo se kamionima u pravcu Kalinovika. Kada smo stigli do sela Jablanice, u podnožju Bjelašnice, izašli smo iz kamiona i kroz gustu šumu nastavili pokret. Sunce je bilo na zalasku i mi tu i tamo vidimo kosture naših drugova koji su poginuli u petoj ofanzivi. Svi smo ozlojeđeni i to nam povećava želju da se što prije sretnemo sa izdajnicima i osvetimo naše drugove.

Uveče smo spremili konačište u šumi. Kuvari su već postavili kazane da bi nam spremili večeru kada iza naših leđa otpoče jaka pucnjava. Četnici su nas napali. Prihvatili smo borbu i cijelu noć se borili. Odmah na početku čuli smo kako četnički oficiri pozivaju na juriš. I naš komandant Bataljona Ivo Domazet nije se

dvoumio. Ubrzo smo se sa četnicima uhvatili za gušu. Tukli smo se bajonetama. Bila je to žestoka borba prsa u prsa. Uspjeli smo da zarobimo mnogo četnika, da ih razoružamo, postrojimo i potjeramo put Kalinovika. Poslije borbe zauzeli smo nove položaje znajući da će preostali četnici pokušati da se probiju.

Oko podne, ugledasmo jednu ženu - četnika koja kada nam priđe reče da nosi pismo našem komandantu. Otvorim pismo i pročitam. U njemu piše: »Ako nas nećete pobiti, predaćemo se.« Obećali smo da im neće ništa biti. Tada se žena četnik vrati i poslije kraćeg vremena i oklijevanja predadoše se 32 četnika. Prilikom razoružavanja kod mnogih smo našli opljačkane stvari od poginulih partizana i seljaka. Pojedinci su imali i po nekoliko satova i mnogo zlatnog prstenja i drugog nakita. Zarobljenike sam radosno potjerao prema Štabu Brigade, misleći da sam napravio veliki podvig. Kad tamo - još veća grupa razoružanih četnika.

BRAĆA SAILOVIĆI - POZNATI PUŠKOMITRALJESCI

Nepojmljivo je kako su mnogi naši omladinci i omladinke bili toliko hrabri u narodnooslobodilačkoj borbi, a da prije stupanja u NOV nisu prošli nikakvu obuku niti su u svojoj praksi bilo šta znali o ratu, o načinu njegovog vođenja, o rukovanju raznim vrstama oružja itd. Rijetki su bili primjeri boraca koji su u juriše i na neprijateljske bunkere išli sa strahom i bojazni. Međutim, i među hrabrima postojali su najhrabriji koji su u svakoj borbi na razne načine to i dokazivali. Praksa je u našim jedinicama bila da se najhrabrijim borcima dodjeljuju puškomitraljezi i ostalo automatsko oružje. Na takav način i po takvim kriterijima su Jovo i Simo Sailović, rodom iz sela Skugrića, opština Modriča, postali puškomitraljesci u Skugrićanskoj četi, koja je odmah poslije svog formiranja bila u sastavu Trebavskog partizanskog odreda, zatim u Posavsko-trebavskom odredu, a od početka juna 1944. godine u 18. hrvatskoj brigadi.

Poslije pogibije jedinog puškomitraljesca u četi Petra Lukića iz Skugrića i njegovog pomoćnika Petra Lukića iz Tolise, decembra mjeseca 1943. godine, kada je neprijatelj uspio da nam zarobi i taj jedini puškomitraljez, Jovo i Simo Sailović poslije tog događaja imali su čast da ponesu na svojim ramenima prvi zarobljeni puškomitraljez (šarac) njemačkog porijekla. Takvo povjerenje su im ukazali starješine i borci naše čete koji su prije toga vrlo dobro poznavali njihovu hrabrost i odanost NOP-u. Ta dva momenta bila su presudna za svakoga borca kome bi se dodjeljivalo bilo kakvo automatsko oružje, a posebno puškomitraljezi, budući da takvo oružje u rukama hrabrog borca u borbi zamjenjuje desetinu vojnika naoružanih puškama.

U Posavsko-trebavskom odredu kao i u 18. hrvatskoj brigadi, u čijem je sastavu bila Skugrićanska četa, čiji su puškomitraljesci bili drugovi Jovo i Simo, nije bilo primjera da dva rođena bra-

ta budu nišandžija i pomoćnik na puškomitraljezu. U svakoj borbi i na maršu oni su se međusobno smjenjivali na svom puškomitraljezu, tako dok jedan gađa neprijatelja i ima ulogu nišandžije, drugi poslužuje mitraljez i obratno. Tako su se njih dvojica smjenjivali u svim borbama i na marševima, u zasjedama, odmorima i svim drugim prilikama. Obojica su bili vrlo dobro razvijeni i veoma snažni. Jovo je bio mlađi od Sime 4-5 godina, pa je 1944. godine imao 19 godina, ali po svojoj razvijenosti i snazi nije nimalo zaostajao za starijim bratom Simom. Zbog toga su obojica u svim prilikama podjednako rukovali svojim puškomitraljezom. Teško je procijeniti koji je od njih dvojice bio hrabriji u borbama koje je njihova jedinica vodila širom istočne i centralne Bosne. Za neku temeljnu ocjenu njihove pojedinačne hrabrosti možda postoje neke ali vrlo male razlike između njih dvojice. Međutim, ta se razlika nikada i ni u jednoj borbi nije mogla uočiti i posebno manifestovati, prvenstveno zbog toga što su kao braća bili posebno vezani jedan za drugog i nikada, pa i u najtežim momentima, nisu jedan drugog napuštali, nego su zbratimljeni uvijek i na svakom mjestu dijelili podjednaku sudbinu i do kraja svake borbe obojica ostajali u zagrljaju sa svojim puškomitraljezom.

U svim jurišima na neprijatelja bili su među prvima, često ispred streljačkog stroja, a prilikom povlačenja Čete među posljednjima su odstupali, a kada je Četa branila neki važan položaj bili su stub njene odbrane. Svojom hrabrošću i ponašanjem u svojoj borbi prosto su hrabрили i ostale borce Čete i u njih ulivali borbeni duh, moral i borbenu snagu.

Naša je Brigada, naročito od druge polovine 1944. godine pa do kraja rata, vodila dosta veoma teških borbi protiv Nijemaca, ustaša, četnika i drugih naših neprijatelja u istočnoj i centralnoj Bosni. Između mnogih tih bitaka navodim samo neke koje su po mom ubjedenju bile veoma teške. To su prije svega: napadi na Tešanj, prvi i drugi put, zatim borba na Vučjaku prilikom pokušaja prebacivanja iz centralne u istočnu Bosnu i prelaz preko rijeke Bosne, borba sa Nijemcima na Konjuhu prilikom povratka Brigade iz centralne Bosne u sastav Divizije, napad na njemačko uporište u Srnicama, borba na Monju, napad dva puta na Gračanicu, borbe sa četnicima na Ozrenu, Majeveci, Trebavi i Posavini, borbe sa četnicima Draže Mihailovića od momenta njihovog prelaza u istočnu Bosnu, pa sve do Tuzle i odbrana Tuzle od njih, napad na Vlasenicu i Zvornik januara i februara 1945. godine, učešće u oslobođenju Sarajeva i definitivnoj likvidaciji četnika Draže Mihailovića na prostoru Zelengore. Svaka od navedenih borbi je na svoj način bila

specifična, ali i posebno teška i krvava. Iz svake od tih borbi smo izlazili kao pobjednici, ali smo takode u svakoj od njih i ostavili po nekog mrtvog druga na bojnopolju.

Naši puškomitraljeski braća Sailovići u svim navedenim borbama posebno su se isticali. Tako na primjer, kada je naš 4. bataljon, jedne noći, krajem jula 1944. godine, napao Nijemce u Tešnju, čiji su položaji bili dobro utvrđeni, Jovo i Simo su bili u prethodnici Bataljona i prvi su se sukobili sa Nijemcima. Poslije ove borbe Brigada je krenula u pravcu rijeke Bosne u namjeri da je pređe između Topčić Polja i Begovog Hana. Kako su tom prilikom dijelovi 7. SS divizije spriječili prelaz preko rijeke na tom prostoru, u noćnoj borbi koja se poslije toga razvila oni su nas iznenadili jakim pucnjavom i mitraljeskom vatrom. Pošli smo na juriš, ali su i oni istovremeno pošli da jurišaju na nas. Za vrlo kratko vrijeme pomiješali smo se jedni sa drugima. Naši hrabri mitraljeski Jovo i Simo sa svojim »šarcem« su kosili Nijemce iz neposredne blizine, tako da je dalje napredovanje Nijemaca na tom dijelu fronta bilo zaustavljeno.

Brigada je morala da promijeni pravac svoje marš-rute u istočnu Bosnu, te je rijeku Bosnu forsirala između Doboja i Modriče da bi preko Trebave i Konjuha stigla na Birač. Na Konjuhu smo bili opkoljeni od Nijemaca i nekoliko dana smo ostali u njemačkom obruču usred guste borove šume u kojoj je sve pusto, gdje se samo čuje kako poneki potočić žubori i povjetarac bruji kroz tu pustu i vrletnu planinu. Nijemci su zaposjeli i najmanje naselje oko nas tako da nismo imali nikakve mogućnosti za snabdijevanje. Svaki komad hljeba ili kilogram brašna morao je da se otima u borbi u kojoj je često neki borac bio i ranjen. Zbog toga su intendanti, prilikom nabavke hrane, tražili da sa njima idu najhrabriji borci. Između ostalih i braća Sailovići su sa svojim »šarcem« često sa položaja upućivani da štite naše intendante prilikom njihovog odlaska u pojedine zaseoke u okolini Konjuha radi nabavke hrane.

Septembra 1944. godine, naša Brigada je iz rejona Modriče krenula ka Tuzli radi učešća u njenom oslobođenju. Put nas je vodio preko Trebave, Monja i dalje ka Tuzli. Naša Ceta je obezbjeđivala prolaz Brigade na Monju i njegovim padinama, zatim na drumu Srnice - Gračanica. Braća Sailovići su sa svojim »šarcem« postavljeni na vrh Monja, jer se odatle mogla ostvariti najbolja preglednost za gađanje u svim pravcima. Kada je začelje Brigade prelazilo drum ispod Monja, pojavili su se Nijemci sa tenkovima iz pravca Srnica i otvorili po nama uragansku vatru iz topova, minobacača i pješadijskog oružja. Pošto je Brigada išla prema Tuzli i

nije imala vremena da tu prihvata borbu sa Nijemcima, dat je znak Četi da se povlači i da krene za Brigadom. Veći dio Čete se prebacio preko drumu, a na vrhu Monja i dalje su ostali braća Sailovići sa svojim puškomitraljezom. Oko njih na sve strane padale su artiljerijske i monobacačke granate, ali srećom nisu ih pogodile. Sa suprotne strane Monja, iza drumu, otvorili smo vatru na Nijemce, koji su u streljačkom stroju podilazili položaju naših mitraljezaca u namjeri da ih likvidiraju. Međutim, u posljednjim minutama dva brata su uspjela da izmaknu da ih Nijemci žive ne pohvataju.

Poslije drugog oslobođenja Tuzle, krajem septembra 1944. godine, naš Četvrti bataljon je sa još nekim dijelovima Brigade zauzeo Gračanicu. Međutim, poslije nekoliko dana ustaše su nas u ranim jutarnjim časovima iznenadile iz pravca Sokola i Doborovaca. Na tom pravcu su brzo potisli naše obezbjeđenje i došli nadomak grada. Cijeli naš Bataljon je brzo napustio grad i zauzeo položaje za odbranu u pravcu nailaska ustaša. Od prvih neprijateljskih kuršuma bio je teže ranjen komandant Bataljona Pavo Bašić, rodom iz Bukvika. On se tom prilikom nalazio sa mojom Četom, čiji sam bio komesar. Četa se ubrzo morala povlačiti ispred daleko brojnijeg i jačeg neprijatelja radi zauzimanja povoljnijih položaja. Ranjenog druga Pavu smo nosili sa sobom pošto nije uopšte mogao da ide. Ustaše su bile blizu nas, samo što se još nismo počeli za vratove hvatati. Ali i tom prilikom naši hrabri puškomitraljesci Jovo i Simo su sa svojim »šarcem« pokazali pravo čudo od hrabrosti. Uz ranjenog druga Pavu ostalo nas je desetak. Ulažemo maksimum napora da ga iznesemo i ne ostavimo ustašama. Međutim, u tome nismo uspjeli, ali ni ustaše koje su bile daleko brojnije od naše desetine nisu uspjele da nas pohvataju, zahvaljujući prvenstveno neprekidnom i uspješnom djejtstvu naših puškomitraljezaca.

Prilikom nastupanja četnika Draže Mihailovića od Drinjače prema Tuzli, decembra 1944. godine, naša se Brigada sa tom grupacijom sukobila na Borogovu. Pošto je četnika bilo mnogo više nego nas, oni su uspjeli da nas potisnu i mi smo se povlačili prema Tuzli. Jedne veoma hladne decembarske noći zauzeli smo položaj za odbranu u selu Međašima. Kuvari bataljona malo su zakasnili sa večerom, a mi onako umorni i prozeblji, smješteni po kućama i stajama za stoku, pomalo se odmaramo i očekujemo večeru. Samo što su kuvari stigli sa kazanima i hranom i počeli da dijele večeru, sa svih strana četnici su iz neposredne blizine otvorili uragansku vatru i počeli da jurišaju na nas. Ostavili smo večeru i brzo zauzeli položaj za odbranu između kuća i ostalih zgrada, ali su četnici ubrzo zauzeli zaselak u kome smo bili. Kuća iz koje je sa svojim mitralje-

zom dještvovalao Jovo Sailović (Simo je prije toga bio ranjen i liječio se u brigadnoj bolnici) jedina je tom prilikom ostala nezauzeta od četnika. Kad se Četa sredila i ponovo izvršila juriš na četnike, naš puškomitraljezac Jovo Sailović je tek tada izašao iz te kuće i priključio se nama. Oko te kuće ležalo je mnogo mrtvih i ranjenih četnika koje je Jovo sa svojim puškomitraljezom usmratio i ranio. On je na taj način privremeno zaustavio dalji četnički juriš i obezbijedio Četi da se sredi i organizovano prihvati dalju borbu sa četnicima.

Ovo su samo neki primjeri iz borbe koje sam naveo a u kojima su braća Jovo i Simo Sailović kao puškomitraljesci ispoljili svoju hrabrost i požrtvovanje. Mogao bih navesti veoma mnogo takvih primjera u kojima su ijedan i drugi dokazali koliko su hrabri. Rijetki su bili dani kada se nije vodila neka borba sa raznim neprijateljima. U svakoj toj borbi oni su bili primjer hrabrosti i požrtvovanja svim ostalim borcima u Četi, Bataljonu pa i Brigadi. Pred kraj 1944. godine, pa sve do oslobođenja zemlje naša je Brigada vodila dosta teških borbi sa Nijemcima, koji su se povlačili od Sarajeva preko Romanije, Vlasenice i Zvornika, zatim sa ustašama, domobranima i Nijemcima oko Sarajeva, te sa četnicima Draže Mihailovića za odbranu Tuzle i na kraju u vrijeme njihove konačne likvidacije.

Jovo Sailović je tada već bio komandir voda u Četi, a njegov brat Simo kao teži ranjenik se duže vrijeme liječio u brigadnoj bolnici. Iako Jovo kao komandir voda nije nosio puškomitraljez on ga je i dalje u svakoj borbi prihvatao, jer za njega puška nije mnogo značila. Znao je da kad dještvoje iz puškomitraljeza neprijatelj neće lako zauzeti njegov položaj i da će prilikom svakog pokušaja morati da iskrvari i na tom mjestu ostavi gomilu svojih mrtvih vojnika. Obojica su po nekoliko puta bili teže ranjavani, ali su ipak ostali živi i dočekali su oslobođenje. Pravo je čudo kako su mogli ostati živi s obzirom na sve ono što su kao puškomitraljesci doživljavali u ratu. Oni nikada nisu prihvatili da ih neprijatelj može savladati, a pogotovo nadmašiti hrabrošću.

Jovu su u prvoj polovini 1944. godine dva puta zarobljavali četnici Pavia Gajića u Posavini i on je oba puta uspio pobjeći. Prvi put su ga četnici zarobili početkom marta 1944. godine u selu Obudovcu, u Posavini. Domaći četnici, koji su dobro poznavali taj teren, jedne noći su iznenadili jedinice Posavsko-trebavskog odreda koje su zanoćile u Obudovcu i tom prilikom zarobili nekoliko naših drugova, a među kojima je bio i Jovo Sailović. Kad smo se povukli u obližnja sela, već je bilo svanulo i tek tada smo vidjeli da nam nema

druga Jove. Zaključili smo da su ga uhvatili četnici i odveli ili je možda poginuo te noći. Međutim, poslije 2-3 dana Jovo je stigao u našu Četu živ i zdrav. Njega su četnici te noći uhvatili u selu u jednoj velikoj močvari koja je bila puna vode i šiblja. Prilikom našeg povlačenja naišao je na tu baru i u pokušaju da je pregazi on se tu zaglavio u mulju i šiblju, tako da su ga četnici otkrili i odveli sa sobom. Predali su ga komandantu četničkog odreda Pavlu Gajiću, čuvenom zlikovcu u Posavini. Pavle ga je odmah u prisustvu manje grupe četnika osudio na smrt vješanjem. Vješanje je trebalo da se obavi sutradan, javno pred narodom. Jovu su onako mokrog, promrzlog i dobro izubijanog zatvorili u obližnju štalu u kojoj su se nalazili njihovi jahači i tegleći konji. Oko te štale postavili su dvojicu stražara da budno čuvaju zatvorenika, a glavna ulazna vrata u štali su zaključali. Međutim, Jovo je kao seljačko dijete znao da u stajama i štalama za stoku postoje jedna veća vrata za ulazak i izlazak stoke, a na suprotnoj strani od tih vrata jedna manja za izbacivanje stajnjaka iz štale. On je u toku noći u štali pronašao taj manji otvor koji je sa spoljne strane bio zatrpan stajnjakom. Dobro je pratio hod stražara oko štale i kada su se oba stražara sastala kod glavnih ulaznih vrata i počela da razgovaraju, on je uspio da otvori vrata na otvoru za izbacivanje đubriva i tako nečujno pobjegne. Tek sutradan, u svanuće, četnici su vidjeli da im je zarobljenik pobjegao, ali sve je bilo kasno jer se Jovo u to vrijeme već nalazio kod nas.

Poslije ovog slučaja Jovo je ponovo pao u ruke četnika Pavia Gajića, ali ovoga puta u selu Crkvini kod Bosanskog Šamca. U tom selu se nalazila naša Četa sa još nekim dijelovima Drugog bataljona, te sa kuharima i nekoliko tovarnih konja. Četnici sa tog terena, pod komandom Obrada Burića, rodom iz tog sela, u zoru, 31. marta 1944. godine, prošli su između naših zasjeda i patrola i iznenada napali sve nas koji smo se tom prilikom nalazili u školi. Četnici su bili daleko brojniji, pa smo pod veoma teškim uslovima morali brzo napustiti zgradu škole. Tom prilikom uspjeli su da zarobe oko 30-35 naših drugova i drugarica većinom iz bataljonske komore, a među njima su uhvatili i Jovu Sailovića. Ohrabreni plijenom odmah su se povukli u selo Slatinu u kome nije bilo naših snaga. Po naređenju mog komandanta Bataljona, odmah sam se uputio u Modriču da o tom slučaju najhitnije obavijestim komandanta 18. hrvatske brigade Franju Herljevića. Na tu vijest hitno je upućen 3. bataljon 18. hrvatske brigade u selo Slatinu da napadne četnike i oslobodi zarobljene drugove. Četnici su iznenada napadnuti i u kratkoj ali žestokoj borbi svi zarobljeni drugovi i drugarice bili su oslobođeni. Kasnije, Jovo nam je ispričao kako je tada ostao živ. Naime, kada

su četnici doveli zarobljene partizane u Slatinu, njega su prepoznali neki četnici koji su ga prije mjesec dana uhvatili u Obudovcu. Kao takvog namjeravali su da ga odmah stražarno sprovedu Pavlu Gajiću koji se nalazio u Žabarima. Ali za samo nekoliko minuta prije nego što je Jovo trebalo da krene sa četničkom pratnjom četnike je iznenada, dok su pili, jeli i veselili se, napao 3. bataljon 18. hrvatske brigade. U kratkoj borbi naši su uspjeli da oslobode sve zarobljene, kao i Jovu Sailovića koga su četnici tukli i mučili i držali vezanog. Dok je bio zarobljen, u njegovo tijelo zabadali su pušcane cijevi, i kada je nama došao, glava mu je bila sva modra, krvava i natečena od udaraca, tako da ga je teško bilo prepoznati.

Poslije oslobođenja Jovo i Simo Sailović bili su u JNA. Jovo je postao oficir i 1945. godine je bio komandir voda, a nešto kasnije i komandir čete u 18. hrvatskoj brigadi. Demobilisan je iz JNA na svoj zahtjev 1951. godine kao kapetan, tako da je otišao da živi u Skugriću u kojem je i rođen. Umro je u ljeto 1981. godine. Njegov brat Simo bio je podoficir u JNA i 1953. godine, takođe, na svoj zahtjev, demobilisan je iz JNA. Dugo je živio u Beogradu, sada živi u Grgurevcima kod Sremske Mitrovice.

Mnogi naši drugovi koji su u toku rata bili u 18. hrvatskoj brigadi i Posavsko-trebavskom odredu upoznali su ovu dvojicu braće kao izuzetno hrabre puškomitraljesce. Njih je znao i komandant 18. hrvatske brigade, odnosno 38. divizije drug Franjo Herljević, general-pukovnik. Jednom prilikom kad sam se 1955. godine susreo sa generalom u Domu garde u Topčideru, drug Herljević me je pitao šta je sa onom dvojicom braće iz Posavine koji su bili puškomitraljesci u 18. hrvatskoj brigadi. Ja sam se prosto začudio kad me je general Herljević, nakon toliko vremena od završetka rata, pitao za njih dvojicu. To znači da ih je i on kao komandant Brigade, a kasnije i komandant Divizije, dobro upoznao i da su mu ostali u sjećanju kao izuzetno hrabri borci.

ZAPISI O NEKIM BORBAMA

Juna 1944. godine 4. bataljon 18. hrvatske brigade vodio je u centralnoj Bosni na brdu zvanom Glavica borbu sa ustašama, domobranima i Nijemcima. Bataljonom je komandovao Pavo Bašić, a Prvom četom, u kojoj sam ja bio mitraljezac, Đoko Tadić. U borbi koja je bila oštra Bataljon je zadao udruženim neprijateljskim snagama snažan udarac. Zarobljen je znatan broj domobrana i nešto ustaša. Neki domobrani prešli su na našu stranu i ostali u našoj jedinici. Osim zarobljenih vojnika u borbi smo zaplijenili jedan minobacač, zatim jedan teški mitraljez, 50 pušaka i velike količine puščane municije. Njemačke i kvislinške jedinice bile su prisiljene da se povuku u pravcu Banja Luke.

Naš 4. bataljon vodio je, takođe, vrlo tešku borbu sa četnicima kod Rastošnice. Četnici su Bataljon napali iznenada i to u vrijeme kada je većina njihovih boraca ušla u selo da za Brigadu prikuplja hranu. U toj borbi izgubili smo tri borca. Zajedno s jednim bataljonom koji nam je došao u pomoć uspjeli smo razbiti četnike. Prilikom povlačenja iz sela pronašli smo poginule borce. Bili su to Slavko Stanišić iz Modriče, Ostoja Sailović iz Miloševca i jedan borac Musliman čijeg se imena ne sjećam. Izginuli borci poubijani su na zvjerski način. Vjerovatno su bili zarobljeni. Tako na primjer četnici su Slavku Stanišiću odsjekli glavu i nabili je na kolac.

Žestoku i tešku borbu vodila je naša Brigada krajem jula 1944. godine sa Nijemcima na Manjači. Sudar je bio silovit. Borba je vođena neposredno, prsa u prsa. Tukli smo kundacima, noževima i svim ostalim što se moglo dohvatiti. Neki su se hvatali i za vratove. Tako je komandant 5. kozarske brigade koja je učestvovala u ovoj borbi jednom Nijemcu iščupao jabučicu kada ga je zgrabio za vrat. Našoj Brigadi značajnu pomoć pružila je 5. kozarska, 12. krajiška i jedna lička brigada. Brigada je poslije ove borbe nast-

vila pokret preko Vučjaka i, u noći, između 7. i 8. avgusta, prešla rijeku Bosnu na odsjeku Kožuhe - Koprivna. Četnike popa Save, koji su nas dočekali na Dugim Njivama, brzo i lako smo razbili. Naše jedinice u ovoj borbi nisu imale gubitaka. Pokret je nastavljen prema Konjuhu gdje smo vodili više borbi sa esesovcima. Nakon kraćeg odmora u Sekovićima Brigada je izvršila novi pokret prema Trebavi. Za nekoliko dana stigli smo u selo Tarevce kod Modriče. Na ovom području nisu vođene značajnije borbe. Tek što smo došli u Modriču i Tarevce, stigla je naredba da idemo prema Tuzli. Bilo je to septembra 1944. godine.

U selu Okruglici, maj 1945.

U decembru 1944. godine naša Brigada se nalazila na području Birča. Na tom prostoru vodili smo borbe protiv četnika Draže Mihailovića koji su prešli Drinu i kretali se u pravcu Tuzle. Pod snažnim pritiskom četnika postepeno smo se povlačili ka Tuzli radi obezbjeđenja grada. Uz pomoć ostalih jedinica 38. divizije i nekih jedinica 27. divizije četnici su bili razbijeni u blizini Tuzle. Sjednim dijelom svojih jedinica Draža je uspio da pobjegne i skloni se na područje Trebave. Zarobljen je velik broj četnika, između ostalog ijedna kompletna žandarmerijska četnička četa. Zaplijenjene su i velike količine oružja, municije i ostalog ratnog materijala.

Naša 38. divizija u čijem je sastavu bila 18. hrvatska brigada vodila je, početkom 1945. godine, ogorčene borbe s jedinicama 22. njemačke divizije na području Kozluka i u okolini Zvornika. Po složenosti i naporima boraca ove borbe ubrajaju se u red najtežih. Neprijatelj je bio dobro naoružan i pružao je snažan otpor. Vrijeme je bilo hladno, maglovito i sa dosta snijega. Gubici naših jedinica bili su osjetni. Međutim, naši borci herojski su se tukli sa Nijemcima nanoseći im velike gubitke. U tome im je u dobroj mjeri pomagala naša artiljerija. U jednoj borbi bio sam određen da obezbjeđujem rad jedne radio-stanice. Krenuo sam sa dvije čete na položaj na Kosturu. U sukobu sa Nijemcima bio sam ranjen. U to vrijeme nalazio sam se na dužnosti političkog komesara Trećeg bataljona 18. hrvatske NOU brigade. Upućen sam na liječenje u bolnicu, pa kako sam u njoj duže vrijeme ostao, nisam učestvovao u borbama koje su vođene poslije toga.

IZ LOGORA JASENOVAC
U 18. HRVATSKU BRIGADU

Rođen sam 1912. godine u Gornjoj Lohinji, u okolini Gračanice. Odmah po okupaciji naše zemlje počeo sam da radim za NOP. Kada je avgusta 1941. godine podignut oružani ustanak na Ozrenu, zajedno sa ostalim, učestvovao sam u napadu na Gračanicu. Međutim, sutradan, 24. avgusta 1941. godine, ustaše su me uhvatile u jednoj šumi sa još trojicom mojih drugova i sprovele u zatvor u Gračanicu. Htjeli su odmah da nas strijeljaju, ali nas je spasio jedan moj poznanik. Otjerani smo u zatvor u Tuzli u kojem sam ostao do kraja novembra 1941. godine. Dolaskom kući ponovo sam sa drugovima počeo da radim za NOP i da se pripremam za odlazak u partizane. O tom našem radu saznale su ustaše, i bojeći se novog ustanka, opkolile su naše selo i mnoge muškarce pohapsile, a među njima i mene sa još dvojicom moje braće. To je bilo 23. marta 1942. godine. Otjeran sam u logor Jasenovac u kojem sam bio dvije godine, dva mjeseca i pet dana. Sa nekoliko drugova iz logora sam pobjegao, 28. maja 1944. godine. Tjerajući svinje na pašu iskoristili smo priliku da sa bosanske strane, zajedno sa našim mladim čuvarom, pobjegnemo na Kozaru.

Kada smo došli na Kozaru, priključili smo se jednoj krajiškoj jedinici, čijeg se naziva ne sjećam, ali smo brzo bili dodijeljeni komandi pozadine. Pošto smo zbog logorskog života i gladi bili mnogo iscrpljeni, na Kozari nam nisu dali ništa da radimo. Hrane su nam davali toliko koliko smo mogli pojesti. Kozarački borci su nas toliko pazili da smo im ostali vječno zahvalni. Kada smo se oporavili, tražili smo da nešto radimo, jer nas je bilo sramota da samo jedemo i ležimo. Rasporedili su nas u intendanturu da tamo pomognemo koliko možemo. Pošto smo saznali da kozaračke jedinice uskoro idu za istočnu Bosnu, zamolili smo da i nas prebace bliže našem kraju i da nas povežu sa nekom jedinicom iz istočne Bosne. Kozarčani su to

prihvatili i prebacili su nas do Kulaša, u neko selo, mislim da se zvalo Ljeb, gdje se nalazila 18. hrvatska brigada, a čiji je komandant bio Franjo Herljević. U Brigadi smo našli dosta poznanika, kao: Ferida Osmanbegovića i Sejdu Šarajlića, oba iz Gračanice, Danila Dujkovića iz Bosanskog Petrovog Sela i druge. Dolaskom u 18. hrvatsku brigadu postavljen sam za ekonoma Štaba Brigade, a kasnije za ekonomu brigadne bolnice, a ujedno i člana komisije za ishranu. Ni zamisliti nisam mogao kakvo drugarstvo postoji između boraca i rukovodilaca. Kada su imali odmor, pjevali su i igrali svi skupa i tada se ne bi znalo ko je šta po funkciji. Članovi Štaba Brigade nisu htjeli sami da jedu, već su to činili zajedno sa borcima. Jednom prilikom, sjećam se, kada je bio postavljen ručak za članove Štaba Brigade, komandant Franjo Herljević upitao je jesu li ostali borci jeli, a kada je dobio odgovor da nisu, ozbiljno se naljutio. Nakon toga pozvao je sve prisutne borce, pa su svi zajedno jeli onoliko koliko je bilo. Ako bi neki od boraca negdje došao do parčeta hljeba, on to ne bi sam pojeo, nego bi podijelio sa ostalim borcima pa makar to bio samo jedan zalogaj. Nikada se nije desilo da ostane neki ranjen ili bolestan borac. Njega bi po cijenu života nosili i spašavali. Bratstvo i jedinstvo među borcima je bilo iznad svega.

Isti je odnos bio i prema stanovništvu. Hrana za vojsku prikupljana je pomoću odbornika u čijem selu je boravila jedinica. Jednom prilikom, mislim da je to bilo kod Brke, u jesen 1944. godine, ja sam kao ekonom Štaba bio zadužen za ishranu prištapskih jedinica. Tom prilikom komandant Franjo mi je naredio da u roku od jednog sata priprelim hranu za vojsku, jer slijedi pokret. Pošto su se u to vrijeme vodile borbe sa SS jedinicama, ja u rezervi nisam imao ništa od hrane. U tom momentu odnekud se pojavio čitav čopor svinja i ja sam bez odbornika uzeo dvoje prasadi, zaklao ih i stavio u kazan. Nije prošlo mnogo vremena a iz sela je jaučući dotrčala jedna žena i na sav glas tražila komandanta. Pokušao sam da je smirim kako komandant ne bi saznao za ono što sam uradio, ali ništa nije pomoglo. Ta žena je samo vikala: »Ko je glavni komandant?« Kada je drug Franjo u Štabu čuo jaukanje te žene, izjurio je napolje i pitao zašto žena jauče. Ona mu je sama odgovorila da to čini zbog toga što smo joj zaklali dvoje prasadi. Komandant u to odmah nije povjerovao, pa je ženi rekao da to nije uradila ova vojska, ali je žena bila uporna. Kada me je drug Franjo pozvao u Štab i pitao jesu li prasadi zaklani, odgovorio sam da jesu. On se na to iznenadio, pozvao je kurira i naredio mu da dovede u Štab Brigade odbornika iz sela. Kada je odbornik došao, postavio mu je zadatak da u selu nađe dva praseta i da ih da ženi. Mene je dobro iskritiko-

vao i pitao zašto sam to uradio bez odbornika. Rekao sam mu da se borbe vode blizu nas, a ja pošto sam morao zadatak izvršiti i nahraniti vojsku za svega sat vremena nisam imao drugog izlaza. On me je ponovo ozbiljno upozorio da više tako ne smijem raditi i po cijenu da vojska ostane bez hrane. Eto, ovo sam iznio kao primjer iz kojeg se može zaključiti kakav su odnos imale naše jedinice prema narodu.

Sa dužnosti ekonoma Štaba Brigade premješten sam na dužnost ekonoma brigadne bolnice. Komandant Franjo Herljević me je pozvao i rekao da treba da idem na dužnost ekonoma bolnice, jer nam, kako je rekao, tamo treba vrijedan i sposoban borac. On mi tom prilikom reče da bi volio da ja to sa voljom prihvatim. Bez govora sam prihvatio novu dužnost, mada sam znao da je vrlo odgovorna. U bolnici je stalno bilo oko 50 do 60 ranjenika i bolesnika. O bolnici je trebalo voditi veliku brigu, kako o ishrani bolesnika i ranjenika tako i o njihovoj sigurnosti za vrijeme pokreta. Za mnoge je trebalo obezbijediti prevozna sredstva ili konje za jahanje. Pri bolnici je bila apoteka, kuhinja, zatim prateća četa bolnice čiji je komandir bio Husein iz Gradačca, zvani Alihodža, a koji je bio vrlo sposoban i vrijedan borac. Da bi se za ranjenike u bolnici obezbijedila izvjesna rezervna količina hrane, često sam bio u prilici da je unaprijed tražim i nabavljam. Bilo je slučajeva kada je trebalo izvršiti pokret i bez naređenja Štaba Brigade.

Kao primjer naveo bih jedan slučaj, koji se desio na Manjači, a kojeg se i danas dobro sjećam. U pokretu je bilo nekoliko brigada. Sa nama je, između ostalih, bila i Peta kozaračka brigada, čiji je komandant bio Rade Kondić. Krajem jula 1944. godine trebalo je da se prebacimo na desnu obalu Bosne, na sektor između Topčić Polja i Begovog Hana. Bili smo od njemačkih jedinica spriječeni, pa smo se vratili na planinu Manjaču. Tu su se borci izmoreni i neispavani odmarali, a neki su i spavali. Nismo se nadali da će se Nijemci uputiti za nama. Bila je noć, a ja nisam spavao. U jednom momentu čuo sam povremeno pucanje i odmah sam posumnjao da su to Nijemci. Pošto sam bio uvijek oprezan, tražio sam da se hitno izvrši priprema za evakuaciju bolnice. Tek što smo izvršili sve pripreme za pokret, odjednom u neposrednoj blizini dođe do bitke sa neprijateljem. Požurili smo u pravcu odakle se ne puca i kad smo odmakli 200 do 300 metara, čuli smo eksplozije ručnih bombi. Ubrzali smo pokret kako bi se što dalje odmakli od poprišta bitke. Iznenada vidim druga Franju Herljevića, našeg komandanta Brigade kako preko jedne šume brzo ide prema nama sa pištoljem u ruci. U tom momentu bio sam malo uzbuđen, zbog same situacije, a i što sam

napravio pokret bez ičijeg naređenja. Tada me komandant povišenim tonom upita ko mi je naredio da krenem sa bolnicom. Odgovorio sam da nije niko i još dodao da je takva situacija bila da sam morao to učiniti kako bi se izbjegla opasnost koja je prijetila bolnici. Na ove moje riječi drug Franjo me potapša po ramenima i reče: »Žuža, aferim ti bilo, produži u tom pravcu.« Poslije sam saznao da je bolnica 5. kozaračke brigade napadnuta i da je pored nekih boraca, 1. avgusta 1944. godine, poginuo i komandant ove Brigade Rade Kondić, narodni heroj.

Opisao bih i jedan malo smiješan slupaj koji se dogodio u Gradačcu koji je oslobođen, 17. oktobra 1944. godine. U Kuli je bio smješten Štab Brigade, a malo niže bila je smještena bolnica. Odjednom počelo je da puca, i u našoj blizini pale su dvije-tri granate. Ja sam odmah naredio da se hitno izvrši priprema za pokret i kad je sve bilo spremno, pogledao sam prema zgradi u kojoj je bio smješten Štab Brigade ne bih li ugledao nekoga i dobio odobrenje za pokret. Odmah sam vidio druga Franju Herljevića kako nas gleda i smije se. Upitao me je: »Šta je to Žuža?«, a ja sam mu odgovorio da se spremamo za pokret. Dalje me upitao da li znam koliko nam je bilo potrebno vremena da to sve spremimo za pokret, odgovorio sam da ne znam, a on mi je rekao: »Svega tri minute«. Onako veselo reče mi da sve to istovarim, jer ovo što se desilo nije ništa opasno. Ovakvih i sličnih slučajeva bilo je više, ali važno je da mi nikad nismo bili iznenađeni. Moram napomenuti da je osoblje bolnice bilo vrlo disciplinovano i vrijedno i da nikada nije bilo problema oko ishrane i njege bolesnika i ranjenika, a ni prilikom transporta ranjenika u pokretu.

Jedan interesantan događaj, o kojem želim nešto da saopštim, zbio se negdje u jesen 1944. godine kod mog rodnog mjesta, u selu Gornja Lohinja. U mojoj kući bilo je smješten Štab Brigade, a u susjednim kućama bolnica. Prije nego što ću doći kući sa nekoliko boraca, svratio sam u susjedno selo Piskavicu da bih obezbijedio hranu za bolnicu. Moj brat Jovan došao je prije mene kući i kad su ga vidjeli članovi naše porodice bez mene, nastao je plač, jer su mislili da ja nisam živ. Niko ih nije mogao uvjeriti da sam živ sve dok se nisam pojavio kod kuće. Kad sam se pojavio, opet je došlo do plača, jer je to bio prvi naš susret od hapšenja i progona u logor Jasenovac. Tu smo prenoćili i sutradan, kada je Gračanica oslobođena, otišao sam u grad da vidim neke ljude. Brzo sam se vratio i priključio bolnici i komori u selu. Čim sam stigao, Nijemci su počeli da napadaju iz pravca stare ceste kojom se od Brčkog preko Dobrovaca ide u Gračanicu. Borbu sa Nijemcima je vodio naš Četvrti

bataljon. Pošto se borba vodila na udaljenosti od 200 do 300 metara od mjesta gdje se nalazila bolnica, ja sam zbog opasnosti i bez naređenja izvršio pripremu za pokret bolnice. Idući iz pravca Gračanice tada se pojavio komandant Brigade Franjo Herljević i vidjevši da smo već krenuli rekao nam je da idemo prema Gornjoj Orahovici, ali najsigurnijim putem. Tako smo i postupili i bez ikakvih problema došli u određeno mjesto.

Kada je došlo vrijeme za demobilizaciju, tada sam se nalazio negdje oko Pala, u blizini Sarajeva. Odlučio sam da se demobilišem, jer sam kod kuće imao ženu, dvoje djece, majku i punicu. Teška srca sam se rastao od svoje Brigade i mnogih dragih drugova.

OSAMNAESTA HRVATSKA BRIGADA - OSLOBODILAC TEŠNJA*)

Oslobođenje Tešnja moglo se smatrati jednim od složenijih poduhvata i Štab 18. hrvatske NOU brigade donio je odluku, iako mu to nije bilo izričito naređeno, da priđe njegovom izvođenju. To je, zapravo, trebalo da bude prvo oslobođenje ovog utvrđenog grada. Naime, iako je dotle više puta od partizanskih snaga bio napadan, Tešanj nije mogao biti nijednom potpuno oslobođen zbog jake Tvrđave - kule, koja se nalazila u samom mjestu i iz koje se neprijatelj uvijek lako i uspješno branio.

Sredinom januara 1943, kad je Tešanj napadala Prva proleterska brigada, dva su se njezina bataljona kratko vrijeme zadržala u dijelu varoši, dok se neprijateljska posada bila povukla u veliku nelikvidiranu Tvrđavu. U maju iste godine Druga krajiška brigada žestoko je ugrozila opstanak ustaša i žandarma u Tešnju. Krajišnici su bili došli već do pod same zidine Tvrđave. Iz varoši je morao bježati i Pavelićev doglavnik, domaći izdajnik Ademaga Mešić. Međutim, i ovaj put su ustaše imale da zahvale Tvrđavi što Tešanj nije bio cio oslobođen. Ujesen iste godine Tešanj je napadala i Peta kozaračka brigada. To je bio napad manjeg obima i bez punog rezultata. Pa i 13. proleterska (Slavonska) brigada, koja je u sastavu Prve proleterske divizije u januaru 1944. godine krenula na Tešanj, zauzela je najveći dio varoši, ali je Tvrđava opet ostala neosvojena.

Sve je to bilo poznato Štabu 18. hrvatske NOU brigade, čiji su bataljoni u drugoj polovini jula 1944. bili Tešanj zatvorili sa svih strana. Oni su uokrug posjeli sve važnije pozicije - blisku planinu Crni vrh, položaje oko kote i Vehabovku - šljivike oko varoši. Sa kule Paklenice manje udarne grupe pripucavale su i na samu Tvrđavu.

*) Ovaj rad je dijelom preuzet iz knjige Istočna Bosna u NOB-i, tom II, str. 501-506

Za potpuno oslobođenje Tešnja valjalo je, pored glavne njegove Tvrđave, prethodno likvidirati takozvano Tepe - bunkere na Griču, opasane bodljikavom žicom, zatim Guvna, polazni položaj za napad na samu Tvrđavu, te Gornju i Donju čaršiju, mahalu Trčicu i Tabake, tj. mjesta na kojima je protivnik držao položaje i mogao ih lako braniti. Najvažnije je ipak bilo riješiti pitanje same Tvrđave, jer su i ranije sva pomenuta uporišta padala, ali je Tvrđava, uprkos svim napadima ostajala posljednji i siguran zaklon neprijatelju. Zbog toga je i Štab Brigade usmjerio glavnu pažnju na tešanjsku kulu - Tvrđavu. Rodila se misao da se preduzme akcija za likvidiranje same kule, a da se po strani ostave ostali položaji. U tom su pravcu bili orijentisani naponi Štaba Brigade.

Pa i pogledi samih boraca koji su opsjedali varoš i uporno, iz noći u noć, učestvovali u napadima, bili su usmjereni u pravcu goleme tešanjske kule kao glavne prepreke koju su oni željeli i morali najzad da savladaju.

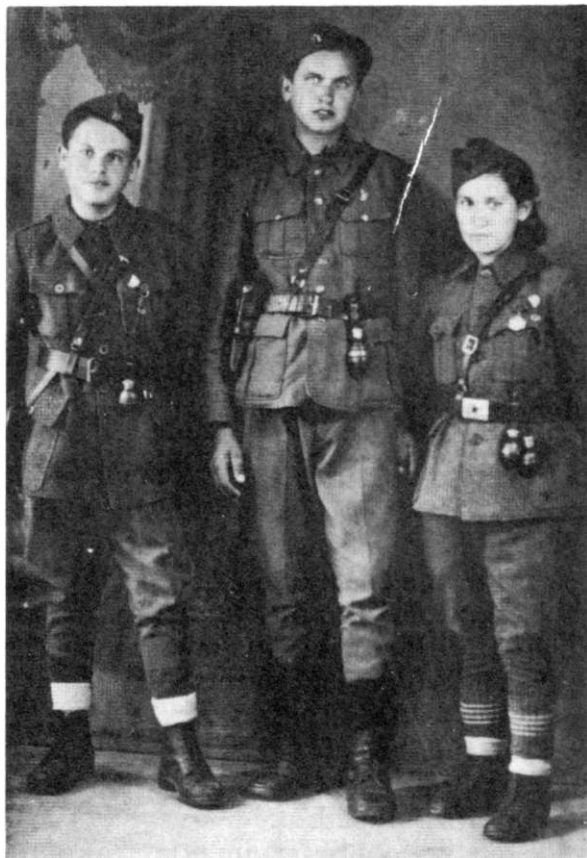
Tešanjska kula je djelovala kao gigantsko zdanje, o kome su mještani govorili da su ga do pola gradili Rimljani, što nije sigurno, a drugi dio - Turci, što je dokazano. Grad je nesumnjivo postojao još u srednjem vijeku i odolijevao je mnogim navalama. Navodno je na njega bez uspjeha udarao i princ Eugen Savojski po svom povratku s pohoda na Sarajevo (1682-1699). Turci su u njemu držali jaku posadu s nekoliko desetina topova.

Sagrađen na istaknutom položaju, grad je opasan jakim i do petnaest metara visokim zidinama, koje se sa isturenog brijega spuštaju u samu varoš gdje se, na najnižoj tački, nalazi glavni ulaz. Tvrđava ima više međusobno povezanih dijelova, mnoge prostorije i spremišta, brojne tunele, kazamate i utvrđenja za topove (tabije), kao i nekoliko dominantnih višespratnih kula. Može da primi preko hiljadu vojnika.

Najviša mnogougona glavna kula poznata je u narodu otkako je u nju 1924. godine udario grom i ošteti je, kao »Krnja kula«. Kroz glavnu kapiju, velikih dimenzija, od teškog drveta optočenog gvožđem, sada zatrpanu kamenjem, ostavljen je prolaz, na kome stoji straža s puškomitraljezom. Najjednoj od kula Nijemci su izveli betonske radove i podesili je za još efikasniju odbranu. U njoj se sada nalazilo oko 200 domobrana i nešto ustaša.

Nijemci su, poslije nekoliko napada izvršenih od strane bataljona 18. hrvatske brigade, za svaku sigurnost, smjestili na najvišoj kuli u Tvrđavi, pod komandom jednog svog oficira, 16 esesovaca koljača, koji su palili i ubijali po Kupresu, oko Livna i Travnika.

Na ostalim položajima u Tešnju nalazila se feldžandarmerija - blizu 150 Nijemaca starijih godišta. Starješina im je bio neki kapetan Hofman, porijeklom od Luksemburga. Svoj je štab smjestio u školi, a sam je, inače, za vrijeme borbi boravio na Griču. Poznat kao pijanica, lakom na mito, često je izjahivao u grad na gizdavom konju lijepe, žute dlake. Ustašama koji su se nalazili u Tešnju komandovao je ustaški tabornik Hamdo Galijašević. Bilo je tu i oko 200 pripadnika domaće milicije, koja, u najvećem broju nije bila sklona sukobima s partizanima.

Često su bili zajedno: Ilija Mirković, Čedo Miljanović i Bosa Vasiljević

Ali je u Tešnju, od početka u osnovi krajnje rezervisanom prema ustaškoj vlasti i pored sveg suprotnog nastojanja ustaškog istomišljenika, poznatog domaćeg zeleniša i gulikože, veleposjednika Ademage Mešića i njegovog tabornika Gahjaševića, bilo mnogo pripadnika i pravih simpatizera narodnooslobodilačkog pokreta,

čiji je broj stalno rastao. U njemu je postojala organizacija KPJ, utemeljena 1941. god. od strane istaknutog komunista narodnog heroja Mahmuta Bušatlije, i organizacija SKOJ-a, i njihov je uticaj iz dana u dan bivao sve vidniji. I među domobranima i njihovim starješinama bilo je pristalica NOP-a, gotovih da to i na djelu dokažu.

Imajući takve podatke u rukama, i uz pomoć članova Okružnog komiteta KPJ za centralnu Bosnu, Štab 18. hrvatske brigade je, uporedo sa izvođenjem svakodnevnih borbenih akcija, stupio s predstavnicima NOP-a i simpatizerima među domobranima u živu neposrednu vezu. Domaći ljudi Brakovići (mjinar Smajo i drugi) i lugar Uzeir Radaslić održavali su kontakt između Štaba Brigade i pripadnika NOP-a u gradu Smajilom Šehagićem, Hamzom Sirbegovićem i drugim, kao i sa domobranskim oficirima Muharemom Djedovićem (učiteljem u Tešnju) i poručnikom Slavkom Kovačevićem. Od domobranaja Štab Brigade 8. jula 1944. i pismeno zatražio da izvrše predaju grada. Putem partijske organizacije iz mjesta dobijeni su planovi svih položaja i bunkera koje je Štabu donijela mlada tehničarka i skojevka Mujesira Hadžismajlović. Na insistiranje Štaba najzad je riješeno da se jedan bataljon 18. hrvatske brigade noću uvede prvo u varoš, a zatim u samu Tvrđavu, da u njoj razoruža posadu, likvidira esesovce, skrši otpor garnizona i tako definitivno oslobodi cio Tešanj.

Ljetna noć u drugoj polovini jula, u kojoj su bataljoni 18. hrvatske brigade dobili naređenje za ovu akciju, bila je izuzetno tiha i vedra. Nakon neprekidnog i snažnog dnevnog pripucavanja, koje je prisiljavalo neprijatelja da bude stalno u pripravnom stanju, opšte mirovanje nastalo u noći moralo je da izgleda prirodno uslijed pretpostavke o premorenosti i u redovima Brigade. Ono je moglo da dovede i do popuštanja budnosti kod neprijatelja.

Međutim, strojevi 18. hrvatske brigade u prvoj liniji bili su u stanju stroge pripravnosti. Rukovodstvu jedinica je objašnjeno da treba, dok se ne začuje pucanj i lozinka s najviše kule, svi da miruju, budni i spremni za napad.

Kad je noć bila već dobro poodmakla, u akciju je krenuo ojačani Drugi bataljon pod komandom Mate Belića. U istom bataljonu nalazio se i njegov mlađi brat komandir čete Marko.⁴⁾ Zbog značaja poduhvata s ovim bataljonom je pošao i dio Štaba - komandant Franjo Herljević i partijski rukovodilac Brigade.⁵⁾ Tačno u ponoć i na

⁴⁾ Marko Belić iz sela Garevca, junački poginuo u žestokoj borbi na Sokolu iznad Gračanice, naočigled svog brata, u jesen 1944.

⁵⁾ Partijski rukovodilac u to vrijeme, a u prva dva i posljednja četiri mjeseca 1944. komesar Brigade bio je autor ovog članka.

dogovorenom mjestu kolonu je sačekao sa nekolicinom svojih pratilaca domobranski zapovjednik - zapažen u gradu po svom dobrom držanju i otporu prema Nijemcima - poručnik Slavko Kovačević, koga je komandant Brigade poznao iz Tuzle.

Od tog časa, postoje utvrđeno da sve teče po planu, više nije bilo nikakve sumnje da je u toku jedna uzbudljiva i privlačna, a u isto vrijeme i riskantna akcija. Zналаčki vođena od domaćih ljudi, putem koji su oni sami predložili, kolona je krenula niz Ravne. Išla je bujnim zelenilom i kroz šumu krošnjastog drveća niza stranu, preko Numere - direktno u pravcu Tvrđave.

Na dvadesetak metara ispred glavne kolone isturen je jedan manji vod s automatskim oružjem, a u uniformama sličnim domobranskim. Dio boraca ovog voda bio je izuven, do u tančine pripremljen za cio poduhvat. Drugi bataljon se spuštao niza strmen brzo i odlučno, ne dajući glasa od sebe. Poslije vještog zaobilaženja i provlačenja bataljon se u toku od nepuno pola sata našao neprimijećen - usred same varoši, a i nadomak podnožja Tvrđave.

Za sve to vrijeme njemački je stražar uz teški mitraljez nepomičan posmatrao kroz otvor s najviše kule - Paklenice, dok su ostali koljači-esesovci, sigurni da se nalaze u punoj bezbjednosti, spavali.

Kolona je zastala u jednom potoku gdje je odvojen prvi njen dio i upućen prema kapiji kule. Odmah poslije toga i u skladu s tokom događaja biće ubačen u Tvrđavu čitav bataljon.

Kad je mala kolona prišla sasvim blizu velikoj kapiji, kroz muklu tišinu noći odjeknuo je glas:

»Stoj! Ko ide?«

Bio je to glas stražara, ustaškog vodnika, koji se tu nalazio sa svojim pomoćnikom uz puškomitraljez. Bilo je poznato da je on ranije, u dva maha, ustašama tako reći spasao grad, te je kao jedan od najpouzdanijih njihovih ljudi danima ostajao na dužnosti gotovo bez smjene.

Dok još nije bio stigao ni da provjeri tačnost dobijenog odgovora da »ide poručnik!« - na njega i njegovog pomoćnika skočila su iz unutrašnjosti kule dvojica od učesnika u organizaciji ove akcije. Brzo su razoružani i, dok su oni vapili i kukali, bili su uklonjeni sa kapije.

Partizani su počeli upadati u Tvrđavu, u koju je odmah poslata i glavnina bataljona. Za tili čas je duga kolona prošla kroz otvor i nestala iza zidina u utrobi grada. Napolju je ostala samo četa kurira sa dijelom Štaba Brigade, jer dok se s najviše, »Krnje kule« ne javi dogovoreni znak, valjalo je biti potpuno oprezan i spreman za

svaku eventualnost. Pogodan sistem izgradnje i vanredan raspored omogućavao je, naime, da unutar grada pojedini njegovi dijelovi zadugo samostalno pružaju uspješan otpor. Na »Krnjoj kuli« se nalazilo dovoljno ljudi i naoružanja, pa bi takva borba unutar same Tvrđave mogla da stvori veoma opasnu situaciju.

Bataljon je, predvođen svojim Štabom i aktivistima iz Tešnja hitro prodirao u unutrašnjost velike Tvrđave. Kod svakog kazamata i svake pojedine kule straža je, ukoliko je zatečena budna, bivala razoružana, a umjesto nje postavljena grupa boraca 18. brigade. Dio tih boraca je uz pomoć aktivista u kuli, koji su bili ranije obaviješteni i znali šta se sprema, učestvovali u razoružavanju razbuđene i iznenađene posade. Kako je postojao veliki broj kula i skloništa, razoružavanje je potrajalo dugo, ali je teklo bez zastoja.

Kritično je moglo da bude izlaženje na najistaknutiju »Krnju kulu« i, naročito, razoružavanje esesovaca. Srećom, izuzev stražara koji je i dalje osmatrao suprotnu stranu i bio budan, svi su ostali čvrsto spavali. Četiri borca 18. brigade, zajedno sa Šehagićem i Širbegovićem, uspjeli su se neprimijećeni na »Krnju kulu«, skočili na stražara, razoružali ga i potom vezali. Onda su pokupili oružje od sve šesnaestorice - tri mitraljeza, dva mala bacača, dvije parabele i puške - i, pošto su ga na gomilu složili, uperili su cijevi svojih automata i svjetla svojih baterija na esesovce:

»Predajte se, ovdje partizani!«

Osim jednog podoficira, koji je dohvatio ručnu bombu s namjerom da se bori, pa je odmah svučen niz bedem, ostali su, zabezegnuti digli ruke. Jedan po jedan spremljeni su dolje. Zatim su sa manje kule - Tabije razmontirani teški mitraljezi i okrenuti prema neprijateljskim bunkerima u gradu.

»O, Hauptmane, predaj se, ovdje partizani!

- Živio drug Tito!

- Živio komandant Franjo!«

Poklici i lozinka prethodili su prodornim rafalima iz teških mitraljeza prvi put usmjerenih sa »Krnje kule« na Tepe i ostale položaje gdje su se nalazili Nijemci.

To je bio signal svim jedinicama 18. hrvatske brigade za opšti napad. Po komandi i jednovremeno planula je uraganska vatra oružja na svim bregovima u polukrugu oko varoši, a iz pojedinih uporišta zaprepašteni Nijemci i ustaše počeli su - praćeni opštom vriskom napuštati položaje i bježati glavom bez obzira, ostavljajući sve iza sebe. Za kratko vrijeme pucnjava se stišala, bataljoni Brigade uspostavili su čvrstu međusobnu vezu i zauzeli sve pozicije. Sat iza ponoći 22/23. jula 1944. Tešanj je bio potpuno oslobođen.

Već ujutro je sav ratni plijen razvrstan i sređen i u njemu između ostalog: 3 bacača mina, 14 teških i lakih mitraljeza, 250 pušaka, velika količina raznovrsne municije i ratne opreme. Domobranima i miliciji postrojenim usred čaršije održan je u prisustvu mase naroda govor, te je jedan dio njih sa ostalim građanima simpatizerima ušao u Brigadu, drugi u partizanski odred, dok su neki pušteni kućama.

Ustaški logornik, obraćajući se drugovima iz Štaba Brigade sa fašističkim pozdravom, dokazivao je kako su on i njegovi jednodušašnici postali ustaški funkcioneri u interesu naroda i u cilju njegove zaštite. Njih, međutim, kao i zarobljene esesovce i Nijemce, nije mogla mimoći zaslužena kazna.

Tako je 18. hrvatska NOU brigada izvojevala svoju najznačajniju pobjedu za vrijeme boravka u centralnoj Bosni. Ona će ostati zabilježena, među mnogim u njenoj ratnoj historiji, uz one najljepše što su postignute pri konačnom oslobođenju rodnog grada Tuzle, oktobra 1944, i u borbama za oslobođenje glavnog grada Bosne i Hercegovine - Sarajeva, u proljeće 1945.

OSLOBOĐENJE TEŠNJA

Naša 18. hrvatska brigada boravila je u centralnoj Bosni oko 4 mjeseca, od aprila zaključno sa početkom avgusta 1944. godine. U tom vremenu najčešće je izvodila akcije na pruži Doboј - Derventa i vodila borbu protiv četnika. Garnizoni u Tešnju i Tesliću su nam mnogo smetali i razmišljali smo kako da ih sve likvidiramo. Tako je sredinom jula bila angažovana cijela naša Brigada za likvidiranje neprijatelja u Garnizonu u Tešnju. Oko 7 do 8 dana vodili smo borbe i uvijek smo uspijevali zauzeti varoš i sve spoljne objekte, ali samu Tvrđavu u Tešnju nismo mogli. Neprijatelj je bio blokirani u Gradini, a hranom, municijom i ostalim snabdijevao se vazdušnim putem. Mi smo otvarali vatru na neprijateljske avione, pa se dešavalo da se domognemo i nekog padobrana sa hranom i municijom.

Mi, niže starješine, nismo tada znali daje komandant Brigade stupio u vezu sa partijskom organizacijom u Tešnju i pomoću nje došao do detaljnijih podataka o samoj Gradini. Tako se saznalo da u Gradini ima 600 neprijateljskih vojnika mješovitog sastava, odnosno legionara, domobrana, ustaša i nešto Nijemaca. Zatim, da u Gradini ima neki natporučnik iz Tuzle, inače poznat komandantu Brigade sa kojim je on stupio u vezu radi stvaranja uslova da uđemo u Tvrđavu.

Bilo je to 22. jula 1944. godine. U popodnevnim časovima pozvan sam u Štab bataljona gdje mi je rečeno da priprelim četu za vrlo važnu akciju. Tom prilikom posebno je podvučeno da iz akcije izostavim fizički slabije borce, s tim što će četa biti popunjena boricima iz drugih jedinica. Predviđeno je takođe bilo da se borci odjenu u domobranske uniforme i tako preobučeni da napadnu Gradinu u Tešnju. Sve pripreme bile su gotove do prvog mraka. Četa je bila popunjena i brojala je oko 100 boraca. Većina je bila uniformi-

sana, a prvi vod bio je u potpunosti preobučen u domobranska odijela. Zadatak smo detaljno razradili i samo smo čekali naređenje da krenemo. U noći, između 22. i 23. jula, oko 22 časa, krenuli smo pod zaštitom mraka u odlučujući napad na Gradinu.

Kad smo došli pod Gradinu, komandant Franjo Heljević i Mato Belić otišli su do kapije koja zatvara Gradinu, i u dogovoru sa domobranskim natporučnikom otvorili je i mi smo što je moguće brže upali u Gradinu i počeli dještovati. Više smo se orijentisali na zapadnu stranu Gradine, jer su tamo bile glavne tačke neprijateljskog otpora. Borba je bila bespoštedna i trajala je skoro cijelu noć. U borbi su najviše došli do izražaja automati i ručne bombe. U svanuće sabili smo neprijatelja u jedan ugao i pozvali ga na predaju. Legionari i domobrani su bili voljni da se predaju, ali nisu ustaše i među njima je došlo do međusobnog obračuna. Mi smo to iskoristili tako što smo po komandi bacili posljednje bombe i tako ih demoralisali i prisilili na predaju. Gradina je bila konačno zauzeta.

Bila je to prava senzacija i velika pobjeda. Narod Tešnja je sa sumnjom to primao sve dok nas sutradan nije vidio u Gradini. Mislim daje Gradina tada prvi put oslobođena tokom rata, a napadana je nekoliko puta od raznih partizanskih jedinica. Prilikom zauzimanja ovog utvrđenja likvidirana je posada od oko 320 vojnika, a zaplijenjen je i sav ratni materijal koji se tamo nalazio.

U ovoj borbi istakli su se sljedeći borci i starješine: Savo Drinić, Vid Popović, Savo Jovanović, Todor Vasiljević Šaćir, drugarica bolničarka iz Srema zvana Caca, Rade Bradašević i drugi.

OSLOBOĐENJE TEŠNJA I POVRATAK U ISTOČNU BOSNU

U ljeto 1944. godine, 18. hrvatska brigada dobila je zadatak da oslobodi Tešanj. Grad je imao izuzetno povoljan položaj za odbranu, jer je u njemu u davna vremena izgrađena kamena Kula pogodna za odbranu grada. Kulu su zaposjeli Nijemci, a u zgradi škole su bili smješteni domobrani. Grad je branilo oko 600 neprijateljskih vojnika. Naša Brigada u širem području blokirala je grad, a moj Drugi bataljon se nalazio u selu Raduši na domaku grada. Da bi napad bio što uspješniji, Bataljon je podijeljen u dva dijela. Prvi dio ili polovina sastava Bataljona obukla je domobranska odijela i na čelu s našim rukovodiocima napala ulaz u Kulu. Druga polovina Bataljona je napala vanjska utvrđenja i Kula je ubrzo bila zauzeta. U ovoj borbi neprijatelj je imao oko 320 izbačenih vojnika iz stroja, a od toga poginulo je 20 Nijemaca i feldžandarma. Većinu zarobljenih činili su domobrani. Zaplijenjeno je dosta odjeće, obuće, oružja, municije i hrane. Tog 23. jula 1944. godine, kada je Tešanj oslobođen, narod nas je toplo dočekaio i primio. Na plac na kojem je bila pijaca, a koji se nalazio u centru Tešnja, narod je donio toliko hrane da je borci nisu mogli pojesti. Tako je bilo prvog i svih ostalih dana.

*

*

*

Nakon nepuna četiri mjeseca boravka u centralnoj Bosni 18. hrvatska brigada prešla je, u noći, između 7. i 8. avgusta 1944. godine, na odsjeku Kožuhe - Koprivna; rijeku Bosnu i tako se ponovo našla na području istočne Bosne. Kretali smo se pravcem Duge nji-ve - Trebava. Tom prilikom smo imali oštre borbe sa četnicima popa Save. Četnici su bili razbijeni i mi smo nastavili pokret. Cilj je bio da se probijemo na Birač, do Šekovića gdje se nalazilo sjedište

Štaba 3. korpusa i Štaba 38. divizije. Međutim, ubrzo iza toga, kod sela Doborovaca, u podnožju planine Monj, došlo je do oštre borbe s njemačkim jedinicama. Tu su nas dočekali Nijemci i u borbi koja se razvila Brigada je imala 19 mrtvih i desetak ranjenih boraca i nekoliko zarobljenih kurira. Iako je borba bila neravnopravna neprijateljske snage su odbačene. Ta mi je borba ostala u sjećanju prije svega zato što je vođena po danu, kao rijetko koja.

SJEĆANJE NA JANKA OSTOJIĆA I DIMŠU BLAGOVČANINA

Ostojić Ilije Janko rođen je 1922. godine u selu Brodac, opština Bijeljina. Marta 1943. godine stupio je u Grupu majevičkih udarnih bataljona. Bio je vodnik. Kao starješina, 4. februara 1944. godine, upućen je u 18. hrvatsku brigadu i raspoređen u Treći bataljon u čijoj je 3. četi bio vodnik voda.

Jula 1944. godine Brigada je vodila teške borbe za oslobođenje Tešnja. Poslije prvih borbi Treći bataljon je naišao u podnožju i na padinama tešansjske kule na žestok otpor Nijemaca. Komandant Bataljona je formirao bombašku grupu na čelu s vodnikom Jankom Ostojićem. Pod zaštitom mraka grupa je prišla pod same padine tešansjske tvrđave. Iz dva utvrđenja s ovih padina Nijemci su gađali mitraljeskom vatrom naše položaje. Koristeći se mrakom grupa je prišla utvrđenju na domak bacanja bombi. Vodnik Janko ne čeka, on komanduje: »Bombe bacaj!« Odjeknule su snažne eksplozije, i Janko prvi uskače u neprijateljski rov. Rafali iz utvrđenja su umukli.

Grupa je produžila napad prema Tvrđavi s koje su Nijemci pružali snažan otpor. Visoke zidine velike kule zaustavile su bombe a dnevna svjetlost i brisani prostor demaskirali su grupu. Jedna granata koju su bacili Nijemci eksplodirala je u blizini vodnika Janka i raznijela mu potkoljenicu jedne noge. Iako teško ranjen grupi je izdao naređenje za povlačenje do prvih zaklona. Mi, borci, pod kišom neprijateljskih kuršuma i eksplozija granata izvukli smo našeg teško ranjenog vodnika Janka. Nakon ove borbe Janko je prebačen u bolnicu u Čečavu, ali je poslije dva dana umro od zadobijenih rana.

Krajem 1944. godine vodene su teške borbe protiv četnika Draže Mihailovića koji su nadirali iz doline Drine prema Tuzli. Pružajući snažan otpor u blizini sela Kalesije, Treći bataljon je, poslije više izvedenih juriša, uspio da zaustavi masovan napad četnika. Radi napada u bok četničke grupacije komandant Dimšo Blagovčanin izdao je naređenje da se dio Bataljona pregrupiše i zaposjedne pogodnije položaje za borbu. S grupom boraca, pretežno puškomitraljezaca, ostao je na isturenom položaju radi obezbjeđenja Bataljona. A kada su četnici ponovo krenuli u napad, komandant Dimšo prišao je jednom mladom puškomitraljescu i od njega uzeo puškomitraljez. Započela je paklena vatra iz puškomitraljeza. Komandant je gađao iz stojećeg stava. Juriš četnika je zaustavljen. Bataljon je s novih položaja krenuo u protivnapad. Četnici su bili prisiljeni na povlačenje koje se ubrzo pretvorilo u panično bjekstvo. Takav je bio naš komandant Dimšo Blagovčanin.

VRATILI SMO SE U ISTOČNU BOSNU

Sredinom aprila 1944. godine, 18. hrvatska brigada sa Posavsko-trebavskim odredom prešla je iz istočne Bosne u centralnu Bosnu i došla u rejon Kulaši - Stanari kod Prnjavora. Pošto se zbog sedme neprijateljske ofanzive nije mogla vratiti u sastav 38. divizije, koja je bila u istočnoj Bosni, 18. hrvatska brigada i Posavsko-trebavski odred stavljeni su pod operativnu komandu 11. divizije 5. udarnog korpusa NOVJ. U tom periodu 18. hrvatska brigada vodila je na ovom području borbe protiv četnika, ustaša, domobrana, Nijemaca i drugih kvislinških formacija. Napadala je neprijatelja oko Prnjavora i Kotor-Varoši i duž željezničke pruge Derventa - Doboј. U centralnoj Bosni Brigada je ostala do početka avgusta 1944. godine.

U tim borbama dobro sam zapamtio napad na ustaško uporište Plehan kod Dervente. Naša 18. hrvatska brigada krenula je krajem juna u napad na ovo uporište. Pošto smo u toku noći došli u blizinu mjesta, uzeli smo vodiča da nas odvede do crkve u čijoj su se neposrednoj blizini nalazili bunker. Kada nas je vodič doveo pred same bunkere, odjednom je povikao: »Braćo ustaše, pucajte, ovo su partizani!« Našli smo se u klopci, jer su ustaše otvorile vatru iz svih bunkera na našu jedinicu. Zahvaljujući mraku i kiši, kao i snalažljivosti naših boraca, ipak smo uspjeli da se izvučemo sa malim brojem ranjenih drugova. I pored toga naši bombaši uspjeli su ubaciti nekoliko bombi u bunkere i ubiti nekoliko ustaša. Svakako da je i vodič dobio zasluženu kaznu, jer je i sam bio ustaša, a mi to nismo znali.

Da bi prešla na prostor istočne Bosne 11. krajiška divizija u čijem su se sastavu nalazili 18. hrvatska brigada i Posavsko-trebavski odred, vodila je u više navrata veoma oštre borbe sa njemačkim i ostalim neprijateljskim jedinicama. Njihov pokušaj da se, u

noći 29. i 30. jula, prebace između Topčić Polja i Begovog Hana na desnu obalu Bosne završen je neuspješno. Pomjeranjem snaga prema sjeveru, ovim našim jedinicama uspjelo je, u noći između 7. i 8. avgusta, na odsjeku Kožuhe - Koprivna, da prijeđu rijeku Bosnu i tako izbiju na područje istočne Bosne. Naše snage su tada prodrle na Trebavu gdje su potukle i natjerale u bijeg trebavske četnike. Boreći se sa neprijateljskim snagama probijali smo se radi spajanja sa 38. divizijom. Probijajući se preko Konjuha, rijeke Krivaje i Milan-planine, 18. hrvatska brigada uspjela je da se, 25. avgusta 1944. godine, probije u rejon Šekovića i tako priključi matičnoj 38. diviziji, dok su jedinice 11. divizije nastavile dalje pokret prema Srbiji.

Dok smo se probijali prema Birću, naša Brigada zajedno sa ostalim našim snagama, vodila je vrlo oštre i teške borbe sa njemačkim, ustaškim i četničkim jedinicama. Bili smo iscrpljeni i bez zaliha hrane. Jedan momenat iz ovog vremena ostao mi je posebno u sjećanju. Komandant Brigade Franjo Herljević pozvao je intendanta Brigade Jakicu Kamenjaševića i pitao ga šta ima u intendanturi od hrane za vojsku. Kada mu je Jakica odgovorio da nema ništa osim malo pšenice, drug Herljević je naredio da se sa njegovog konja skine sedlo, a kada je to urađeno, on je pištoljem ubio svoga konja i naredio da se vojsci podijeli meso kako bi svaki borac ispekao svoj dio, a što se pšenice tiče naređeno je da se isprži i svakom borcu da po jedna šaka. Pored toga pozvao je sve iz komandi četa i pokazao im koje šumske plodove treba borci da beru i jedu.

Nakon boravka u Šekovićima Brigada je nastavila da vodi borbe protiv ustaša, Nijemaca i četnika. Posebno su bile žestoke borbe protiv njemačke 13. SS divizije i četnika u rejonu Posavine, a zatim u pravcu Tuzle.

BORBE ZA SRNICE

Nastupala je topla i prijatna jesen 1944. godine. Ova godina bila je neobično važna za vođenje rata na našem jugoslovenskom ratištu. Stvoreni su povoljni vojno-politički uslovi koji su omogućili ofanzivne operacije naših snaga, naročito u Srbiji, Makedoniji i Slavoniji. U to vrijeme naše jedinice u istočnoj Bosni očistile su područje Birča od neprijateljskih snaga, koje su nastojale da unište naše jedinice na ovoj teritoriji. Naša 18. hrvatska brigada, poslije četveromjesečnog odsustvovanja i jednomjesečnih borbi i pokreta iz centralne u istočnu Bosnu, napokon je stigla na Birač i ušla u sastav svoje matične 38. divizije. Dugo odsustvovanje i žestoke borbe koje je vodila u centralnoj Bosni i do dolaska na Birač doprinijele su jačanju moralno-političkog stanja i podizanju borbene vještine boraca na viši nivo.

I kada su svi borci očekivali da će se odmoriti, stiglo je naređenje Štaba Divizije da se Brigada pripremi za pokret i odlazak. Naime, ovo naređenje je proizlazilo iz naredbe koju je Vrhovni štab NOVJ i POJ uputio 30. avgusta 1944. godine Štabu 3. korpusa. U naredbi je bilo predviđeno vođenje ofanzivnih akcija na području Posavine, Semberije i Majevice protiv jedinica 13. SS njemačke divizije, ustaša, četnika i zelenog kadra. Ovo naređenje će imati dalekosežni značaj za buduće borbe kada se budu jedinice njemačke Grupe armija »E« povlačile iz Grčke preko istočne Bosne. Na osnovu procjene situacije Štab 3. korpusa je, 1. septembra 1944. godine, naredio da jedan dio naših snaga krene prema Majevidici i Semberiji, a drugi - 38. divizija, u čijem je sastavu bila 18. hrvatska brigada, prema Posavini.

Prema ovom naređenju Štab 18. hrvatske brigade je izveo ubrzani pokret jedinica prema Posavini i Trebavi sa osnovnim pravcem kretanja: Birač - Grivice - Tulovići - Turija - Moranjci - - Srnice - Tolisa - Modriča. Prilikom prelaska željezničke pruge Doboj - Tuzla bilo je predviđeno da se ona na nekoliko mjesta po-

ruši i onesposobi. Poslije četverodnevno marša i odmora Brigada je stigla u Gornje Moranjke. U Moranjcima i Falešiću borci su se odmorili i spremili za napad na jako neprijateljsko uporište u Srnicama. Rano ujutro, 5. septembra, Brigada je iz Moranjaka krenula prema neprijateljskom uporištu u Srnicama. Uporište Srnice obuhvatalo je širi rejon i naslanjalo se na obližnja sela. Srnice su drumsko raskršće preko koga su prolazile komunikacije: Gračanica - Srnice, Srnice - Modriča, Srnice - Brčko i dr. Uporište je neprijatelju pružalo mogućnost da vrši kontrolu i izvodi intervencije svojim snagama prema Posavini. Najvažniji dio uporišta činilo je samo raskršće koje je ležalo u ravnici, kao i kose iznad Srnica u pravcu Tuzle. Srnice je branio jedan bataljon 13. SS divizije, veliki broj ustaša, četnika i zelenokadrovaca. U blizini uporišta, u obližnjim garnizonima, nalazile su se jake neprijateljske snage koje su mogle relativno brzo pružiti pomoć ugroženom uporištu. Ovaj bataljon je bio ojačan artiljerijskim jedinicama i to prvenstveno velikim brojem višecijevnih PA oružja tzv. flakova, koji su mogli u kraćem vremenu da ispale veliki broj granata. Uz PA oružja bilo je tu i artiljerije drugih vrsta. Neprijatelj je imao solidno borbeno iskustvo, što je ukazivalo da će dati žilav otpor i izgraditi solidnu kružnu odbranu.

Plan Štaba Brigade je bio da se postigne puno iznenađenje napadom iz pokreta. Predviđena je mogućnost neprijateljske intervencije i istaknut značaj bočnog obezbjeđenja. Na komunikaciji Gračanica - Srnice bliže Srnicama postavljene su dvije zasjede. Štab 38. divizije angažovao je i 17. majevičku brigadu sa zadatkom da zatvori pravac Gračanica - Srnice, u blizini Srnica.

Napad na Srnice počeo je snažnim i silovitim naletom Prvog, Trećeg i Četvrtog bataljona na kose iznad Srnica koje su dominirale uporištem. Tu su se u rovovima nalazile neprijateljske predstraže. Iznenađenje je bilo potpuno i poslije kraće i oštre borbe zauzeti su položaji na kosama, s tim što se neprijatelj povukao u samo uporište odakle je iz PA oružja i artiljerije otvorio uragansku vaturu. Drugi bataljon, koji se nalazio na položajima Bandre, napale su jake ustaške snage. Poslije jednočasovne borbe napad ustaša je odbijen. Neprijatelj se uporno branio u uporištu. Zbog snažnog djelovanja artiljerije planirani napad u pokretu nije se mogao izvesti. Borbe su vođene čitav dan uz snažno bombardovanje naših jedinica.

Zasjeda postavljena na putu Srnice - Gračanica ostvarila je pun uspjeh. Iz pravca Srnica prema Gračanici pojavio se izviđački

njemački auto sa posadom od jednog oficira i tri njemačka podoficira, koji su pripadali izviđačkom bataljonu 13. SS divizije. U snažnom i preciznom napadu boraca poginula su sve tri podoficira dok je njemački major bio zarobljen. Zarobljenik je odveden u Štab Brigade na saslušanje.

U toku noći, između 5. i 6. septembra, napad naših jedinica nije uspio, jer je i dalje neprijatelj davao snažan otpor. Sljedeće noći napad je ponovljen. Noć je bila kada su se bataljoni približili drumu. Prvi bataljon kretao se desnim padinama kose iznad Srnica. U koloni je bila potpuna tišina tako da se nije ništa čulo. Približavali smo se drumu koji vodi iz pravca Brčkog ka Srnicama. Kada je kolona došla do drumu razvila se u strijelce tako da je na lijevoj strani bila Prva četa komandira Nikole Perića, a desno od njega Druga četa. Neprijatelj je s vremena na vrijeme ispaljivao rakete prema kosi. Kada su naše jedinice zauzele položaje, borci su otvorili vatru iz svih oružja. Naročitu pažnju posvetili smo upotrebi engleskih ručnih reaktivnih bacača. Međutim, odmah poslije prvog napada neprijatelj je otvorio žestoku vatru u pravcu nas, a napao nas je i vatrom iz tenkova. Da neprijatelj raspolaže tenkovima, nismo imali podataka. Oni su mu stigli kao pojačanje iz drugih garnizona. Poslije kraće borbe i velikog broja ranjenika otpočeli smo povlačenje na polazne položaje. Napad i ove noći nije uspio.

Sutradan, 7. septembra, rano ujutro, njemačke jedinice pokušale su, uz snažnu podršku artiljerije, da potisnu naše snage sa položaja na kojima su se nalazile. Međutim, naše jedinice su odbacile neprijatelja i ponovo ga vratile u uporište. U isto vrijeme 17. majevička brigada iz pravca Gradačca spriječila je prodor neprijateljskih snaga kod Kasete. S obzirom da napad nije uspio, istog dana poslije podne stiglo je naređenje iz Štaba 38. divizije da se odustane od napada i krene na nov borbeni zadatak. Poslije trodnevni borbi na Srnicama, koje spadaju među nekoliko najžešćih koje je vodila Brigada na svom borbenom putu, borci su ispoljili veliko junaštvo i samoprijegor.

Bilans trodnevni borbi bio je jedanaest mrtvih i 25 ranjenih naših boraca, dok su neprijateljski gubici iznosili 16 mrtvih i 30 ranjenih. U ovaj broj nisu uračunati neprijateljski gubici na Bandri i Kaseti. Zarobljen je jedan njemački oficir i zaplijenjeno nešto sitne ratne opreme. Zarobljeni njemački oficir trebalo je da se zamijeni za neke aktiviste koji su se nalazili u ustaškim zatvorima. Međutim, mislim da do ove razmjene nije došlo. Inače, borbe oko Srnica bile su početak kraja zloglasne 13. SS divizije, koja se počela raspadati mjesec dana kasnije.

DRUGI BATALJON OD OZRENA DO DRINE

Rat je ulazio u posljednju fazu. To se naziralo. U krvi nebrojenih žrtava rađala se sloboda, ali putevi koji su vodili njoj bili su teški i trnoviti. Sedamnaestog septembra 1944. godine ponovo je oslobođena Tuzla. U predvečerje tog dana Drugi bataljon 18. hrvatske brigade pod komandom Mate Belića pošao je preko Moluha, Moluške i Delića Rijeke i Lipnice u Dobrnju. Već sutradan stigao je u Cage, a zatim preko Kamberovića u Moranjke. U toku naredne noći Bataljon je dobio zadatak da napadne utvrđenje u Sokolu kod Gračanice, u kome su se nalazile Pjanine ustaše. U neposrednoj blizini Sokola došlo je do sudara sa ustašama. Na juriš su zauzeti njihovi položaji, a bunker spaljeni, put za Gračanicu bio je otvoren, pa je uslijedio opšti napad na Gračanicu, koja je tada i oslobođena.

Skoro mjesec dana 18. hrvatska brigada nalazila se na prostoru između Spreče, Bosne i Save. Njene jedinice najviše su se zadržavale u Lohinji, oko Miričine i Orahovice. Imale su položaje na Previlama kod Dobošnice i Ratišu iznad Miričine. Zadatak im je bio da zatvaraju pravac prema Ozrenu i tako onemogućće četnicima da se otuda prebacuju i ugrožavaju sela koja su se nalazila u blizini puta i željezničke pruge. Drugi bataljon ove Brigade spuštao se na cestu i željezničku prugu Tuzla - Doboj i rušio je što je bio slučaj i sa željezničkim mostom preko Spreče, u neposrednoj blizini sela i Željezničke stanice Miričina. Most je srušen, a četnici koji su ga čuvali bili su rastjerani. U to vrijeme Štab 18. hrvatske brigade nalazio se u selu Seoni. Pokret za novi napad na Gračanicu uskoro je uslijedio i grad je bio krajem septembra 1944. godine ponovo oslobođen. Međutim, zbog pritiska jakih neprijateljskih snaga uskoro je morao biti napušten.

Polovinom oktobra sa sektora Gračanice i Lohinje, Brigada je krenula preko Srnica na sektor Gradačca, kojeg je oslobodila 17. oktobra 1944. godine. Dok smo se nalazili u Gradačcu, jedna grupa

esesovaca u jačini jednog voda, izbila je jugoistočno od grada i sa jednog uzvišenja tukla grad minobacačkom vatrom. Naše jedinice izvršile su protivnapad i odbacile neprijatelja u pravcu sela Turiča i Gornjih Zabara. Brigada je napustila Gradačac 27. oktobra i na putu ka Majevidici imala okršaj sa ustašama u Dubravama, čije je uporište brzo likvidirala. Početkom novembra njene jedinice stigle su na Majevidicu. Drugi bataljon preko Maoče i Humaca dolazi u Nahvioce, zatim prolazi kroz Drijenču i zauzima položaje iznad Piperà. Njeemački topovi iz Čelića stalno su nas zasipali granatama. Sa dvije čete" izvršen je napad na Strnču iznad Piperà u namjeri da neprijateljske snage odbacimo na njihove polazne položaje oko Čelića. U tim borbama zaplijenjen je jedan šarac sa devet sanduka municije. Nijemci su se povukli prema Popovoj vodi, Vakufu i Čeliću. Dok se vodila borba, pored mene je bio teže ranjen mitraljezac Haso Jase-nica, rodom iz okoline Bosanskog Šamca, kojeg sam spasio od zarobljavanja i predao u bataljonsko previjalište. Na ovim položajima smo se dosta dugo zadržali vodeći borbe oko Brusnice, Žunovog brda, Čelića i Jablanice.

Devetog novembra 1944. godine Nijemci nas i dalje od Čelića gađaju artiljerijom. Sa pet drugova nalazio sam se radi osmatranja u podrumu jedne zidane kuće iznad Mitrovića. Oko 17 sati uslijedio je pokret Drugog bataljona prema Humcima. Pokret je bio veoma težak iako udaljenost, koju smo trebali preći, nije bila velika. Pratila nas je jaka kiša sa snijegom i vjetrom. Noć je bila tamna i slabo smo se orijentisali, tako da se vodič nije snalazio u olujnoj noći. Držimo jedan drugog za opasač da ne izgubimo vezu. Tako smo išli sve dok nismo došli na cestu koja vodi kroz Šibošnicu, ali se tada pojavila nova teškoća. Most koji je bio tu porušili smo prije nekoliko dana, a nabujali potok trebalo je prijeći. Nije nam preostalo ništa drugo nego da ga pregazimo. U toku noći došli smo u Nahvioce, gdje smo ostali do svanuća. Pošto smo bili mokri i umorni, određeno je da borci ostanu na stražarskim mjestima samo po trideset minuta. Sa susjednih visova u našem pravcu pucali su zelenokadrovci, ali mi na njih nismo obraćali naročitu pažnju. Iz Nahvioca krenuli smo u Humce i kada smo došli u to selo, za doručak smo dobili sinošnju večeru.

Trinaestog novembra ponovo smo u pokretu. Preko Vjetro-nika kasno uveče smo došli do Zovika, kojeg smo napali i zauzeli a ustaše protjerali prema Brčkom. U Zoviku i Kalajdžijama bila je smještena brigadna bolnica i bolnica 38. divizije. Narednog dana imali smo oštar okršaj sa Čerkezima čije su jedinice bile stacionirane u Gornjem Rahiću. U borbama za Grohot, koji zauzimamo, ra-

njen je Ivica Kilinčan iz Kreke. Istog dana predveče obnovljen je napad na pravcu Gornji Rahić - Palanka, koji zauzimamo, a zatim se jedinica usmjerava prema Gornjoj Brki, nedaleko od Brčkog. U ovim borbama zarobili smo 24 Čerkeza i nešto ratne opreme. Da bi skrenula pažnju na sebe, izviđačka četa je vodila borbu na Džabin-cu, dok se Drugi bataljon neopaženo provlačio kroz vrbake prema Brki. U borbi za Brku teže je ranjen desetar Pajo Narandžić iz Po-rebica. Posada sastavljena od Čerkeza i Nijemaca nalazeći se u Gornjoj Brki povukla se prema Brčkom i organizovala protivnapad, zbog čega smo morali napustiti ovo mjesto. Drugi bataljon se povu-kao prema Humcima pravcem: Maočka i Sipačka Rijeka, Zeleni ka-men, Razbijena lipa, Cerova kosa, Mali kamen i Ravne njive. Sa na-šim Bataljonom se nalazio komesar Brigade Moni Finci.

Rano ujutro, 20. novembra, nastavili smo pokret preko Pi-perà i Jablanice ka Priboju. U pokretu je cijela Brigada. Zanoćili smo. Toga dana saveznički avioni su nas nisko nadlijetali i bacali nam padobrane sa raznom opremom. Dugo smo ih prikupljali, na-ročito one koje je vjetar odnio bliže četničkim položajima. Dok smo na ovom području boravili, povremeno smo vodili vrlo oštre borbe sa četnicima, naročito u Tobutu. Narednog dana, po lošem i kišo-vitom vremenu, pregazili smo rijeku Janju niže Priboja i nastavili da se krećemo uskim i krivudavim putem prema Teočaku. Pošto je u njemu već bila smještena divizijska bolnica, produžili smo dalje prema Lazinama u koje smo došli oko pola noći. Vrijeme je vrlo loše, jer snijeg i kiša stalno padaju. Umorni smo. Jučer nismo ru-čali ni večerali, a danas ujutro ni doručkovali. Kada smo kuhara pi-tali šta je sa doručkom, on reče, a bilo je 10 sati, da je već nastavio kazan. Stalni i naporni pokreti bili su uzrok našem gladovanju.

Komesar Bataljona objasnio nam je cilj dolaska naše Briga-de na Drinu. Rekao je, koliko se sjećam, da nam je zadatak da na Drini napravimo mostobran i tako omogućimo prijelaz 28. divizije iz Srbije u Bosnu. U Lokanj smo došli predveče, gdje smo se malo oštrije sukobili sa četnicima. Noć je bila vrlo hladna i jedva smo če-kali da svane novi dan. Narednog dana, 23. novembra, bili smo na Križu. Tu smo držali položaje sa kojih se u daljini preko Drine na-ziru Gučevo, Koviljača i Loznica. Narednog dana u 17 časova stiglo je naređenje da se približimo Drini i tu napadnemo neprijatelja. Naša nastojanja da ga te noći uništimo ili protjeramo ostala su uza-ludna. Nakon tih napada vratili smo se u Lokanj i Bare. Već 25. no-vembra 2. bataljon je napravio pokret preko Križa u Vitinički Ki-seljak, odakle je poslije kraćeg odmora produžio preko Zabrdà do iznad Kozluka, gdje je smijenio jedan bataljon 21. tuzlanske briga-

de. Položaj iznad Kozluka bio je nezgodan, jer su ga njemački topovi stalno držali pod vatrom. Slijedećeg dana oko 17 časova krenuli smo prema Šepaku odakle smo istjerali Nijemce, koji se povlače prema Bijeljini. Napredujući prema Bijeljini 18. hrvatska brigada, u sadjejtstvu sa 21. slavonskom brigadom, oslobodila je 28. novembra Janju. Nakon dva sata odmora u Janji 2. bataljon je krenuo prema Bijeljini. Jedan kilometar ispred grada sukobili smo se sa semberskim četnicima. Njihova odbrana je brzo popustila i oni su pobjegli u grad. Tek što smo stigli do prvih kuća pojavili su se njemački tenkovi koji su stigli od Brezovog Polja, tako da smo im jedva umakli preko blatnjavog polja u pravcu Janje.

Početak decembra napustili smo cestu Zvornik - Bijeljina kojom smo se do tada kretali i preko Kaludrana došli u Kruševce, gdje smo tri dana obezbjeđivali brigadnu bolnicu i intendanturu. Četvrtog decembra došli smo u Đuliće. Narod u ovom selu svojski nas je prihvatio i ugostio pa smo imali osjećaj kao da se nalazimo među svojim najbližim. Inače, moja Druga četa se nalazila u bataljonskoj rezervi, dok je u isto vrijeme više naših bataljona vodilo ogorčenu borbu sa Nijemcima oko Čelopeka. Nakon dva dana uslijedio je pokret preko Šapne i Cirilova brda u Kitovnicu. Izvjesno vrijeme držali smo položaje iznad Križevaca odakle smo krenuli usiljenim maršem do Čelopeka preko Gornje Grbavice i nazad u Kitovnicu. Ponovo smo prešli Šapnu i došli u Kaludrane, gdje smo u ranu zoru, 12. decembra, napali neko njemačko uporište nedaleko od Kozluka. Poslije ove akcije vratili smo se preko Kaludrana, Klisa, Čelopeka i Šapne u Hadžiće u kojima smo zanočili. Pred zoru izvršen je pokret na Snagovo iznad Zvornika, na kojem smo ostali kraće vrijeme da bismo se zatim ponovo istim putem vratili u Čelopek.

Cijelo jutro, 15. decembra, jedinice 18. hrvatske brigade vodile su borbu na prilazima Drini. Bili smo u blizini Štaba Bataljona. Toga dana, oko 20 časova, stiglo je naređenje da dvadeset boraca iz moje čete, naoružanih automatskim i protivtenkovskim oružjem, krene i provuče se kroz njemačku liniju odbrane, kako bi na cesti Zvornik - Bijeljina napali jednu njihovu motorizovanu kolonu. Na laktovima provukli smo se kroz bodljikave žice na kojima su se na mjeseci vidjele viseće mine. Kada smo se približili, došlo je do borbe koja je bila kratka ali silovita. Nakon izvršenog zadatka vratili smo se na prvobitne položaje.

U ovim danima sa desne obale Drine jak pritisak na njemačke pobočnice u Bosni vršile su srbijanske jedinice. Na cijelom ovom sektoru vođene su vrlo teške borbe. Kod Zvornika njemački flakovi su vrlo aktivni, ali ni naši avioni ne miruju. U niskom letu oni nad-

lijeću i mitraljeskom vatrom tuku njemačke kolone, naročito oko Šepaka, prema Janji i Bijeljini. Sa jednog brda iznad Šepaka vidi se kako na cesti gore njemačka vozila poslije napada devet naših aviona. Sa ovog prostora krenuli smo u selo Hadžiće, u blizini Šapne, gdje smo dobili naređenje da u toku noći napadnemo neprijateljsko uporište Suljin-Han, a koje se nalazilo između Karakaja i Drine. Napad je izvršen iz dva pravca. Nakon izvršenog zadatka Drugi bataljon se ponovo vratio u Hadžiće.

I dalje se vode ogorčene borbe. Vrijeme je vrlo hladno. U noći, između 18. i 19. decembra 1944. godine, prebacili smo se između Grbavaca i Stražbenice, dolinom rječice Hoće u Kitovnicu, a zatim preko Križevaca i Hajvaza došli na Caparde. Nastavljajući pokret prešli smo cestu i uputili se dolinom Spreče u Osmake a potom u Dubnicu. Nalazimo se pred velikim borbama, jer je vojna situacija vrlo ozbiljna. Naime, skupina dražinovaca, nedićevaca i ljotićevaca u drugoj polovini novembra prebacila se u jugoistočnu Bosnu da bi odatle krenula prema Tuzli u namjeri da je zauzme. Četnička grupacija sastojala se od preko 10 000 izdajnika. Naša 21. tuzlanska brigada uspjela je da oslobodi Zvornik, što je našim jedinicama omogućilo da svoje snage usmjere prema Borogovu. Orijeđujući se prema Tuzli 18. hrvatska brigada imala je više žestokih sudara sa desnom četničkom kolonom. Prebacujući se preko Prnjavora, Tojšića i Čaklovića na područje Požarnice Brigada je, zajedno sa ostalim jedinicama 38. i 27. divizije, uspjela da zaustavi nadiranja četnika, zatim da ih porazi i razbije i natjera u panično bjekstvo.

U ŽIVINIČKOM BATALJONU

Osamnaesta hrvatska brigada stekla je veliki ugled među stanovništvom Husina i svih krajeva kuda se kretala. U vrijeme kada je formirana, odrasli i djeca iz Husina i sela sa ovog područja govorili su da je to njihova brigada. Ovakav odnos stanovništva prema Brigadi nije bio iznenađujući, utoliko prije jer je Treći bataljon 18. hrvatske brigade bio sastavljen od boraca sa područja Husina i drugih sela kao: Lipnice, Orašja, Par-Sela, Ljubača, Poljane, Ševara, Breze, Bistarca i drugih. Za komandanta Bataljona postavljen je istaknuti borac Husinske partizanske čete Mijo Kerošević Guja, a za političkog komesara Kazimir Franković. Na dan formiranja Brigade, kao i prilikom njenog odlaska u prve borbene akcije, narod iz Husina i drugih sela svečano je pozdravio i ispratio svoje borce.

U vrijeme drugog i konačnog oslobođenja Tuzle, u septembru 1944. godine, Brigada je iz svojih redova izdvojila izvjestan broj boraca i starješina za formiranje novih jedinica. Njen Pvi bataljon uvršten je u novoformiranu 21. tuzlansku brigadu, dok je istovremeno izdvojen određen broj boraca sa Mijom Keroševićem Gujom za formiranje Živiničkog bataljona. Odluka o formiranju Živiničkog bataljona bila je pravilna, utoliko prije što je ovaj Bataljon imao zadatak da se stara o redu i bezbjednosti na ovom području, zatim da se bori protiv zelenokadrovaca, ustaša i četnika kojih je u to vrijeme bilo u priličnom broju u ovom kraju. Za formiranje ovog Bataljona komandni i rukovodni kadar dala je 18. hrvatska brigada. Isto se odnosi i na kadar koji je bio u Komandi mjesta i Komandi područja. Sjedište Bataljona je bilo u Živinicama.

Uz pomoć viših vojnih organa i svojih saradnika organizaciju Bataljona i Komande mjesta i područja izvršio je Mijo Kerošević Guja. Za komandanta Bataljona postavljen je Ilija Blažević iz Hu-

sina, a komandir Prve čete bio je Mijo Pranjić iz Par-Sela, Druge Košta Pantić iz Boljanića i Treće Mujko Đulović iz Pasaca. Svi su bili rudarski radnici iiskusni borci 18. hrvatske brigade. Komandiri vodova su bili, takođe, prekaljeni borci 18. hrvatske brigade, a za političke komesare su postavljeni dotadašnji komesari i politički radnici iz drugih jedinica. Borački sastav sačinjavali su jednim dijelom borci iz 18. hrvatske i drugih brigada, a drugi veći dio činili su dobrovoljci iz Husina, Živinica, Pasaca i drugih sela sa ovog područja. U Bataljonu je djelovala partijska i skojevska organizacija. Rad ovih organizacija se vrlo brzo osjetio, kako u jedinici tako i van nje. Bataljon je bio naoružan lakim oružjem, što mu je omogućilo da bude vrlo pokretan i djelotvoran u izvršavanju zadataka. Djelujući samostalno Bataljon je odmah počeo da vodi akcije protiv zelenog kadra, ustaša i četnika koji su uspjeli da se još zadrže na ovom području. Često je krstario područjem od Živinica do Bišine. Na ovaj način, nedaleko od Banovića, otkrivena je i potpuno razbijena jedna veća grupa četnika, koja se prikupljala u namjeri da se sa ovog područja prebaci u pravcu Ozrena. Međutim, Bataljon je uspio da ih u tome spriječi. Isti slučaj je bio i sa zelenim kadrom. Centar njihovog okupljanja bio je u selu Hrvati. U želji da se probiju u pravcu Gračanice i Doboja, Bataljon ih je razbio, i onemogućio im da ostvare svoj plan. U oba slučaja naši gubici su bili minimalni. Zbog uspješnih akcija koje je vodio, Bataljon je stekao veliki ugled kod naroda ovog kraja u čijoj su se neposrednoj blizini izvodile ove akcije. Za vrijeme borbi sa zelenokadrovcima njihov komandir Hasan Mujagić uspio je da umakne, ali je kasnije i on bio uhvaćen.

Osim borbi koje su vođene veliki je uspjeh postignut i u brojnem jačanju Bataljona. U njegove redove su stupali mnogi dobrovoljci, a i oni koji su kao sposobni bili mobilisani u vojsku. Pristizali su pojedinačno i u grupama i bivši zelenokadrovci i četnici. Veoma mnogo je učinjeno na prikupljanju oružja i municije na području kojim smo se kretali. Ako se ima u vidu da su Živinice u to vrijeme bile jedan od centara za prikupljanje boraca, onda se slobodno može reći daje Živinički bataljon i u tom pogledu mnogo učinio. Borci su pridolazili iz Tuzle i sa šireg područja. Sjećam se primjera kada su borci Živiničkog bataljona dopratili iz Gornje Tuzle u Živinice jednu grupu boraca, u jačini jedne čete, koji su se dobrovoljno javili u partizane. Ovakvih slučajeva bilo je mnogo, a pojedinačni slučajevi bili su svakodnevna pojava. Svi pridošli upućivani su do jedinice u koju su raspoređeni, a njihovu pratnju i predaju obavljali su borci ovog Bataljona.

Veliku ulogu Bataljon je imao u ostvarivanju kontakata s drugim područjima, a naročito s područjem Birča u čijem su se rejonu u to vrijeme nalazile veće snage naše vojske, koje su tada vodile ogorčene i teške borbe s neprijateljem. U to vrijeme, na tom području osjećala se velika potreba za životnim namirnicama i drugim artiklima potrebnim za život, i naroda u tom kraju i jedinica koje su se tamo nalazile. Potrebe su bile naročito izražene u žitaricama i soli. Žitarice su preko Tuzle stizale iz Posavine i Semberije, a so i druge namirnice iz Tuzle. To je sve iz Živinica otpremano u Birač, naročito u Šekoviće i dalje. Transportovanje robe vršeno je zaprežnim vozilima, tako da je kolone trebalo pratiti i dobro obezbijediti da ih ne bi neprijatelj napao. Ovaj zadatak vrlo često je obavljao Živinički bataljon i nije se dogodio slučaj da tovar dospije u ruke neprijatelju. Inače, kolone su praćene do Bijelog polja, odakle su ih preuzimali drugovi iz Šekovića.

U slobodno vrijeme održavane su četne konferencije i politički časovi na kojima su komesari četa govorili o stanju na frontu i o liku partizana, o napredovanju naših jedinica i savezničkih armija, kao i o drugim pitanjima koja su tada bila aktuelna. Povremeno je vršena obuka boraca iz gađanja i drugih ratnih vještina. Veliku radost među nas unijela je vijest da je oslobođen Beograd. Naime, 20. oktobra 1944. godine, prošao je na konju jedan kurir i rekao da je Beograd oslobođen, te je odmah otvorena paljba iz svih oružja. Iako je trajala kratko, borci su na ovaj način dali oduška svojoj radosti što im je glavni grad postao slobodan. Pošto sam krajem oktobra 1944. godine upućen na školovanje u vazduhoplovne jedinice, moja sjećanja na formiranje i djelovanje Živiničkog bataljona odnose se na septembar i oktobar iste godine.

AKO JA NE MOGU, NEĆE NI MARIJAN

Poslije drugog oslobođenja Tuzle moj stariji brat Marijan i ja javili smo se na poziv omladinske organizacije dobrovoljno u 18. hrvatsku brigadu. Tada je Brigada bila na odmoru u Moluhama, a prijem boraca vršen je u Sokolskom domu kod današnje kuglane u Miladijama. Kada smo 18. septembra 1944. godine došli da se prijavimo, članovi Komisije nas pogledaše i jedan od njih mom starijem bratu reče: »Ti možeš ostati, a ti pošto si mali ne možeš.« Ja sam tada imao 14 godina. Kada sam čuo šta reče, ja mu na to rekoh: »Ako ja ne mogu neće ni Marijan«, na što se oni zgledaše i nasmijaše da bi potom rekli: »Kada je tako, piši ga.« I sada je trebalo da mi pronađu neku uniformu. Dadoše mi neku ljetnu uniformu, pa iako je bila najmanja morao sam njene rukave i nogavice savijati nekoliko puta da bih je mogao obući. Od oružja sam dobio neku austrijsku pušku i kada sam je stavio na rame, njena cijev je bila oko 30 cm iznad moje glave.

U Moluhama smo ostali nekoliko dana. Obučavali su nas kako da rukujemo oružjem, a imali smo i nekoliko časova iz političke nastave. Svi mi koji smo tada stupili u partizane, znali smo dosta toga o oružju. Ja sam znao da rastavim i sastavim pištolj, pušku i njemački »šarac«. Na političkim časovima pripremani su borci, posebno novi i mladi, za svakodnevni život u jedinici i u sredini gdje ona boravi. U toku ove nastave objašnjavali su nam ciljeve NOB-e, upoznavali nas s time kako da se ponašamo kada je jedinica u pokretu ili kada ulazi u neko oslobođeno mjesto, zatim kakav odnos treba da imamo prema građanima i njihovoj imovini itd.

Jednog dana određen sam da budem na straži od 10-12 h naveče. Pošto sam spavao, razvodnik me probudi i ja odoh na stražu ispred kuće u kojoj su borci spavali. Stražario sam pola sata i pošto mi se spavalo preko verande otišao sam u sobu i zaspao. Tek što

sam počeo da spavam, čujem kako me neko zove, a kad sam otvorio oči, vidim razvodnika koji me pita: »Zašto si otišao sa straže?« Na ove njegove riječi ja mu odgovorih: »Otišli vi pa otišao i ja.« Sutradan, kad sam otišao na raport komandiru Hamidu Bahiću, on mi samo reče: »Braco, ispričaj šta je bilo.« Nakon moje priče Hamid me upozna šta se sve moglo dogoditi zbog napuštanja stražarskog mjesta, a kako sam ja samo šutio on mi se ponovo obrati i reče: »Od sada si ti moj kurir.« Tako sam ja ostao s Hamidom koga smo svi zvali Hodža.

*Djeca - borci Brigade, Omer Lević,
Tahir (prezime nepoznato) i Muharem Serhatlić*

Poslije nekoliko dana naš 2. bataljon izvršio je pokret prema Gračanici, gdje smo na Sokolu vodili borbu s ustašama. Vraćajući se prema Tuzli zadržali smo se kod Miričine radi rušenja pruge. Rušeći prugu borci su vikali: »Ho-ruk hrvatska prugo, još dva šarafa

do Zagreba.« I baš kada smo bili u najboljoj formi, nadletiše nas avioni i mi smo morali u zaklon. Međutim, pošto smo ubrzo utvrdili da su to naši avioni, a kako su i sami piloti vidjeli da smo partizani, dugo smo im mahali u znak našeg pozdrava.

Nakon izvjesnog vremena ponovo smo pošli u napad na Gračanicu. Još u putu sa Sprečkog polja bacačima gađali smo četnike kod Bosanskog Petrovog Sela i Kakmuža. Tamna je noć bila kad smo napali neprijatelja u Gračanici. Bio sam sa svojim komandir-om, a s nama je na položaju bio i Mato Belić, komandant 2. bataljona. Tada sam ga prvi put vidio i odmah ga zavolio. Borbe u Gračanici bile su vrlo teške.

Ostao je nezauzet jedan bunker pa su upućeni bombaši u akciju. Pošto sam od početka ove borbe poštovao i sam poželih da pođem u ovu akciju. Međutim, moji pretpostavljeni nisu mi to dozvolili. U Gračanicu smo ulazili nekoliko puta da bismo se na kraju povukli u selo Orahovicu gdje su se u jednoj kući smjestili Štab Brigade i Štab mog Bataljona. Naša četa bila je na jednoj čistini u dolini Spreče. Za ručak smo dobili hljeba i šećera i kada smo počeli jesti, u blizini nas pojaviše se dva esesovca. Jedan je bio visok i nosio je »šarac« a drugi manji i imao je pušku. Na naše »Predaj se!« onaj visoki se ne uzbudi već samo reče: »Ja sam i došao radi toga.« Odvedeni su na saslušanje i nakon razgovora s njima, komandir mi reče da pođem na određeno mjesto i da otuda pratim pokrete vojske i četnika, pa ako ih primijetim da ga o tome odmah izvijestim. Nije mnogo vremena prošlo i ja opazih četnike kako se približavaju našim položajima. Brzo sam obavijestio komandira o onome što sam primijetio, a kako su borbe oko nas bile u punom jeku, on mi naredi da sačekam jednu desetinu koja je sprječavala prodor ustaša od Lohinje i Doboja, i dajoj se priključim. Kada su borci ove desetine došli, među njima sam našao brata Marijana. Rekoše mi da Nijemci prodiru s jedne a ustaše s druge strane. I dok smo o tome pričali ja više nam da je poginuo komandir jedne naše čete Marko Belić, brat komandanta 2. bataljona.

S ovog područja krenuli smo prema Seoni i priključili se našoj četi. Nakon nekoliko dana na putu ka Gradačcu sukobili smo se kod Srnica sa esesovcima. Idući dalje prema Gradačcu u selu Mionici sačekali su nas predstavnici zelenog kadra koji su održavali vezu s partizanima. Ušli smo u selo, a naši drugovi otišli su s njihovim komandir-om u kuću Mustajbega Ganibegovića gdje su nastavili razgovor. Sutradan, 17. oktobra, ujutro, naše jedinice ušle su u Gradačac. U oslobođenom Gradačcu stvoreni su uslovi za politički i drugi rad. Spremili smo priredbu za narod u kojoj je trebalo

da igram čobanina koji svira frulu. I kada je došlo vrijeme da nastupimo, dobili smo naređenje za pokret. Pošli smo prema Skugriću u kojem se nalazio pop Savo, komandant trebavskih četnika. Pošto je već počelo da sviće, komandant Mato naredi Hamidu da opkoli crkvu i zgradu u kojoj je bio pop Savo. Međutim, on je uspio u gaćama da izleti i pobjegne na Trebavu.

Iz ove akcije vratili smo se u Gradačac i smjestili u Kulu. Dok smo ručali oko Kule, počele su da padaju mine iz bacača. Poskakali smo i prema naređenju komandira uputili se prema Mionici gdje smo kod jednog dućana vidjeli esesovce kako sa jednih kola iz bacača gađaju kulu. Rastjerali smo ih, ali se i sukobili sa četnicima koji su iza sebe ostavili pun kazan hrane koju nismo dirali, jer smo se bojali da je zatrovana. Međutim, u jednom velikom loncu našli smo puno meda. Svi smo ga jeli, pa i moj brat Marijan. Dok je med jeo, jedna živa pčela ujela ga je za jezik. Nama je to bilo smiješno, pogotovo kad smo vidjeli kako rukom otresa jezik. Ne prođe mnogo vremena, njemu poče da otiče jezik, a tek kada iskolači oči na nas, mi se zabrinusmo. Iako je bio neko vrijeme natečen sve se na kraju dobro završilo.

Kada smo se ponovo vratili u Gradačac ubrzo smo izvršili pokret prema Žabarima i dalje prema Rahiću. Usput smo vodili borbe sa četnicima, ustašama i zelenokadrovcima. I kada smo se primakli Brki dobili smo naređenje da napadnemo Čerkeze koji su se nalazili u njoj. Bila je noć, a rijeka Brka bila je nadošla. Da bismo je prešli, komandant Bataljona naredio je Hamidu da sa svojom četom krene nizvodno i preko jednog mosta pređe rijeku. Napad na Čerkeze je bio silovit i u tome nam je pomogla okolnost što se oni tom napadu nisu nadali. Mnogi su spavali i mi smo u kuće u kojima su bili ubacivali bombe. Sa zarobljenim Čerkezima bio je ijedan njemački oficir. Prije ponovnog ulaska neprijateljskih jedinica u Brku uspjeli smo iz mjesta izvući na Majevicu desetak kola oružja, municije i ostalog materijala. Poslije povlačenja iz Brke vodili smo borbu sa četnicima oko Piperà i sa esesovcima oko Čelića. Jednog dana dok smo bili na ovim položajima i vršili parenje odijela počeli su da gruvaju topovi iz pravca Čelića. Pošto su borci bili bez odjeće, onako u žurbi počeli su na sebe da navlače vruća odijela. Neki od njih zamahivali su gaćama, pantalonama i kaputima ne bi li ih bar malo ohladili i tako navukli na sebe. I tako dok smo bili zauzeti ovom našom nevoljom, neko je mene dozvao i rekao mi da odmah odem do mitraljesca koji nije mogao da zatvori poklopac na »šarcu«. Kad sam došao sve sam brzo napravio i onako važan pošao na brdo na kome se

nalazila jedna čistina. Ispod ove čistine bila je jedna šuma iz koje su dolazili esesovci. U borbi s njima bio je ranjen jedan naš mitraljezac koji je u rukama nosio dijelove svog stomaka.

U borbi koja se razvila uspjeti smo esesovce natjerati na povlačenje prema Čeliću. Zatekla nas je noć i nakon kraćeg lutanja prešli smo neku rijeku preko koje me je prenio neki stariji borac. Tako smo došli u jedan zaselak i tu se rasporedili po kućama da bismo se osušili. Ujutro, pošto nismo imali dovoljno obuće, uzimali smo krpe da bismo zavili noge i tako se zaštitili od snijega koji je već bio pao. Krpā nije bilo dovoljno i neki borci ostali su i dalje bos.

Kada smo se nalazili oko Humaca, ja sam postao kurir Štaba Bataljona. Dolaskom u Maoču, gdje je trebalo da se preda veća grupa esesovaca, radi svake sigurnosti zauzeli smo položaje na pogodnim mjestima. Njihova predaja obavljena je onako kako je dogovoreno, a ja onako gledajući ih sam sebi kažem daje to ta sila s kojom se tučemo, pa mi nešto drago što smo jači od njih. Stojim do komandanta a oni se raspoređuju i gledaju u mene, a ja sav važan gledam u njih. Jedan borac koji je to sve pratio obrati im se riječima: »Vidite kod nas se i djeca bore, a vi odrasli ljudi čekate da vam drugi oslobode zemlju.« Kada smo ponovo došli u Humce, obaviješten sam da sam određen da kao delegat idem na Oblasnu konferenciju USAOJ-a u Tuzli. Konferencija je održana od 18. do 20. oktobra 1944. godine. Zadnjeg dana rada čuli smo neku jaku pucnjavu i misleći daje neko napao Tuzlu svi smo izašli napolje. Međutim, pucalo se zbog radosti, jer je toga dana bio oslobođen Beograd.

Iz Tuzle sam se bos vratio u Humce, jer su mi donovi od cipela koje sam ponio od kuće ostali u blatu. S mojim drugom kurirrom, koga smo zvali Roko, otišao sam u Štab da ispričam šta je bilo u Tuzli. Nakon dva dana intendant je u nekom skloništu pronašao dosta robe u kojoj je bilo nešto obuće. Od svega ja sam odabrao jedne male kožne čizme, iako me je komandant Mato opominjao da ću ih teško moći održavati zbog stalnih pokreta. U novembru 1944. godine u Humce mi je u posjetu došao otac. Držao me je na krilu kad je u razgovoru komandantu Mati rekao: »Zar i on da brani zemlju?« - na što mu je drug Mato odgovorio: »Brani, družo Juro, i to dobro, othranio si dobre sinove.« Ubrzo iza ovog naređen je pokret za koji je rečeno da će biti dug i težak. Išli smo prema Međedniku i Jablanici. Put je bio težak i naporan a i hrane nije bilo dovoljno. Sukobljavamo se i sa četnicima. Došli smo u Teočak gdje smo se odmorili i nahranili. U ovom mjestu često smo jeli ili kuhali suhe šljive. Iz Teočaka krenuli smo prema Kozluku. Borbe oko ovog mjesta i na cesti koja tuda prolazi a kojom su se kretale njemačke

kolone, bile su naporne i teške. S ovog područja krenuli smo prema Janji, a kada smo stigli bili smo više nego iznenađeni. Dućani i pekare bili su otvoreni a iz pekara se puši bijeli hljeb. Moj Roko i ja dobro smo se tada najeli bijelog hljeba. Iz Janje smo krenuli prema Bijeljini i u blizini nje sukobili se sa četnicima koji su nakon prvog sukoba pobjegli ispred nas. Pošto su se uskoro pojavili njemački tenkovi, zauzete položaje morali smo napustiti. Iz Semberije ponovo smo krenuli prema Zvorniku u čijem širem rejonu će jedinice naše Brigade voditi vrlo teške i naporne borbe.

Decembar je a ja svoje čizme ne skidam već od oktobra. Skorile su se i kad god stanem na noge one me jako zaboje. Roko mi je više puta govorio da ih skinem i da obujem opanke, a ja sam znao da ako to učinim da će me poslati u bolnicu. Trpio sam. I dok smo se tukli na ovom prostoru, iz Srbije su, nešto ranije, prešli u istočnu Bosnu četnici sa Dražom Mihailovićem na čelu. Cilj im je bio da zauzmu Tuzlu. Od Drine i Birča sve do Tuzle naše jedinice su krajem decembra vodile danonoćne borbe s njima. I dok smo se približavali Tuzli, u Međašu u jednom šljiviku, poginuo je moj omiljeni komandir čete Hamid Bahić Hodža, koji je tada bio zamjenik komandanta 2. bataljona. Ja sam u to vrijeme bio kurir u Štabu 18. hrvatske brigade. Na prostoru između Čaklovića i Slavinovića jedinice naše Brigade tako su potukle četnike da mi je ta pobjeda nad njima bila najmilija od svih koje sam zapamtio. Upornom borbom naših brigada Tuzla je odbranjena. Zarobljeno je mnogo četnika i zaplijenjeno dosta oružja i ostale opreme. Sada je došao red na mene. Pozvaše me da skinem čizme. Kad su pozadi rašili šav, imali su šta da vide. Na zglobovima stopala vidjele su se kosti, a prsti su bili natekli i poprimili neku crveno-crnu boju. Rane su bile zagnojene. Bolničarka mi je sve to dobro očistila i previla, a zatim na noge obukla opanke. Bio sam kao preporođen. Sebe sam kritikovao što nisam poslušao komandanta Matu kada mi je govorio da umjesto čizmi uzmem opanke. Ubrzo je došlo vrijeme da se ide u Tuzlu na odmor. Pred sobom smo tjeroali četnike koje smo zarobili, a kako je bio decembar, jednog njihovog komandanta postavili smo na konja te se sav ukočio od zime. Tako smo ušli u Tuzlu. Meni se čini da je teže bilo odbraniti četnike od naroda nego Tuzlu od četnika, jer je narod bio ogorčen na njih. Bio sam u pratnji četnika s lijeve strane i kada smo prolazili današnjom Ulicom 17. septembra u kojoj se nalazio Štab Brigade, primijetio me je Veljko Janković, komandant Brigade i pitao zašto hramljam. Kratko sam mu objasnio u čemu je stvar, a on mi je odmah naredio da se javim u bolnicu.

Otišao sam u bolnicu koja je bila određena za privremeni smještaj ranjenika i bolesnika. U njoj sam zatekao Ivicu Kilinčana koji je oko Kozluka bio ranjen u rame. Zajedno smo ostali neko vrijeme u bolnici, pa kako smo bili iz Tuzle otpustili su nas i uputili kući na oporavak. Ivica je ubrzo ponovo otišao u Brigadu, a ja sam ostao kod kuće gdje me je zateklo oslobođenje zemlje. Tražio sam da se ponovo vratim u svoju jedinicu, ali mi nisu dozvolili. Smatrali su da se mogu ponovo povrijediti, ali ja mislim da je najvažniji razlog bila činjenica što sam ja ipak bio dijete.

NAPAD NA USTAŠKO UPORIŠTE U SELU GAREVCU

Nakon jednomjesečnih borbi koje smo vodili poslije prijelaza rijeke Bosne, na Trebavi, Konjuhu, Srnicama i ostalih mjestima sa 13. SS divizijom, ustašama i četnicima, stigli smo 15. septembra 1944. godine pred Modriču. Istoga dana u silovitom napadu Drugi i Treći bataljon 18. hrvatske brigade razbijaju neprijatelja i oslobađaju grad Modriču. Zanos i oduševljenje boraca bilo je veliko što se ponovo nalaze u ovom gradu.

Poslije oslobođenja Modriče bataljoni 18. hrvatske brigade razmješteni su u širem prostoru Modriče, dok je u gradu ostao kao posadna jedinica jedan bataljon sastavljen uglavnom od Posavaca. Naš Prvi bataljon bio je razmješten u južnom predgrađu na putu koji vodi prema Bosanskom Samcu. Istog dana uveče Drugi bataljon je krenuo u napad na ustaško uporište Garevac. Zadatak mu je bio da očisti ovaj kraj od ustaša i obezbijedi stvaranje pomoćnog aerodroma, kako bi se omogućilo slijetanje savezničkih aviona, transport naših ranjenika, kao i prevoženje komandanta i komesara 3. korpusa Koste Nađa i Vladimira Popovića na Vis.

Međutim, napad na Garevac nije u potpunosti uspio i pored velike želje boraca da ga zauzmu. U vrijeme dok je Drugi bataljon napadao na Garevac borci Prvog bataljona su se odmarali poslije borbi koje su prije toga vodili. U Štabu Bataljona bilo je tužno i nesveselo. Diskutovalo se o prethodnim borbama, a naročito o stradanju stanovništva Modriče od esesovaca i ustaša. Na udaru su bili naši aktivisti. Potresno je bilo slušati pojedine aktiviste koji su pričali o nedjelima i zločinima koje je činio veleposjednik Varga, porijeklom Mađžar, a koji se nalazio u Garevcu. Posebno nam je teško palo stradanje jednog privatnog ugostitelja, našeg aktiviste, koji nas je uvijek lijepo primao u svom restoranu. Bilo je interesantno slušati i uspomene Vinka Konte, našeg komesara Bataljona, koji je

bio u španskom ratu. Bio je iz livanjskog kraja, a po prirodi je bio šutljiv i izuzetno skroman čovjek. Uporan je bio u provođenju zadataka i borci su ga voljeli i cijenili.

U toku tog časkanja stiglo je naređenje Štaba Brigade. Ono je glasilo da se što brže krene prema Garevcu i u toku noći, zajedno sa drugim jedinicama 18. hrvatske brigade, napadnu ustaše u selu. Selo Garevac leži na drumu Modriča - Samac. Selo je ušoreno i nastanjeno vrijednim i relativno pismenim stanovništvom hrvatske nacionalnosti. Prije 7-8 mjeseci Prvi bataljon je bio razmješten u Garevcu i zadatak je imao da prikupi oružje od stanovništva koje je do njega došlo poslije kapitulacije bivše jugoslovenske vojske. Ustaše koje su se tada našle u selu pobjegle su, a u našu jedinicu stupilo je nekoliko seljaka, uglavnom omladinaca. Najveći dio stanovništva bio je nezainteresovan za naš pokret, jer je bio pod uticajem jednog katoličkog kapelnika, koji je imao brata ustašu na istom frontu.

Nakon upoznavanja četnih rukovodilaca sa primljenim zadatkom, odmah, u toku dana, krenuli smo prema selu. Prilikom marša i podilaženja koristili smo kanal koji se protezao duž drumu. Poslije podne došli smo pred Garevac. Na našu sreću, paralelno sa selom, protezao se takođe kanal gdje su se razmjestili borci, a koji nam je služio kao polazni položaj. Između nas i ustaša bio je međuprorostor dugačak kilometar do kilometar i po. Dolje u kanalu smo bili mi, a na ivici šume, ispred sela, ustaše.

Dvogledom sam posmatrao prostor u pravcu sela i razmišljao kako najlakše da pređemo ovo rastojanje. Desno, u blizini mene, nalazili su se politički komesar i omladinski rukovodilac Bataljona, koji su između sebe tiho razgovarali. Omladinski rukovodilac Mesić bio je rodom iz Tuzle i nedavno se vratio iz Drvara sa Drugog kongresa USAOJ-a. Na sebi je imao novu ljetnu rusku uniformu, koju je kao poklon dobio u Drvaru. Bio je srednjeg rasta, produhovljenih crta lica, veseo, druželjubiv i plemenit, sa puno takta u odnosima prema drugim borcima. Prije nego što smo krenuli u napad, odjednom, iz šume, iz pravca Garevca, ustaški snajperista gađa iz puške i direktno u čelo pogađa našeg Mesića. Dovukao sam se do njega kanalom, ali on je već bio mrtav. Mene, komesara i sve druge borce njegova smrt je veoma teško potresla. Ovo nas je ponovo podsjetilo da u napadu i jurišu preko brisanog prostora budemo što brži. Komandiri su ponovo upoznati sa pravcima napada, a rečeno im je takođe da na znak juriša iskoči prvo po jedan vod iz svake čete, dok će im ostali pružati podršku snažnom vatrom, a potom će se prebacivati drugi vod uz podršku trećeg i pr-

vog voda. Naročito smo naglasili da se ne puca nasumice, već da se precizno gađaju ustaše u provizornim rovovima na ivici šume. U tom momentu naiđe komandant Brigade i ljutito nas upita zašto ne napadamo i gdje se nalazi Drugi bataljon Brigade. Pošto smo mu rekli da krećemo u drugi napad i da se Drugi bataljon nalazi desno, on polako ode u pravcu Drugog bataljona. Prvi borci iz svake čete hitro su iskočili i brzo se kretali prema šumi, a ostali vodovi otvarali su stalno vatru na ustaške rovove. Naročito velik efekat imala je upotreba ručnih bacača koje smo dobili od Saveznika. Prebacivanje boraca preko brisanog prostora odvijalo se izuzetno brzo i uz buku mitraljeza i reaktivnih bacača.

Na pravcu Drugog bataljona čula se paklena pucnjava. Nakon osvajanja rovova borci Garevčani pokazivali su nam put i tako nam olakšavali izvršenje zadataka. Poslije tri sata veći dio sela je bio zauzet, izuzev srednjeg dijela gdje se nalazio bunker. Uporedo sa predahom, koji je dat borcima, zatraženo je pojačanje u bacačima. U ovom bunkeru nalazio se ustaški komandant čiji je otac, veleposjednik Varga, zbog saradnje sa okupatorom i domaćim izdajnicima osuđen na smrt.

Noć je bila tamna, bez mjesečine. Borci su se odmarali na dostignutim položajima. S vremena na vrijeme između ustaša u bunkeru i naših boraca razmjenjivane su pogrdne riječi, a traženo je takođe od artiljerije da bunker tuče kako bi se ustaše zaplašile. Međutim, sve to nije pomoglo. U momentu dok je trajalo privremeno zatišje kod bunkera, stiže naređenje Štaba Brigade da se bataljoni najhitnije povuku u određene rejone odakle će se svrstati u kolonu i usiljenim maršem krenuti na novi zadatak. Oko ponoći smo se počeli povlačiti i svima je teško padalo to što činimo. Naročito je bilo teško borcima Garevčanima, jer su očekivali da će doći do svojih kuća. Rezultat borbi je bio da smo imali svega tri ranjena i jednog mrtvog borca. Referent saniteta Bataljona Gina Perić uputila je ranjene borce u brigadnu ambulantu. Borci su se teško i umorno kretali, a bili su pomalo i nezadovoljni jer nisu znali uzrok našeg naglog povlačenja. Odstupajući od Garevca nismo mogli ni sanjati da će Garevac kasnije postati ustaški bastion u kome će biti mobilisani nedužni seljaci u ustaše i da će dočekati svoje oslobođenje tek poslije završetka rata 25. maja 1945. godine.

Kada se Brigada povukla, započeo je pokret od Modriče prema Međedi i Seoni. Na drumu što povezuje Gračanicu sa Srnicama 3. i 4. bataljon prihvatili su borbu sa neprijateljem koji je izbio na Vranjevac i tamo držao položaje, dok su ostali bataljoni sa dijelom bolnice i Štabom Divizije prelazili put. U noći, 16/17. septembra

1944. godine, a koja je bila kišovita, nalazili smo se u blizini Moluha. Idemo u napad za oslobođenje Tuzle. Prema podacima Nijemci su se izvlačili iz Tuzle, a vlast su predali zločincu Avdagi Hasiću, ustaškom komandantu iz Kladnja. Međutim, istog dana u Moluhe stiže obavještenje da su Tuzlu oslobodile jedinice 27. divizije. Narednih nekoliko dana Brigada će ostati u Tuzli, gdje će se borci dobro odmoriti i nahraniti, a i pričati o događajima iz minulih borbi. U tom je stiglo naređenje Štaba 38. divizije da naš Prvi bataljon uđe u sastav novoformirane 21. tuzlanske brigade kao njen Prvi bataljon. Tako se završio borbeni put ovog Bataljona u sastavu 18. hrvatske brigade.

S PRVIM I TREĆIM BATALJONOM U BORBI ZA KONAČNO OSLOBOĐENJE ZEMLJE

Iz mnoštva sjećanja na ratne dane provedene u redovima 18. hrvatske brigade, kojoj sam se priključio početkom oktobra 1944. godine, želio bih da sačuvam od zaborava samo nekoliko fragmenata kojih se često sjećam. Tih dana Gračanica je nekoliko puta oslobođana, a moj prvi vatreni okršaj je bio najednom ustaškom bunkeru na Hurijama u blizini Medničkog groblja. Iznenadili smo ustaše i silovitim jurišom ih izbacili iz bunkera zauzevši Hurije i Muderizovo brdo koji dominiraju Gračanicom. U jednoj patroli sišli smo niz Dudić da vidimo ima li ustaša u čaršiji. Na samom početku mahale Stubo stanovao je moj daidža Alija Kenjar. Pošto je dugo ostao u ruskom zarobljeništvu bio je na spisku sumnjivih staroga režima, te je vrlo često bio hapšen uz prvomajske praznike. Imao je jak uticaj na mene i na moje opredjeljenje da se priključim NOP-u, i mnogo sam ga cijenio i volio. Ali ovoga puta želio sam iskoristiti priliku da me vidi kao partizana, pa sam se prišunjavao uz prozor i počeo da vičem: »Hajde, ustaj stari, treba nam vodič!« On je počeo da se pravda da je star i da dobro ne vidi, ali je to moje izmotavanje sa starim »boljševikom« bilo prekinuto mitraljeskim rafalom ispred Potočke džamije, zbog čega smo se trčećim korakom povukli uz Stubo ostavivši mog daidžu da očekuje novi poziv.

*

* * *

Nekoliko dana kasnije svoje ratno neiskustvo umalo ne platih glavom ispod Ratiša kod Rašljeve. Bataljon druga Dimše Blagovčanina bio je na Ratišu. Mi smo se spustili nešto niže i zauzeli položaj prema nekom zaseoku. Desetar me postavi kod jedne živice i naredi mi da dobro osmatram pravac prema selu, a ako nešto pri-

mijetim da pucam i povučem se u četv. Dugo sam stajao iza živice i osmatrao pred sobom jedan voćnjak. Odjednom primijetih čovjeka u gaćama i košulji kako obilazi voćke i zagleda jednu po jednu.

*U Visokom: Žarko Simić, Ivo Domazet, komandant
1. bataljona i Fikret Ibrić, april 1945.*

Misleći da je to civil - vlasnik voćnjaka, nisam pucao jer nisam vidio oružje, ali je čovjek stalno držao ruke na leđima. Kad je prišao bliže živici, upita me da li imam cigaretu da zapalimo. Iako mu rekoh da ne pušim on priđe jednoj jabuci, brzo iza leđa izvuče pušku talijanku, nanišani na mene i opali. Na moju sreću slabo je nišanio i metak mi prohuja pored same glave. Dok se ja bacih na zemlju i opalih prvi metak, on se već bijaše sjurio niz strmi voćnjak. Ubrzo stiže i naša deseterina, ali njega više nije bilo. Kritikovao me desetar, ali sam ujedno stekao i novo dragocjeno iskustvo da više nikog ne puštam sebi i da civili itekako mogu da budu opasni po život.

Napuštajući gračanički kraj naš Treći bataljon na Srnicama dočekaše ustaše. Ubrzo smo ih natjerali preko Tinje, a komandir čete posla Fehima Mujačića iz Gračanice i mene da predemo Tinju i pretražimo drugu obalu da se možda koji ustaša nije tamo pritajio. Kad smo sišli na Tinju, našli smo neko brvno i tako prešli na drugu stranu. Naše kretanje sa brda je pratio komandir naše čete. Ubrzo primijetismo ustašu kako se pokušava sakriti u šibljju. Istjeralo ga odatle i s njim se vratimo preko brvna. Bio je to neki ustaški podoficir, koji nas je molio da ga pustimo, navodeći da je bio ranjen još na istočnom frontu i da je bolestan, ali mi smo žurili da ga što prije predamo u četuu. Izvršenjem ovog zadatka opravdali smo povjerenje našeg komandira, a ja sam umjesto »manliherke« dobio kao nagradu »mauzerku« zaplijenjenu od ovog ustaše.

*

*

*

U oslobođenom Gradačcu, oktobra 1944. godine, narod nas je dočekaao kao svoje najrođenije. Na pijaci su bili postavljeni stolovi i tu je bilo toliko jela i pića da su i dvije brigade imale šta da jedu. Došli su mnogi novi borci i popunjene su čete, a ja sam prekomandovan iz Trećeg u Prvi bataljon Ive Domazeta. Poslije borbe sa trebavskim četnicima oko Dugih njiva i na Krečanama najzad smo krenuli dalje i nakon borbe i zauzimanja Dubrava stigli u Rahić.

U Rahiću smo jedne noći dobili zadatak da do zore ostanemo na svojim stražarskim mjestima, jer se očekivala jedna veća grupa esesovaca koji su željeli da se predaju. Rečeno nam je da budemo oprezni, jer bi to mogla biti i njemačka varka s ciljem da se njihova vojska uvuče u Rahić. Stajao sam cijelu noć pod prozorom jedne stare bosanske kuće. I kad je već počelo da sviće, iz kuće izađe jedan mališan i rukova se sa m^{om} i kao kakav domaćin upita me jesam li ozebao i hoću li malo mlijeka. Rado prihvatih ponudu ovog simpatičnog dječaka i on mi ubrzo donese času vrućeg mlijeka, ali na kraju nije zaboravio da mi šapne u povjerenju da je njegov babo u partizanima, te da mu je obećao donijeti malu pušku kada se bude vratio. Dugo sam mislio na ovog bucmastog dječaka nadajući se da će se njegov otac vratiti kući živ i zdrav.

Boravak Brigade na Majevidici bio je pun svakodnevnih ratnih doživljaja. Napad na Čelić, Humce, Nahvioce, zarobljavanje Čerkeza, napadi na garnizone i uporišta Nijemaca, domobrana, ustaša i četnika - to su bile okolnosti koje su uslovile da se Brigada nalazi u stalnom pokretu. Došli smo tako u Tobut da pokupimo padobrane koji su zbog jakog vjetrova pali u ovo selo. Tu je bilo sjedište četničkog vojvode Kerovića. Četnici su pobjegli, kako reče komesar čete Pero Dujković, da oližu njemačke kazane u Bijeljini. Išli smo od kuće do kuće i vršili pretres tamo gdje sami ukućani nisu htjeli da predaju sanitetski materijal, odjeću i obuću koju su nam saveznički avioni bacili padobranom. Lako smo uočili razlike u ponašanju seljaka ovog sela. Iz četničkih kuća su nas dočekivali drsko i bezobrazno, dok su ostali bili uplašeni, jer su se bojali četničke osvete ako nam predaju traženi materijal. Četnici su se prikradali noću i podmuklo kao hijene napadali patrole. I tako, uoči našeg odlaska iz Tobuta, bio sam u noćnoj patroli sa Šukrijom Kruškićem iz Gračanice. Bio je nešto uznemiren i stalno je navraćao razgovor na pogibiju i smrt. I zaista on je predosjetio svoj kraj. Tog jutra, kada se Bataljon spremao za odlazak, četnici su dobili pojačanje od semberskih četnika. Napadoše nas kod crkve. Prva granata iz četničkog bacača pogodila je Šukriju Kruškića, čije smo ostatke tijela sahranili pored puta. Tu pogibe i naš hrabri mitraljezac Memaga Đuzagić Krajišnik, ali su i četnici pretrpjeli teške gubitke i bili su razjureni.

Da bi se osujetilo povlačenje Nijemaca pravcem Sarajevo - Zvornik - Bijeljina Brigada je, novembra 1944. godine, došla na lijevu obalu Drine. Jedne kišovite noći moja četa stigla je u Tursunovo Brdo, jedno malo seoce iza Starog Teočaka. Raspoređeni smo na spavanje u jednu malu kuću koja je mogla imati najviše 12 kvadrata. U kući je bila žena sa sitnom djecom, dok je otac bio negdje u šumi kod krečane. Bili su već večerali i legli kad smo mi stigli. Pošto nam nije stizala večera, legli smo i mi. Žena je sjedila kraj ognjišta i ložila suvarke. Odjednom ustade i poče nešto da mete po jednom sanduku. Sakupila je nešto kukuruznog brašna i pristavila puru. Kada je pura bila gotova, nešto šapnu deseteru i

ode djeci. Desetar se dugo dvoumio, ali kada reče da će joj muž sutra donijeti brašno, on pristade da primi puru i da nam je podijeli. Svakoje dobio tačno po tri kašike. Nikada nisam jeo ništa ukusnije, ne samo zato što smo bili dobro gladni, nego zbog toga što nam to pripremi i dade jedna plemenita dobra majka, a kakvih je bilo veoma mnogo u našem narodu.

*

*

*

U decembru mjesecu pozvaše me u Štab Brigade i Ferid Osmanbegović mi saopšti da idem u vojnu školu 3. korpusa u Tuzlu. Krenuo sam prema Tuzli i da se u putu nije desio jedan nesvakidašnji događaj, ne bih to poslije ni zapamtio. Pod jednom nastrešnicom gorjela je vatra, a u kući je boravila hirurška ekipa 38. divizije. Bilo je tu nekoliko boraca koji su se grijali i pričali, ali ja ubrzo zasпах pored vatre. U neko doba noći probudi me hladnoća i ja primijetili da sam ostao sam. Opet zaspim, ali pred svanuće osjetih hladnoću i napipam nečiju ruku pored sebe. Mислеći da je neko došao da spava rekoh mu da naloži vatru. Pošto ne reče ništa, ja ga povukoh za ruku. Osjetih da su prsti hladni i ukočeni. Mislim se ko bi mogao ovako tvrdo da zaspi, okrenem se i nabacim neku klasuru na žar. I kada sam se okrenuo da pogledam ko to tako tvrdo spava, vidio sam samo odsječenu ruku iznad lakta i ništa više. Skočio sam kao oparen, zgrabio torbu i glavom bez obzira napustio svoje konačište. Iza mene se čuo smijeh nekoga koga je očito razveselila uspjeta šala na moj račun. Nisam se vraćao nego sam nastavio put prema Zivinicama. I kada sam završetkom kursa za apotekarske pomoćnike raspoređen u hiruršku ekipu 38. divizije, saznao sam da su mi to napravila dva obješenjaka, bolničara ove ekipe Emilio - tramvajdžija iz Milana i Vanja kolhozni bolničar sa Dona. Emilio i Vanja su bili u toj ekipi poznati više po šalama i nestašlucima nego kao bolničari, pa su ih ranjenici voljeli, te sam im i ja ubrzo oprostio onu šalu sa hladnom rukom pored ugašene vatre.

O POGIBIJI PAVE BAŠIĆA, KOMANDANTA ČETVRTOG BATALJONA

Pavo Bašić rođen je u Bukviku, opština Brčko, u siromašnoj seljačkoj porodici. Od šestoro djece u porodici on je bio najstarije dijete. Poslije završene osnovne škole nije imao uslova da produži školovanje, pa je ostao u selu kod roditelja i bavio se zemljoradnjom. Često je radio kod imućnih seljaka u Bukviku, a za vrijeme sezonskih poslova odlazio je na rad u Slavoniju, jer su tamo bogatiji seljaci nešto bolje plaćali.

Pavo je bio vrlo vesele prirode. Volio je društvo i ljude, ali su i drugi koji su ga poznavali voljeli i cijenili njega, a naročito sredina u kojoj je živio i radio. U drugoj polovini 1941. godine, kada su poznati aktivisti i organizatori NOP-a iz Bukvika i Posavine vršili pripreme za dizanje oružanog ustanka na ovom području, Pavo je odmah pristupio toj grupi. Decembra 1941. godine ustašama je pošlo za rukom da ga kao simpatizera NOP-a uhvate i otjeraju u Brčko i zatvore. U zatvoru je podvrgnut mučenjima, ali je sve to junački podnio i nije odao ni najsitniji podatak koji bi neprijatelju bio od interesa i koristi. U martu 1942. godine, intervencijom uglednih hrvatskih domaćina iz sela Skakave, Pavo je pušten iz zatvora da bi se odmah nakon toga uključio u rad na strani NOP-a. Kao dobar aktivista, u septembru 1942. godine, kandidovan je za člana KPJ, i u aprilu 1943. godine primljen je u Partiju.

Od boraca iz Bukvika i ostalih sela Posavine, avgusta 1943. godine, u Bukviku je formirana terenska partizanska četa u kojoj je za komandira postavljen Pavo Bašić. U septembru iste godine prilikom formiranja Posavskog partizanskog odreda, ova četa bila je jezgro ovog Odreda. Tada je Pavo bio postavljen za zamjenika komandanta 1. bataljona, a od januara 1944. godine postao je i komandant ovog Bataljona. U vrijeme šeste neprijateljske ofanzive Pavo je obolio, pa kako se Odred nalazio na ovoj teritoriji, ostavljen

je radi oporavka kod kuće u Bukviku. Kada su četnici saznali da se Pavo sam nalazi kod kuće, uputili su jedne noći pedeset do šezdeset dobro naoružanih četnika da blokiraju kuću, a Pavu da uhvate ili ubiju. Došavši pred kuću oni su ga pozvali da se preda, a on onako bolestan prihvatio je borbu i tom prilikom dvojicu četnika ubio a jednog ranio. Četnici su se u panici povukli ostavljajući iza sebe svoje poginule.

Kada je Posavsko-trebavski odred, juna 1944. godine, ušao u sastav 18. hrvatske brigade, Pavo Bašić je postavljen za komandanta 4. bataljona. Od tada pa sve do kraja septembra iste godine, ili do njegove tragične pogibije u borbi oko Gračanice, 18. hrvatska brigada je vodila vrlo teške borbe oko Tešnja, Teslića, na Vlašiću, Monju, Ozrenu, Majeveci, Romaniji, Trebavi, Posavini i drugim mjestima. Kao komandant 4. bataljona Pavo Bašić je uspješno vodio svoj Bataljon iz borbe u borbu, a kada je poginuo, borci njegovog Bataljona ostali su da za njim tuguju i da ga žale. Bilo je to krajem septembra 1944. godine. Naša Brigada se nalazila na položajima između Tuzle i Gračanice, a njen 4. bataljon je tada zauzeo Gračanicu i u njoj ostao nekoliko dana. U to vrijeme oko Gračanice su se nalazile jake četničke snage sa Ozrena, zatim ustaše u selu Sokolu i dalje prema Srnicama, a u samim Srnicama bilo je vrlo jako uporište esesovaca. Svaki dan je neka naša četa vodila borbu sa neprijateljskim snagama oko Gračanice. Jednog dana neprijatelj nas je napao iz pravca Srnica. Bile su to ustaše iz Sokola i esesovci iz Srnica. Rano ujutro, prije izlaska sunca, na položaju jedne naše čete iznad Gračanice prema Doborovcima i Sokolu otpočela je borba, koja se sve više pojačavala i približavala Gračanici. Po intenzitetu borbe moglo se zaključiti da se radi o napadu jačih neprijateljskih snaga. Polazeći od nastale situacije Štab Bataljona je donio odluku da se svi dijelovi Bataljona povuku na položaje oko grada, odnosno da glavnina Bataljona, zaposjedne položaje prema selu Lohinji. Međutim, ustaše i esesovci su brzo potisnuli našu četvu s kojom su vodili borbu i stigli iznad samog grada. Svi smo bili iznenađeni, a posebno komandant Bataljona. Prilikom povlačenja iz Gračanice moja četa je dobila zadatak da zauzme položaje na prvim kosama iznad grada, u pravcu odakle je nailazio neprijatelj. U namjeri da zauzmemo što bolje položaje za odbranu, zajedno sa mojom četom, pošao je iz Gračanice i komandant Bataljona Pavo Bašić. Međutim, u tome nismo uspjeli, jer nas je neprijatelj preduhitrio. U borbu smo stupali onako kako smo pristizali. Neprijatelj je bio daleko nadmoćniji od nas, pa smo morali uz borbu da se povlačimo radi zauzimanja novih položaja za odbranu. Na kosama desno od

nas, prema selu Lohinji, položaje su već zauzele ostale jedinice našeg Bataljona. Štitile su nam odstupnicu, ali ne tako uspješno, jer su bile prilično udaljene od nas. Pod borbom smo se povlačili prema njima. Na pravcu našeg povlačenja nalazio se jedan potok bez vode. Neprijatelj je napredovao svom snagom prema nama, vjerovatno u namjeri da nas sve žive pohvata. Drug Pavo je pored mene. On gađa iz njemačkog šmajsera, a ja iz engleskog automata. Uz nas se nalaze i naši poznati puškomitraljesci, rođena braća Jovo i Simo Sailović, rodnom iz Gornjeg Skugrića. U jednom momentu Pavo mi reče daje ranjen u nogu, odnosno u koljeno desne noge i da ne može sam da se dalje povlači. Tražio je da mu pomognem. Pogledao sam lijevo i desno u namjeri da pozovem još nekoga u pomoć, ali sam tada vidio da se veći dio čete povukao i da se oko nas nalazi još svega desetak boraca sa braćom Sailović i njihovim puškomitraljezom. Odmah sam pomislio da se iz ovog pakla ni jedan od nas neće živ izvući. Pošto sam kod sebe imao šatorsko krilo na njega sam stavio druga Pavu, malo ga uvezao i puzeći niz brdo povlačio za sobom, a istovremeno sa ostalim borcima otvarao vatru na neprijatelja. Ostali dijelovi našeg Bataljona, koji su ranije zaposjeli položaje na suprotnim kosama, podržavali su naše povlačenje.

Veliki odliv krvi iz rane učinio je svoje. Pavi je bilo sve teže, pobjedio je i skoro potpuno onemoćao, ali mi se borimo da ga spasimo. Pravo je čudo da od toliko ispaljenih metaka niko iz te desetine, koja je ostala da spašava svog komandanta nije ranjen. Ustaše kao da su znale daje ranjenik naš komandant Bataljona za koga se uporno i krvavo borimo, pa su još bjesomučnije nastojale da nas sve likvidiraju. Stalno su dovikivali da ranjenika nećemo uspjeti iznijeti. Ulažemo posljednji atom snage da druga Pavu ne ostavimo ustašama, iako svakog momenta i sami možemo biti pokošeni neprijateljskim kuršumima. Na Pavi se vidi da trpi velike bolove, a počeo se i kočiti. Na njemu su rajthozne pantalone i čizme zbog čega nisam mogao vidjeti kako rana izgleda. Ali dobro se sjećam da mi je tada rekao daje ranjen u koljeno desne noge. Vjerovatno je noga u koljenu bila prebijena pošto se na nju nije uopšte mogao da oslanja. Čizme koje je imao na sebi bile su potpuno nove, izrađene od veoma kvalitetnog boksa. Jedan dan prije toga čizme sam pronašao u jednoj kući u Gračanici, koju sam po naređenju druga Pave pretresao, jer se sumnjalo da se u njoj krije oružje i ostala vojna oprema. Kada sam ih donio u Štab Bataljona predao sam ih drugu Pavi zajedno sa ostalom vojnom opremom i oružjem koje sam pronašao u toj kući. Pavo ih je odmah obuo i vrlo lijepo su mu stajale.

Prema tome, pantalone i čizme koje su bile na njemu nisu mi omogućile da tačno vidim mjesto njegovog ranjavanja i obim rane na desnoj nozi.

Ustaše su od nas dvadeset do trideset metara i sve nam se više primiču. Na našu sreću oni su bili ili slabi strijelci ili su nas prosto kuršumi mimoilazili. Blizu smo toliko da jedni na druge bombe bacamo. Vidjevši u kakvoj smo situaciji Pavo mi reče: »Izvlači drugove koji su još živi, a mene ostavi. Biće veća šteta ako svi zbog mene izginete.« Svaki od nas se našao u pravom čudu, kuda i kako dalje odstupati, a posebno šta učiniti sa našim ranjenikom. Niti ga možemo dalje povlačiti, a niti živoga ostaviti ustašama. Meni je to posebno teško padalo, jer sam sve vrijeme, od početka te borbe pa do konačnog oproštaja s njim, bio uz njega. Suze su mi lile niz obraze, a srce se steglo od žalosti, jer sam svjestan šta ga sve može snaći ako ga ustaše uhvate. Ni sami ne znamo šta će biti s nama i da li će iko od te desetine izaći živ. Na kraju sam ga poslušao, jer sam na to bio primoran. Došao je najkritičniji i najtužniji momenat kada smo se opraštali od svog komandanta. Jedan po jedan smo se izvlačili iz te klopke i jedni druge štitili prilikom odstupanja. Istovremeno smo bili svjesni onog najgoreg, a to je ako neko od nas bude ranjen neće imati ko da ga izvlači, jer nemamo uslova za to, premalo nas je u odnosu na neprijatelja koji je blizu nas. I ako bi htio neko nekoga da izvuče u slučaju ranjavanja, nemoguće je da jedan drugome priđemo. Zato smo morali da vodimo računa kako ćemo dalje da se izvlačimo. Drug Pavo je ostao da leži na onom šatoru, na zelenoj livadi pored jednog žbuna čije je lišće počelo da žuti. Svojim tužnim kestenjavim očima još malo je gledao za nama, jer su ustaše brzo stigle do njega. Cio prizor sam gledao iako je puščana i mitraljeska vatra bila vrlo jaka. Kad su ustaše stigle do druga Pave, malo su se oko njega zadržale, što je nama omogućilo da se brzo spustimo do potoka i krenemo u pravcu gdje se nalazio naš Bataljon. Zarobljenog druga Pavu ustaše su odnijele u Gračanicu. Tamo su ga strahovito mučili i na zvjerski način dotukli. Kada smo poslije dva dana ponovo zauzeli Gračanicu, mještani su nam pričali kako su ustaše strahovito mučile zarobljenog partizanskog komandanta, koji je na kraju podlegao od njihovih rana i udaraca.

Drug Pavo je u Posavsko-trebavskom odredu i u 18. hrvatskoj brigadi bio vrlo cijenjen i poštovan kao borac i starješina. Kao čovjek bio je vrlo smiren i staložen. Nikada ga nisam vidio ljutitog, nervoznog ili da nešto čini brzopleto. Prema borcima i starješinama se vrlo lijepo ophodio i zato su ga borci voljeli, cijenili i uvažava-

vali. Od vojničke uniforme imao je samo vojničku šajkaču, dok su ostali dijelovi odjeće bili onakvi kakve nose mlađi i sredovječni ljudi iz selâ Bosanske Posavine. Tako je on umjesto vojničke bluze i pantalona nosio čohani vezeni koporan i čohane rajthozne pantalone, a umjesto šinjela kratki kožni kaput.

Od ovog događaja pa do danas prošlo je više od četrdeset godina, ali sjećanja na druga Pavu ostaće trajna. Često kada se sretнем s nekim borcima iz Bosanske Posavine, a naročito borcima iz Četvrtog bataljona 18. hrvatske brigade, uspomene na našeg druga Pavu mi obnavljamo s ljubavlju i poštovanjem.

SJEĆANJA NA RATNE DRUGOVE

Učesnik sam NOB-e od 1941. godine. Bio sam borac u Prvom majevičkom NOP odredu, zatim u 6. istočnobosanskoj brigadi, a od marta 1943. godine do aprila 1944. godine nalazio sam se u sastavu 15. majevičke brigade. Kao delegat Brigade upućen sam na kongres USAOJ-a u Drvar. Povratkom iz Drvara, avgusta 1944. godine, stupio sam u 18. hrvatsku brigadu u kojoj sam prvo bio delegat čete, zatim pomoćnik komandira i komandir čete, te obavještajni oficir u 3. bataljonu, pa sam u Brigadi ostao sve do 15. maja 1945. godine.

U Brigadi sam pronašao mnoge svoje drugove saborce iz 6. i 15. majevičke brigade: Nikolu Simića, Blagoja Pejanovića, Franju Herljevića, Miju Keroševića Guju, Dimitrija Blagovčanina Dimšu, Monija Fincija, Veljka Jankovića, Selima Numića, Dušana Culuma i mnoge druge drugove s kojima sam do tada bio u ovim jedinicama. U Brigadi sam odlično bio primljen.

Na ovom mjestu posebno želim da obnovim svoja sjećanja o drugu Esadu Mazaloviću Kladnjaku. Prvo je bio borac i odličan mitraljezac da bi nešto kasnije bio u četi postavljen na dužnost pomoćnika komandira čete, a ja sam bio komandir. Sjećam se Esada jer je bio velik i hrabar borac. Sjećam se njega i njegovog junaštva na položajima oko Srnica, Gračanice, Čelića, na Ozrenu i Majeveci, zatim na području Bosanskog Šamca, Modriče, Garevca, Zvornika, Sepaka, Vlasenice, Milića, Sokolca, Sarajeva i još mnogih drugih mjesta.

Kada smo septembra 1944. godine oslobodili Gračanicu, na brdu Grič ostao je nezauzet jedan bunker. U četi u kojoj je komandir bio Danilo Dujković, Esad je bio mitraljezac. Tada je Danilo pozvao Esada i zatražio da mu donese mitraljez koji djejestvuje sa Griča. Kada je čuo što od njega komandir traži, Esad mu se obratio ri-

ječima: »Hoćeš li ti, družo komandire, mene štiti dok ja budem išao prema Griču.« I kada je dobio potvrđan odgovor, sa svoja dva pomoćnika pošao je zaobilaznim putem prema Griču, gdje je svojim mitraljezom pokosio posadu i donio traženi mitraljez. A kada je došao pred komandira, rekao mu je: »Družo komandire, izvolite primiti ovaj mitraljez.« Eto, takav je bio Esad Mazalović. Imao sam mnogo drugova i drugarica, ali između mene i njega postojalo je veliko drugarstvo. Bio je velik drug i jaran i ja se njega uvijek s ljubavlju i dužnim poštovanjem sjećam.

UPalama, maja 1945. godine: Vaso Vidaković, Nikola Vujadinović, Košta Živković i Savo Vujić (pozadi)

Pored Esada želim da istaknem i druga Miloša Jevtića rodom iz sela Brodca, komandira čete u 3. bataljonu. Njega sam poznavao kao dobrog i hrabrog kurira Štaba Brigade, a još više kao odvažnog i hrabrog komandira čete. Istakao se u mnogim borbama koje je Brigada vodila na Majeveci, u dolini Drine, oko Tuzle i Gračanice, na Romaniji i drugim krajevima. U borbi protiv četnika Draže Mihailovića, maja 1945. godine, na Zelengori, njegova četa je na prostoru Vrbničkih koliba zarobila velik broj četnika, među njima i četničkog pukovnika Acu Jovanovića, zaplijenila dvije radio-stanice, te arhivu Vrhovne komande Draže Mihailovića.

Dobro sam poznavao i druga Iliju Matanovića koji je bio komesar 3. bataljona i komesar Brigade. Kao partijskog i političkog

rukovodioca cijenili su ga i borci i rukovodioci u Brigadi. Poticao je iz sela, a prije odlaska u partizane bio je učenik gimnazije. U vrijeme koje opisujem imao je oko 22 godine, a po onom kako se postavljao i ophodio prema ljudima ostavljao je utisak čovjeka srednjih godina. Zbog njegovog lijepog odnosa nastojali smo ga imitirati, ali u tome nismo uspijevali. Ilija se nikad nije odvajao od boraca. Sa svima se lijepo slagao i borci su ga rado slušali, naročito u zatišju borbe kada im je držao neko predavanje. Nikad se nije ljutio a za svakog borca je imao lijepu riječ. Lako je uspostavljao kontakt s ljudima, a u selima u kojima smo boravili sa seljacima je jednostavno i toplo pričao. Uoči napada na neki grad uvijek se Ilija našao među nama da nas upozna s pitanjima o kojima treba da vodimo računa kada taj grad oslobodimo. Isticao je da treba da vodimo računa o odnosu prema građanima, njihovoj imovini i svemu drugom što bi moglo uticati na njihov odnos prema nama i našoj borbi.

Mnoge drugove sam poznao iz 18. hrvatske brigade, tako da, danas, kada se sjetim minulih događaja iz NOB-e, ja se njih sjetim s puno topline i partizanskog drugarstva.

O NEKIM BORBAMA BRIGADE OD OKTOBRA 1944. DO JANUARA 1945. GODINE

Sedamnaestog oktobra 1944. godine, jedinice 18. hrvatske brigade oslobodile su Gradačac. Popunjena novim borcima Brigada je nakon desetak dana krenula da likvidira ustaško uporište u Dubravama. U noći, 27/28. oktobra, Dubrave su zauzete, zarobljen je ustaški satnik, koji je odmah strijeljan, a zauzet je i magacin pun razne vojne opreme i cigareta. Zarobljeno je takođe 13 ustaša, dok su ostali pobjegli u Bijelu. Sve puške bile su austrijske proizvodnje i kao dotrajalo oružje su spaljene. Narednog dana Brigadi se kod Maoče predalo oko 700 esesovaca - pripadnika 13. SS divizije. Oružje koje je tom prilikom zaplijenjeno dobro je došlo svim našim bataljonima. Napadajući neprijateljske jedinice na ovom području Brigada je, 4. novembra, napala neprijateljska uporišta Čelić, Ratkoviće i Oglavak. Borbe su vođene više časova, ali Čelić nije bio zauzet. Brigada će na području Majevice ostati još neko vrijeme da bi se nešto kasnije, u drugoj polovini novembra, prebacila u dolinu rijeke Drine na njenu lijevu obalu.

Kada je Brigada došla na područje Kozluka, njene jedinice će na pravcu Janja - Zvornik porušiti više mostova i prelaza na drumu, a napašće i jaka njemačka uporišta u Muslimanskom Šepaku i Ročeviću. Dok je uporište u Ročeviću zauzeto, ono u Šepaku je odolijevalo napadima. Ovo uporište Nijemci su uporno i ogorčeno branili, jer im je bio potreban prolaz cestom Zvornik - Bijeljina. Naši su imali zadatak da taj pravac presijeku i onemoguće izvlačenje njemačkih trupa iz istočne Bosne. Šepak su najprije napali Drugi i Četvrti bataljon. Napad nije uspio i bataljoni su se zbog osjetnih gubitaka povukli. Sutradan, u napad su pošli Prvi i Treći bataljon. U međuvremenu Nijemci su u Šepak doveli pojačanje u ljudstvu i artiljerijskom naoružanju. Borbe su bile veoma žestoke i ogorčene. Poginuo je komandant Druge čete Prvog bataljona Bran-

ko Pisarević, kao i bolničarka Ljeposava iz Tutnjevca. Mnogo je naših boraca bilo ranjeno, a među njima bio sam i ja. Ranjenog me je iznio na previjalište Miko Đukić iz Bukvika. Među ranjenicima su bili Sejdo Sarajlić i Atif Kujundžić, oba iz Gračanice.

Grupa boraca Brigade u selu Okruglici, maj 1945.

Poslije borbi oko Šepaka, Brigada je glavninu svojih snaga usmjerila prema Janji i Bijeljini. U sadjejestvu sa 21. slavonskom brigadom 18. hrvatska brigada oslobodila je Janju, 28. novembra 1944. godine. Otpor Nijemaca pred Bijeljinom bio je vrlo jak. Nijemce su u borbi pomagali četnici, a kad su iz Brčkog došli tenkovi, bili smo prisiljeni da se protiv njih borimo bacačima i drugim lakim oružjem. Sa područja Janje Brigada je krenula prema Zvorniku. U jednomjesečnim borbama sa njemačkim i četničkim jedinicama ostvareni su novi uspjesi.

U decembru 1944. godine, 38. divizija je dobila zadatak da svoje jedinice orijentiše prema Tuzli. Naime, u to vrijeme više hiljada četnika prodiralo je prema Tuzli u namjeri daje zauzmu. Čim smo došli u blizinu Šekovića, stupili smo u borbu i među prvima je bio ranjen Rizo Mehinagić iz Gračanice. U borbi protiv ove četničke grupacije učestvovala su i jedinice 27. i 23. divizije. U teškim borbama, boreći se za svaku stopu zemlje, naša Brigada je stigla pred Tuzlu. U borbama koje su vođene za odbranu Tuzle četnici su bili totalno potučeni i prisiljeni na povlačenje. Pretrpjeli su ogromne gubitke u ljudstvu i naoružanju.

Poslije poraza četnika tri dana smo ostali u Tuzli, gdje smo uz pobjedu nad četnicima proslavili i Novu 1945. godinu. Inače, dok je boravila na ovom prostoru Brigada je sve do 18. januara 1945. godine bila smještena na liniji Simin-Han - Gornja Tuzla - Medaš. Učestvujući, iza toga, u čišćenju Ozrena od četničkih jedinica naše jedinice su ubrzo izbile na Kraljicu. Odmah nakon ove akcije Brigada je usiljenim maršem krenula prema Vlasenici. Tu smo smijenili 23. srpsku diviziju i napali Vlasenicu. Januarski dani 1945. godine pred Vlasenicom ostaće u sjećanju svih boraca 18. hrvatske brigade. Po velikoj hladnoći, bez ikakvog krova nad glavom, uz jednu kutljaču kukuruzne kaše dnevno izdržali smo osmodnevne borbe. Hladnoća je bila takva da su se mitraljezi morali zagrijavati na zapaljenoj slami da bi mogli djejtšovati. Svijest boraca je bila na velikoj visini i niko nije pomislio da bi ga ove teškoće mogle demoralisati. Vlasenica i njena okolina bili su pasivan kraj i osim kukuruza nije se ništa drugo moglo naći za ishranu. U ovo vrijeme na području oko Drinjače, po velikom snijegu i hladnoći, vođene su teške borbe protiv Nijemaca koji su nas napadali i tenkovima.

BILA SAM BOLNIČARKA U BRIGADNOJ BOLNICI

Dizanjem oružanog ustanka 1941. godine moj otac, stariji brat i sestra opredijelili su se za NOP. Slijedeći njihov primjer i ja sam s nepunih šesnaest godina počela da radim u omladinskoj organizaciji. Pošto je moje selo Kozja Ravan, u blizini Vlasenice, bilo spaljeno 1941. godine, moj rad sa omladinom odvijao se nedaleko od mog mjesta u selima Mišari i Grabovica. Nakon izvjesnog vremena izabrana sam za sekretara Skojevskog aktiva za Mišare i Grabovicu. U to vrijeme na našem terenu s omladinom je radio Lazo Jović, član Okružnog komiteta SKOJ-a i sekretar Opštinskog komiteta SKOJ-a za Vlasenicu, i Desa Ostojić, član Opštinskog komiteta SKOJ-a. Jednom prilikom na naš sastanak Aktiva SKOJ-a došli su Lazo Jović i Desa Ostojić i saopštili nam da 18. hrvatska brigada traži sedam bolničarki. Rekli su, takođe, da bi bilo poželjno da pođemo i dobrovoljno se javimo u Brigadu. Sve drugarice u mom Aktivu bile su starije od mene, ali kao sekretar SKOJ-a javila sam se prva, a to isto učinilo je još pet mojih drugarica. To je bilo u oktobru 1944. godine. U Brigadu, koja se nalazila na prostoru od Gračanice do Srebrenika, dopratili su nas borci Birčanskog NOP odreda.

U Štabu Brigade su nas rasporedili po bataljonima ali mene kao najmlađu zadržali su u brigadnoj bolnici, u kojoj sam ostala do oslobođenja Sarajeva kada sam prešla u bolnicu 38. divizije.

Teško je opisati sve ono što sam kao bolničarka u Brigadi doživjela. Ono što sa sigurnošću mogu da kažem da saamam nastojala u svakoj prilici da što više pomognem ranjenim drugovima i drugaricama. Previjala sam razne rane kod mnogih ranjenika, a bila sam i u blizini onih čija su se crijeva, zbog teškog ranjavanja, pušila iz utrobe. Hrabrila sam i tješila mnoge nastojeći da im na taj način pomognem. Bili smo gladni, slabo obučeni i obuvjeni, a pokreti sva-

kodnevni, iz jednog mjesta u drugo. Na meni kožni opanci isprepletani špagom, pocijepani i raskiseljeni od duge upotrebe, a kad noge prinesem vatri, one nateknu da ih je ponekad tužno gledati. Nisu ni ostali drugovi bolje prolazili osim ako negdje u borbi nisu došli do kakve odjeće i obuće.

Drugarice - borci Brigade: Matija Prnić-Stjepanović, referent saniteta Brigade, Bosiljka Cvjetić Bosa i Ruža Spasojević-Janković, politički komesar bolničarske čete, Tuzla, decembar 1944.

Februara 1945. godine, 18. hrvatska brigada držala je položaje na Snagovu. U blizini položaja bili su smješteni Štab Brigade i brigadna bolnica. Nijemci, opremljeni skijama i bijelim uniformama, nadirali su od Zvornika. Naši su čvrsto držali položaje i povremeno napadali njihova uporišta. Ono što bih htjela posebno da istaknem, što je naše borce krasilo i bodrilo, to su pjesma, igra i kozaračko kolo. Sjećam se kada sam odlazila u bataljonska previjališta da su naši borci odlazili u četiri sata ujutro u napad na neprijatelja, a kada se vrate sa položaja, oni su počinjali da igraju kozaračko kolo. Završetkom jednog takvog kola prišao mi je jedan drug, znam da se zvao Branko i daje bio pomoćnik komesara ili komesar čete ili bataljona, i pokazujući mi titovku, koja je metkom bila prosječena kroz oba šava, reče: »Vidi drugarice, slučajno sam stajao jednom nogom na mravinjaku, a drugom ispod mravinjaka, a da sam stajao objema na mravinjaku, udarilo bi me posred glave, ovaj

put sam se izvukao, a sutra sigurno neću.« Tako je i bilo. Sutradan Branko je bio ranjen kroz nogu i pluća. Nose ga na nosilima, a on jauče i meni govori: »Eto drugarice, ja sam ovo predosjećao.« Tako teško ranjenog trebalo ga je prevesti do Papraće, odakle su ranjenike transportovali za Italiju. Određena sam da Branka i još jednog druga pratim u Papraču. Išli smo saonicama, a Branko je mnogo krvario zbog čega sam se brinula da li će stići živ. Stalno me je pitao da li će ostati živ, a ja sam ga tješila iako je njegovo stanje bilo vrlo teško, jer je rana mnogo krvarila a u pitanju su bila i pluća. Na svu sreću Branko je ostao živ. Poslije rata radila sam u UDB-i u Vlase-nici i 1947. godine službeno sam boravila u Sarajevu. Idući jednom ulicom stala sam kod jednog izloga, a kako sam bila u uniformi, neko me je po ramenu udario i rekao: »Vukice, da li me poznajete?« Na njegovo pitanje odgovorila sam da ga odnekud kao kroz san poznajem. Na ovo mi on reče: »Pa ja sam Branko, evo, ostao sam živ.« Ovo me je toliko obradovalo da se to ne može iskazati.

*
* *
*

Drugi detalj koji mi je ostao u sjećanju vezan je za boravak naše Brigade na Romaniji. Putem kojim se Brigada kretala prema Sarajevu vodila je česte borbe sa četnicima i ustašama, a naročito oko Sokolca u kome se nalazilo vrlo jako uporište ustaša i Nijemaca. Bolnica je bila smještena u jednom selu sa desne strane Pohovca, odakle je iz ustaškog uporišta stalno pucao mitraljez. Krajem marta ili početkom aprila 1945. godine, tek što su kuvari počeli kuvati večeru, stigla je oko 15 časova po kuriru direktiva iz Štaba Brigade da se kazani prospu i da se krene jer smo opkoljeni. Ranjenici su se uznemirili. Noć je bila hladna, a pred nama se nalazila izviđačka četa. Odjednom veza sa četom je prekinuta, tako da smo bili odsječeni. Sa Pohovca svijetleći meci i mitraljeska paljba postaju sve učestaliji. Nalazimo se u teškoj situaciji. I kad smo već počeli gubiti nadu da ćemo naći svoje, stigla je patrola izviđačke čete i usmjerila nas na lijevu stranu Pohovca gdje je bila 20. romanijska brigada. Tu smo se ogrijali i noćili da bismo sutra nastavili put prema Sokolcu. Naš Drugi bataljon je tada napadao kasarnu na Sokolcu oko koje su bile postavljene mine. Iako se broj ranjenika povećavao bitno je bilo da smo ostale izvukli iz obruča.

Kada smo aprila 1945. godine ušli u Sarajevo, odmah smo se pobrinuli da smjestimo bolnicu na pogodno mjesto. U neposrednoj blizini tog mjesta nalazio se domobranski magazin pun odjeće i

obuće. Domobrani koji su izašli pred nas, u rukama su nosili sapune, pomade, pudere, peškire, maramice i druge slične predmete i sve to nudili nama, drugaricama. Kada smo to vidjele, rekle smo im: »Kakvi puderi i pomade, dajte vi nama odjeće.« Tada sam prvi put od nove domobranske uniforme sašila za sebe odijelo, a kako sam našla i odgovarajuće cipele, ljudski sam se obukla i otišla se slikati. Kao mlađe godište iz vojske sam demobilisana u činu zastavnika.

O BORBAMA NA SIBOVCU I BRKI

Poslije zauzimanja Gradačca, oktobra 1944. godine, jedinica 18. hrvatske brigade, Četvrti bataljon je dobio zadatak da zauzme selo Sibovac, jugozapadno od Gradačca i obezbijedi desni bok Brigade i sam Gradačac iz pravca Tramošnice.

Između 19. i 20. oktobra bez borbe smo zauzeli selo Sibovac. Stanovnici sela su se negdje ispred nas povukli, što nije bio čest slučaj da se ispred partizana bježi. Još dok smo razmještali borce na položaj i odmor po kućama, primijetili smo nepoznatu kolonu koja je išla prema nama seoskim putem iz pravca Turića. Znali smo da nema naših jedinica tamo, pa smo mogli lako zaključiti da se radi o neprijatelju, ali nismo znali o kojem. Iako je bio sumrak oni su nas primijetili, pa su povikali: »Koje tamo?« Ja sam im odgovorio da su četnici. Na pitanje: »Koji?« rekao sam da smo četnici Pavia Gajića, koji je kao komandant četničke brigade bio poznat u cijeloj Posavini. Povjerovali su i nastavili kretanje prema nama. Kako su nam se približavali, mogli smo da procijenimo da se radi o ustašama jačine jedne čete. Pošto sam bio dobro uočljiv na raskršću puta, a kako su me ustaše gledale i u pravcu mene išle, ja se nisam micao sa mjesta gdje sam bio. Dakle, dobro su vidjeli da su sa mnom razgovarali, pa ako bih se pomakao, ispao bih im sumnjiv i propala bi cijela akcija. Borci i starješine, lijevo i desno od mene, ležale su u kanalu. To su učinili na moj znak dok sam pregovarao sa ustašama. Za pravo čudo ustaše su išle u koloni po jedan s oružjem na ramenu. To nas je ohrabrilo i mi smo ih pustili u neposrednu blizinu. Njihovog komandira smo živog uhvatili, petoricu ubili i nekoliko ranili, dok su ostali pobjegli kroz gusti bagremik. Sve ovo je bilo brzo izvedeno.

Uhvaćeni ustaški komandir nam je rekao da je vjerovao da se umjesto nas nalaze četnici, utoliko prije što mu je tako rečeno

i što je zajedno sa četnicima trebao napasti partizane. Tako mu je pisalo i u zapovijesti koju smo mu našli u džepu prilikom pretresa. U njoj su čak imenovane i četničke jedinice, pa je to razlog zbog čega su ustaše tako komotno išle u našem pravcu. Ovo je jedan očigledan primjer kako su četnici sarađivali sa ustašama u borbi protiv partizana. Pošto smo došli do vrlo značajnih podataka odmah sam izvijestio Štab Brigade o tome i predao im zarobljenog ustašu. Poslije toga preduzeli smo odgovarajuće mjere bezbjednosti i prema novim informacijama izvršili novo prestrojavanje, odnosno zauzeli smo novi borbeni poredak. Moram priznati da podacima koje nam je dao ustaški komandir o brojnoj koncentraciji četnika nisam povjerovao, ali iste noći i ujutro obistinilo se skoro sve ono što je on rekao.

Rano ujutro, u streljačkom stroju, krenula je na nas cijela četnička brigada. Komandant četničke brigade bio je Luka Mikić iz sela Puškara, predratni agronom. Naša je sreća što smo ih očekivali i što smo na položaju bili spremni za djestvo. Pustili smo ih na oko trista metara blizine, a zatim smo otvorili zaprečnu vatru i odmah ih prikovali za zemlju. Osjetili smo da smo ih iznenadili organizovanom vatrom, a da bismo im zaobišli lijevi bok odredio sam četu Vida Popovića da to uradi. Vid je to vrlo dobro izveo i iz pokreta u streljačkom stroju udario četnicima u lijevi bok, a što je bilo presudno za ishod ove bitke. Borba je trajala oko jedan sat, a zatim su se četnici u neredu počeli povlačiti u pravcu sela Kornice i Slatine odakle su i došli, ostavljajući za sobom dosta mrtvih i ranjenih. Gonili smo ih vatrom u pokretu do brda Podbrežje gdje smo se zaustavili. U ovim borbama zarobili smo oko dvadeset četnika, nešto manje ubili i veći broj ranili. Mi smo imali nekoliko ranjenih boraca.

Od zarobljenih četnika saznao sam daje u toj borbi bio i moj otac Milan Tadić. Znajući da on nije za četnike pitao sam ih otkud to da on bude tu, odgovorili su mi da je zbog mene mobilisan i da je nosio pun ranac municije. Jedan od zarobljenika mi reče daje bio s njim i da je za dlaku izmakao. Na moje pitanje da li su znali koja ih partizanska jedinica napada, odgovorili su mi da su samo znali daje to 18. hrvatska brigada. Još su dodali da su trebavski četnici trebali u isto vrijeme da napadnu sa sjeverozapadne strane Gradačac. Čarki je bilo, ali organizovanog napada nije bilo.

Poslije završetka rata provjerio sam navode o učešću mog oca u borbi na Sibovcu. Tačno je da je bio mobilisan i da je s njima bio na Sibovcu, ali su ga četnici kasnije pustili tako da je kao simpatizer NOR-a umro od tifusa marta 1945. godine. U ovoj borbi is-

takla se četa Vida Popovića, a kao mitraljesci prednjačili su Simo i Jovo Sailović, braća iz Skugrića.

Sredinom oktobra 1944. godine 18. hrvatska brigada je oslobodila Gradačac i okolna sela. Bilo je dosta veselja, a kako i ne bi kad smo Gradačac i okolinu napustili aprila 1944. godine i prešli u centralnu Bosnu. Dakle, nakon punih šest meseci ponovo smo se našli u Gradačcu i okolnim selima. Zahvaljujući postignutom uspehu kod Sibovca sada je u ovom kraju bila stvorena povoljna situacija za politički i svaki drugi rad. Tih dana našu pažnju privlačili su esesovci koji su ispoljili želju da se predaju našim jedinicama. Esesovci su se nalazili oko Brčkog, u blizini Donje i Gornje Brke. Zbog ovog morali smo se približiti severoistočnim padinama Majevice i prema Brčkom. Kada smo došli na ovo područje, naš Četvrti bataljon dobio je naređenje da iz sela Maoče izvrši pokret pravcem: Prutače - Čosetići - Šareno Polje - G. Brka. Zadatak mu je bio da u sadejstvu s Drugim bataljonom napadne i likvidira neprijateljsko uporište u Gornjoj Brki. Ovo uporište služilo je Nemcima kao rejon za prikupljanje njihovih jedinica radi izvođenja napada na naše jedinice na području Majevice. U Brki su se tada nalazili Čerkezi i njima su uglavnom komandovali Nemci, koji su im ostavili slobodu da mogu raditi sve što žele pod uslovom da se dobro bore. U krajevima kuda su prolazili oni su pljačkali imovinu seljaka, palili im kuće, silovali žene i zato ih je narod mrzio i mnogo ih se plašio. Borili su se na konjima a neke njihove jedinice bile su i motorizovane. Nisu se lako predavali, a bili su veoma brzi i pokretni, dobro naoružani i zbog toga vrlo neugodni u borbi.

Za sve ove njihove osobine mi smo znali, pa smo prema tome podešavali način borbe protiv njih. Ovoga puta smo izabrali kao najefikasniji način borbe iznenađenje koje je potpuno uspelo. U vojnoj terminologiji se često kaže daje iznenađenje u borbi pola pobe, a ovde je to još i više došlo do izražaja i evo kako je to otprilike izgledalo.

Moj Četvrti bataljon imao je zadatak da napadne neprijatelja u Gornjoj Brki sa zapadne strane i to od sela Lukavac-Šarčevići u zahvatu komunikacije Bukvik - Brka. Drugi bataljon je trebao da napada u zahvatu komunikacije Gornji Rahić - Brka. Na polazni položaj došli smo 30 minuta pre vremena, te smo sve pripreme za napad pravovremeno izvršili. Uputili smo više izviđačkih patrola u pravcu neprijatelja. Patrola iz Prve čete zarobila je dva neprijateljska vojnika koji su takođe bili u patroli. Bili su neoprezni, pušili su i pričali i naši su ih iz zasede pohvatali bez ijednog ispaljenog metka. Oni su nam dali dragocene podatke o jačini i rasporedu nepri-

jatelja. Neprijateljski vojnici su uglavnom spavali po kućama s neposrednim obezbeđenjem. Noć je bila kišovita i vrlo mračna što je nama išlo u prilog. Naši su borci prepešačili do Maoče 15 km i od Maoče do Brke oko 12 do 15 km, a što ukupno iznosi oko 30 km. To su mogli samo partizani i niko više.

Napad je trebao da počne u ponoć, ali vezu sa Drugim bataljonom koji je kasnio nismo mogli da uhvatimo. Čekati se više nije smelo, jer je postojala opasnost da nas neprijatelj otkrije. Neprijatelj je s vremena na vreme osvetljavao teren ispred sebe, ali nas nije primetio. Prije nego što sam dao znak za napad, izvršili smo neke dopune u planu napada koje su se temeljile na podacima dobijenim od zarobljenih vojnika.

Kada sam dao znak za napad, Bataljon je krenuo u najvećoj tišini prema neprijateljskim položajima. Prvi sukob smo imali oko betonskog bunkera koji se nalazio pored komunikacije ispred naselja G. Brka. Zarobljeni vojnici su nas doveli do bunkera gotovo neopaženo. I kad nas je stražar primetio i uzviknuo da stanemo, javili su se zarobljeni vojnici koji su varkom doveli jedno naše odeljenje bombaša do bunkera. Bombaši su pod zaštitom kiše i mraka došli do bunkera u koji su s lakoćom ubacili bombe tako da je cela posada od oko 15 vojnika stradala a da nije nijedan rafal uspela ispaliti. Ovim prvim uspehom omogućen je prodor Bataljona glavnim pravcem udara u zahvatu komunikacije Bukvik - Gornja Brka. Prva četa, čiji je komandir bio Mika Obrenović, odvažan i hrabar drug, najviše je doprinela ovom našem uspehu.

Ostale čete napadale su levo od Prve čete i nijedna nije imala pred sobom bunkere kao utvrđene tačke, nego samo kuće u kojima su Čerkezi spavali. Njihov pravac napada bio je mnogo lakši, pogotovo kada se uzme u obzir iznenađenje koje je u potpunosti uspelo. U toku napada neprijateljski vojnici su u donjem vešu bežali iz kuća. Mnogi su bili uhvaćeni. U borbi su do izražaja najviše dolazile ručne bombe koje su ubacivane u kuće gde su Čerkezi spavali. Među neprijateljskim vojnicima nastao je opšti metež. U prilog im je išla pomrčina i kiša koja je neprestano padala, a pod zaštitom mraka oni su se u neredu povlačili komunikacijom prema Brčkom. Užasno je bilo slušati eksplozije bombi, automatske rafale, vrisak konjā, lupu i tutnjavu i raznorazne uzvike i jauke u neprijateljskim redovima. Na našoj strani niko nije osećao umor kao da nismo do Brke prepešačili oko 30 km.

Jedini organizovani otpor neprijatelj je pružio iz škole koja se nalazila u strogom centru Brke. Škola se nalazila u dubini neprijateljske odbrane i u početku naš napad nije bio usmeren u prav-

cu nje. No i taj otpor nije dugo trajao, jer smo paljbom iz protivtenkovskog oružja izbušili zidove škole i zarobili oko 20 neprijateljskih vojnika i jednog nemačkog oficira. Ranjene neprijateljske vojnike nismo kupili, previjali, niti brojali, nego smo jednostavno prelazili preko njih. Imali smo toliko vremena da im oduzmemo oružje i nešto od opreme.

Na padinama planine Zvijezde, maj 1946.

Čitava ova akcija trajala je oko dva sata. Kada smo likvidirali poslednje neprijateljsko uporište u školi, na jednoj koti koja se nalazila na komunikaciji Gornji Rahić - Gornja Brka pojavio se Drugi bataljon. Ubrzo iza toga na ulazu u Brku iz pravca Brčkog pojavili su se nemački tenkovi. Do tog trenutka nismo u mestu vršili pretres radi pronalazaženja neprijateljskih vojnika i prikupljanja njihovog oružja i opreme. Dva voda koja su bila postavljena da obezbeđuju pravac od Brčkog bila su nedovoljna da se suprotstave neprijatelju. Došlo je do prave borbe. Našim protivtenkovskim oružjem pogodili smo jedan neprijateljski tenk koji je usporio kretanje ostalih tenkova. Čim su Nemci osetili da raspolažemo protivtenkovskim oružjem, postali su oprezniji i sporiji u nastupanju. Čete su zaustavile nemačku pešadiju koja je pratila tenkove i nastala je ulična borba. Nemci nisu mogli dalje i mi smo osetili da očekuju pojačanje iz pravca Brčkog. Pošto smo ostvarili naš cilj, sada

je trebalo da se izvučemo iz Brke i krenemo na zasluženi odmor. Koristeći se zatišjem odvojili smo se od neprijatelja i nastavili pokret u pravcu Maoče.

S Drugim bataljonom u toku borbe za Brku nismo uspostavili vezu. O njemu nisu ništa znali ni Nemci. I kada su Nemci dobili pojačanje i osetili da se mi povlačimo, krenuli su u prazan napad za nama, ali smo mi već bili napustili Brku. Pošto smo znali da neprijatelj raspolaže tenkovima, mi smo se povlačili dalje od komunikacije. Dakle, povlačili smo se pravcem Šareno Polje - Maoča. Ovaj teren bio je močvaran i ispresecan kanalima, te nas tenkovi nisu zbog toga mogli da prate. Nemci su nas zato gađali artiljerijom. Kako su se tenkovi kretali komunikacijom Brka - G. Rahić, ubrzo su se sudarali s Drugim bataljonom koji je nastupao od Rahića ka Brki. I jedni i drugi bili su iznenađeni. Ovaj teren bio je ravničast i Nemci su na njemu imali izvesnu prednost. Uvidevši da je Brka u nemačkim rukama Štab 2. bataljona je doneo odluku da se njegove jedinice povuku u pravcu Rahića. Ispalo je nehotice daje Drugi bataljon kažnjen zbog toga što je zakasnio da učestvuje u napadu na Brku.

Borba sa Čerkezima u Brki je naš velik podvig, jer smo uspehom koji smo postigli osujetili namere neprijatelja da krene u napad na naše snage na Majevidi. Ova nemačka operacija odložena je sigurno za 15 dana, a to je bilo vreme koje je nama bilo potrebno da raščistimo s esesovcima, koji su se kolebali da li da se predaju partizanima ili nastave borbu protiv njih. Ipak je sve dobro ispalo i veća grupa esesovaca, njih oko 700, predala se našoj Brigadi s kompletnim naoružanjem. Ovome je dosta doprineo i poraz neprijatelja u Brki, jer su se esesovci nalazili u blizini ovog mesta.

U ovoj brznoj i iznenadnoj akciji zarobili smo jednog nemačkog oficira i preko 20 neprijateljskih vojnika. Uхваćeno je oko 15 konja, a oružja i opreme bilo je toliko da su borci uzimali onoliko koliko su mogli poneti. O konzervama i cigaretama da i ne govorim. Skoro svaki borac je u svoju torbicu ili ranac natrpao dosta konzervi i cigareta, a bilo je i onih koji su se za tu svrhu koristili džepovima. Da nije bilo kutija konzervi i cigareta, sigurno bi izneli više municije, ali i konzerva je u ratu dragocena. Naši gubici bila su sedmorica ranjenih boraca.

ESESOVCI SE PREDAJU

Oslobođenje Beograda borci 18. hrvatske brigade proslavili su u Gradačcu i na isturenim položajima prema Posavini i Majevidi. Radosti nije bilo kraja. Štab Brigade se tada nalazio u Gradačcu i bio je smješten u jednoj zgradi ispod Kule. Tih dana u Gradačac je došao ugledni građanin Orašja Nurko Tvica sa pismom u kojem je jedna jedinica 13. SS divizije, stacionirana u Orašju, ponudila da se preda. Na sastanku Štaba Brigade kome su prisustvovali Veljko Janković, komandant, Moni Finci, komesar, Vicko Katić, oficir OZN-e, Selim Numić, pomoćnik komesara i ja kao obavještajni oficir Brigade, donesena je odluka da se prihvati predaja ove neprijateljske jedinice. U odgovoru koji je poslat po Tvici traženo je da se ova SS jedinica povuče iz Orašja prema Majevidi na teren Brke i Rahića i da se kontakt s njom uspostavi u selu Maoči. Iz bezbjednosnih razloga, istog dana, predvečer, Brigada je izvršila pokret iz Gradačca prema Majevidi sa ciljem da uništi jako neprijateljsko uporište u Dubravama i omogući prodor prema Maoči. Nakon oštre borbe sa ustašama i domobranima, koji su te noći bili razbijeni, Brigada nastavlja pokret prema mjestu koje je dogovoreno za uspostavljanje kontakta.

Na ponovnom sastanku Štaba Brigade dogovoreno je da na pregovore idu Moni Finci, komesar Brigade i Vlatko Karnaš komandant jednog bataljona. Njih dvojica su, kako je ranije dogovoreno, otišli sa jednim esesovcem, koji je došao na motoru sa prikolicom u Maoču da naše pregovarače prebaci u Rahić, gdje se nalazila njihova komanda poslije dolaska iz Orašja. Nakon jednog sata isti esesovac je dovezao drugove Monija i Karnaša koji su nas upoznali sa njihovim uslovima za predaju.

Naime, osnovni uslov koji su oni postavili, a kome naši drugovi nisu mogli udovoljiti, bio je da se ova SS jedinica preda ali da u okviru naše vojske ostane kao posebna jedinica. Kada nas je drug

Moni upoznao sa ovim njihovim uslovom, donesena je odluka da se on ne prihvati. Ponovo je zaključeno da se mogu predati, ali uz uslov da se njihovi vojnici rasporede po našim jedinicama. S takvim odgovorom naši pregovarači su ponovo otišli u Rahić, nakon čega je starješinski kadar ove SS jedinice prihvatio ovaj uslov. Na to ih je primorao prije svega položaj u kojem su se našli poslije kontakta sa nama, zatim pokret ove jedinice prema Rahiću, što je bilo suprotno naredbi o njenom kretanju prema Mađarskoj, kao i uticaj naših ljudi u Orašju koji su insistirali da se ova predaja izvrši.

Istog dana ova jedinica sastavljena od oko 700 vojnika došla je u Maoču. Njihovo naoružanje, opremljenost vojnika poluautomatskim oružjem, motorizacija i teško naoružanje stvarali su poseban utisak. Tu pred nama oni su se postrojili po komandama koje su bile izgovorene na njemačkom jeziku. Pošto je naša Brigada bila u brojnom pogledu manja od njihove jedinice, Štab Brigade je preduzeo za svaki slučaj određene mjere obezbjeđenja. Međutim, sve je proteklo onako kako smo planirali.

Nakon zajedničkog ručka koji smo im pripremili, odmah je izvršeno raspoređivanje dijela njihovih vojnika po jedinicama naše Brigade. Veći broj poslali smo u Štab Divizije koji ih je rasporedio u 17. majevičku i 21. tuzlansku brigadu. Kompletan njihov komandni kadar upućen je u Štab Divizije, gdje je i ostao. Teško naoružanje Štab Divizije je raspodijelio po brigadama, a cur-mašine su demontirane na staroj Majevisci zbog nemogućnosti da se koriste, i neposredne opasnosti od prodora Nijemaca koji su iz Brčkog krenuli prema Maoči i time ubrzali naš pokret prema Jablanici i Medvedniku. Tako se završio put ove neprijateljske jedinice.

OSAMNAESTA BRIGADA UDARA*)

Ima dugo vremena da naša Brigada nije imala toliko uspjeha u borbi sa neprijateljem kao posljednjih dana.

Počelo je sa velikim uspjehom boraca našeg I bataljona. Išlo se prema Nahviocima, prema naređenju Štaba Brigade. Od Čelića i Kaštala cestom kretala se veća kolona Nijemaca. Oni su išli da ispitaju da li se u Nahviocima nalazi Osamnaesta brigada. Nijemci su izvršili zadatak. Oni su ispitali na svojoj koži da li se mi nalazimo ili ne nalazimo u tome selu. Prvi bataljon koji je upravo tu naišao upustio ih je u svoj raspored. Četa komandira Vida Popovića prešla je preko ceste, a ostale su također prešle u napad. Nikada nisu naši borci vjerovali da su Nijemci tako brzi, sada su se uvjerali svojim vlastitim očima. Ko je prolazio ovih dana pored ceste taj je mogao da vidi hitlerovce, koji su za vječita vremena ostavili kosti u ovoj zemlji, koju su došli da pljačkaju. To su borci I bataljona izvršili za povijest Maršala Tita, a Nijemci su mogli u Čeliću podnijeti izvještaj kada su stigli bos i bez oružja, poslije brze i vratolomne bugije da se u Nahviocima nalaze partizani i to Osamnaesta brigada.

Ali, ako su oni tako izvijestili, iste noći, već nije bilo tako. Osamnaesta je bila u pokretu. Taj dan borci su maršovali preko Majevice i ubrzanim maršem spuštali se prema ravni u Zovik - Velino Selo i Maoču. Nikada neprijatelj ne može stići tako brzo kao što mogu partizani. Upravo je uz velike žrtve ispitao da se nalazimo u Nahviocima, a naši bataljoni u mrak već su došli 20 km dalje. Ali, ne samo to, oni su krenuli i dalje prema onoj cesti kojom još jedinom neometano saobraća neprijatelj. Korak po korak, kilometar po kilometar, po crnoj noći i teškom blatu, ide borac do borca, partizan do partizana, maršuje Osamnaesta brigada.

*) Redakcija se odlučila da iz pisane zaostavštine majora Monija Fincija, političkog komesara 18. brigade preuzme ovaj izvorni tekst, koji je autor napisao u novembru 1944. fjdine, a koji svojim sadržajem upotpunjuje kazivanja o borbenom putu i djelovanju 18. hrvatske NOU brigade.

Za to vrijeme neprijatelj mirno spava i čvrsto vjeruje da po ovako mračnoj noći i da po tako teškom blatu niko i ne pomišlja da ide u napad, pa ni partizani.

Ali, 3. bataljon Osamnaeste ima naređenje da likvidira neprijateljsko uporište Pukiš na kojem se nalazi jedna kompanija Nijemaca. Prva četa III bataljona na čelu sa junačkim komandirrom Stojanom približila se uporištu na desetak metara. Mrkla noć omogućila je našim borcima da nesmetano i neprimijetno priđu sasvim blizu. Tada je opalio džon-bul, nekoliko strahovitih hitaca. Silna vatra naših rongo-mitraljeza i »engleza«, i juriš, ušutila je neprijateljsku vatru. Džon-bul raznio je dva Nijemca u komade. Uskoro se čulo samo mrndžukanje Švaba. Hane, Franc, bježali su koliko ih noge nose. To je kompanija čuvene I Gebirc-divizije, koja je bila poznata kao jedna od najjačih i najboljih njemačkih divizija. Sada i ona udara nas sa svih strana, kao zvijer bježi od mjesta do mjesta, od kuta do kuta, ne bi li se gdje bar za malo smirila. Ali gdje nema Rusa i Crvene armije, tu je dočekuje osvetnička ruka partizana. Čuvena Gebirc-divizija dobila je na Pukišu dobar šamar. To udara Osamnaesta brigada.

Onda su se pojavili Čerkezi. Na našu zemlju udarili su fala bogu i ala i vrana, sve što god ima zločinaca, sve što god ima kukolja među poštenim narodima, što je Hitler mobilisao u svoju vojsku. On je našao manijake i bandite ravne sebi. Ti Čerkezi, došli su u našu zemlju, pljačkaju kokoške po našim selima i siluju žene. Žitelji sela od Brčkog do Rahića bježali su od tih Čerkeza.

Ali došla je Osamnaesta brigada. Sa tim Čerkezima, bradatom i bez brada, ogledao se prvo naš II bataljon. Ispod Bandjere kod Rahića naši borci priredili su utakmicu u brzom trčanju. U ovoj utakmici na žalost neprijatelj je odnio pobjedu. Kao što I bataljon nije stigao sve Nijemce na dan prije, jer ih je ubio svega osam, tako ni II bataljon nije mogao stići sve brzonoge i tankonoge Čerkeze. Oni su prije stigli do Brke nego ikakva motorizacija.

Možda su i oni mislili da će njihovo nasilje u Bosni proći bez kazne. Oni su do sad vršljali po Srbiji i nisu čuli za Bosnu i Bosance. Možda su mislili da ovdje nema partizana i da se u toj Bosni može raditi šta hoće bez ikakve kazne. Možda im je Švabo pričao k'o i prije da smo mi Dumer-Bošnjak, tj. glupi Bosanci.

Da bismo se što bolje upoznali, mi smo ih posjetili odmah naredne noći.

Polagano, korak po korak, ali sigurno gazeći sve prepreke, sve potoke išao je IV bataljon od Vujičića prema Brki. Mnogi borac pomišljao je tada: »Večeras se moram obući, jer se po ovakvom blatu ne može ići u oputarima«.

S druge strane preko Palanke išao je II bataljon i žurio se da stigne što prije. Mnogi bi htjeli da se predaju kada su osjetili da im nema druge. Ali, pošto mi nismo pošli na pregovore, jer mi nismo nikakvi pregovarači, to je progovorio bacač IV bataljona i za nekoliko minuta uništeno je uporište Čerkeza. Preko stotinu njih mrtvih i ranjenih ostalo je na bojištu a bataljoni po zlu čuvenog čerkeskog korpusa raspršeni su kao pahuljice na vjetru.

. . . Nijemci su pljačkali i varali naš narod. Zovu zeleni kadar, trpaju ga u vagone i kao stoku šalje u Njemačku. Oni tvrde da su naši prijatelji, a iz topova tuku u sela kad nema vojske i ruše civilne kuće i ubijaju stanovništvo. Oni su tukli Vražiče i oborili džamiju.

Čerkezi su njemačke sluge i dželati. I oni poput svojih učitelja-'gospodara pljačkaju i čine razbojništva po selima.

Osamnaesta brigada dođe, udari po njima, i sveti se i osvjećuje za sve te zločine i pljačke. To narod dobro vidi i pamti. Zato narod tih krajeva voli Osamnaestu brigadu. U Brčkom jedva čekaju da ona dođe. U Gradačcu i Šamcu, u Modriči i Gračanici svi vole i poznaju našu Brigadu i oni je jedva čekaju da dođe.

I u oslobođenoj Tuzli kad god se čuje za njene uspjehe, po ulicama se manifestuje »Živjela Osamnaesta brigada!«

Ovih dana stradali su Nijemci i Čerkezi. Ali, ne samo oni. Na dan-dva prije strijeljan je četnički bandit iz Lukavca, sluga i izmećar koji je pomagao naše neprijatelje. Strijeljan je čuveni bandit zelenokadrovac iz Humaca koji je pokazao i ubio dvojicu naših drugova. I on je bio sluga i špijun naših neprijatelja.

To sude naši borci, to sudi naš narod, nikome nećemo ostati dužni. To sudi i udara Osamnaesta brigada.

PRATILI SMO TEŠKE RANJENIKE DO ŽIVINICA

Krajem 1944. godine, 18. hrvatska brigada vodila je borbe sa Nijemcima na području Zvornika, Kozluka i Bijeljine. Zajedno sa 21. tuzlanskom brigadom, koja je takode pripadala 38. diviziji i ostalim brigadama NOVJ, naša Brigada je imala zadatak da razbije njemačke položaje i utvrđenja duž rijeke Drine i da se spoji sa 28. slavonskom divizijom koja se nalazila u Loznici i Banji Koviljači. Brigada je bila raspoređena u selima: Krčine, Kiseljak, Lokanj i Vitinica. Iz tih sela naše jedinice su napadale bunkere na Drini, a takođe napadale su i neprijateljska uporišta u Šepaku, Kozluku i drugim mjestima. Vođene su borbe i sa četnicima koji su nam udarali iza leđa. Te četničke bande smo brzo rastjerali.

Napade na njemačka utvrđenja vršili smo uglavnom noću, jer po danu nismo mogli da priđemo bunkerima u kojima su se nalazili Nijemci. Naši pokušaji da likvidiramo ove bunkere ponavljali su se više puta. Bataljoni su se u napadima smjenjivali. Nijemci su bili dobro utvrđeni i naoružani. U borbi smo imali dosta gubitaka, a i mnogo ranjenika koje smo transportovali na liječenje u brigadnu i divizijsku bolnicu. U borbi smo se često koristili dobrovoljcima bombašima, koji su se privlačili bunkerima i bombama ih uništavali.

Transporte ranjenika smo slali u divizijsku bolnicu koja se nalazila u selu Međeđi. Jednom prilikom došao je kurir čete Mirko Kovačević i rekao mi da odmah dođem komandiru čete. Kad sam došao u Komandu čete, u njoj je bio komandir Vid Popović sa još dva druga. Tada mi komandir reče: »Pozvao sam te da izvršiš ratni zadatak, treba da pratiš ranjenike u bolnicu.« Dalje mi je rekao da će mi dati grupu boraca za pratnju ranjenika. Na ove njegove riječi ja sam odgovorio: »Ako ti smatraš da je to moguće, ja ću to izvršiti.« Na ove moje riječi odgovorio mi je da je sve moguće u ovim teškim ratnim danima.

Kada sam se vratio u četu, borcima sam rekao da smo dobili zadatak da pratimo ranjenike, ali da ne znam ko će od boraca biti u pratnji. Trebalo je otpratiti 35 težih ranjenika do divizijske bolnice, a možda i dalje do Živinica. Određujući 20 boraca za pratnju komandir im je rekao: »Ovo će vam biti vođa i njega ima da slušate.« Zatim mi je dao detaljna uputstva i pravac kojim treba da se krećemo. Trebalo je da se krećemo pravcem: Kiseljak - Vitinica, Sapna, Međeđa, Brezik, Memići, Osmaci i dolinom rijeke Spreče do Živinica. Upozorio me je da moramo ići uglavnom noću i da ne smijemo nigdje ložiti vatru niti paliti šibice, jer nas može otkriti neprijatelj.

U bolnici: Diemal Drača, Selim Numić i Elizabeta Košar-Riatić, Tuzla, februar 1945.

Ranjenici su bili već pripremljeni i raspoređeni u 12 volovskih kola s onim pleterima u kojima se vozi kukuruz. U tim kolima bilo je malo slame i na njoj su ležali ranjenici pokriveni ćebadima i šatorskim krilima. Bilo je i nekoliko konja na kojima su jahali. Među tim ranjenicima bio je i jedan politički komesar, koji je bio najteži ranjenik, jer mu je bila slomljena kičma. Taj hrabri i teško ranjeni borac umjesto da jaukne, jer je očekivao svakog trenutka smrt pjevao je pjesmu: »Zbogom ostaj bunkeru na Drini, a ja odoh ravnoj Posavini.« Tom pjesmom i hrabrim držanjem hrabrio je ne samo ranjenike, već i nas koji smo bili u njihovoj pratnji.

U predvečerje jednog tmurnog i kišovitog novembarskog dana krenuli smo na zadatak. Uz pomoć vodiča, koji je trebalo da nas vodi do Šapne, krenuli smo seljačkim kaljavim putem kraj izvora mineralne kiseljačke vode prema Vitinici. Na tom putu izgubili smo jednog konja na kome je jahao jedan ranjenik. Naime, put je bio uzak i išao je iznad provalije, a tu je bio i jedan odron zemlje u čiju je opletenu ogradu upao konj. Pokušali smo da ga izvadimo, ali nismo uspjeli. Spasili smo ranjenika, a konj je otišao u provaliju i tu ostao. Nastavili smo put i stigli u selo Vitinicu gdje nas je uhvatila noć. Tu smo se malo odmorili i dobili nešto hrane. Narod nam je dao pogače, kukuruze, sira i kajmaka. Iste noći nastavili smo put prema Sapni. Kada smo došli do Šapne, kiša je i dalje uporno padala. Bili smo svi mokri i umorni a i naišli smo na problem, jer je rijeka Sapna bila odnijela most. Kolonu smo zaustavili u jednoj maloj šumi kraj rijeke i poslali tri borca da nađu vodiča i nekog iz sela da nam pomogne da nekako pređemo tu rijeku. Borci su se vratili, ali nisu našli ni vodiča ni ljude koji bi nam pomogli, jer su svi muškarci iz tog sela bili u zelenom kadru, pa kad su čuli da mi idemo, oni su se sklonili iz kuća. Jedino što su nam ti naši borci donijeli bilo je nekoliko štranjgi sa kojima smo povezali kola da ih voda pojedinačno ne bi odnijela. Izabrali smo mjesto gdje je rijeka bila najšira, jer smo mislili da je tu i najplića, ali je tu voda bila brza zbog čega smo morali da se uhvatimo za ruke i opasače da nas rijeka ne odnese. Kada smo jednim dijelom bili na obali rijeke, a drugim još u vodi, iz obližnjih kuća na nas je otvorena vatra. To su bili zelenokadrovci. Volovi su se uplašili i počeli da se zanose niz rijeku. Na kolima u kojima je bio politički komesar sa još dva borca, otvorila su se vrata i jedan borac je pošao da ispadne iz kola u vodu. Komesar je smogao snage da rukom zadrži druga i da zovne borce u pomoć. Borci su brzo prišli, vrata zatvorili i spasili borca. Tu sam na djelu vidio šta može da učini jedan hrabri borac i čovjek za svoga druga. Zelenokadrovce koji su nas napali brzo smo rastjerali.

Ranjenici su prešli preko rijeke i mi smo nastavili put prema Međeđi, gdje je bila naša divizijska bolnica. Put je bio vrlo težak. Kiša je i dalje padala, a bila je noć. Svjetlo nismo smjeli paliti, jer smo se bojali da nas neprijatelj ne otkrije. Držali smo se jedan za drugog da se ne bismo izgubili. Pa ipak, jedna drugarica bolničarka, koja je bila u koloni, zaspala je i pustila ruku i umjesto da ide za kolonom lijevo ona je pošla udesno, pa je pala u duboku provaliju. Dugo smo je tražili, ali je nismo mogli pronaći. Kada smo stigli u muslimansko selo Međeđu, gdje je bila naša bolnica, drugovi su nas dočekali i smjestili u sobice u kojima je bila prostrta slama. Od-

mah je došao ljekar sa bolničarkom da ukaže pomoć ranjenicima. Ranjenici su bili mokri od kiše i vode, pa su im rane bile neuredne i mnogo su curile. Bio sam prisutan kad je bolničarka previjala ranjenike. Jednom mladom borcu stavila je šuplju iglu u grudni koš s leđa i tako mu vadila krv od rane koja se nakupila u grudima. I umjesto da taj dječak jauče, on je pjevao. Umro je nakon pola sata. Tu nam je umrlo još pet boraca, a među njima i hrabri komesar. Nakon ukazane pomoći ranjenicima ostali borci iz pratnje rasporedili su se oko ognjišta, tako da je svaki tamo gdje je sjeo i zaspao.

Put nas je dalje vodio u pravcu Osmaka a preko selâ Brezika i Memića. Kada smo došli do Osmaka, opet se pojavio problem. Ovo-ga puta trebalo je preći Spreču. Most na Spreči bio je izdignut od puta oko 50 centimetara, zbog čega se volovi nisu mogli popeti na njega. Da bi prešli na drugu stranu, volove smo ispregli i na jednoj dasci ih preveli preko mosta. Slično smo uradili i sa kolima. Njih smo zajedno s ranjenicima podizali na most i prevlačili na drugu obalu. Kada smo došli u Osmake, dočekala nas je jedna partizanska jedinica čiji je komandant bio Jovan Radovanović Jovaš. Nakon večere i kraćeg odmora ponovo smo krenuli dolinom Spreče. Napali su nas četnici, ali smo ih uz pomoć Jovaševih boraca brzo rastjerali.

Vodiča nismo smjeli da pustimo, jer smo se bojali da nas ne izda neprijatelju, pa smo i njega vodili do Živinica. Idući dolinom rijeke Spreče izgubili smo dosta vremena, pa kada smo se odvojili od nje i pošli nekim uskim putem oko nekih njiva, sve je bilo isto. Kolonu sam zaustavio i pozvao borce da vidimo šta ćemo, jer sam smatrao da smo zalutali. Dogovorili smo se da, ipak, nastavimo tim putem, ali da svi pratimo put kako bismo ustanovili da li smo zalutali. Kad smo vidjeli da ne možemo dalje, stali smo i tom prilikom čuli da negdje pjeva pijevac. Odmah smo odredili tri druga da idu u pravcu odakle se čuo pijevac. Borci su otišli i nakon pješačenja od 2 do 3 kilometra našli su nekog čiču u maloj kući i doveli ga da nam pokaže put. Taj čovjek nam je rekao da se odmah vratimo i uđemo u jednu malu šumu. Tu smo našli jedan mali put koji nas je doveo do pravog puta kojim smo stigli do Živinica. Ranjenike smo predali Komandi mjesta i oni su ih odvezli na aerodrom gdje su bili smješteni u avione i odvezeni u Italiju. Nakon kraćeg boravka u Živinicama krenuli smo vozom u Tuzlu. Meni i još nekim borcima iz pratnje to je bilo prvi put da putujemo vozom. Kada smo se vratili u Brigadu, bili smo pohvaljeni, a meni je taj dan bio najsretniji u životu jer sam tada bio primljen u SKOJ.

SUSRET SA SLAVONSKIM BORCIMA

U novembru 1944. godine bili smo na položajima koji su se nalazili oko Zvornika, Kozluka i Šepaka. Nakon teških borbi oko Šepaka dobili smo mali odmor, ali tek što smo večerali, u mojoj Trećoj četi Prvog bataljona proširi se vijest da idemo u susret slavonskim jedinicama koje su se prebacivale u Bosnu. Odjednom među borcima nestade umora. Nasta užurbano dotjerivanje, šišanje, brljanje, čišćenje oružja i krpanje odjeće. Radost je bila velika da bi se mislilo na umor. Politički komesar Husnija Skenderović i pomoćnik komesara Žarko Simić održali su tim povodom kraći sastanak u Četi. Govorili su o važnosti i značaju susreta sa drugovima iz Slavonije, o bratstvu i jedinstvu i njegovom značaju za konačno oslobođenje naše zemlje.

U zoru Četa je krenula prema mjestu gdje su se nalazili Slavonci. Na putu smo imali nekoliko sukoba sa četnicima, ali najteže je bilo kod Kiseljaka. Bio je to veći okršaj iz kojeg smo izašli kao pobjednici. Naša jedna desetina uništila je četničku grupu i oslobodila prolaz na desnom krilu. Dalje smo išli nesmetano. Negdje pred Lokvama naišli smo na drugove Slavonce. Mnogo smo se obradovali. Tada mi priđe prvoborac Niko Maćukat, komandir čete, rodnom iz Dalmacije i reče: »Drugarice, hajde neka se drugovi malo dotjeraju i operu cipele u potoku, pa da idemo u Štab Brigade.« Mislim daje to bila 21. slavonska brigada. Ja sam tada bila bolničarka. Kada smo došli blizu Štaba, našom kolonom se zaori pjesma: »Kad Slavonci krenuše preko rijeke Save i dođoše u Bosnu s nama da se bore« - tada nam oni pohrliše u susret. Nastalo je zajedničko veselje koje je trajalo duboko u noć. Zaboravili smo na umor i neispavanost. Međusobno smo se upoznali. Drugovi su nam pričali o borbama u Slavoniji. Bilo je naših drugova koji nisu mogli da shvate da postoje takve ravnice o kojima su pričali, pa je jedna druga-

rica Slavonka u šali rekla: »Staneš na bundevu i vidiš cijelu Slavoniju.« Mi smo njima pričali o našim planinama: Majevidi, Romaniji, Konjuhu i o borbama koje su tamo vodene. Oni su spominjali Papuk, Krndiju i ostale planine koje postoje tamo. Orila se pjesma o drugu Titu, o Romaniji i Čiči, o Konjuhu, Husinskoj četi. Igralo se kozaračko kolo. Pjesmi i priči nikada kraja. No, ipak smo morali malo prileći, jer je u zoru trebalo krenuti nazad na položaj. Rastanak s našim drugovima Slavoncima je prošao uz obostrano obećanje da nećemo dozvoliti Nijemcima da se probiju onako kako su zamislili.

BORBA PROTIV NIJEMACA NA KOMUNIKACIJI ZVORNIK - BIJELJINA

Početak decembra 1944. godine, naš Drugi bataljon u kome je komandant bio Mato Belić, a ja komesar, dobio je zadatak da u noći napadne motorizovanu njemačku kolonu koja se povlačila iz Grčke i Srbije. Trebalo je da postavimo zasjedu na dijelu komunikacije Zvornik - Janja - Bijeljina, u selu Kozluku, iznad samog puta, tu da Nijemce napadnemo, da ih što više uništimo i da zaplijenimo oružja i municije, a zatim da se povučemo na položaje u jedno selo iznad Kozluka.

Kada smo dobili naređenje od Štaba Brigade za napad na njemačku kolonu, postrojili smo Bataljon, objasnili borcima i starješinama zadatak i krenuli. Bataljonsku komoru ostavili smo u selu gdje smo se tada nalazili. Krenuli smo u prvi sumrak, a do mjesta napada bilo je oko osam kilometara. Negdje oko pola noći stigli smo blizu sela Kozluka, napravili kraći odmor i u Štabu Bataljona se dogovorili o planu izvođenja zasjede i napadu na neprijatelja. Pozvali smo komandire i ostale rukovodioce četa i izdali im konkretna naređenja za izvršenje zadatka.

Prema planu napada Bataljon je trebalo da se u najvećoj tajnosti približi cesti. Predviđeno je bilo da borci legnu u jarak i da odstojanje između njih iznosi oko deset metara. U tom položaju je trebalo da ostanu sve dok komandant Bataljona ne ispali crvenu raketu za napad. Planirano je bilo da se komandant nalazi na čelu kolone, a ja na začelju kolone. Neprijatelj je išao danonoćno i naša akcija je morala biti brzo izvedena. Kada smo došli do ceste, legli smo u jarak i ubrzo sačekali neprijateljsku kolonu koja je išla od Zvornika prema Janji i Bijeljini. Neprijateljska kolona u svom sastavu imala je tenkovske, artiljerijske, minobacačke i druge jedinice.

Čim je neprijateljska kolona stigla u selo Kozluk, komandant Bataljona je ispalio metak iz raketnog pištolja i to je bio ugo-

voreni znak za početak napada. U tom trenutku cijeli Bataljon je otvorio uragansku vatru. Sjećam se dobro, Nijemci su sjedili u otvorenim kamionima i pošto su bili iznenađeni, nisu imali vremena da se snađu. Kolona je zastala u tamnoj noći, a mi smo sa Bataljonom krenuli na juriš. Pomiješali smo se sa Nijemcima, tukli se kundacima, hvatali za vratove. Nijemci su iskakali iz zapaljenih kamiona i padali mrtvi na cestu. Plamen ih je osvjetljavao i tako nam omogućavao da ih bolje vidimo. Borba nije dugo trajala. Nijemci su se ipak sredili i počeli pružati žilav otpor. Pošto smo imali zadatak da brzo napadnemo neprijatelja i da Bataljon nepotrebno ne izlažemo neprijateljskom udaru, mi smo se povukli u brda iznad Kozluka, odnosno na položaje sa kojih smo sinoć pošli. Sa sobom smo ponijeli dosta oružja i municije i druge opreme, kao i hrane koju je neprijatelj prevezio kamionima, a naročito čokolade, marmelade, keksa i šećera.

U ovoj borbi ubijeno je i ranjeno na desetine Nijemaca. Cijelu kolonu smo dugo zadržali i neprijatelju je trebalo dosta vremena da sredi kolonu, pokupi mrtve i ranjene i ponovo krene prema Bijeljini. Prvo su pokupili ranjene i poginule, a zatim su svu tehniku koja je bila oštećena sklonili sa komunikacije i dobrim dijelom je zapalili. Morali su to učiniti zbog kretanja narednih kolona koje su se povlačile iz Grčke preko Srbije, ka Bijeljini i Brčkom i dalje na sremski front.

Prilikom povlačenja desio mi se jedan neprijatan događaj. Naime, za vrijeme povlačenja na određene položaje ja sam požurivao drugove da to što brže rade. Pošto smo bili na cesti izmiješani sa Nijemcima, a kako je noć bila mračna, jednoj grupi sam prišao i rekao: »Drugovi, što se ne povlačite, vidite li da nas neprijatelj tuče jakom artiljerijskom i tenkovskom vatrom, šta čekate?« Ali, to nisu bili naši borci već grupa Nijemaca, njih 6-7. Kada su progovorili, vidio sam da nisu naši. Shvatio sam šta sam učinio i što sam brže mogao skočio sam u jarak. Kako sam skočio ni sam ne znam, ali sam uspio da im izmaknem i da me živa ne uhvate. Otvorili su vatru na mene, ali na sreću nisu me pogodili, mada su mi na nekoliko mjesta šinjel probili pucanjem iz automatskog oružja. Ja sam pojurio za Bataljonom i brzo ga stigao.

Sa Bataljonom smo stigli na naše jučerašnje položaje. Štab Bataljona podnio je izvještaj o izvršenoj akciji Štabu Brigade, koji nas je tim povodom pohvalio za uspješno izvedenu akciju. U ovoj borbi iz Bataljona niko nije poginuo, a svega je 6-7 drugova bilo ranjeno.

DOLASKOM IZ SRBIJE RASPOREĐENI SMO U 18. HRVATSKU BRIGADU

Oktobra 1944. godine stupio sam u NOVJ. S jednim transportom krenuo sam iz Smederevske Palanke u pravcu istočne Bosne. Bilo nas je oko 600. Bili su to sve mladi ljudi kojima je trebalo popuniti tamošnje jedinice. Išli smo preko Palanke, Beograda, Obrenovca, Šapca i Banje Koviljače. Do Obrenovca imali smo obezbeđen prevoz, a odatle do Drine išli smo peške. Preko Drine prebačeni smo u nekim drvenim čamcima na drugu stranu. Danju se nije mogla preći Drina, jer su Nemci artiljerijom tukli sve prelaze. Dolaskom u Zvornik odmah smo nastavili pokret prema Tuzli. Put je bio težak, a hrane nije bilo dovoljno. Zbog neprijateljskih napada putovali smo sporo i u Tuzlu smo došli nakon nepuna dva dana.

Kada smo došli u Tuzlu, u njoj smo zatekli dosta vojske. Istog dana oko 9 sati uveče došao je na konju jedan oficir i rekao da mu treba 200 boraca. U grupi koja je bila odabrana za 18. hrvatsku brigadu bio sam i ja. Zajedno sa mnogim iz moga sela Glibovca bili su: Nenad Blašević, Blaža Izmanović, Aleksandar Stepanović, Milorad Stepanović, Živko Đorđević, Dragiša Stojanović, Milorad Radanović, Milovan Pavlović, Radomir Todorović Majetar, Radomir Đ. Todorović, Dragomir Radosavljević Mura i Mihailo Milovanović. Ostali su bili iz našeg kraja a najviše iz sledećih sela: Krnjevac, Velike Plane, Cerovca, Azanje i Kusadka.

U toku noći izvršena je raspodela po četama. Svi mi Glibovčani dodeljeni smo 3. četi 3. bataljona 18. hrvatske brigade. Nakon toga izvršen je pokret ka Simin-Hanu. Toga dana pored Simina Hana naišla je druga grupa za dopunu i iz nje su nam se pridružili: Nikola Ignjatović, Vlado Marković i Svetozar Avramović. Sledeće noći izvršen je pokret ka Babinoj Luci. Određen sam za pomoćnika mitraljesca, a mitraljezac je bio Džemal Ferizović. U jutarnjim časovima stupili smo u borbu sa četnicima. Pošto su bili nadmoćniji

od nas, morali smo odstupiti na nove položaje. Od nas Glibovčana ranjen je Radomir Todorović Mojetar, pa kako ga nismo mogli izneti četnici su ga zarobili. Ranjen je bio i Dragoljub Radosavljević u stomak, a koji se borio kao mitraljezac. Njega smo izneli, rana nije bila teška. Za petnaest dana ponovo se vratio u jedinicu. Pomognuti još jednim bataljonom iste noći izvršili smo protivnapad. Srećom Radomira Todorovića četnici nisu stigli da likvidiraju i mi smo ga tada oslobodili i poslali u bolnicu.

Borci u trenucima predaha, Pale, maj 1945.

A kada je moja jedinica bila prebačena na prostor oko Zvornika, tu smo često vodili borbe s Nemcima i domaćim izdajnicima. U borbi kod Kozluka od mojih Glibovčana poginuli su: Aleksandar Stepanović, Milorad Radovanović i Živko Đorđević, dok je teže ranjen bio Milutin Kuzmanović sa još nekoliko drugova. Tom prilikom poginuo je i Atif Kujundžić, a ranjen je i Avdo desetar koga sam nosio na leđima do zaštitnice koja se nalazila u jednom muslimanskom groblju.

Ne sećam se kada smo izvršili pokret prema Ozrenu, ali znam da smo to uradili preko Živiniva i Lukavca. Nakon kraćeg zadržavanja početkom 1945. godine prebačeni smo na područje Birča i zadatak nam je bio da sprečimo prodor nemačkih jedinica na ovom prostoru. Nešto kasnije krenuli smo prema Romaniji. Oko

Sokolca komandant 3. bataljona Dimšo Blagovčanin naredio mi je da povučem bacače bliže položaju. Kad sam pošao da izvršim zadatak, zakačio me je nemački mitraljez na više mesta, ali su kuršumi prošli kroz odelo. Tada sam već bio vojnik 1. voda 3. čete. Tu smo dobili smenu i prešli na Ozren (romanijski). Tada je formiran vod automatičara. Komandant je pozvao mene, Neđu i Halila Beširovića i pitao koje oženjen od nas trojice. Ja sam bio neoženjen i mene je imenovao za vodnika voda automatičara. A kada smo krenuli u napad na Sarajevo, za pratnju nam je pridodata Treća četa. Zašli smo Nemcima iza leđa negde blizu Mokrog i Babine Luke. Bez komande izvršen je juriš na Nemce koji su u neredu odstupali i nateteli na nas. Tu je poginuo Mihailo Milovanović. Nemci su tukli artiljerijom, pa je pored mene eksplodirala granata i bio sam kontuzovan i zatrpan. Izvukla me je iz zemlje Vida Čakarević. U toku noći naše jedinice ušle su u Sarajevo i ja sam bio jedan od prvih ranjenika koji je smešten u bolnicu na Marin-Dvoru. Tu sam ostao na lečenju 40 dana. Posle izlaska iz bolnice došao sam u Vareš. Odatle sam upućen u oficirsku školu u Visoko, a kada je ona rasformirana učestvovao sam u završnim borbama protiv četnika kao obaveštajac u Bataljonu. U ovim borbama bio sam ranjen u desno rame.

POGIBIJA HAMIDA BAHIĆA

U drugoj polovini decembra 1944. godine jedinice 3. korpusa, u čijem je sastavu bila i 18. hrvatska brigada, vodile su teške borbe protiv četnika Draže Mihailovića. Četnici su prodrli na prostor Birča i odatle krenuli prema Tuzli. Plan im je bio da što prije zauzmu Tuzlu i krenu dalje ka dolini rijeke Bosne. Naš je cilj bio da ih u tome onemogućimo i da ih uništimo. Tada je dosta četnika poginulo, a mnogi su i zarobljeni. I naše jedinice imale su dosta gubitaka. Iako su oni bili stigli skoro do predgrađa Tuzle u nju nisu uspjeli da uđu. Tu smo četnike razbili i Draža je sa dijelom svojih jedinica krenuo prema srednjoj Posavini i Trebavi, dok je Nikola Kalabić s drugim dijelom otišao prema Živinicama i Ozrenu.

U tim borbama, krajem decembra 1944. godine, poginuo je Hamid Bahić, zamjenik komandanta 2. bataljona. Štab 2. bataljona činili su sljedeći drugovi: Mato Belić, komandant, Hamid Bahić, njegov zamjenik; Ljubomir Antić, politički komesar; Risto Jokanović, njegov zamjenik i Atif Zukić, intendant. Tada je naš Bataljon vodio teške borbe protiv Dražinih četnika. Bataljon je u sklopu Brigade zauzeo položaje na kosama iznad sela Sarača kod Kalesije. Poslije podne otpočela je žestoka borba i Štab Bataljona je izašao na jednu kosu. Drug Mato Belić je s ove kose pokazao gdje se nalaze četnički položaji zatim položaji bataljona naše Brigade, kao i raspored četa Drugog bataljona.

Otpočela je žestoka borba protiv četnika koji su jurišali prema našim položajima. S kose koja je bila u borbenom rasporedu Bataljona Štab je komandovao jedinicama. Odjednom, nedaleko od ove kose, četnički puškomitraljezac je otvorio rafalnu vatru na nas. Mi smo zalegli i otvorili vatru na četnike. U tom momentu neprijateljski puškomitraljez je pogodio druga Bahića, koji je na mjestu ostao mrtav, a nalazio se oko dva do tri metra između Mate Belića

i mene. S ove kose Bahić je odmah prenesen u selo Sarače gdje je i sahranjen. A kada je Mato Belić izdao naređenje da se krene na juriš, četnici su vrlo brzo bili daleko odbačeni od naših položaja. Četnicima su naneseni teški gubici. Mnogo ih je poginulo i ranjeno, a izvjestan broj smo i zarobili. Osim druga Bahića na našoj strani poginula su još trojica drugova a bilo je i sedam ranjenih.

Hamid Bahić je rođen u selu Mionica kod Gradačca. Kao napredan omladinac 1941. godine opredijelio se za NOP. Po prirodi je bio bistar i inteligentan. Bio je visok i lijep mladić, a iznad svega hrabar borac i rukovodilac. Kao član Štaba često je tražio od komandanta Bataljona da pođe s onom četom koja je trebala da obavi teži borbeni zadatak. Drug Hamid je bio mnogo omiljen kod boraca i starješina. Volio je zapjevati i poigrati naša posavska kola, a što su vrlo dobro primali borci u časovima odmora i pred borbu.

Pogibija druga Hamida Bahića teško je pala svim borcima i starješinama Bataljona i Brigade. Njegovom pogibijom izgubili smo dobrog druga, komunistu i starješinu u Bataljonu.

IZGUBILI SMO DIVNOG DRUGA MIKU OBRENOVIĆA

Mika Obrenović je rođen u selu Brvniku. Bio je zemljoradnik. Rat ga je zatekao na odsluženju vojnog roka u bivšoj jugoslovenskoj vojsci. Poslije kapitulacije stare Jugoslavije Mika se našao kod svoje kuće u Brvniku. Živio je sa majkom i mlađom sestrom. Starija sestra živjela je u Obudovcu s mužem koji je u ljeto 1941. godine otjeran u Jasenovac i tamo ubijen.

Kada je 1941. godine podignut oružani ustanak, u Posavini je postojala jedna grupa istaknutih komunista u kojoj su bili: Boro Popović, Nikola Simić, Ivan Bumbulović i drugi, a koji su bili poznati ne samo u ovom kraju nego i šire. Već tada Mika Obrenović je počeo da saraduje s ovim drugovima, a i s ostalim koji su radili za NOP. Svi su oni u Miki imali sigurnog i pouzdanog druga i u svako doba su mogli računati na njega. U njegovoj se kući počinju održavati sastanci članova KPJ i SKOJ-a i ostalih saradnika i simpatizera NOP-a iz tih krajeva. Zajedno sa ostalim Mika se uključuje u akcije prikupljanja oružja, municije, opreme i sanitetskog materijala, zatim umnožava i rastura propagandni materijal. Učestvuje i u pripremanju i slanju omladinaca i omladinki iz obližnjih sela u partizane. Zbog ove aktivnosti Miku, već u ljeto 1942. godine, počinju proganjati četnici. S jednom grupom naprednih mladića iz Brvnika i susjednih sela bio je prisiljen da se krije u obližnjim šumama, jer su četnici prijetili da će ga ubiti. Januara 1943. godine Mika je primljen u KPJ, a samo mjesec dana kasnije posavski četnici ga pronalaze i hapse. Pod pritiskom naprednih ljudi i uglednih domaćina iz Brvnika i susjednih sela, četnici ga puštaju iz zatvora da bi ga samo poslije nekoliko dana ponovo uhapsili zajedno sa Ivanom Bumbulovićem, Ljubom Antićem, Perom Šikanićem i drugima. Svi su oni ubrzo pušteni iz zatvora zahvaljujući intervenciji velikog broja uglednih ljudi iz Posavine.

S jednom grupom članova Partije i SKOJ-a, jula 1943. godine, Mika odlazi u partizane. Bio je komandir voda u terenskoj partizanskoj četi. Ova četa biće jezgro za formiranje Posavsko-trebavskog partizanskog odreda, u kojem će Mika biti postavljen za komandira čete u Drugom bataljonu. Komandant ovog Bataljona bio je Pero Bosić, a komesar Ivan Bumbulović.

Kada je juna 1944. godine veći dio Posavsko-trebavskog odreda ušao u sastav 18. hrvatske brigade, Mika je u Četvrtom bataljonu bio komandir čete. Na toj dužnosti će ostati sve do pogibije. Kao komandir čete imao je vrlo lijep stav prema borcima i starješinama. Veliku pažnju je poklanjao ranjenim i bolesnim drugovima. Do kraja je bio odmjeran i pravičan. Znao je kad treba da se našali i zapjeva. Međutim, kada je ratna situacija zahtijevala, Mika je kao komandir čete bio strog prvo prema sebi, pa onda i prema drugima. Kao hrabar borac podizao je borbeni duh u svojoj četi i ulijevao povjerenje među borcima. Kad on u toku borbe iz streljačkog stroja podvikne svojim gromkim glasom: »Naprijed drugovi, juriš na neprijatelja!« i istog momenta sam krene u juriš, onda ni jedan borac, pa čak i onaj najplašljiviji neće izostati, jer su svi znali da je s njma u stroju njihov hrabri i veoma omiljeni komandir Mika. Poslije svake borbe, kad god su nam to prilike dozvoljavale, praksa je bila da se sa svim borcima čete obave razgovori o rezultatima određene borbe. Kao komandir čete Mika bi prvo pohvalio sve borce koji su se istakli, ali bi istovremeno hrabrio i one koji se plaše i pribojavaju borbe. Imao je za to smisla i takta.

U jesen 1944. godine, poslije oslobođenja Beograda, 18. hrvatska brigada vodila je teške borbe sa Nijemcima i ustašama u istočnoj Bosni, a u decembru i sa četničkom grupacijom Draže Mihailovića koja se kretala prema Tuzli. Naša Brigada se najprije sukobila sa tom grupacijom na Podborogovu, zatim na Drinjači i oko Šekovića pružajući joj sve do predgrađa Tuzle snažan otpor. Poslije veoma teških i krvavih borbi za odbranu Tuzle ova grupacija nije doživjela svoje slavlje u Tuzli, već je na tom prostoru bila od naših udruženih snaga do nogu potučena. Ostatak od nekoliko hiljada četnika povukao se na Trebavu i Ozren. Nakon ovih borbi naša Brigada je vodila borbe sa četnicima na Majevidi i Ozrenu i ustašama oko Tuzle i Gračanice.

U januarskim danima 1945. godine, koji su bili dosta hladni i sa niskim temperaturama i dubokim snijegom, nekoliko puta manje četničke grupe na području oko Tuzle pokušale su nas iznenaditi, ali nikada u tome nisu uspjele, izuzev kada su na mučki način ubile komandira čete Miku Obrenovića. Bilo je to u drugoj polovini

januara 1945. godine kada se 18. hrvatska brigada nalazila na položajima oko Tuzle i Puračića. Naš Četvrti bataljon je bio raspoređen prema Milinom Selu iznad Puračića, a Druga četa ovog bataljona u samom Milinom Selu. Iz tog sela smo nekoliko puta išli u napad na ozrenske četnike, a pred sam mrak se vraćali u selo na odmor i prenoćište. Međutim, jedne večeri jača četnička grupa iznenadila nas je u tom selu. Znajući dobro teren četnici su neprimjetno ušli u selo i oko pola noći iz neposredne blizine napali su našu četu koja je bila smještena po kućama. Bili smo umorni i prozebli i čim smo se razmjestili po kućama, brzo smo utonuli u dubok san. Prije toga nismo ni mogli pomisliti da ćemo biti baš tako iznenađeni i napadnuti od četnika.

Te večeri je Mika kao komandir čete s jednom desetinom zanoćio u jednoj kući koja je bila na brežuljku, a ja kao komesar te čete, takođe sa desetinom, zakonačio sam u drugoj kući malo podalje od one u kojoj je Mika odsjeo. Praksa je u nas bila da se u ovakvim prilikama komanda čete podijeli po dijelovima čete. Četnici su, kad su ušli nečujno u selo, prvo napali kuću u kojoj se nalazio Mika. Možda su unaprijed bili obaviješteni da se u toj kući nalazi komandir partizanske čete, pa su zbog toga prvo napali tu kuću s namjerom da likvidiraju komandira čete, a zatim sve ostale. U tom iznenadnom naletu uspjeli su da ubiju Miku. Niko od nas u tom momentu nije znao šta se sve zbilo u kući koju su četnici prvo napali. Pogotovo niko nije mogao ni pomisliti da je tom prilikom od prvih pušćanih hitaca poginuo naš komandir čete. Pušćana i mitraljeska vatra oko te kuće probudila nas je i na položaje smo izlazili po desetinama kako smo bili smješteni po kućama. Napad se brzo proširio i na ostali dio sela. Bili smo prilično zbunjeni, jer je pucalo sa svih strana i iz neposredne blizine. Nismo uspjeli odmah da se sredimo i četnici su nas potisli na obližnje položaje oko sela. Kada je četa zauzela položaj za odbranu, tražio sam komandira čete, ali nje ga nije bilo. Odmah sam pomislio daje u onom prvom naletu ubijen ili zarobljen. Brzo smo izvršili juriš na četnike i počeli da ih potiskujemo. Kad smo stigli do kuće u kojoj je zanoćio Mika, uletjeli smo u nju i u njoj našli mrtvog Miku. Četnici su ga strahovito unakazili. Uši su mu bile isječene, nos sav zdrobljen, ona njegova divna smeđa kosa bila je skoro sva počupana sa glave, zubi su bili poizbijani. Strahota gaje bilo pogledati. Produžili smo da jurišamo na četnike sve dok ih nismo izbacili iz Milinog Sela. U toj borbi su učestvovala i ostale čete našeg Bataljona. Sutradan je cijeli naš Bataljon vodio borbu protiv četnika iznad Milinog Sela. Drug Mika je tog dana sahranjen u tom selu, dok je njegova četa, prvi put bez njega, jurišala

na četničke kovoloke koji su mu u svitanje slobodarske zore na najzvjerskiji način oduzeli život. Svima nama u četi i Bataljonu koji smo s Mikom proveli godinu dana, a neki i više, u krvavim borbama širom istočne i centralne Bosne, bilo je izuzetno teško i žao zbog njegove pogibije.

A koliko je Mika Obrenović bio voljen i cijenjen od drugova koji su ga poznavali, a posebno od onih sa kojima je dijelio dobro i zlo u toku revolucije, najbolje se može vidjeti i zaključiti po evociranju uspomena na njega, svih preživjelih boraca sa područja Posavine, prilikom svakog njihovog susreta.

ČETVRTI BATALJON U BORBI OKO ZVORNIKA

Poslije osmodnevnih neprekidnih teških borbi sa četnicima Draže Mihailovića, koje su vođene posljednje sedmice decembra 1944. godine za odbranu Tuzle, cijela naša 18. hrvatska brigada dobila je zasluženi odmor u Tuzli. Cilj je bio da se borci odmore, a Brigada popuni ljudstvom i naoružanjem. U sastavu Brigade bio je i Četvrti bataljon čiji sam je bio komandant. Nije mi namjera da pišem o tim borbama, ali ću ipak reći nešto o tome radi poređenja s borbama koje su vođene u dolini Drine, od Zvornika do Kozluka i dalje prema Bijeljini. Četvrti bataljon u sastavu 18. hrvatske brigade otpočeo je borbe sa četnicima 21. decembra 1944. godine i neprekidno ih vodio punih 8 dana. Četnička grupacija brojala je više od 10 000 četnika. Četnici su napadali u više kolona. Odmah se vidjelo da im je glavni cilj zauzimanje Tuzle. To su izjavljivali i oni koje smo zarobili u prvim sukobima. Pošto su bili brojčano nadmoćniji, vršili su kraće obuhvate naših jedinica, a što nas je primoravalo da primjenjujemo manevarsku odbranu, koja se tada rijetko praktikovala.

Bilo kako bilo naša Brigada u sadjejestvu sa 17. i 21. brigadom 38. divizije uspjela je da odbrani Tuzlu od napada četnika. Treba reći da su u ovim borbama učestvovala još i sljedeće jedinice: 16, 19. i 20. brigada 27. divizije i 7, 9. i 14. brigada 23. divizije. Istina, ove jedinice su stupile nešto kasnije u borbu u odnosu na naše jedinice. Borbe su bile vrlo teške i iznuravajuće uz velike gubitke na obje strane. Vidjelo se da neprijatelj nije očekivao ovakav otpor naših jedinica i da je u procjeni situacije pogriješio što je glavni udar usmjerio na Tuzlu. Osmog dana, u predgrađu Tuzle, ova bitka je okončana tako što su sve naše jedinice izvršile protivnapad i konačno razbile četničke jedinice i natjerale ih na povlačenje i bjekstvo preko Majevice u pravcu Posavine.

Poslije svega ovoga naš Bataljon u sastavu Brigade otišao je na odmor i popunu u Tuzlu. Narod nas je vrlo dobro i srdačno dočekao. U Tuzli smo se dobro odmorili i popunili novim borcima, a zatim za nekoliko dana krenuli na nove zadatke. Prvi zadatak nam je bio uništenje kvislinga, a u prvom redu ozrenskih četnika oko Tuzle i na Ozrenu. Sljedeći zadatak bio je zatvaranje pravca kojim se povlačila njemačka 22. pješadijska divizija dolinom rijeke Drine, od Vlasenice preko Zvornika i Kozluka ka Bijeljini i dalje na srem-ski front. U ovim borbama angažovana je cijela 38. divizija. Borbe su bile vrlo komplikovane i teške i možda do tada najteže. Izvođene su u zimskim uslovima na vrlo ispresijecanom i brdovitom zemljištu, sa nadmoćnijim neprijateljem u živoj sili a naročito u tehnici. Neprijatelj nije imao drugog izlaza nego da se probija niz dolinu Drine komunikacijom Vlasenica - Zvornik - Kozluk - Bijeljina.

Partizanke Brigade u oslobođenom. Sarajevu, april 1945.

Desetog februara 1945. godine, moj 4. bataljon je dobio zadatak da napadne neprijatelja na Lišini kod Zvornika. Tu su bili dijelovi njemačke 22. pješadijske divizije jačine oko jednog bataljona. Nijemci su zaposjeli Lišinu i na njoj se dobro ukopali. Postavili su i manja minska polja i to na komunikaciji koja veže Zvornik i Tuzlu i na pošumljenom sjeveroistočnom dijelu Lišine. Lišina je tako reći visila nad Zvornikom i padom Lišine pao bi i Zvornik. A padom Zvornika bio bi zatvoren jedini pravac povlačenja Nijemaca

dolinom Drine, ka Kozluku i Bijeljini. Osim toga u Zvorniku se nalazila njemačka bolnica sa ranjenicima, dosta artiljerije i Štab Puka. Zato je Lisina bila vrlo značajno uporište Nijemaca i branili su je po svaku cijenu. Mi smo to sve znali i osim toga bili smo oprezni na svaku eventualnost zatvaranja pravca Zvornik - Tuzla.

Bataljon je otpočeo napad rano ujutro pod zaštitom artiljerijske i minobacačke vatre. Praksa je bila da mi napadamo noću, ali ovoga puta je bila magla, a pošto su prethodne noći na istom mjestu napadale jedinice 21. brigade, riješili smo da izvršimo napad kako bismo postigli iznenađenje. U tome smo u izvjesnom smislu i uspjeli. Pod zaštitom mraka i magle polazne položaje smo zauzeli u svanuće, a oni su se nalazili nedaleko od prve linije njemačkih rovova. U prvom naletu Bataljon je zauzeo prvu liniju rovova, osim na desnom krilu u rejonu ceste Zvornik - Tuzla odakle smo trpili jaku bočnu vatru. Razvila se žestoka borba na bliskom odstojanju, a zatim borba prsa u prsa. Bili smo na domaku osvajanja cijele Lišine. Nijemci su se u neredu povlačili. U tom kritičnom momentu oni su iz Zvornika uveli u borbu svježije snage koje su podržavali tenkovi i artiljerija. Tenkovi su napadali komunikacijom Zvornik - Tuzla, a na ruku neprijatelju je išlo i to što je magla sasvim iščezla te je vidljivost bila vrlo dobra. Razvila se žestoka borba za svaki rov i tranšeju. Padale su žrtve na obje strane. Ponovo je došlo do borbe prsa u prsa. U borbi smo upotrebljavali i ručne bombe kojih na žalost nismo imali dovoljno. Tenkovi su učinili svoje. Uklinili su se na naš desni bok i bočno nas tukli. Ja sam imao jedan ojačani vod u rezervi i upotrijebio sam ga baš na našem desnom krilu gdje je bilo najkritičnije. Vod je djelimično zaustavio dalje nastupanje neprijatelja, ali ishod borbe nije mogao riješiti. Prije svega zato što nismo imali protivtenkovskih sredstava, zatim borci su bili do kraja iscrpljeni, a neprijatelj je u borbu uveo svježije snage. Sve su to okolnosti koje su išle na ruku neprijatelju i zbog kojih smo se morali povući na naše polazne položaje. Neprijatelj je ponovo zauzeo svoje položaje, ali dalji njegov prodor ka Tuzli je zaustavljen. Prilikom povlačenja ranjena su tri druga i oni su ostali na položaju. Nalazili su se između našeg polaznog položaja i njemačke prve linije rovova. Izvukli smo ih pod zaštitom mitraljeske vatre, ali su nam tom prilikom ranjena još dva borca koje smo takođe uspjeli izvući. Naši gubici su bili šest mrtvih i deset ranjenih boraca, a neprijateljski oko dvadeset mrtvih i mnogo više ranjenih.

U ovoj borbi, pored ostalih, poginuli su: Ignjat Simkić, komandir čete, rodom iz sela Skugrića i Đokan Đokić zamjenik komandira čete, takođe rodom iz Skugrića, te Todor Vasiljević zvani

Šaćir, komandir voda, rodom iz sela Miloševca. Đokan Đokić je bio teško ranjen u stomak i sljedeće noći je umro. U normalnim uslovima realno je bilo očekivati smjenu Bataljona, ali ovoga puta i narednih 13 dana do toga nije došlo, jer su svi bataljoni u Brigadi do maksimuma bili angažovani. Neprijatelj je svaki slobodan moment koristio za izvlačenje svojih snaga iz ovog tjesnaca, dok smo se mi za njim pomijerali i naizmjenično ga neprekidno napadali. Ovakva situacija trajala je do 28. februara 1945. godine i završila se u širem rejonu Kozluka.

Skoro da je nemoguće detaljno opisati svaku borbu, jer bi nas to daleko odvelo. Bilo je još mnogo bitaka poput one na Lišini kod Zvornika. Neprijatelj je pretrpio teške gubitke, ali se mora priznati da smo i mi imali gubitaka. Sve ove borbe su vođene pod vrlo teškim uslovima. Zima i hladno vrijeme, brdovito i ispresijecano zemljište, sela pusta i siromašna - to nam je otežavalo snabdijevanje hranom, a i smještaj za vrijeme odmora, a sve je to povećavalo i teškoće sa kojima smo se borili. Bili smo slabo obučeni, pa i pored toga moral boraca i starješina bio je na zavidnoj visini, tako reći uz pjesmu se išlo u borbu i ginulo.

Poslije ovih teških krvavih borbi došlo je do kraćeg predaha u širem rejonu Zvornika, gdje su se jedinice popunile novim borcima, a zatim smo oko polovine marta krenuli na Romaniju i dalje u borbu za oslobođenje Sarajeva. Marš je bio dug, naporan i težak. Naročitu teškoću predstavljala je obuća, koja je bila slaba, a borci su uz to bili i dosta iscrpljeni. Spasio nas je visok moral, jer smo skoro svi bili mladi. Nosila nas je pjesma, mladost i velika radost što nam je zapala čast da učestvujemo u oslobođenju Sarajeva. Tako se uspješno i završio ovaj naš marš u širem rejonu Sokolca, gdje su bile smještene jake njemačke snage, naročito na Pohovcu i Crnom vrhu. A sada o jednoj mojoj nezaboravnoj uspomeni.

Sticajem okolnosti moj Bataljon je bio na čelu brigadne marševske kolone i prvi je stigao u širi rejon Sokolca. Nismo se čestito ni smjestili, a kamoli odmorili, a ono dođe usmeno naređenje da se hitno javim u Štab Brigade. Naravno, brzo sam otišao i kad sam došao, komandant mi reče: »Ti, Tadiću, odmah da ideš u Štab 17. majevičke brigade, prekomandovan si i bićeš tamo komandant 1. bataljona 17. majevičke brigade.« Upoznao me je, takođe, s mjestom gdje se nalazi Stab ove Brigade. Na moje pitanje zašto idem, odgovorio mi je daje to naređenje Štaba Divizije i da on s tim nema ništa i da ne može to naređenje izmijeniti. Na moje novo pitanje zašto baš ja da idem, reče mi daje moj Bataljon najbliži jedinicama 17. majevičke brigade i daje to Štab Divizije imao u vidu kada je mene

odredio na ovu dužnost, kako se ne bi gubilo vrijeme oko smjene. I šta mi je drugo preostalo nego da kažem: »Razumijem!« i da krenem na zadatak. Odmah sam se vratio u Štab Bataljona i saopštio drugovima o čemu se radi, a zatim se s njima na brzinu pozdravio i krenuo u Štab 17. majevičke brigade. Kada sam došao i javio se, komandant ove Brigade mi u šali reče: »Dobro je i evo ti milošta.« To je bila napisana zapovijest za napad odmah te večeri na Crni vrh. Pošto sam se javio u Štab Brigade oko 15 časova, ostalo mi je samo nekoliko časova da dođem u Bataljon, da ga vidim i da organizujem napad. Dakle, malo čudno, ali je bilo tako.

MUHAMED PUHOVAC

Muhamed Puhovac rođen je 1925. godine u siromašnoj porodici u Bijeljini. Bio je radnik bez stalnog zaposlenja. Radio je za nadnicu i tako se prehranjivao. Družio se s naprednom omladinom Bijeljine i okoline i u svojoj 18. godini opredijelio se za NOP, pa je kao takav juna 1943. godine stupio u 15. majevičku brigadu.

Kada je 18. hrvatska brigada boravila u širem rejonu Bijeljine, Muhamed Puhovac je, 2. februara 1944. godine, raspoređen u ovu Brigadu i upućen u Prvu četvu Trećeg bataljona, čiji je komandir bio Ilija Vilušić, a komandant Bataljona Mijo Kerošević Guja. U ovo vrijeme, pored ostalih, u ovoj četvi su se nalazili: Stojan i Branko Maksimović, Marko Đukić, Danilo Dujković i drugi, sve istaknuti borci sa Ozrena, zatim Mehmed Ibrić sa područja Srebrenika, omiljen drug i hrabar borac, Stjepan Pavlović Čupko, mitraljezac, Šimo Marić, Rudolf Mrkić, Stjepan Marjanović, Ivan Miljanović iz Husina.

Kao borac Prve čete Trećeg bataljona Muhamed Puhovac učestvuje u borbama protiv četnika, ustaša i Nijemaca na području Posavine i Semberije. Posebno se istakao, 31. marta 1944. godine, u borbi protiv četnika u Gornjoj Slatini kada je Treći bataljon Brigade oslobodio 25 boraca Posavsko-trebavskog odreda, a koje su nešto ranije bili zarobili četnici. Zajedno s ostalim borcima Trećeg bataljona on se nalazio u pratnji omladinskih delegata koji su išli na Drugi kongres USAOJ-a. Na tom putu, u borbi kod Ljeskovih Voda protiv Nijemaca i četnika, Muhamed se pokazao kao odvažan i hrabar borac. Takav je bio i u borbama na komunikaciji Bosanski Brod - Doboj, u napadu na neprijateljska uporišta u Johovcu i Foči, te u borbi za odbranu oslobođenog Teslića, kao i u borbama za oslobođenje Tešnja. U borbama koje je Brigada vodila na putu iz centralne u istočnu Bosnu protiv četnika na Trebavi, zatim Nijemaca,

ustaša i zelenog kadra na Monju, Doborovcima i oko Gračanice, na Konjuhu sa jedinicama 369. njemačke divizije, te na području Birča, u rejonu Vlasenice, kao i u borbama na Majevici i oko Tuzle Muhamed Puhovac je bio borac o čijoj se hrabrosti opravdano govorilo. Nakon oslobođenja Zvornika, januara 1945. godine, Četa Muhameda Puhovca nalazila se u oslobođenom Zvorniku kao posadna jedinica. Obezbjeđivala je grad i pontonski most na rijeci Drini, koji je bio važno mjesto za prelaz jedinica NOV i POJ iz Srbije u Bosnu.

Muhamed je brzo zapažen među borcima i rukovodiocima Brigade. Kao izrazit primjer njegove hrabrosti može poslužiti događaj kada su se jedinice Brigade, u kasnu jesen 1944. godine, nalazile u rejonu Janje i Bijeljine. Upućen je sa borcima u izviđanje, ali kako su se iznenada pojavili njemački tenkovi, on iz neposredne blizine iz stojećeg stava otvara vatru iz automata na tenkove. Kao i mnogi drugi u našem ratu i Muhamed je od borca postao komandir voda, a nešto kasnije zamjenik komandira čete, a potom komandir 3. čete u 3. bataljonu, da bi januara 1945. godine bio postavljen za komandira 2. čete u Drugom bataljonu 18. hrvatske brigade. Komandant ovog Bataljona bio je Jakov Vilušić, iskusan i hrabar borac i sposoban vojni starješina.

Januar i februar 1945. godine ostali su mi u dubokom sjećanju. U ovo vrijeme Brigada je vodila danonoćne borbe duž komunikacije Vlasenica - Zvornik sa ojačanom 22. njemačkom divizijom, koja je nastojala da se probije u Bijeljину i dalje na sjever. Brigada je tada zatvarala pravac Zvornik - Caparde i borbe koje su vođene bile su vrlo teške. Neprijatelj je raspolagao teškim i ostalim naoružanjem i pružao je snažan otpor. Vrijeme je bilo izuzetno nepovoljno, sa niskim temperaturama, dubokim snijegom i čestim maglama. Gubici na našoj strani bili su znatni, ali su isto tako bili i veliki gubici na strani neprijatelja, preko čijih su leševa borci u trku prelazili i osvajali bunkere i rovove ili se za njih zaklanjali na brisanom prostoru. Artiljerija 18. hrvatske brigade pomagala je snažnom vatrom borbe na položajima, naročito na koti Lišina, na kojoj su 7. i 8. februara 1945. godine vodene vrlo teške borbe. Lišina je nekoliko puta prelazila iz ruku u ruke, ali su Nijemci uspijevali da je ponovo zauzmu bez obzira na gubitke koje su imali.

U noći, 8. februara 1945. godine, Muhamed Puhovac je kao komandir Druge čete Drugog bataljona dobio zadatak da sa svojom Četom likvidira neprijateljsko uporište na Lišini. To je bio posljednji zadatak našeg dragog druga Muhameda. Kao i obično, nakon dobijenog zadatka i procjene situacije, Muhamed je okupio svoje borce i izdao im potrebna uputstva i poveo Četu na izvršenje zadat-

ka. Neprijatelj je čvrsto držao položaje i pružao je velik otpor nastojeći da po svaku cijenu zadrži ovu kotu u svojim rukama. Razvila se žestoka borba u kojoj su bile upotrijebljene sve raspoložive vrste oružja. Ručnim bombama koje su bile ubacivane u rovove neprijatelju su nanošeni veliki gubici. Jurišajući na čelu svojih boraca i pucajući na neprijatelja iz neposredne blizine iz svog puškomitraljeza, Muhamed je, u trenutku kad je već bio zakoračio u neprijateljski rov, smrtno pogođen tako da se u tom jurišu ugasio život hrabrog i cijenjenog borca i komandira Druge čete Drugog bataljona naše Brigade. Vijest da je poginuo Muhamed Puhovac duboko je ožalostila borce njegovog Bataljona i sve one koji su ga poznavali. Sahranjen je s ostalim poginulim borcima u blizini seoskog groblja u rejonu Lišine kod Zvornika.

Muhamed je bio član SKOJ-a od maja 1944. godine, a u KPJ primljen je u oktobru te godine. Sa svojom Četom, Bataljonom i Brigadom prešao je dug put od Semberije i rodne Bijeljine, preko Posavine, centralne Bosne, Trebave, Majevice, Ozrena, Konjuha, Birča, Tuzle i Zvornika u čijoj je blizini na Lišini poginuo u borbi sa jedinicama 22. njemačke divizije. U svim borbama koje su vođene Muhamed je bio primjer ostalim borcima. Imao je neiscrpnu energiju i prema zadacima koje je dobijao odnosio se vrlo odgovorno i savjesno. Svojom borbom, radom i ponašanjem, on je oličavao borca koji se sav posvetio pravednoj borbi naših naroda protiv okupatora i domaćih izdajnika. I zato će uspomene na njega dugo da postoje među njegovim saborcima, prijateljima i svim ostalim njegovim poznanicima.

U Bijeljini, u Ulici Tife Lipničević, u blizini današnje čitaonice nalazi se Spomen-obilježje na kojem se, pored imena ostalih boraca iz ovog kraja, nalazi i ime Muhameda Puhovca, hrabrog i primjernog druga i komandira Čete iz 18. hrvatske brigade.

OSAMNAESTA HRVATSKA BRIGADA U BORBAMA ZA OSLOBOĐENJE SARAJEVA

U borbama sa 22. njemačkom divizijom od Vlasenice do Zvornika i oko Zvornika 18. hrvatska istočnobosanska brigada imala je velike gubitke, zbog čega je ostala u Zvorniku da se odmori, sredi i popuni novim borcima i naoružanjem. Ostale jedinice naše 38. divizije pošle su odmah na Romaniju da otpočnu borbu za oslobođenje Sarajeva.

Poslije deset dana odmora u Zvorniku krenuli smo na Romaniju, u sastav Divizije, svježi, odmorni, veseli i borbeni. Usiljenim maršem stigli smo za dva dana. Put je bio dugačak oko 100 kilometara, a na Han-Pijesku bio je dubok snijeg. Nakon odmora od nepuna dva dana dobili smo zadatak da zauzmemo položaje na cesti Sokolac - Sarajevo i na njima smijenimo jedinice 19. birčanske brigade. U Sokolcu se nalazio opkoljen jak Garnizon Nijemaca i ustaša. To je ujedno bila i najudaljenija tačka odbrambenog pojasa oko Sarajeva.

Kad smo stigli na ove položaje, opkoljeni neprijatelj nastojao je svim snagama da se probije i pobjegne u Sarajevo. Trideset prvog marta 1945. godine, odmah poslije smjene birčanskih boraca, upali smo u žestoke borbe. Cijeli dan i cijelu noć naizmjenično su se redali naši napadi na neprijatelja i njihovi na nas. U očajničkom pokušaju da se probije neprijatelj je nekoliko puta jurišao na naše položaje. Dešavalo se da po desetak njihovih vojnika pređe preko našeg streljačkog stroja, iza leđa naših boraca, zbog čega smo morali trčati za njima i hvatati ih. To isto se dogodilo i nama. Borbe su bile ogorčene, bez predaha. Nijemci i ustaše su znali ako se ne probiju da će biti potpuno uništeni, a mi smo bili čvrsto odlučili da ih ni po koju cijenu ne propustimo prema Sarajevu.

Kad smo pošli na ovaj zadatak, borci su dobili suhu hranu za tri dana, a komoru Brigade smo ostavili uz komoru Divizije. Poslije

dva dana borbe borci su suhu hranu pojeli i treći dan se borili gladni u vrlo teškim uslovima. To nas je natjeralo da što prije uspostavimo vezu s komorom. Štab Brigade poslao je nekoliko kurira daje pro-nađu, a komora, naravno u borbenoj situaciji nije bila na onom mjestu gdje smo je ostavili.

Komanda brigadne pozadine, Pale, maj 1945.

Prvog aprila borbe su vođene nesmanjenom žestinom. U naletu bi neki položaj prešao u naše ruke da bi se nakon sat-dva ponovo našao u neprijateljskim rukama. To se stalno ponavljalo. Popodne je dotrčao jedan od kurira koji je bio upućen da zajedno s ostalima traži komoru i zadihano izvijestio:

»U Šahbegovićima opazili smo veliku kolonu Nijemaca!«

Bili smo začuđeni i neugodno iznenađeni. Nijemci su nam iza leđa. Odmah smo poslali izviđačku četvu prema Bijelim Vodama da provjeri vijest i da nas tačno obavijesti o neprijatelju. Predveče smo od komandira čete dobili obavještenje: »Neprijatelja ima dosta, ne znamo koliko. Četa je stupila s njima u borbu«.

Kao pojačanje uputili smo jedan bataljon. Poslije dva-tri sata komandant bataljona poslao nam je cedulju na kojoj je pisalo: »Ja sam svojim očima vidio preko dvije hiljade Nijemaca. Ne znam ima li ih više. Još nismo stupili s njima u borbu.« U to vrijeme bila je prekinuta redovna radio-veza sa Štabom Divizije, tako da nismo mogli dobiti obavještenje o situaciji na položajima ostalih brigada

38. divizije. Situacija je bila vrlo nezgodna. Ako odvojimo još koju jedinicu i pošaljemo je u Šahbegoviće, ostaće nas premalo da branim cestu prema Sarajevu, a ako tamo ima više Nijemaca nego što ih je primijetio komandant bataljona, onda smo ugroženi s leđa. Nije bilo lako donijeti odluku šta da radimo. Dogovarali smo se u Štabu i odlučili da s glavninom naših snaga napadnemo i zajedno s ostalim jedinicama 38. divizije uništimo Nijemce koji se nalaze u rejonu Šahbegovići.

U noći, između 1. i 2. aprila, uputili smo se prema Bijelim Vodama, a na položajima Han-Obođaš - Lisina, na cesti prema Sokolcu ostao je jedan bataljon. Trećeg aprila, rano ujutro, naša Brigada napala je neprijatelja. I ostale brigade naše Divizije, jedna za drugom, kako su bile obavještavane o dolasku Nijemaca, slale su svoje bataljone na njih, tako da su Nijemci bili napadnuti sa svih strana.

Borba je trajala cijelo prije podne, a onda su Nijemci konačno razbijeni. Zahvatila ih je panika. Počeli su bezglavo i u neredu da bježe preko Kadina Sela u Mokro bacajući oružje i opremu. Naša ih je Brigada tjerala u stopu. Bila je to strašna jurnjava. Kao lavina rušila se masa izbezumljenih Nijemaca niz padine Romanije pokrivene snijegom, zapinjući za stabla, panjeve i kamenje. Naši borci su ih gonili bez predaha. Bježeći ispred nas iznenada su naletjeli na brigadnu i divizijsku komoru i bolnicu, koje su u pokretu bile na kraćem odmoru u rejonu Širjevići. Kad su čuli tutnjavu i vidjeli Nijemce kako idu na njih, gotovo nenaoružani drugovi i drugarice iz Medicinsko-sanitetskog bataljona i komore bili su zapanjeni. Trčali su na sve strane i tražili zaklone. Nemajući vremena da se snađu Nijemci su preskakali ranjenike, porušena stabla iza kojih su ležali naši borci i dijelovi komore, bježali su dalje niz brdo, a drugovi i drugarice iz bolnice i komore koji su imali oružje pucali su na njih. Odmah poslije Nijemaca naletjeli smo i mi na naše ranjenike i komoru. Nijemci su bili toliko izbezumljeni nailaskom na ove naše prateće jedinice i dijelove da su još više bježali ostavljajući iza sebe glavninu svoje komore koju smo mi zarobili. Nijemci su u svom borbenom rasporedu imali na cesti kod Mokrog dijelove svojih jedinica, i bježali su prema njima da se spasu. Tek kad su stigli do tih položaja, uspjeli su da se srede i pruže organizovan otpor.

Od zarobljenih Nijemaca saznali smo da je razbijena njemačka jedinica bio 14. puk 7. SS »Princ Eugen« divizije. Ovaj puk je iz Vareša bio upućen preko Olova na prostor romanijskog Ozrena, iza leđa naših jedinica, u pomoć opkoljenom Garnizonu u Sokolcu. Imao je zadatak da zajedno s kolonom Nijemaca i nešto tenko-

va, koja je istog dana pošla iz Sarajeva i probila se preko Romanije u Sokolac, omogućila probijanje i izvlačenje opkoljene grupacije Nijemaca i ustaša ka Sarajevu. Pošto je bio razbijen od naših jedinica na Romaniji, 14. puk 7. SS divizije dobio je zadatak da kod Mokrog osigurava izvlačenje Nijemaca i ustaša iz Sokolca. Napadajući, te položaje 3. i 4. aprila, naša Brigada i ostale jedinice 3. korpusa vodile su žestoke borbe s Nijemcima. Međutim, i pored toga, Nijemcima i ustašama uspjelo je da se iz Sokolca probiju u pravcu Sarajeva.

Petog aprila, posljednji dijelovi 14. puka »Princ Eugen« divizije i Nijemaca i ustaša koji su se povlačili iz Sokolca, napustili su Mokro, a mi smo se oko podne počeli prebacivati na polazne položaje za napad na Sarajevo, na liniju Vučja Luka-Crepoljsko brdo.

Na ove položaje stigli smo u 16 sati. Tu se Brigada sastala s ostalim jedinicama 38. divizije. Pred nama je u kotlini ležalo Sarajevo. Borci su dobili kratak odmor, dok smo mi, komandanti i komesari brigada dobijali od Štaba Divizije posljednje zadatke za napad na grad. Stajali smo na brdu, gledali Sarajevo, a komandant Divizije Franjo Herljević pokazivao je rukom koje će jedinice s koje strane napadati i ući u grad. Nijemci su se nalazili u teškom položaju. U borbama pred Sarajevom oni su, na našem sektoru, kao i na sektorima ostalih jedinica 2, 3. i 5. korpusa, imali velike gubitke. Osim toga, naše jedinice sve jače su napadale komunikacije Visoko - Zenica - Doboj, a kojima su se Nijemci i ustaše jedino mogli probiti prema Bosanskom Brodu.

Petog aprila 1945. godine, oko 17 časova, 18. hrvatska brigada nalazila se na polaznim položajima Vučja Luka - Crepoljsko spremna za odlučan napad na grad. Naši su borci nestrpljivo očekivali kada ćemo krenuti na Sarajevo, koje je posljednjim sunčanim zracima ležalo ispod nas. Zagrijani, radosni i borbeni jedva su čekali komandu za pokret. U svim jedinicama, kod svakog borca, napetost je dostizala vrhunac. Svaki korpus, svaka brigada, svaki bataljon, želio je da prvi stigne u grad. Razvilo se spontano takmičenje.

Naša je Brigada napadala pravcem Crepoljsko-Pašino brdo. Pala je komanda za pokret. U naletu, trkom, jurila je Brigada prema gradu. Desetak kilometara koliko nas je dijelilo od njega pretrčali smo gotovo bez daha i u ranim večernjim satima, radosni i sretni, ulazili smo u prve sokake i ulice, a iz grla naših boraca orila se pjesma:

»Sarajevo čeka partizane
da mu liječe od dušmana rane.«

Kuće su se otvarale, sa svih strana trčali su prema nama sretni i nasmejani građani, obasipali nas darovima, cigaretama i nudili jelom i pićem. Grlili smo se i ljubili s ljudima koje nismo poznavali i koje nismo nikada vidjeli. Kada smo ulazili u grad, sreli smo kurira, koliko se sjećam, Mjesnog komiteta KPJ koji nam je dao ceduljicu na kojoj je pisalo da se Nijemci užurbano povlače iz grada. Ceduljica nije bila potpisana, a on nije znao ko je šalje, što je i razumljivo u teškim uslovima ilegalne borbe. Ulaskom u grad saznali smo da je to obavještenje bilo potpuno tačno i da se neprijatelj povukao s glavnim snagama iz Sarajeva. U gradu se nalazila samo zaštitnica i to u bunkerima na Miljacki oko Gradske vijećnice.

Procijenili smo da se s toga dijela grada neprijateljska zaštitnica može povlačiti samo u dva pravca: sadašnjom Titovom ulicom ili obalom Miljacke. Sedamnaesta majevička brigada s drugom Valterom Perićem (s njim smo se sastali u Titovoj ulici kod »Zore« - Tvornice bombona) uputila se Titovom ulicom ka Marin-Dvoru, a naša Brigada dobila je zadatak da zaposjedne i zatvori obje obale Miljacke i sadašnje ulice JNA, Vase Miskina i Titovu. Prilikom izlaska na obalu i zatvaranja prilaza u ove ulice, počelo je puškaranje u gornjem toku Miljacke. Jedan dio Brigade zauzeo je položaj na lijevoj obali rijeke kod fudbalskog igrališta na Skenderiji, a drugi dio zaposjeo je na desnoj obali zgrade: Pozorišta, Pošte, Druge muške gimnazije, Državne štamparije, te veliku zgradu u kojoj je bio bioskop »Tesla«, Električnu centralu i prostor tadašnjeg Cirkus-placa kao i prilaze ulicama JNA, Vase Miskina i Titovoj. Kod posjedanja zgrada borci su zauzimali položaje na prvom katu da bi izbjegli neposredni udar iz tenkova, jer se tenkovske topovske cijevi ne mogu podići da gađaju prvi kat zgrade pred kojom se nalaze. Na ulazu u zgrade ostavljeno je obezbjeđenje od nekoliko boraca.

Jedinicama je naređeno da, ukoliko neprijatelj naiđe, borbu započnu tek onda kada iz zgrade bioskopa »Tesla«, u kojoj se nalazio Štab Brigade, bude otvorena vatra. Oko 22 sata sve je bilo spremno i za posljednju borbu u gradu. Puškaranje sa gornjeg toka Miljacke se nastavljalo. Naši su borci nestrpljivo očekivali da Nijemci na njih naiđu.

Oko pola noći začuli smo zujanje motora. Cestom, uz obalu Miljacke, nailazila je kolona kamiona i automobila prošarana s nekoliko tenkova. Prolazili su ispred zgrade bioskopa »Tesla«. Pustili smo da jedan dio kolone prođe, onda su na njih bačene bombe i otvorena vatra iz mitraljeza i mašinki. U isti mah iz svih zaposjednu-

tih zgrada od Pozorišta do Cirkus-placa istovremeno su bačene bombe i otvorena strahovita vatra iz mitraljeza i mašinki. Nekoliko minuta bilo je kao u paklu. Nijemci su se ogorčeno branili, pokušavali su da se probiju, a mi im nismo dali. Borba se vodila nekoliko sati. Za Nijemce je to bila borba na život i smrt. I konačno, pred zoru, 6. aprila, razbijena je i uništena njemačka jedinica koja je štitila odstupnicu iz Sarajeva, ostavljajući kamione, tenkove i automobile. Samo u ovoj borbi bilo je 35 mrtvih, 5 zarobljenih i velik broj ranjenih Nijemaca. Nekolicina je pokušala da se bijegom spasi ali su pohvatani, dok su se neki sakrili u gradu, pa smo ih tokom dana izvlačili iz podruma, potkrovlja i šupa i tako hvatali i zarobljavali.

Osvanuo je 6. april. Grad je bio slobodan, radostan i raspjevan. Građani i borci koji su ga oslobodili slavili su novu pobjedu.

S PRVIM BATALJONOM U BORBI ZA OSLOBOĐENJE SARAJEVA

Prvi bataljon, čiji sam komandant bio, imao je tada oko 300 boraca. Svi su bili dobro naoružani, a imali smo dosta i automatskog oružja. Prije napada na Sarajevo 18. hrvatska brigada je vodila, u martu 1945. godine, borbe na Romaniji, Sokolcu, Crvenim Stijenama, Sumbulovcu, Podromaniji i drugim mjestima.

Koliko su naši udari po neprijatelju tih dana bili siloviti govore izjave zarobljenih njemačkih vojnika. Oni su, naime, mislili s obzirom na jačinu naše vatre da ih napadaju dijelovi Crvene armije. O rasporedu neprijateljskih jedinica u Sarajevu, njihovim utvrđenjima i slabim tačkama u odbrani bili smo upoznati od strane naše obavještajne službe. U noći, između 5. i 6. aprila 1945. godine, napad na Sarajevo izvela je 38. divizija u čijem se sastavu nalazila i 18. hrvatska brigada. Komandant Divizije bio je Franjo Herljević, a 18. hrvatske brigade Slobodan Kezunović. Komesar ove Brigade bio je Joso Radić. Prvim bataljonom komandovao sam ja, Drugim Jakov Vilušić, Trećim Dimšo Blagovčanin i Četvrtim Đoko Tadić. Komesar Prvog bataljona bio je tada Hasan Delie.

Moj Bataljon krenuo je prema Sarajevu sa polaznog položaja: Glog - Borci u pravcu kasarne »Jajce«. Ostao mi je u sjećanju momenat kada smo stigli pred Baš-čaršiju, pred nekadašnju Tvornicu bombona »Zora«. Kad sam se ubrzo poslije toga sreo sa komandantom Brigade Slobodanom Kezunovićem, pred nama se zaustavi jedan stari automobil i iz njega izađe čovjek srednjeg rasta, tridesetih godina. Na sebi je imao kišni ogrtač. Odmah poslije izlaska iz automobila rukovao se sa Kezunovićem kao stari znanac. Ja ga do tada nikada nisam vidio i Slobodan mi ga predstavi riječima: »Ivo, ovo je taj Valter Perić.« Rukovao sam se srdačno, ali vremena za duži razgovor nije bilo. Valter je zatim rekao: »Slobodane, potreban mi je jedan bataljon za odbranu Električne centrale

i Glavne pošte. Stvar je hitna. Nijemci namjeravaju da miniraju Centralu i Poštu.» Odmah smo rasporedili čete Prvog bataljona. Prva četa je pošla u pravcu Pošte, Druga u odbranu zgrade Pozorišta, a Treća je dobila zadatak da brani Električnu centralu.

U oslobođenom Sarajevu, pred zgradom njemačke komande: Blažo Đuričić, politički komesar 3. korpusa (za volanom); Slobodan Kezunović, komandant 18. hrvatske brigade (prvi zdesna), 6. april 1945.

U gradu je ubrzo došlo do oštre borbe. Nijemci su nastojali da što duže zadrže partizanske jedinice u nadiranju kako bi omogućili povlačenje svojih snaga iz istočne Bosne. U isto vrijeme imali su namjeru da unište i onesposobe najvažnije privredne i druge objekte u gradu. Te noći vodili smo vrlo teške borbe u kojima je bilo dosta gubitaka na obje strane. Uništili smo dva njemačka tenka koja su nadirala obalom Miljacke. U trenutku kada sam pošao iz zgrade Pozorišta, gdje se nalazila naša Druga četa, da obiđem i ostale jedinice Prvog bataljona koje su vodile borbe oko električne centrale i Pošte, jedan pritajeni ranjeni njemački mitraljezac otvorio je sa platoa ispred Pozorišta vatru na mene. Srećom samo jedno zrno zakačilo mi je lijevu nogu, što nije ostavilo težih posljedica. U toku ove noći u Sarajevu je bila prava topovska i mitraljeska kanonada, praštale su bombe i plamtjeli požari. Negdje oko ponoći, na prostoru između Električne centrale i Marin-Dvora, među ostalim poginulim borcima Sarajeva prepoznao sam na pločniku onog istog

mladića iz automobila sa kojim me upoznao komandant Brigade pred napad na grad. Bio je to Vladimir Perić Valter.

Poslije oslobođenja Sarajeva Prvi bataljon 18. hrvatske brigade krenuo je, kako to ratnici vole da kažu, na čišćenje terena. Preko Visokog jedinica je stigla u Zenicu, a zatim je upućena na teren oko ovog grada. Dobili smo zadatak da područje Nemile, Vranduka i Bogova Hana očistimo od ostataka četnika i ustaša. Oko 27. aprila radio-vezom nam je od Štaba Brigade naređeno da zauzmemo položaje na teško pristupačnom terenu, na stijenama Kobilje Glave. S mukom smo se uspeli. Noć je bila hladna. Ubrzo sam u daljini primijetio veliki broj vatri raspoređenih u dužini od oko tri kilometra. Bilo mi je jasno da u tom pravcu nema naših jedinica, ali nikako nisam mogao odgonetnuti o čemu se radi. Sazvao sam Štab Bataljona na vijećanje. Većina je mislila da narod slavi Prvi maj i konačni završetak rata. Međutim, kada sam pogledao kalendar utvrdio sam da je tek 27. april i da ne može biti govora o narodnom veselju. Odlučili smo da pojačamo straže i u pravcu razbuktalih vatri uputimo patrolu. Nakon dva sata doveden je jedan čobanin iz obližnjeg sela koji nam nije ništa znao reći. Formirali smo novu patrolu pod komandom Žarka Simića, komesara Prve čete. Njemu sam rekao: »Žarko, tamo je neka vojska. Bilo kakva vojska daje morate dovesti bar jednog živog zarobljenika, pa čak i ako su partizani.« To nam je bilo potrebno radi prikupljanja podataka o snazi neprijatelja i njegovom naoružanju. Nakon nekoliko sati u Štab je dovedena četnička patrola koju je zarobila naša patrola.

Obavještenja koja smo dobili od njih na nas su djelovala iznenađujuće i u prvi mah zbunjujuće. Radilo se, naime, o terenu koji je u povratku iz Krajine u istočnu Bosnu zaposjeo Draža Mihailović sa više hiljada svojih četnika. Odmah sam naredio Žarku Simiću da zarobljenim četnicima da hranu i zatvori ih u jednu kolibu kako od njih naši borci ništa ne bi saznali. Jer, nasuprot nama bio je višestruko brojniji neprijatelj. Pošto tada nismo mogli uspostaviti radio-vezu sa Štabom Brigade, koji se nalazio tridesetak kilometara udaljen od nas, tamo negdje iza leđa Dražinih četnika, odlučili smo se na iznenadni noćni napad. Sazvao sam ponovo Štab Bataljona i predložio juriš u zoru, u ono vrijeme kada se očni kapci neodoljivo sklapaju. Računali smo na uspjeh iz nekoliko razloga: prvo, naši borci su odmorniji i drugo, u rukama im je automatsko oružje sa dosta municije. Pored toga, napadaćemo u zoru kada vatre budu dogorijevale i kada malo ko ima snage da se odupre snu. Računali smo i na demoralizaciju neprijatelja, koji je i sam bio uvjeren daje kraj rata. Štićeni noćnom tamom borci su se privukli u

neposrednu blizinu četničkih položaja. Otvorili smo žestoku vatru iz mitraljeza, automata i ostalog oružja, a položaje smo im zasuli i bombama. Dolina se pretvorila u veliku vatrenu buktinju. Iznenađenje je bilo potpuno. Zarobili smo oko 150 četnika i nakon borbe sproveli ih u Zenicu. Preživjeli su se u neredu povukli u pravcu Fojnice.

Dalje nismo mogli goniti četnike, jer smo za naredni pravac kretanja morali dobiti naređenje od Štaba Brigade. Nakon dan-dva naređenje je stiglo, a glasilo je da krenemo za preostalim četničkim jedinicama. U jednom selu kod Fojnice zarobili smo jednog četničkog majora, Dražinog adutanta i nekoliko popova. Na moje a i njegovo iznenađenje među zarobljenicima prepoznao sam popa Svetozara iz Skugrića. On je tih dana kod Draže Mihailovića obavljao dužnost šefa za propagandu. Na putu za istočnu Bosnu Dražini četnici su do temelja spalili Fojnicu. Na zidovima spaljenih kuća krečom su ispisali parolu: »Bog - Kralj - Draža.« Na moje pitanje: »Šta na ovo velite majore?« Dražin oficir je ćutao oborenog pogleda. Od zarobljenika saznali smo da je Draža namjeravao krenuti u istočnu Bosnu, zatim u Srbiju, a po mogućnosti i u Grčku.

BILA SAM ŠIFRANT U 18. HRVATSKOJ BRIGADI

U 18. hrvatsku brigadu došla sam iz 6. istočnobosanske brigade. Bila sam lijepo primljena. Veći broj boraca poznavala sam iz Tuzle, a bilo je i poznatih iz 6. brigade. Raspoređena sam u prištapske jedinice i bila šifrant u Brigadi. Poslije kraćeg vremena izabrana sam za sekretara skojevske organizacije prištapskih dijelova, a bila sam zadužena i za kulturno-prosvjetni rad. Zajedno sa mnogom u sastavu radio-odjeljenja radili su: Julka Božić Šoša, Aleksandar Sajgel i Avdo, čijeg se prezimena ne sjećam. Za rad omladinske organizacije bio je zadužen mali i hrabri Fikret Ibrić. U to vrijeme komandant Brigade bio je Slobodan Kezunović, komesar Joso Radić, pomoćnik komesara Ilija Matanović i načelnik Štaba Franjo Maltarić.

U toku borbi za oslobođenje Sarajeva, aprila 1945. godine, 18. hrvatska brigada držala je položaje na Romaniji. Radio-odjeljenje i šifranti bili su pri Štabu Brigade. Bilo je pro hladno vrijeme sa susnježicom. Stalno sam dešifrovala depeše i otpremala ih štabovima bataljona i brigada kao i Štabu 38. divizije. Idući prema Glogu sreli smo više seljaka koji su nas obavijestili o situaciji u Sarajevu. Pričali su nam o obješenim rodoljubima na Marin-Dvoru. Prije ulaska naših jedinica u Sarajevo među borcima i u Štabu Brigade najviše je komentarisana vijest o herojskoj pogibiji Valtera Perića, starog komunista i ilegalca. Nama svima je teško pala Valterova smrt. Polako smo se spuštali preko Vratnika prema Sarajevu. Narod je izražavao veliko oduševljenje prema našim jedinicama. Kitili su nas cvijećem, iznosili razne đakonije i klicali oslobodiocima. Štab Brigade je bio smješten u kući jedne muslimanske porodice. Tu smo se okupali i osvježili, a zatim oko podne krenuli u oslobođeno Sarajevo. Okolo se još čula pucnjava. Nijemci su se povlačili preko Rajlovca dalje na sjever. Naša 18. hrvatska brigada krenula je dalje prema Travniku radi vođenja borbi sa četničkim jedinicama.

Štab moje Brigade nalazio se u Vitezu. Jednog dana, rano ujutru, pozvao me je komandant Brigade i rekao da sa radio-stanicom krenem na položaj Prvog bataljona. Samo što smo prešli rijeku Lašvu ugledali smo jednu kolonu vojnika kako nam se približava. »Je li to Prvi bataljon?«, doviknem im. »Ovdje četnici, a koje tamo?« Pošto smo se okrenuli i trkom pošli nazad, četnici otvoriše paljbu i tom prilikom nam poginuše radio-telegrafista i konjovodac. Ubijen je i konj na kome je bila radio stanica i moja torbica.

Rijetki su bili trenuci odmora: Mira Kovačević, referent saniteta u bataljonu; Zvonko Kalanj, obavještajni oficir 1. bataljona; Mira Božić, sekretar SKOJ-a u bataljonu i[...] šifrant i rukovodilac radiostanice 1. bataljona, Okruglica, maj 1945.

»Ne pucaj u ženu!«-čuh kako viču. »Partizanku hvataj živu.« Dok su pucali i jurili za nama Avdo, naš drugi radista, otvori vatru na četnike i za trenutak ih natjera da zalegnu. Iskoristila sam tu priliku i sa samara uzela svoju torbicu sa šifrantskim dokumentima i brzo pojurila prema rijeci. Za mnom i za Avdom zrna su još više zviždala, ali smo mi bez osvrtanja jurili ka Lašvi. »Ni za živu glavu šifra ne smije pasti neprijatelju u ruke. Dokumenta se moraju uništiti, spaliti ili pojesti« - sjetih se riječi Jašara, rukovodioca šifrantskog kursa. Kako da ih sada spalim i pojedem? Ipak se sve dobro završilo, rijeku smo pregazili, a četnici za nama nisu smjeli dalje. Sva mokra utrčala sam u Štab i rekla:

»Druže komandante, naletjeli smo na četnike. Radio-stanica je zaplijenjena, a stradali su i drugovi.« Komandant je ljutito stisnuo zube i samo upitao:

»A šta je sa šifrom?« »Tu je, u njedrima, sačuvala sam je.« Nije prošlo nekoliko dana, a ona ista četnička grupa koja nas je napala bila je razbijena i mnogi iz te grupe su zarobljeni. I naša radio-stanica koju su nam zaplijenili povraćena je, a ja sam od strane Štaba Brigade nagrađena ručnim satom što sam spasila šifru.

Nešto kasnije krenuli smo prema Visokom. Tu smo takođe bili pri Štabu Brigade. Odmarali smo se u jednoj vrlo lijepoj zgradi i pripremali za priredbu koju smo održali u bivšem Sokolskom domu. Bila je dobro posjećena i sve se lijepo završilo. U pokretu koji je uskoro uslijedio radi daljeg vođenja borbi protiv četnika, u okolini Travnika, zaustavi me jedna žena i tužno zamoli da svratim u njenu kuću. Pođosmo nas nekoliko drugarica. Ona nam reče da nje-guje jednu teško ranjenu našu drugaricu. Kada smo ušli u kuću, na krevetu smo vidjeli jednu unakaženu osamnaestogodišnju partizanku. Bila je rodom iz Sarajeva. Četnici su je uhvatili u borbi. Isprebijali su je i iskopali joj oči da bježe zatim bacili u jedan grm. Prolazeći žena je čula jaukanje i vidjevši je u kakvom je stanju, ona ju je odnijela kući. Kada smo to vidjeli, učinili smo sve da je što prije otpremimo u bolnicu u Sarajevo. Poslije ovog teškog događaja ja sam otišla u Štab 38. divizije za šifranta, a 18. hrvatska brigada, zajedno sa drugim našim jedinicama, nastavila je borbu protiv četnika sve do njihovog konačnog uništenja na Zelengori.

ČETVRTI BATALJON U BORBI ZA OSLOBOĐENJE SARAJEVA

Pred oslobođenje Sarajeva premješten sam sa dužnosti komesara 4. bataljona na dužnost opunomoćenika OZN-e 18. hrvatske brigade. Mada sam već bio predao dužnost drugu Dujiću komandant Divizije je naredio da u napad na Sarajevo sa bataljonom idem ja.

Brigada je napadala sa sjevera iz pravca Sedam šuma. Moj Bataljon je dobio zadatak da se nakon proboja spoljne odbrane pravcem Cemerlina - Titova ulica, a zatim Ulicom JNA (koristim se sadašnjim nazivima ulica) što prije probije do Električne centrale i spriječi njeno rušenje; zatim da s jednom četom organizuje njenu odbranu, a da s dvije čete posjedne raskršće na Marin-Dvoru i spriječi izvlačenje neprijatelja u pravcu Rajlovca.

U napadu na spoljnu odbranu Bataljon se nije razvijao u streljački stroj već je nastupao u vodnim kolonama. Odbrana je bila slaba i mi smo se već u sumrak probili u grad. U Ulici JNA vatrom iz džonbula smo brzo neutralisali dva bunkera, a iz pokreta savladali manji otpor u parku iza Careve džamije. Kod prvog bunkera naišli smo na dijelove jednog bataljona 21. tuzlanske brigade koji su greškom ušli u naš pravac nastupanja. Imali su nekoliko ranjenika i bili su zaokupljeni njihovim zbrinjavanjem. Kada su shvatili da su na pogrešnom pravcu, povukli su se, a mi smo likvidirali bunker i produžili naprijed. Tako se desilo da smo se za vrlo kratko vrijeme probili do Električne centrale. Međutim, ona je već bila posjednuta naoružanim radnicima i borbenim grupama što je organizovao Vladimir Perić Valter. Leševi Nijemaca na koje smo naišli oko Centrale svjedočili su da ipak mi nismo stigli prekasno. Fabrika duvana je već gorjela.

U Centrali smo ostavili jednu četvu sa zamjenikom komandanta Bataljona Zvonkom Kalanjom, a komandant Bataljona Sve-

tozar Petričević je sam sa dvije čete produžio ka Marin-Dvoru. Usput nas je stigao kurir i prenio naređenje komandanta Brigade Slobodana Kezunovića da se vratimo i da nas on očekuje na prostoru današnje Skenderije. Komandant Brigade nas je upoznao sa situacijom: da je dio neprijateljskih snaga odsječen u gornjem dijelu grada, i da je prema njima uspostavljen front, da je grad miniran (brojne eksplozije tempiranih mina su stvarale dojam artiljerijske konanade) i daje odlučeno da se sve jedinice koje nisu neophodne izvuku iz miniranog dijela grada. Tada se već znalo za pogibiju Valtera, a i komandant Bataljona i ja smo već imali ogrebotine od tih eksplozija.

Naređeno nam je da zaštitu Centrale prepustimo borbenim grupama, a da Bataljon prebacimo preko Miljacke i razmjestimo u rejonu Jevrejskog groblja, da se stalnim patrolama obezbijedimo prema Trebeviću i održavamo vezu s desnim krilom fronta na drugoj obali Miljacke. Time je Bataljon stavljen u ulogu brigadne rezerve.

Prema tome 4. bataljon je bio jedina jedinica 18. hrvatske brigade koja je u toku borbi za oslobođenje Sarajeva prelazila na lijevu obalu Miljacke, ali to nije bio pravac njegovog nastupanja, već rejon razmještaja u ulozi brigadne rezerve.

